

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

ÖZBEK TÜRKÇESİNDEKİ AİLE KAVRAMI İLE İLGİLİ
ATASÖZLERİNİN ANLAM BİLİMİ VE SÖZ DİZİMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Sabiha ALTUNSOY

Danışman
Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

Nevşehir
Ağustos, 2022

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

ÖZBEK TÜRKÇESİNDEKİ AİLE KAVRAMI İLE İLGİLİ
ATASÖZLERİNİN ANLAM BİLİMİ VE SÖZ DİZİMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Sabiha ALTUNSOY

Danışman
Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

Nevşehir
Ağustos, 2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Sabiha ALTUNSOY

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Özbek Türkçesindeki Aile Kavramı ile İlgili Atasözlerinin Anlam Bilimi ve Söz Dizimi Açısından İncelenmesi” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Sabiha ALTUNSOY

Danışman

Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR danışmanlığında Sabiha ALTUNSOY tarafından hazırlanan “Özbek Türkçesindeki Aile Kavramı ile İlgili Atasözlerinin Anlam Bilimi ve Söz Dizimi Açısından İncelenmesi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

..... /...../2022

JÜRİ

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

.....

Üye: Doç. Dr. Neşe HARBALİOĞLU

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Songül ERDOĞAN

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..... /..... / ..... tarih ve ..... sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / 2022

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans bitirme tezimin yazılması sırasında büyük bir sabırla tezimle ilgilenen ve benden kıymetli bilgilerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Filiz Meltem Erdem Uçar'a içtenlikle teşekkür ederim.

Öğrencilik hayatına başladığım günden bu yana benden maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, yaşadıkları sıkıntılara rağmen kız çocuklarının her zaman okutulmasını savunan saygıdeğer babama ve anneme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

**ÖZBEK TÜRKÇESİNDEKİ AİLE KAVRAMI İLE İLGİLİ
ATASÖZLERİNİN ANLAM BİLİMİ VE SÖZ DİZİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

Sabiha ALTUNSOY

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos 2022**

Danışman: Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

ÖZET

İnsanlık, var oluşundan beri varlık dünyasında bulunan maddi ve manevi unsurları iç dünyasında yer edindirmeye çalışır ve bu unsurların bilinirliği için toplumca uzlaşarak anlam yükledikleri göstergelerle sözlü veya yazılı olarak anlaşır. Anlam ve biçimlerin birbirleri ile imlenmesi sonucunda ortaya çıkan ve çıkış tarihi kesin olarak bilinmeyen, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelen pek çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden birisi de atasözleridir. Atasözleri, insan doğasına özgü kavramların kısa, akılcı bir biçimde ifade edildiği ve yaşanan coğrafyanın etkilerine göre kavram alanının daraldığı veya genişlediği eserlerdir.

Özbek Türkçesi, Türk lehçeleri tasnifleri arasında Güneydoğu (Karluk) grubunda yer alan ve Özbekistan veya Özbekistan dışında yaşayan Özbek Türklerinin konuştuğu, yazdığı dile denilmektedir. “Özbek Türkçesindeki Aile Kavramı ile İlgili Atasözlerinin Anlam Bilimi ve Söz Dizimi Açısından İncelenmesi” başlığı altında ele alınan bu yüksek lisans tez çalışmasında aile ile ilgili atasözlerinin derlenerek incelenmesi amaçlanmıştır.

Tez çalışması öncelikle giriş daha sonrasında söz dizimi ve anlam bilimi olarak ayrılmış iki ana bölüm ile sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü olan söz dizimi’nde söz dizimi ile ilgili konuların açıklamaları ve atasözlerinin söz dizimi incelemeleri yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü olan anlam bilimi’nde ise anlam, anlam bilimi çalışmaları, anlam biliminin ele aldığı konular ve atasözlerinin anlam bilimi açısından incelemeleri bulunmaktadır. Sonuç kısmında da çalışmanın konusu olan Özbek Türkçesindeki aile kavramı ile ilgili atasözlerinin söz dizimi ve anlam bilimi açısından incelenmesi sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Anlam Bilim, Söz Dizim, Özbek Atasözleri, Özbek Türkçesi.

**AN EXAMINATION OF THE PROVERBS RELATED THE CONCEPT OF
FAMILY IN UZBEK TURKISH IN TERMS OF MEANING AND SYNTAX**

Sabiha ALTUNSOY

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Department
of Modern Turkish Dialects and Literatures, Master of Arts, August 2022**

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

ABSTRACT

Since its existence, humanity tries to place the material and spiritual elements that have been in the world of existence in its inner world, and for the awareness of these elements, they come to an agreement orally or in writing with the signs they attach meaning to by social consensus. There are many works that have emerged as a result of the signification of meanings and forms with each other and whose exact date of origin is unknown, and which have been transferred from generation to generation and survived until today. One of these works is proverbs. Proverbs are works in which the concepts specific to human nature are expressed in a short and rational way and the concept area narrows or expands according to the effects of the geography.

Uzbek Turkish is the language spoken and written by Uzbek Turks, who are in the Southeast (Karluk) group among the classifications of Turkish dialects and live outside Uzbekistan or in Uzbekistan. In this master's thesis, which is discussed under the title of "Examination of Proverbs Related the Concept of Family in Uzbek Turkish in Terms of Semantics and Syntax", it is aimed to compile and examine proverbs about family.

The thesis work consists of two main sections, which are firstly the introduction, then the syntax and semantics, and the conclusion. In the first part of the study, syntax, explanations of syntax-related topics and syntax analyzes of proverbs were made. In semantics, which is the second part of the study, there are meaning, semantic studies, topics that semantic science deals with, and analyzes of proverbs in terms of semantics. In the conclusion part, the evaluation of the findings obtained as a result of examining the proverbs about the concept of family in Uzbek Turkish, which is the subject of the study, in terms of syntax and semantics is included.

Keywords: Family, Semantics, Syntax, Uzbek Proverbs, Uzbek Turkish.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xii
ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ.....	xiii
GİRİŞ	1
1. Çalışmada Derleme Yapmak Amacıyla Taranan Eserler.....	1
1.1. Nega Shunday Deymiz. O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati.....	1
1.2. Hikmatnoma: O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati.....	2
1.3. O'zbek Xalq Maqollari.....	2
1.4. Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri.....	2
1.5. O'zbek va Turk Maqollari Iboralari “Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü”.....	2
2. Özbek Adı.....	5
3. Özbekistan’ın Tarihçesi.....	6
4. Özbek Türkçesi.....	9
5. Türkiye’de Özbek Türklerinin Atasözleri Hakkında Yapılmış Çalışmalar.....	13
5. 1. Kitaplar.....	14
5.2. Antolojiler.....	14
5. 3. Tezler.....	15
5. 4. Makaleler.....	16
5. 5. Bildiriler.....	18
6. Özbekistan’da Maqollar ile İlgili Yapılan Çalışmalar.....	19
7. Atasözü.....	20
7. 1. Atasözlerinin Biçim Özellikleri.....	24
7. 2. Atasözlerinin İçerik Özellikleri.....	27

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

1.1. Söz Dizimi.....	29
1.2. Özbek Türkçesindeki Aile Kavramı İle İlgili Atasözlerinin Söz Dizimi Açısından İncelenmesi	31
1.2.1.Cümle.....	31
1.2.1.1. Cümlelerin Ögeleri (Gap bo'laklari).....	32
1.2.1.1.1.Yüklem	34
1.2.1.1.2.Özne.....	38
1.2.1.1.3.Nesne	43
1.2.1.1.4.Yer Tamlayıcısı	47
1.2.1.1.5.Zarf	50
1.2.2. Cümle Dışı Ögeler	53
1.2.3. Kelime Grupları	53
1.2.3.1. İsim Tamlaması.....	56
1.2.3.2. Sıfat Tamlaması	63
1.2.3.3. Sıfat-Fiil Grubu	69
1.2.3.4. İsim-Fiil Grubu	73
1.2.3.5. Zarf-Fiil Grubu.....	75
1.2.3.6. Tekrar Grubu.....	81
1.2.3.7. Edat Grubu	86
1.2.3.8. Bağlama Grubu	91
1.2.3.9. Unvan Grubu.....	95
1.2.3.10. Ünlem Grubu.....	96
1.2.3.11. Sayı Grubu	97
1.2.3.12. Birleşik Fiil Grubu	99
1.2.3.1.1.Bir İsim ve Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller.....	100
1.2.3.1.2. Bir İsim ile Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller (Deyimleşmiş Birleşik Fiiller)	102
1.2.3.1.3.Bir Zarf-fiil ve Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller	103
1.2.3.1.3.1.Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri	103
1.2.3.1.3.2.Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri	104
1.2.3.1.3.3.Sürerlik Bildiren Tasvir Fiilleri	104

1.2.3.13. Kısaltma Grupları.....	105
1.2.4. Cümleler.....	109
1.2.4.1. Cümlelerin Bağlanma Şekilleri.....	109
1.2.4.1.1.Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler	110
1.2.4.1.2.Ortak Cümle Öğeleriyle Bağlanan Cümleler	113
1.2.4.1.3.Ortak Kip/Şahıs Ekleriyle Bağlanan Cümleler	115
1.2.4.1.4.Anlam İlişkisiyle Bağlanan Cümleler	116
1.2.4.2. Yüklem Türüne Göre Cümleler	116
1.2.4.2.1.Fiil Cümleleri	117
1.2.4.2.2.İsim Cümleleri.....	118
1.2.4.3. Yüklem Yerine Göre Cümleler	118
1.2.4.3.1.Kurallı (Düz) Cümleler.....	118
1.2.4.3.2.Devrik Cümleler	119
1.2.4.4. Cümlelerin Anlam Özellikleri.....	120
1.2.4.4.1.Olumlu Cümleler	120
1.2.4.4.2.Olumsuz Cümleler.....	121
1.2.4.4.3.Soru Cümleleri	123

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAM BİLİMİ

2.1. Anlam.....	126
2.1.1. Anlam Bilimi ve Anlam Bilimin Konuları	128
2.1.2. Anlam Bilimi Çalışmaları.....	129
2.1.3. Sözcük Anlam Bilimi	132
2.1.4. Özbek Türkçesindeki Aile Kavramı ile İlgili Atasözlerinin Anlam Bilimi Açısından İncelenmesi.....	133
2.1.4.1. Temel Anlam (Düz Anlam)	133
2.1.4.2. Yan Anlam	210
2.1.4.2.1. Benzetme	212
2.1.4.2.2. Eğretileme (İğretileme / İstiâre / Metafor / Deyim Aktarması). 235	
2.1.4.2.3. Aktarmalar	267
2.1.4.2.3.1. Deyim Aktarması.....	267
2.1.4.2.3.2. Ad Aktarması (Düz Değişmece / Mecaz-ı Mürsel)	274

2.1.4.2.4. Mecaz Anlam	292
2.1.4.2.5. Kinâye	325
2.1.4.2.6. Abartma	330
2.1.4.2.7. Tariz.....	331
2.1.4.3. Eş Adlılık (Eşseslilik / Sesteş)	331
2.1.4.4. Eş Yazılılık.....	333
2.1.4.5. Eş Anlamlılık	334
2.1.4.6. Çok Anlamlılık.....	336
2.1.4.7. Karşıt Anlamlılık (Zıt Anlamlılık / Tersanlamlılık).....	336
2.1.4.8. Alt Anlamlılık	344
SONUÇ	345
KAYNAKÇA	348

KISALTMALAR

A: Nega Shunday Deymiz. O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati

B: Hikmatnoma: O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati

C: O'zbek Xalq Maqollari

çev.: çeviren

D: Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri

DLT: Dîvânu Lugâti't Türk

E: O'zbek va Turk Maqollari Iboralari “Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü”

Örn.: Örnek, örneğin

TCDB: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: ve benzeri

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

KİRİL	LATİN	KİRİL	LATİN
А а	A a	Р р	R r
Б б	B b	С с	S s
В в	V v	Т т	T t
Г г	G g	У у	U u
Д д	D d	Ф ф	F f
Е е	E, (y)e	Х х	X x
Ё ё	Yo yo	Ц ц	Ts ts
Ж ж	J j	Ч ч	Ç ç
З з	Z z	Ш ш	Ş ş
И и	İ i (I)	Ъ	(Kesme)
Й й	Y y	Э э	E e
К к	K k	Ю ю	Yu yu
Л л	L l	Я я	Ya ya
М м	M m	Ў ў	O' o'
Н н	N n	Қ қ	Q q
О о	O o	Ғ ғ	G' g'
П п	P p	Ҳ ҳ	H h

GİRİŞ

Köklü bir geçmişe sahip olan, Güneydoğu (Karluk) grubu Türk Lehçeleri kapsamında yer alan ve Çağatay Türkçesinin devamı olarak görülen Özbek Türkçesi, Türk lehçeleri arasında en çok konuşuru bulunan lehçelerden biridir.

Devlet olma ve yazı dili olma sürecinde, yaşanan coğrafyanın birçok unsurunun etkisi ile Özbek Türkçesinde yeni söz dizimi kuralları gelişmiş ve dilin yapısında yeni anlam olayları meydana çıkmıştır. Özbek Türkçesinde meydana gelen söz dizimi ve anlam olaylarının incelenmesinde kullanılacak en önemli kaynaklardan biri atasözleridir. Türk topluluklarının ve cumhuriyetlerinin önemli parçaları arasında yer alan Özbek halkının, maddi ve manevi kültür özelliklerinin işlendiği atasözlerinde toplumsal kurumlarından biri olan aile kurumu ile ilgili atasözleri de bulunur.

Bu çalışmada aile kavramı ile ilgili Özbek atasözlerinin söz dizimi ve anlam bilimi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Söz dizimi ve anlam bilimi açısından incelemesini yapmak için temel aldığımız aile konusu ile ilgili atasözleri, Özbek atasözü kitaplarından derleme yöntemi kullanılarak toplanmıştır.

1. Çalışmada Derleme Yapmak Amacıyla Taranan Eserler

1.1. Nega Shunday Deymiz. O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati

Özbek halkının kültürel değerlerinin işlendiği çok kapsamlı kavramların ele alındığı bir atasözü kitabıdır. Shotursun Shomaqsudov ile Shuhrat Shorahmedov tarafından hazırlanmış olan bu eser, 1987 yılında Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı tarafından Taşket'te yayımlanmıştır. Özbek Kiril Alfabeti ile A (A)'dan X (H) harfine kadar sıralanmıştır. Alfabetik sıraya göre yer verilen atasözlerinin içerisinde bulunan atasözleri de alfabetik sıralıdır. Eserde atasözlerinin açıklamaları da bulunur, 352 sayfadan oluşmaktadır.

1.2. Hikmatnoma: O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati

Hikmatnoma: O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati, Sh. Shomaqsudov ve Sh. Shorahmedov'un birlikte oluşturdukları bir eserdir. Özbek Sovyet Ansiklopedisi Baş Editörlüğü tarafından Taşkent'te 1990 yılında yayımlanmış olan eser, Özbek Kiril Alfabeti'ne göre alfabetik sıra ile dizilmiştir. Birçok konunun işlendiğı atasözü kitabında atasözlerinin açıklamalarına yer verildiğı gibi yapısında bulunan anlam olaylarından da bahsedilir. Eser 528 sayfadır.

1.3. O'zbek Xalq Maqollari

To'ra Mırzayev, AsqarMusoqulov ve Bahodir Sarımsuqov tarafından meydana getirilen eserin sorumlu editörü ise Sh. Turdımov'dur. şark Neşriyatı aracılığıyla 2005 yılında yayımlanan bu eserde atasözleri, vatan ve vatanperverlik, evlat ve evlatsızlık, aile ve komşuculuk vb. gibi birbiri ile ilintisi olan başlıklar altında toplanmıştır.

1.4. Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri

Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri kitabı, İbrahim Yoldaşev ve Muhittin Gümüş'ün derlemesiyle oluşturulmuştur. Eser, Engin Yayınevi tarafından 1995 yılında Ankara'da basılmıştır. Özbek Latin Alfabeti ile yazılmış olan eserde Özbek Türkçesinde bulunan atasözlerinin Türkiye Türkçesine aktarımları da verilmiştir. Atasözleri, A'dan Z'ye alfabetik sırayla düzenlenmiştir ve 191 sayfadır.

1.5. O'zbek va Turk Maqollari Iboralari “Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü”

İbrahim Yoldaşev, Tuncay Öztürk ve Yüksel Öztürk'ün birlikte hazırladıkları bir atasözü kitabıdır. Taşkent'te 1998 yılında yayımlanan eser 192 sayfadan oluşmaktadır. Atasözleri, A (A)'dan X (H)'ye kadar alfabetik sıra ile sıralanmıştır. Eser, “Özbek Atasözleri”, “Türk Atasözleri”, “Karşılaştırmalı Türk Atasözleri”, “Özbek Deyimleri”, “Türk Deyimleri” şeklinde beş bölümden oluşur. Her iki dilin alfabetine göre düzenlenmiş olan sözlükte atasözlerinin kısaca anlamları da izah edilmiştir.

Ülkemizde atasözleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Biz de tezimizin sınırlarını ve yapısını oluşturmak amacı ile bu çalışmalardan bazılarını temel almış bulunmaktayız. Tezimizde derleme yöntemini kullanarak ele aldığımız atasözleri kitaplarının başlıklarının uzun olması sebebi ile Bilginer Onan'ın hazırladığı “Özbek Atasözleri A Maddesi (Metin-Çeviri-Açıklama) adlı yüksek lisans tezindeki nüshalar şeklinde ayırma yöntemi kullanılmıştır. Tezin içerik kısmının oluşturulmasında yol gösterici olarak Emine Somak tarafından hazırlanan “Kumuk Türkçesindeki Atasözü ve Deyimlerin Anlam Bilimi ve Söz Dizimi Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

Tez çalışması, tez konusunun içerik ve şekil yapısının kurumsal çerçevede anlatıldığı Giriş, “Söz Dizimi” ve “Anlam Bilimi” olarak ayırdığımız iki bölümden ve incelediğimiz bölümlerin değerlendirilmesinin yapıldığı Sonuç kısmından oluşur. Birinci bölüm olarak ele alınan “Söz Dizimi”nin oluşturulmasında Leyla Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi* adlı eseri temel alınmış ve bölümde, söz dizimi ve Özbek Türkçesindeki aile kavramı ile ilgili atasözlerinin söz dizimi açısından incelenmesi başlıklarına yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümü olan “Anlam Bilimi” kısmında ise Doğan Aksan'ın *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* kitabı temel alınır ve anlam, anlambilim çalışmaları, sözcük anlam bilimi, Özbek Türkçesindeki aile kavramı ile ilgili atasözlerinin anlam bilimi açısından incelenmesi konularına yer verilmiştir.

Tezimizde incelenen atasözlerinin Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçirilmesinde yukarıda yer alan çeviriyazı işaretleri kullanılmıştır.

Türk dünyasının önemli bir parçasını oluşturan Özbek Türklerinin dili ile ilgili söz dizimi ve anlam bilimi çalışmaları ülkemizde yeteri kadar bulunmaktadır. Bu sebeple aile konusunu içeren Özbek Türklerine ait atasözlerini söz dizimi ve anlam bilimi açısından inceleyen bu tez, sözü edilen konularda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması amacıyla önem taşımaktadır. Hazırlanan bu tez çalışması ile Özbek Türkleri hakkında yapılan çalışmalara yenisinin eklenmesi ve Türk Dünyası'na, Türkoloji'ye bir nebze de olsa katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. Özbek Adı

Özbek halkına ismini veren bu etnik terim, uzmanlar tarafından müşahede edilmiş, XIV. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiş olmasına rağmen kelimenin ne anlam taşıdığı netlik kazanmamıştır.¹

Özbek adının 1313-1340 yılları arasında hüküm süren Altın Ordu Hükümdarı Özbek Han'dan geldiği en fazla taraftar bulan görüştür. Ebulgazi Bahadır Han, Özbek Han'dan önce tarihte Özbek adına rastlanmadığını belirtir. Bu görüşe, M. A. Aristov'dan başka, A. Y. Yakubovskiy, İ. P. İvanov, M. A. Çaplıçka, Hilda Hukhem gibi birçok bilim adamı da katılmaktadır.²

Özbek adının Özbek Han ile ilişkilendirilmesi hususunda en ciddi tenkit Mirzo Uluğbek'ten gelir. Mirza Uluğbek, *Dört Ulus Tarihi* adlı eserinde şöyle demektedir: “Hazreti Sayid Ata, onlara (Allahın rahmeti ve rızalığı olsun) hem de Sultan Muhammed Özbek Han ile beraber hükümdarlık kılan insanlardan: ‘*Bu gelen kim?*’ diye sordu. Onların yöneticisi ve padişahı Özbek Han olduğu için onları Özbek diye isimlendiriyorlar. Bundan dolayı, bu zamandan başlayıp gelen adamlar Özbek diye isimlendirilmeye başladılar dediler”. Zamanın geçmesiyle Türkistan'da yaşayan Türk toplulukları yanlarında yaşayan Özbek ulusuna katıldılar. Bunlar, Özbek Han ile beraber olan Seyid Ata'nın müritleri idiler.³

B. B. Grigoryev ve A. A. Semyanov yukarıda belirtilen görüşe karşı çıkmıştır. A. A. Semyanov, bu fikirlerin temelsiz olduğunu ileri sürerek “Özbek” adının Ak Ordu döneminde ortaya çıktığını ve hem İran hem de Orta Asya tarihçileri tarafından 14. ve 15. asırlarda Ak Ordu devletinde Türk-Moğol kabilelerinin tamamı için kullanılan ortak bir ad olduğunu belirtmiştir. A. A. Semyanov, Özbek Han'ın Kök Ordu, yani

---

¹ Zebiniso Kamalova, Özbeklerin Ulusal Oluşumu, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2017, 168.

² Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 2 Güney Doğu/ Karluk Grubu*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yay., 2018, 25.

³ Timurlan Omorov, Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları, *TÜBAV Bilim Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2012, 8.

Altın Ordu hükümdarı olduğunu ve sonradan Özbekler diye adlandırılan kabilelerin ona tabi olmadığını belirtmektedir.⁴

Denis Sinor'a göre sözcük “oguz+bek” sözlerinin birleşmesiyle ortaya çıkar. Türk bilim adamı Hasan Eren'e göre *özü-berk* sözünden gelen bu ad, “özü sağlam” anlamındadır. *Tımbek*, *Canıbek* gibi benzer ad kullanımları Türkçede vardır.⁵

H. Vambery, H. Hovors ve M.P. Pelo ise Deşt-i Kıpçak'ta göç eden Türk-Moğol kabilelerinin bir kısmının bağımsız bir şekilde yaşamaları sebebiyle *Özbek* yani “öz özüne bey” diye olarak adlandırıldıkları görüşündedirler.⁶

Radloff'a göre *Özbek* adı “kendi başına hâkim” anlamına gelir. XV. asır tarihçileri, Cuci torunlarının ülke veya “ulus”larına “Özbek ulusları” ismini vermişlerdir. Orta Asya'da sonradan “Özbek” kelimesine kavim ismi olarak “Çağatay” kelimesi karşılık tutulmuştur. Bu isimle yerli hanların askerî kuvvetlerini teşkil eden Türkistan göçebeleri adlandırılmıştır.⁷

Ali Suavî ise *Uz-guz* ve *Oğuz*'un aslında aynı kelime olup bir eski hanlarının adından da Özbek adının ortaya çıktığını belirtmiştir.⁸

3. Özbekistan'ın Tarihçesi

Türklerin ana yurdu olan Türkistan'ın dünya tarihinde önemli bir rol oynadığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu bölgede kurulan Türk devletleri tarihin akışı içinde varlıklarını kaybedinceye kadar dünyayı buradan etkilemişlerdir. Tarih içinde, Türkistan'da devlet kurma şerefine sahip kavimlerden biri de Özbek Türkleridir.⁹

---

⁴ Buran ve Alkaya, 25.

⁵ Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, 5. Baskı, Konya: Eğitim Yayınevi, 2012, 345.

⁶ *O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi O' Harfi*, Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat İlmîy Nashriyoti, 102.

⁷ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*, 1. Baskı, Ankara: Çağlar Yayınları, 2004, 155.

⁸ Abdülhâlik Çay, *Ali Suavî'nin Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, 1. Baskı, İstanbul: Orkun Yayınları, 1977, 47.

⁹ Mustafa Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, 23.

Özbek Devleti, Altın Orda Hanı Özbek'in (1312-1340) soyundan gelen idareciler tarafından kurulmuş ve Fergana vadisindeki Türkleri bir araya toplamıştır. Özbek Türkleri, Karluk, Kıpçak ve Oğuz Türklerinin birleşmesinden meydana gelmişlerdir.¹⁰ Cengiz Han döneminde devletin Moğol egemenliğine girmesine rağmen karşıml ulusal kimliklerini ve kültürlerini korumuşlar, Moğol yönetiminin dağılmasından sonra da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Timurlar döneminde taht savaşlarının dışında kalmışlardır. Bunun sonunda Batu'nun kardeşi Şeybani soyundan gelen Ebu'l-Hayr (1428-1468), büyük dedesi Özbek'in adını verdiği devleti kurup bağımsızlığını açıklamıştır (1428).¹¹

Moğol ve Kalmuklarla yapılan sert mücadelelerden dolayı Özbek Türkleri zayıflar. Bu arada Ebu'l-Hayr'ın yönetimini beğenmeyenler, ayrılarak kuzeye çekilmiş ve daha sonra Kazaklar diye adlandırılmışlardır. Moğollarla yapılan savaşlar neticesinde Ebu'l-Hayr Han 1468'de ölmüştür. Yerine geçen oğlu Şah Budak Han'da devleti idare edememiştir. Daha sonra tahta geçen Şah Budak Han'ın oğlu Şeybani Han (1500-1510) devleti yeniden toparlamış, Babür Şah'ı yenerek 1500 yılında hükümdarlığını ilan etmiştir. Böylece Özbek Türkleri 16. yüzyılın başında Timurluların hâkimiyetine son vererek Türkistan'a yayılıp büyük bir güç hâline gelmişlerdir.¹²

Şibanî Han'ın 1510'da Şah İsmail Safevi ile Merv yakınlarında yaptığı mücadelede öldürülmesinden sonra ele geçirilen toprakların önemli bir kısmı, özellikle Horasan bölgesi, kısa sürede Şah İsmail Safevi'nin Maverâünnehir ise onun desteklediği Babür'ün eline geçmiştir. Bu olaylar karşısında Türkistan bölgesine çekilen Özbek boyları ve Şibanî/Ebu'l-Hayrlı sultanlar, Şibanî Han'ın yeğeni Ubeydullah Sultan ve Canibek Sultan liderliğinde kısa süre içinde bir araya gelerek 1511-1512 tarihlerinde kaybedilen toprakları yeniden ele geçirmiş ve hanlığı yeniden kurmuşlardır.¹³

16. yüzyılın başlarına gelindiğinde (1597-1598) Özbek Devleti'nin Buhara, Hive (Yamud Türkmenleri-Harezm) ve Hokand Hanlığı (Fergana) olarak üçe ayrılması,

---

¹⁰ Buran ve Alkaya, 26.

¹¹ Bozkurt, 345.

¹² Buran ve Alkaya, 26.

¹³ Nurten Kılıç-Schubel, XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maverâünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 1086.

hanlıkları iç ve dış tehlikelere karşı zayıf düşürmüştür. Daha önceleri (1456) Ebu'l-Hayr Han'ın (1428-1468) başarısızlığını ilan ederek kuzeye göçen Kazakların 17. yüzyılda kurduğu siyasi birliği dağılması sonucu Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları ile Kuzeydeki Kazak birlikleri kendi aralarında çatışmaya başlamışlardır.¹⁴

Uzun zaman kuzeydeki hanlıklar ile güneydeki Hive, Hokand ve Buhara Hanlıkları arasında süren çatışmalarla zayıf düşen Türkistan, Rus istilasına maruz kalmıştır. 1552'de Kazan'ın alınmasıyla başlayan istila, 1881'de Afganistan ve Hindistan sınırlarına dayanmış, 19. yüzyılın sonlarına doğru bütün Batı Türkistan Çarlık Rusyası'nın eline geçmiştir. 1865'te Taşkent Ruslar tarafından zapt edilmiş 1868'de Buhara, 1873'te Hive, 1876'ta ise Hokand Hanlığı Rus hâkimiyetine girmiştir. Batı Türkistan toprakları Sovyet rejimi tarafından 1925'te beş ayrı cumhuriyete bölünmüştür. Bunlardan biri de Özbekistan'dır. Özbekistan, bağımsızlık ve direniş hareketlerine 1935'e kadar devam etmiştir.¹⁵ Özbekistan 20 Haziran 1990 yılında egemenliğini, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 29 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen referandumla bağımsızlık ilanı onaylanmıştır.¹⁶

Özbekistan, Andican, Buhara, Fergana, Cizzah, Harezmi, Sirderya (Gülistan), Nevai, Kaşkaderya (Karşi), Surhanderya (Tirmiz), Semerkant, Nemengan, Taşkent, Karakalpakistan (Özerk cumhuriyet, başkenti Nukus'tur) olmak üzere 13 idari bölgeye ayrılmıştır.¹⁷ Özbekistan'ın toplam yüzölçümü 447 bin km² olup başkenti Taşkent'tir. Afganistan (137 km), Kazakistan (2.203 km), Kırgızistan (1.099 km), Tacikistan (1.161 km), Türkmenistan (1.621 km) ve Aral Gölü (420 km) ile sınırdadır. Kara sınırlarının toplam uzunluğu 6.221 km'dir.¹⁸ Özbekistan topraklarının dörtte üçü çöl, yarı çöl ve bozkır olup ekilebilir alanlar %9'dur. Aral'ı besleyen nehirlerin (pamuk alanlarında) aşırı kullanılması sonucunda gölün önemli bir kısmı kurumuştur. Fergana ve diğer bazı bölgeleri verimli alanlara sahiptir. Ülkenin batı ve orta kısımları

---

¹⁴ Emek Üşenmez, Modern Özbek Edebiyatı, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 19, 2011, 116.

¹⁵ Coşkun, 25.

¹⁶ Buran ve Alkaya, 27.

¹⁷ Üşenmez, 117.

¹⁸ Mehmet Seyfettin Erol, Özbekistan Cumhuriyeti, **Türkler**, Cilt 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 1002.

düzlüktür; doğu kısmında dağlık yerler bulunmaktadır.¹⁹ Günümüzde Özbekistan'ın nüfusu 33,2 milyondur. Ülke içerisindeki nüfusun etnik yapısı ise şu şekildedir: Özbek %84, Tacik %5, Kazak %5, Rus %2,5, Karakalpak %2,5.²⁰ Ülke nüfusunun önemli bir kısmını teşkil eden Özbekler, aynı zamanda Orta Asya halkları içindeki en büyük gruptur.²¹

4. Özbek Türkçesi

Özbek Türkçesi, Karahanlı (XI.-XIII. yüzyıllar) ve Harezmi (XIV. yüzyıl) edebî dillerinin devamı olarak Timurîler idaresi altında gelişip Nevayî'nin eserlerinde klasik şeklini alan ve XV. yüzyıl başından 1920'ye kadar kullanılan Çağatay Türkçesinin günümüzdeki temsilcisidir.²² Uygur Türkçesi ile birlikte Türk yazı dilinin Güney-Doğu grubunda yer alır. Bu gruba *Karluk* veya *ayak-tağlık* grubu da denilir.²³ Çağdaş Türk lehçeleri arasında Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan lehçe durumundaki Özbek Türkçesi, Özbekistan'ın dışında yoğun olarak Kazakistan'ın güney bölümünde, Türkistan'ın kuzey bölümünde, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın sınır bölgelerinde konuşulmaktadır.²⁴

Mevcut ağız sayısı bakımından Özbek Türkçesinin oldukça zengin olması, Özbekistan coğrafyasında yaşanan tarihî süreç ve bugünkü Özbek halkının etnik yapısıyla ilişkilidir. Özbek Türkçesini oluşturan ağızları üç lehçede toplamak mümkündür: 1. Karluk-Çigil-Uygur lehçeleri, 2. Kıpçak lehçesi, 3. Oğuz lehçesi. Karluk-Çigil-Uygur lehçesinin günümüz Özbek Türkçesi yazı dilinin standartlarını belirlemede önemli bir yere sahip olduğu vurgulanır. Bunun sebebi, Özbek halkının şekillenmesinde Karluk etnik birliğinin Karahanlılar devrinden itibaren özel bir yere sahip olmasıdır. Bu sayılan lehçe gruplarından Kıpçak lehçesi grubu Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi vb. ile ilişkili iken, Oğuz lehçesi grubu

¹⁹ Ahmet Kanlıdere, Özbekistan Cumhuriyeti, **Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2017, 153.

²⁰ TCDB, Özbekistan, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>, 07 Ocak 2021.

²¹ Kanlıdere, 154.

²² Feridun Tekin, Özbek Türkçesinin Latin Alfabesi Esasındaki İmlası Üzerine, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/6, Fall 2008, 589.

²³ Hüseyin Yıldırım, Özbek Türkçesi Ağızları Üzerine Bir Değerlendirme, **Dil Araştırmaları**, Bahar 2017/20, 122.

²⁴ Buran ve Alkaya, 27.

Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile genel ortak özelliklere sahiptir. Karluk-Çigil-Uygur lehçesi grubu ise doğrudan Uygur Türkçesine yakındır.²⁵

Stefan Wurm ise Özbek Türkçesini dört grupta sınıflandırır ve bu grupları da kendi içinde birçok ağızlara ayırır. Kıpçak Özbekçesi olarak adlandırılan grup klasik bir Kazak ağızıdır. Asıl Özbekçeyi Kuzey ve Güney Özbekçesi oluşturmaktadır. Kazakistan'ın güneyindeki Kuzey Özbekçesinde ünlü uyumu tamamıyla korunmuştur. Güney Özbekçesinde ise ünlü uyumu az veya çok bozulmuş ve Taciklerin İranlı dillerinin etkisiyle ö, ü, i ünlüleri tamamıyla kaybolmuştur. Güney Özbekçesi kendi içerisinde ünlü uyumlarının giderek bozulması ve ö, ü ünlülerinin kaybolmasıyla karakterize edilen İranlılaşmış ve ö, ü'nün korunduğu ve ı'nın ise kaideli olarak kaybolduğu yarı İranlılaşmış ağızlar olarak ikiye ayrılır. Bir tarafı Iқан ve Қарă-Bulăқ'ta diğer tarafı Hive ve çevresinde iki türü yer alan dördüncü grup ise Türkmenleşmiş Özbekçedir.²⁶

Stefan Wurm'ın Özbek Türkçesi ve ağızlarının sınıflandırılması genel olarak şu şekildedir:²⁷

1. Kıpçak Özbekçesi
2. Kuzey Özbekçesi
3. Güney Özbekçesi:

a) İranlılaşmış Ağızlar:

- Güney Batı Grubu: Semerkand, Karşi, Katta-Kurgân, Buhara vs.
- Kuzey Doğu Grubu: Taşkent, Ura-Tübä, Jizzah, Leninâbâd vs.

b) Yarı İranlılaşmış Ağızlar:

- Kırlık Ağızlar
- Fergana Özbekçesi: Fergana-Andijân, Kokand; Namangan,

---

²⁵ Yıldırım,122.

²⁶ Stefan Wurm, Özbekçe, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 62, Ekim 1989, 139.

²⁷ Wurm, 140.

a) Namangan'daki Ses Dönüşmesi Ağzı; Çimion vs.,

4. Türkmenleşmiş Özbekçe:

a) Ikan-Ķârâ Bulâk

b) Hiva

Özbek Türkçesi 1929-30'dan 1937'ye kadar söyleyiş bakımından ünlü uyumunun korunduğu Kuzey Özbek ağzına, dilbilgisi ve söz varlığı yönünden de Taşkent ağzına dayanmaktaydı. Ancak 1937'den sonra yapılan değişiklikler neticesinde yazı dili, İrancalaşmış Taşkent ağzına, dil bilgisi ve söz varlığı bakımından da Fergana vadisi ağzına dayandırılmıştır.²⁸

Özbeklerin çok eski bir yazı gelenekleri vardır. Yüzyıllar boyu Runik Türk alfabesi, eski Uygur alfabesi ve 8. yüzyıldan itibaren 1930'a kadar Arap alfabesini kullanmışlardır. Zaman içinde Arap alfabesi birkaç değişikliğe uğramıştır. En geniş kapsamlısı 1923'te Buhara'da toplanan Orta Asya Özbekler İmlâ konferansında yapılan yeni İmlâ değişikliğidir. Burada 25 işaretten oluşan ve okumayı kolaylaştıran bir alfabe kabul edilmiştir. 1920 başlarında Arap harfleri yerine Latin harflerini kabul etme tartışmaları başlamış, bu tartışmalar sonucu 1929'da Latin harfleri kabul edilmiştir. 34 harften oluşan Latin harflerine dayalı bu alfabede 9 ünlü için ayrı işaretler kullanılmıştır. Yeni İmlâ sisteminin bazı problemlerini çözmek üzere 1934'te Taşkent'te toplanan Özbek İmlâ Konferans Grubu Latin harflerine ikinci bir alfabe öneriyordu. Bu alfabede ünlü sayısı 6'ya, toplam işaret sayısı 30'a düşüyordu. Henüz bu değiştirme tartışmaları sürerken 1940 Mayıs ayında, Sovyetler Birliği Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu, Latin harfli alfabeyi Kiril esaslı alfabeye değiştirme kararı almıştır.²⁹ Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçmelerindeki sebep ise 1938 yılından itibaren Stalin'in birçok Türk halkını Kiril alfabesini kullanmaya mecbur etmesidir.

---

²⁸ Buran ve Alkaya, 28.

²⁹ Suzan Tokatlı, Özbek Alfabesi Üzerine, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 3, 1997, 101-102.

Buradaki asıl amaç, “böl ve yönet” politikası doğrultusunda aynı dilin lehçelerini konuşan halkların alfabelerini azami olarak birbirinden farklılaştırmaktır. Bu dönemde yazı değişimi, değişime karşı çıkan millî aydınların tasfiyesi ve Ruslaştırma politikası eşliğinde gerçekleşir.³⁰ 1991 yılından itibaren SSCB’nin dağılmasından sonra tekrar bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri bağımsız bir devlet olmanın gereğini yerine getirerek pek çok alanda inkılabı başlamışlardır. Bunlardan biri de Latin alfabesine geçiştir.³¹

1991 yılında Özbekistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Latin alfabesi tartışılmaya başlanmış ve ortak Türk alfabesinden biraz farklı olan yeni Latin alfabesi 1993 yılında kabul edilmiştir. Ancak bu alfabe 1995 yılında İslam Kerimov’un onayıyla değiştirilerek daha kusurlu, eksik ve Türk fonetiğine uymayan bir alfabe ortaya çıkarılmıştır. 1995’te yapılan değişiklik, bu alfabeyi ortak Türk Latin alfabesinden hem uzaklaştırmış hem de alfabeyi karışık ve kullanışsız duruma getirmiştir. İngiliz-Latin alfabesi temel alınarak hazırlanan 1995 Özbek-Latin alfabesinde, ortak Türk alfabesinde ve Türk-Latin alfabelerinin hiçbirinde yer almayan, Özbek Türkçesinin ses yapısına ters düşen işaretler bulunmaktadır. Harf sırasında Türkiye Türkçesi yerine İngiliz alfabesinin, harflerin telaffuzunda ise Batı dillerinin ve Rusçanın esas alınması, *h, x, k, q, n, n* gibi ünsüzlerin kalın ve ince sıralı kelimeler için ayrı ayrı kullanılması ve Türkçenin temel ünlülerinden olan *ı* ve *ü* ünlülerini gösteren harflerin bulunmaması başlıca olumsuzluklardır.³² 1995’ten sonraki yıllarda ise bu alfabe değişikliği sonucu ortaya çıkan sorunlar ve Latin alfabesine geçiş süreci hakkında tartışmalar meydana gelmiştir.

Mayıs 2007’de bir grup Özbek bilim adamı, Latin alfabesine geçişin bir siyasi eylem olduğu, devletin liderleri de dâhil olmak üzere, yetişkinlerin büyük bir kısmının hâlâ Kiril alfabesi ile yazma ve okumayı tercih ettiği, alfabe konusunda görüşlerini almak üzere kamuoyuna başvurulması gerektiği yönünde görüşlerini dile getirmişlerdir. Ayrıca Özbek dilindeki bütün seslerin Kiril alfabesi ile yansıtılabileceği ve 1995’te

---

³⁰ Erdal Şahin, Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri, **Yeni Türkiye**, Sayı 53, 2013, 449.

³¹ Ümit Özgür Demirci, Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze), **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt 31, Sayı 287, 2011, 225-229.

³² Buran ve Alkaya, 28.

kabul edilen ikili harflerin yazma ve okumayı zorlaştırması konusu üzerinde de durmuşlardır. Günümüze kadar Latin alfabesiyle yazılmış olan kitaplar yalnızca Latin alfabesini öğreten kitaplar, yazım kılavuzları olmakla birlikte diğer kitap ve gazetelerin çoğu hâlâ Kiril alfabesi ile basılmaktadır. Ülkede Kiril alfabesi kullanılmaya devam etmesine rağmen, Latin alfabesi de toplumsal hayatta yaygınlaşmaya başlamıştır.³³

Tanınmış Rus yorumculardan Vladimir Mihailoviç Alpatov da Özbekçede Latin ve Kiril harflerinin birlikte kullanılmaya devam etmesinin Latin temelli yeni alfabeğe geçiş sürecini yavaşlattığını belirtmektedir. Belirtilen problemler, Özbekistan’da Latin alfabesine geçiş meselesinin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini göstermektedir. Bu çerçevede, 2019 yılının mayıs ayında Ali Şir Nevai Taşkent Devlet Üniversitesinde Latin alfabesini geliştirme konusunda özel bir çalışma ekibi kurulmuş ve yeniden bazı değişikliklerin yapılması süreci başlatılmıştır. Bu çalışma grubu, 1993’teki değişiklikleri de dikkate alarak 1995 tarihli düzenlemeleri masaya yatırmış ve yeni bir çalışma hazırlamıştır. 2019 yılından itibaren 21 Ekim’in “Özbek Dili Bayramı” olarak kutlanması kararı alınmıştır. 20 Ekim 2020 tarihinde ise Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Özbek dilini ve dil politikasını geliştirme hakkında yeni bir kararnameyi kabul etmiş, bu kararnamede 2020-2030 dönemi için Özbekçe’nin geliştirilmesi için bir yol haritası belirlenmiştir.³⁴

5. Türkiye’de Özbek Türklerinin Atasözleri Hakkında Yapılmış Çalışmalar

Atasözleri, insanın gelenek göreneklerini, inançlarını, inançlarla ilgili ritüellerini, yaşam tarzlarını, deneyimlerini içerisinde barındırması nedeniyle söz varlığı, dil ve kültür çalışmaları için çok önemli kaynak niteliğindedir. Bu sebeptendir ki Özbek Türklerinin atasözleriyle ilgili gerek Özbekistan’da gerek Türkiye’de pek çok çalışma mevcuttur. Bu bölümde Özbek Türklerinin atasözleri üzerine Türkiye’de yapılmış

---

³³ Rakhat Abdieva, Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye İle Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAND)**, Cilt 1, Sayı 2, 2017, 115.

³⁴ Balzhan Yeshmetova, Özbekistan’ın Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Alınacak Dersler, <https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2020/11/Haftalik-e-bulten-26.10.2020-01.11.2020-No-278, 11 Ocak 2021>.

çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, söz konusu çalışmalar, *kitaplar, antolojiler, tezler, makaleler ve bildiriler* olmak üzere beş başlık altında ele alınmıştır.

5. 1. Kitaplar

Özbek atasözlerini ele alan yayınlardan biri Muhittin Gümüş ve İbrahim Yoldaşev'in 1995 yılında basılan ve 191 sayfadan oluşan *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*dir. Bu kitapta Özbekçede var olan bazı atasözleri Türkiye Türkçesine uyarlanarak verilmiştir. Kitabın en önemli özelliği 1995 yılında kabul edilen yeni Özbek alfabesinin ilk defa kullanılmış olmasıdır. Kitabın hazırlanmasında Özbekistan'da yayımlanan Ş. Şamaksudov ve Ş. Şorahmedov'un *Hikmetname* ve T. Mirzayev, B. Sarımsakov, A. Musakulov'un *Özbek Halk Atasözleri* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.³⁵

Özkul Çobanoğlu'nun 2004 yılında *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* adıyla yayımlanan kitabında Özbek atasözlerine de yer verilmiştir.

Özbek atasözleri üzerine yapılan bir diğer kitap çalışması da Aynur Öz Özcan'a ait olan, *Kadınlara İlgili Özbek Atasözleri*dir. Kadınlara ilgili Özbek atasözlerini, içerik açısından değerlendirilmek amacıyla yazılmış olan bu eser, 2009 yılında basılmıştır ve 196 sayfadan oluşmaktadır.³⁶

5.2. Antolojiler

Kültür Bakanlığı tarafından 2002 yılında hazırlanan Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi'nin 14. cildinde yer alan *Özbek Halk Edebiyatı* kısmındaki *Makaleler/Atasözleri* başlığı içinde Özbek atasözleri yedi bölüme ayrılmıştır. Tüm bölümlerin toplamında 205 tane atasözü bulunmaktadır.

---

³⁵ İbrahim Yoldaşev, Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, 1. Basım, Ankara: Rekmay Matbaası, 1995, 6.

³⁶ Aynur Öz Özcan, *Kadınlara İlgili Özbek Atasözleri*, 1. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

5. 3. Tezler

Bilginer Onan, 1997 yılında Marmara Üniversitesi'nde *Özbek Atasözleri A Maddesi (Metin-Çeviri-Açıklama)* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Onan, bu çalışmasında A harfi ile başlayan Özbek atasözlerini incelemiş ve bu atasözlerini Türkiye Türkçesine aktarıp yorumlarını yaparak birtakım Özbek atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını da vermiştir.³⁷

Murat Ceylan tarafından 2001 yılında Sakarya Üniversitesi'nde *Özbek Halk Makalları (Transkripsiyon, Aktarma, Gramer, İndex)* adıyla hazırlanan yüksek lisans tezinin "Transkripsiyon-aktarma" bölümünde metin transkribe edilmiş ve karşılıkları diğer sayfada verilmiştir. "Gramer" bölümünde metnin fonetik-morfolojik özellikleri ile sınırlı kalmıştır. "Dizin" bölümünde ise kelimelerin anlamları ve metinde geçtikleri sayfalar bir arada verilmiştir.³⁸

Murat Yatağan'ın 2010 yılında Dumlupınar Üniversitesi'nde hazırladığı *Özbek Halk Mâqalləri (Özbek Halk Atasözleri)* başlıklı yüksek lisans tezi iki ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Özbek Türkçesindeki atasözleri ile Türkiye Türkçesindeki atasözleri karşılaştırılarak ahenk unsurları incelenmiş, ikinci bölümünde ise metnin Kiril alfabesinden Latin alfabesine çevrimi yapılarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.³⁹

Ayça Eyüpoğlu, 2017 yılında Ordu Üniversitesi'nde *Kazan-Tatar Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Hayvan Adları ile Kurulan Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi* adında bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Tez çalışmasında, Kazan-Tatar Türkçesi ve Özbek Türkçesinde bulunan hayvan adlarıyla kurulmuş atasözlerinin ses, biçim ve anlam özellikleri açısından benzerlik ve farklılıkları gösterilmiştir.⁴⁰

---

³⁷ Bilginer Onan, *Özbek Atasözleri A Maddesi (Metin-Çeviri-Açıklama)*, İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, 1997.

³⁸ Murat Ceylan, *Özbek Halk Makalları (Transkripsiyon, Aktarma, Gramer, İndex)*, Sakarya: Yüksek Lisans Tezi, 2001.

³⁹ Murat Yatağan, *Özbek Halk Mâqalləri (Özbek Halk Atasözleri)*, Kütahya: Yüksek Lisans Tezi, 2010.

⁴⁰ Ayça Eyüpoğlu, *Kazan-Tatar Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Hayvan Adları ile Kurulan Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Ordu: Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Gulomjon Sobirov *Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Durumu* başlıklı yüksek lisans tezini Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde 2020 yılında yazmış ve çalışmasında *Divânu Lugâti't-Türk'te yer alan atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki durumunu karşılaştırmalı bir biçimde incelenmiştir. Her iki dilde de karşılıkları verilen atasözlerinin hangi amaçla kullanıldığı da açıklanmaya çalışılmıştır.*⁴¹

5. 4. Makaleler

Aynur Öz, 2000 yılında yayımlanan “Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri” başlıklı makalesinde hayvan adlarının kullanıldığı atasözlerini ele almış ve Türkçe atasözleri ile ortak olanları belirlemeye çalışmıştır. Çalışmanın son kısmında ise Özbek atasözlerinde geçen hayvanların alfabetik sırayla Türkçe karşılıkları verilmiştir.⁴² Öz Özcan, 2011’de yayımladığı “Başaklı Bitkilerle İlgili Özbek Atasözleri” adlı makalesinin ardından 2015 yılında “Çiçeklerle İlgili Özbek Atasözleri” adlı makalesini yayımlamıştır. 2016 yılında ise “Özbek ve Türk Atasözlerinde Bir Sözü'nün Kullanımı” adlı makalesini yayımlayan Öz Özcan, bu çalışmasında atasözlerinde en fazla geçen sayma sayılarının ilki olan *bir* sayısını ele almıştır.⁴³

Mehmet Hazar’ın 2002 yılında yayımlanan “Özbek Halk Makal-Matalları (Atasözleri)” başlıklı makalesinde Özbek Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde birbirine benzeyen atasözleri incelenmiş, çalışmada kullanılan Shotursun Shomaqsudov-Shuhrat Shorahmedov’un “Nega Shunday Deymiz” adlı eserinden seçmeler yapılarak yakın olan atasözleri de aktarılmıştır.⁴⁴

Holida İmamova, 2010 yılında yayımladığı “Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Nezaketin Yansıması” adlı makalesinde Özbek Türkçesi ile Türkiye

---

⁴¹ Gulomjon Sobirov, *Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Durumu*, Samsun: Yüksek Lisans Tezi, 2020.

⁴² Aynur Öz, Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 9, 2000, 115.

⁴³ Öz Özcan, Özbek ve Türk Atasözlerinde Bir Sözü'nün Kullanımı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, 2016.

⁴⁴ Mehmet Hazar, Özbek Halk Makal-Matalları (Atasözleri), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 14, 2002, 311.

Türkçesi atasözlerinde bir nezaket ifadesi olan “kendi yerini bilme” ve “haddini bilme” ile *saygı* ve *sevgi* ifadelerinin kullanılış şekilleri incelenmiştir.⁴⁵

Bilal Aktan, 2011 yılında yayımladığı “Cümle Yapısı Bakımından Özbek Atasözleri” adlı makalesinde Özbek atasözlerini söz dizimi bakımından incelerken aynı yıl içinde yayımladığı “Manzum Atasözlerinde Ahenk” adlı çalışmasında Özbek atasözlerindeki başlıca ahenk özellikleri olan ses, kelime ve ifade tekrarları ile ses yansımaları ve ses dalgalanmaları gibi konular incelenmiştir.⁴⁶

2011 yılında bir diğer makale çalışması ise Cihangir Demir tarafından yapılmıştır. “Özbek Türklerinde Toprak Olgusu” başlığıyla yayımladığı bu çalışmasında Demir, bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Özbek Türklerinde de en değerli hazine olarak kabul edilen toprakla ilgili atasözlerini ele almıştır.⁴⁷

Mevlüt Gültekin, 2013 yılında “Özbek Atasözlerinin Cümle Yapısı Üzerine Bir İnceleme” adıyla yayımladığı makalesinde *O'zbek Xalk Maqollari* adlı eserden seçilmiş 114 atasözünü cümle yapısı bakımından incelenmiştir.⁴⁸

Iroda Rahımova, 2014 yılında yayımladığı “İngiliz ve Özbek Atasözlerinde ‘İyilik’ ve ‘Kötülük’ Kavramları Yorumu” başlıklı makalesinde İngilizce ve Özbekçe atasözlerini “iyilik” ve “kötülük” kavramlarının işlenişi bakımından karşılaştırmıştır.⁴⁹ 2014 yılında Özbek atasözleri ile ilgili pekçok makale yayımlanmıştır.

Lola Amanova, “Türkiye Türkçesindeki Deyim ve Atasözlerin Özbek Türkçesine Aktarma Problemi” adlı makalesinde Türkiye Türkçesinden Özbek Türkçesine

---

⁴⁵ Holida İmamova, Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Nezaketin Yansıması, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı 7, 2010, 289.

⁴⁶ Aktan, Manzum Özbek Atasözlerinde Ahenk, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt 6, Sayı 3, 2011, 137.

⁴⁷ Cihangir Demir, Özbek Atasözlerinde Toprak Olgusu, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2011.

⁴⁸ Mevlüt Gültekin, Özbek Atasözlerinin Cümle Yapısı Üzerine Bir İnceleme, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6, Issue 4, 2013, 484-485.

⁴⁹ Iroda Rahımova, İngiliz ve Özbek Atasözlerinde "İyilik" ve "Kötülük" Kavramları Yorumu, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, 2014, 189.

atasözü ve deyim aktarırken karşılaşılan sorunlar üzerinde durmuş ve anlam farklarına dikkat çekmiştir.⁵⁰

Metin Yurtbaşı, “Özbekistan’dan ve Anadolu’dan Çocuk Atasözleri” başlıklı bu makalesinde her iki kültürün de önemli bir kesiti olan Çocuk temasını işleyen ufak bir diziyi okurlarına sunmuştur. Yurtbaşı, atasözleri ve çocuk kavramı ile ilgili bilgi verdikten sonra Özbek atasözlerini Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Yurtbaşı’nın bu çalışması *Özbekistan’dan Açıklamalı Çocuk Atasözleri ve Anadolu’dan Sınıflandırılmış Çocuk Atasözleri* şeklinde iki bölüm halindedir.⁵¹

Mustafa Çetin, “Türkiye Türkçesi’nde ve Özbek Türkçesi’nde Nasihat Biçimindeki Buyurgan Atasözleri Üzerine” adıyla bir makale yayımlamıştır.⁵²

Türker Barış Bulduk, “Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Özbek Türkçesinde Ortaklaşan Atasözleri” adlı makalesini 2020 yılında yayımlamıştır. Çalışmanın amacı, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki atasözlerinden hangilerinin bugün Özbek Türklerinde hâlâ kullanıldığını tespit etmek ve bu atasözlerini anlam bakımından incelemektir.⁵³

Aynı yıl içerisinde yayımlanan “Vatan ile İlgili Özbek Atasözleri” başlıklı makalesinde Mustafa Said Arslan, çeşitli kaynaklardan tespit ettiği vatan ile ilgili Özbek atasözlerini anlamları ve sembolize ettikleri kavramlar açısından değerlendirmiştir.⁵⁴

5. 5. Bildiriler

Aynur Öz Özcan, “Özbek Atasözleri” adlı bildirisini 2009 yılında düzenlenen *Tarihselden Moderne Özbekistan: Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları*

---

⁵⁰ Lola Amanova, Türkiye Türkçesindeki Deyim ve Atasözlerin Özbek Türkçesine Aktarma Problemi, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 183, Sayı 183, 2014, 167.

⁵¹ Metin Yurtbaşı, Özbekistan’dan ve Anadolu’dan Çocuk Atasözleri, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, Sayı 2, 2014, 85-146.

⁵² Mustafa Çetin, Türkiye Türkçesi’nde ve Özbek Türkçesi’nde Nasihat Biçimindeki Buyurgan Atasözleri Üzerine, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, Sayı 2, 2014, 37.

⁵³ Türker Barış Bulduk, Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Özbek Türkçesinde Ortaklaşan Atasözleri, **Kesit Akademi Dergisi**, Yıl 6, Sayı 22, 2020, 90.

⁵⁴ Mustafa Said Arslan, Vatan ile İlgili Özbek Atasözleri, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, Sayı 23, 2020, 225.

Sempozyumu'nda, "Ana ile İlgili Özbek ve Türk Atasözleri" adlı bildirisini ise 2014 yılında Halide Edip Adıvar'ın Ölümünün 50. Yıldönümü Anısına düzenlenen *Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi*'nde, "Özbek Atasözlerinde 'Bor-Yo'q' Sözlerinin Kullanım Özellikleri" adlı bildirisini ise 2017 yılında düzenlenen *VIII. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*'nda sunmuştur.

2017 yılında düzenlenen *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu*'nda Şengül Kaya, "Özbek Atasözlerinde -sA Ekinin İşlevi" ve Tuğba Yılmaz ise "Kadınlarla İlgili Özbek Atasözleri" hakkında hazırlamış oldukları bildirileri sunmuşlardır.

6. Özbekistan'da Maqollar⁵⁵ İle İlgili Yapılan Çalışmalar

To'ra Mirzayev, Asqar Musoqulov ve Bahodir Sarimsoqov'un birlikte hazırladıkları *O'zbek Xalq Maqollari* adıyla yayımlanan kitapta Özbek atasözleri ile ilgili yapılan çalışmalardan şu şekilde bahsedilmiştir:

Özbek halk atasözlerine belirli bir düzen verilip dergi, okuma parçalarına koyulması ve atasözleri ile ilgili özel derleme hazırlama çalışmaları ise XIX. asrın ikinci yarısında başladı. Örneğin, Macar bilim adamı H. Vambery'nin 1867 yılında Leipzig'de yayımlanan "Çağatay Dili Ders Kitabı" hrestomatiya⁵⁶ sözlüğüne Özbek folkloru ve edebiyatının bazı örnekleri gibi 112 tane de atasözüne yer verilmiş ve bu atasözlerinin Alman diline tercümesi de eklenmiştir. Daha sonra birbiri ardından N. Ostroumov (1895), B. Rahmonov (1924), Sh. Jo'rayev (1926), H. Zarifov (1939, 1947), B. Karimov . (1939), Sh. Rizayev, O'. Azimov, O'. Xolmatov (1941), M. Afzalov, S. Ibrohimov, S. Xudoyberganov (1958, 1960, 1965, 1978), R. Jumaniyozov (1964, 1967, 1970), E. Siddiqov (1976, 1986), B. Sarimsoqov, I. Haqqulov, A. Musoqulov, R. Zarifov (1978), B. Sarimsoqov, A. Musoqulov, M. Madrahimova (1981,1984), Sh. Shomaqsudov, Sh. Shorahmedov (1987, 1990, 2001), T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, A. Musoqulov (1989) gibi halk bilimciler, bilim ve kültür araştırmacıları tarafından hazırlanan çeşitli karakterdeki ve hacimdeki atasözü derlemeleri yayımlandı. M.

⁵⁵ Özbek Türkçesinde atasözü anlamında kullanılan bir kelimedir.

⁵⁶ Khrestomatiya, Hrestomatiya, Chrestomathy terimleri okuma parçaları derlemesi, derleme, ders kitabı, çalışma kılavuzu, seçilmiş eserler gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Abdurahimov, H. Abdurahmonov, M. Sodiqova, H. Karomatov, K. Karomatova, H. Berdiyev, R. Rasulov gibi bilim adamlarının dilcilik ve çeviri çalışmalarına yönelmesiyle birlikte derlemeleri ortaya çıkmış. Y. Chernyavskiy, V. Ro'zimatov (1959), N. Gatsunayev (1983,1988), A. Naumov (1985) gibi çevirmenlerin çalışmaları ile Özbek halk atasözleri Rus dilinde ve derlemeler halinde basıldı.⁵⁷

Çeşitli dönemlerde ve yıllarda böyle derlemelerin yayımlanması, halk atasözlerini toplayarak onlara belirli bir düzen verilmesi, atasözlerindeki tüm insanî gayeleri yaymakta büyük öneme sahipti. Bu derlemelerdeki materyaller aslında birbirinin tekrarıydı. Yine de bu derlemeler, materyallerin hacmi, seçilişi, konulara ayrılışı bakımından birbirinden farklı yapıldı. Örneğin M. Afzalov öncülüğünde hazırlanan derlemenin sonraki neşrine 2500'den fazla atasözü 34 konuya bölünerek verilmiş. R. Jumaniyozov derlemesinin sonraki neşrinde 1047 atasözünü 22 konu altında toplamış. B. Rahmonov, derlemesine 564, Sh. Jo'rayev ise derlemesine 711 atasözü eklemiştir.⁵⁸

7. Atasözü

Kültür (hars), bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî, bedî, lisanî, iktisadî, fennî hayatlarının ahenktar bir mecmuasıdır.⁵⁹ Sosyal/kültürel sistemin gerçekten var olması için iki önemli değişkenin daha bulunması gerekir. Bunlar biyo-kültürel birer ürün olan kişilik ve kişilerin birbiriyle anlaşmak için kullandığı sembolik sistem yani dil'dir. İnsanlararası ilişkiler gibi, kurumlar ve toplumlararası ilişkiler kişilerle kurulur, dille sürdürülür. Toplumda madde ve kavram olarak var olan her şey dil'de de vardır. Kültürel ve tarihi miras, ancak dil aracılığı ile, yeni kuşaklara aktarılır. Dil, kültürel muhtevanın bir ansiklopedisi, hazinesi ya da sözlüğü gibidir.⁶⁰ Yazı, dilin sesini kaydeden bir vasıta olarak dilin bir parçasıdır. Fakat kültür, söz ile de bir millet arasına yayılır. Dil kültürün temeli olduğuna göre, bir milletin dil ile ifade ettiği sözlü, yazılı her şey kültür kavramına girer. Dilin duygu ve düşünce ile dolmasının sebebi, günlük hayata çok yakın olmasıdır. Dil deyince, konuşulan ve yazılan bütün kelime ve cümleleri anlamak lazımdır. Kültür eserleri, dilin belli bir yer ve anda donmuş

⁵⁷ To'ra Mirzayev, Asqar Musoqulov, Bahodir Sarimsoqov, **O'zbek Xalq Maqollari**, "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik korpaniyasi Bosh tahririyati, 2005, 2.

⁵⁸ Mirzayev, Musoqulov ve Sarimsoqov, 2.

⁵⁹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, 1. Basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019, 26.

⁶⁰ Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 3. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1979, 112.

şekilleridir. Bu bakımdan onların abidelerden farkları yoktur. Eskiden yaşamış insanların hayat tecrübelerini, inanç ve değerlerini bu eserlerden öğreniriz.⁶¹ Atasözleri ise sözlü kültür kaynaklarından biri olan ve daha sonra yazıya geçirilen geçmişin geleceğe yol gösterdiği pusula niteliğindeki en önemli kültürel değerlerdir. Yaşamın gölgesini andıran atasözleri, bir toplumu oluşturan insanların sosyal yapısını, yaşam şeklini, düşünce biçimini, inançlarını, değer yargılarını yansıtan, kısa, özlü, kalıplaşmış ve kısmen de mazmun şeklinde bulunan sözlerdir.

İlk atasözlerinin ortaya çıkışını Ercilasun şöyle ifade eder: “Dilin oluşmasıyla birlikte atasözlerinin de oluşmaya başladığını düşünebiliriz. Türk dili yazılı metinler hâlinde ortaya çıkmadan önce atasözlerinin uzun zaman sözlü olarak yaşadığı ve nesilden nesile aktarıldığı muhakkaktır. En eski yazılı metinlerde görülen atasözleri de hiç şüphesiz daha önceki yüzyıllarda doğmuş ve nesilden nesile aktarılagelmiştir.”⁶²

Türk kültüründe atasözleri için çok sayıda terim kullanılmıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda atasözü ile ilgili en eski kaynağın Köktürk Abideleri olduğu anlaşılmaktadır. Atasözü karşılığında kullanılan en eski Türkçe kelime Köktürk Abidelerinden Kül Tigin yazıtında yer alan ve atasözü karşılığında kullanılan “söz, haber, mesaj, nutuk, şöhret, şey” anlamlarına gelen ve *sa-* fiilinden türeyen *sab* kelimesidir. Bu kelime daha sonra Köktürkçede “öğüt”, Turfan metinlerinde ise açıkça “atalar sözü” anlamlarına gelen *sav* kelimesi olarak kullanılmıştır.⁶³

Sav kelimesi, Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılmış olan *Dîvânu Lugâti't Türk*'te atasözlerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ancak bu söze DLT'de şu anlamlar da verilmiştir: söz (kelâm), anlatım (hikâye), hikâye (kıssa), mektup (risâle), haberler ve havadisler (enbâ ve ehâdis), şöhret (şît). Bu anlamlardan DLT'de en çok geçeni “söz (kelâm)” anlamıdır. DLT yazmasının 512. sayfasında *sav* sözüne verilen ilk anlam el-mesel, yani “atasözü”dür. Bu anlama örnek olarak da *savda mundag kelir* (atasözünde böyle geçer) cümlesi verilmiştir.⁶⁴

⁶¹ Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil**, 2. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, 186-189.

⁶² Ahmet Bican Ercilasun, **Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri**, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020, 51.

⁶³ Didar Annaberdiev, Türkmen Halk Biliminde Atasözü Tanımlamalarına Genel Bir Bakış, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, 2013, 187.

⁶⁴ Ercilasun, 53.

Özbek Türkçesinde halk yaratıcılığının kendine has ürünü olan atasözleri, sözlü dilde ve yazılı kaynaklarda çeşitli adlandırmalar ile bilinmektedir. Bu adlandırmalar şu şekildedir: Maqol, matal, naql, masal, zarbulmasal, hikmatli so'z, ibora, ta'bir, aforizm, otalar so'zi, ota-bobolardan qolgan so'z, abushqa so'zi, mashoyixlar so'zi, donolar so'zi, donishmandlar so'zi, hikmatlar so'zi, oqinlar so'zi, qadimgilar so'zi, burungilar so'zi, ilgari o'tgan yaxshilar so'zi vb. Bunlar arasında “maqol” terimi genel olarak en çok kullanılan terimdir.⁶⁵ Özbek Türkçesinde “maqol” terimi Arapça “qavlun” (aytmaq, gapirmoq = demek, söylemek) kelimesinden alınmıştır.⁶⁶

Atasözleri hakkında sözvarlığı bakımından zengin olması, dil ve kültür incelemeleri için değerli unsurlar bulundurması ve geçmişten geleceğe ışık tutması nedeni ile birçok araştırma çalışması yapılmış, çalışmalardan edinilen bilgiler esas alınarak atasözleriyle ilgili farklı tanımlamalarda bulunulmuştur. Bu tanımlamalardan bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

*Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırın ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.*⁶⁷

*Atasözleri halkın sanatsal düşüncelerinin kendine has ürünü olup, içerisinde insanın tabiat ve sosyal varlığa olan gayeleri estetik bir biçimle ilişkilendirilerek kısa ve kusursuz bir şekilde ifade edilmiştir. Atasözlerinin canlılığını kaybetmeden uzun yıllar boyunca etkili olmasının sebebi de kısa biçimiyle kusursuz yapıda olmasıdır.*⁶⁸

Anonim karakter taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve

---

⁶⁵ Sh. Shomaqsudov, Sh. Shorahmedov, **Hikmatnoma O'zbek Maqollarining İzohli Lug'ati**, Toshkent: O'zbek Sovet Ensiklopediyasi Bosh Redaktsiyasi, 1990, 7.

⁶⁶ İmamova, 290.

⁶⁷ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü**, 7. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1993, 37.

⁶⁸ Shotursun Shomaqsudov, Shuhrat Shorahmedov, **Nega Shunday Deymiz O'zbek Maqollarining İzohli Lug'ati**, Toshkent, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1987, 12.

*davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz.*⁶⁹

*Dil, felsefe ve sanatsal yaratıcılıkla özgün bir şekilde ortaya çıkan halk atasözleri, folklorun kullanışlı şekil, derin mazmuna sahip olan bir türüdür. Her biri dilimizin güzelliğini, konuşmamızın hoşluğunu, akıl-zekâ ve düşünme mantığını şaşırtıcı bir güç ile gösteren ve yeterli nicelikte bulunan bu sanat parçaları, halkımızın asırlık hayat tecrübeleri ve aile yaşam tarzının sanki bir aynasıdır.*⁷⁰

*Atasözleri bizim için asırların sedası, geçmişimizle aynı havayı teneffüs etme hissini uyandıran ölmez nutuk ve çağlar ve çağlar arası köprüdür. Hikmetli sözler (atasözleri), bilinmeyen şairlerin yürekleri, halk istidadının mesafe bilmez ışıklarıdır. Zulmün, husûmetin ve haksızlığın göğsüne saplanan adalet kılıcıdır. Atasözleri hiçbir padişahın ilan etmediği ferman, hiçbir cumhurbaşkanının mühürlemediği kanun, hiçbir devlet tarafından yazılmayan anayasadır.”*⁷¹

*İlk söyleyenlerini belirleyemediğimiz atasözleri hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından, teknikten vb. çıkacak kuralları somuttan soyuta giden bir yolla söz ve yazıyla nesilden nesile aktarılan hikmetli cümlelerdir.*⁷²

*Halkın sözlü, yaratıcı türü; kısa ve anlaşılır, özlü, dilbilgisi ve mantık olarak eksiksiz, mânâlı, hikmetli ibare, derin mazmunlu söz.*⁷³

---

⁶⁹ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, 1. Basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, 15.

⁷⁰ Mirzayev, Musoqulov ve Sarımsqov, 1.

⁷¹ Yoldaşev ve Gümüş, 3.

⁷² Abdurrahman Güzel, Ali Torun, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2003, 202.

⁷³ **O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi M Harfi**, Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat İlmıy Nashriyoti, 340.

*Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel.*⁷⁴

7. 1. Atasözlerinin Biçim Özellikleri

1. Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir: Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine -aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin biçimi de bozulamaz. Böyle değiştirmeler yapılsa ortaya çıkan söz, -anlam değişmese dahi- atalarsözü diye anılmaz.⁷⁵

Bolali uy-bozor, bolasiz uy –mozor. “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.” (A 50, B 58, C 126, D 60, E 13).

2. Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözle çok şey anlatırlar.⁷⁶

İt egasiga hurimas. “İt sahibine havlamaz.” (B 168, D 113)

3. Atasözlerinin çoğu bir, iki cümledir. Daha uzun olanları azdır.⁷⁷

Kelinni kelar yilda ko'r. “Gelini gelecek yıl gör.” (A 141, B 207, D 84) (Tek cümle)

Kuyov quvsa eshik bog'in tut, o'g'il quvsa to'r boshiga o't. “Damat kovsa kapı bağıcı tut, oğul kovsa başköşeye geç.” (A 147, B 220, C 139) (İki cümle)

Og'a-ini totuv bo'lsa, tog'ni talqon qilar, ona-singil totuv bo'lsa, uyni bo'ston qilar. “Ağabey küçük kardeş iyi geçinse, dağı ele geçirir, anne kız kardeş iyi geçinse, evi bostan eder. (A 219, B 340) (Dört cümle)

4. Atasözlerinde büyük bir çoğunlukla geniş zaman eki kullanılmıştır. Özellikle öğüt verme durumundakiler de emir çekimindedir. Bunların dışında kalan fiil çekimleriyle

⁷⁴ TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Atasözü, <https://sozluk.gov.tr/>, 11 Şubat 2021.

⁷⁵ Aksoy, 15.

⁷⁶ Aksoy, 16.

⁷⁷ Aksoy, 16.

kurulan az sayıdaki atasözlerinde de geniş zaman ve emir anlamı gizli olarak muhafaza edilmiştir.⁷⁸

Bolasi o'lganning bag'ri kuyar. “Çocuğu ölenin bağı yanar.” (A 52, B 60, D 58)
(Geniş zaman)

Bolani yoshdan o'rgat, xotinni boshdan o'rgat. “Çocuğuna gençken öğret, hatununa baştan öğret.” (A 51, B 59, E 13) (Emir)

Atasözlerinde geniş zaman ve emir dışında başka çekimlerin de kullanıldığı görülür.
Oti o'lsa, toyi bor-no'xtasi yerda qolmaydi, otasi o'lsa, o'g'li bor-yurti vayron bo'lmaydi.

“Atı ölse, tayı var yuları yerde kalmayacak, atası ölse, oğlu var yurdu viran olmayacak.” (A 206, B 313) (Gelecek zaman)

5. Atasözlerinde edat ve bağlaç türünden kelimelerin ancak çok gerekli ise, atasözünün anlamını güçlendiriyorsa kullanıldıkları görülmektedir. Atasözlerinde bu durumun dışında edat ve bağlaca pek rastlanmaz.⁷⁹

Ona bilan bola-gul bilan lola. “Anne ile çocuk, gül ile lale” (A 206 / 272, B 416, C 139)

Ota-ona-oltin qanot. “Babaanne, altın kanat” (A 206, B 314, D 28)

6. Birtakım atasözlerinde anlam çok daha keskin bir anlatım gücüne erişirken fiillere bile ihtiyaç duyulmamıştır.⁸⁰

Xotin-bo'yin, er-bosh. “Kadın boyun, adam baş(tır).” (C 128)

Qiz-qo'noq. “Kız misafir(dir).” (B 488)

7. Kimi atasözleri mecaz anlamlı iken mecaz anlamın olmadığı atasözleri de bulunmaktadır.

---

⁷⁸ Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004, 22.

⁷⁹ Çobanoğlu, 22.

⁸⁰ Çobanoğlu, 22.

Mecazlı: *Tirnoqni etdan ayirib bo'lmaydi.* “Tırnak etten ayrılmaz.” (A 255, B 393, C 134, D 168)

Mecazsız: *Bola bo'lsa, beshik topilar.* “Çocuk olsa beşik bulunur.” (B 470, C 138)

8. Atasözlerinde usta bir üslup, büyüleyici ve inandırıcı bir anlatım özelliği vardır. Yüzyıllardan beri kullandıkları, her gün işitildikleri hâlde tazeliğini kaybetmeyen bu sözlerde çeşitli anlayış yolları, türlü söz ve anlam sanatları görülür.⁸¹

Er-xotin-qo'sh ho'kiz. “Koca hatun, çift öküz” (A 292, B 441) (Benzetme / Teşbih)
Og'a-ining yomonlab, qani tuqqan topganing, arg'umoqni yomonlab, qani tulpor topganing?! “Ağabeyini küçük kardeşini kötüleyip, hani kardeş bulduğun, argumağı kötüleyip, hani tulpar bulduğun?!” (A 219 B 70 / 340) (İstifham / Soru Sorma)

9. Kimi atasözleri çok kısa bir öykü biçiminde söylenmiştir.⁸²

Qayrag'och qattiq ekan, sinmas ekan, qarindoshga qiz bergan tinmas ekan.
“Karaağaç sert imiş, kırılmaz imiş, akrobaya kız veren durmaz imiş.” (A 24, B 24)

10. Birtakım atasözlerinin eksilteli cümle yapısında olduğu da görülmektedir.

Yotniki yondan o'tar, o'zniki jondan. “Yabancıninki yandan geçer, kendininki candan.” (C 133)

11. Manzum biçimde söylenmiş atasözleri de bulunmaktadır.

Kelining bitta bo'lsa-o'tirib yeysan, “Gelinin bir tane olsa oturup yersin,
İkkita bo'lsa-turib yeysan, İki tane olsa kalkıp yersin,
Uchta bo'lsa yurib yeysan, Üç tane olsa yürüyüp yersin,
To'rtta bo'lsa-yo'rg'alab yeysan. Dört tane olsa emekleyip yersin.” (A 141, C 127)

---

⁸¹ Aksoy, 22.

⁸² Aksoy, 26.

7. 2. Atasözlerinin İçerik Özellikleri

Özbek atasözleri üzerine yapılan çalışmalarda atasözleri içerik olarak belli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. İçerik bakımından yapılan sınıflandırmalar halkın yaşam şeklini etkileyen unsurlar dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Özbek atasözlerinin içerikleri hakkında yapılan çalışma örneklerinin bir kısmı şu şekildedir:

1984 yılında yayımlanan *Özbek Halk Makallari* adlı kitapta atasözleri, “halk danalığı”, “veten ve vetenperverlik”, “ilim kesbhüner ve ilimsizlik” gibi gruplara ayrılmıştır.⁸³

M. Sadıkova'nın sınıflandırmasında ise iyi ile kötü, kolaylıkla güçlük, doğrulukla yalancılık, eşitlikle eşitsizlik gibi insana has hususiyetler çoğunlukla karşılıklı olarak ifade edilmiştir. Meselâ, *bexil tãpse bäsib yer, sexıy tãpse barçe yer* “cimri bulsa saklayıp yer, cömert bulsa hepsini yer”, *yexşiden àt qaledi, yàmànden dād qàledi* “iyinin adı kalır, kötünün ahı kalır” ve benzeri gibi.⁸⁴

To'ra Mirzayev, Asqar Musoqulov ve Bahadir Sarımsıqov'un birlikte hazırladıkları *O'zbek Xalq Maqollari* adlı kitapta Özbek atasözleri, “Vatan va Vatanparvarlik”, “Jamoatchilik va Xudbinlik”, “Mehnatsevarlik va Ishyoqmaslik”, “Halollik va Tekinxo'rlık”, “To'g'rilik va Egrilik”, “Yaxshilik va Yomonlik”, “Yaxshi So'z va Yomon So'z”, “Adolat, Insof va Insofsizlik”, “Do'stlik va Dushmanlik”, “Tinchlik va Notinchlik”, “Botirlik va Qo'rqoqlik”, “Tenglik va Tengsizlik”, “Donolik va Nodonlik”, “İlim, Kasb-Hunar va İlimsizlik”, “Madlik va Nomardlik”, “Tarbiya va Odat”, “Odob va Odocsizlik”, “Mehmon va Mehmondo'shlik”, “Sahiylik va Bahillik”, “Go'zallik va Xunuklik”, “Kamtarlik va Manmanlik”, “Baxt, Omad va Baxtsizlik”, “Epchillik va Noshudlik”, “To'g'ri So'z va Yolg'onchilik”, “Sabr-Qanoat va Sabrsizlik”, “Mehr-Oqibat va Oqibatsizliq”, “Qadr-Qimmat va Qadsizlik”, “Muhabbat va Bevafolik”, “Oila va Qo'shnicilik”, “Qarindosh-Urug'chilik va Begonalik”, “Farzand va Farzandsizlik”, “Tajribakorlik va Kaltabinlik”, “Ta'magirlik va Ochko'zlik”, “Umid va Umidsizlik”, “İshonch va İshonchsizlik”, “Erk va

⁸³ Öz, 120.

⁸⁴ Hazar, 312.

Erksizlik”, “Barqarorlik va Beqarorlik”, “Ahillik va Noahillik”, “Or-Nomus va Nomussizlik”, “G'urur va Xushomad”, “Samimiylik va Nosamimiylik”, “Andisha va Andishasizlik”, “Farosat va Farosatsizlik”, “Sabab, Bahona va Natija”, “Samaradorlik va Besamarlik”, “Rizq-Nasiba va Benasiblik”, “Tejamkorlik va Isrofgarchilik”, “Naqd va Nasiya”, “Ehtiyoj va Zaruriyat”, “Reja va Rejasizlik”, “Me'yor va Me'yorsizlik”, “Qudrat va Ojizlik”, “Foyda va Zarar”, “Mas'uliyat va Mas'uliyatsizlik”, “Taqdir va Tadbir”, “Vaqt va Fursat Qadri”, “Imqon va Imqonsizlik”, “Farovonlik va Yetishmovchilik”, “Ehtiyotkorlik va Ehtiyotsizuq”, “Mamnunlik va Afsuslanish”, “Tozalik, Sog'lik va Bemorlik”, “Dehqonchilik va Chorvachilik”, “Sevinch va G'am”, “To'y va Motam”, “Yoshlik va Qarilik”, “Yo'l va Yo'ldash”, “Hayvonlar va Qushlar”, “Yil Fasllari va Tabiat Hodisalari”, “Faqirlik va Boylik”, “Amaldorlar va Avom Din Vaqillari” shaklida 70 boshlik altinda siniflandirilmishtir.⁸⁵ Bu siniflandirma onreklarinden de anlafilacaği uzere atasozlerinin konularinin birkaç ana boshlik altinda toplanmayip birden fazla boshlik altinda karfilikli olarak ele alindığı gorulmektedir.

---

⁸⁵ Mirzayev, Musoqulov ve Sarimsoqov, 5-257.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

1.1.Söz Dizimi

Dil, çeşitli işlev ve görevlerinin yanı sıra kendisine mahsus birtakım biçimsel özellikleri olan ve birbirine bağlı çeşitli düzlem veya katmanlardan oluşan dizgeler bütünüdür. Buna göre dil, en küçükten büyüğe doğru, ses, hece, kelime, cümle, sözce ve metin olmak üzere farklı birimlerden oluşan bir sistemdir.⁸⁶

Dil sistemini oluşturan birimler genel olarak ses, biçim, söz dizimi, anlam ve sözcük olmak üzere birbiriyle ilişkili farklı düzlemlerde yer almakta ve ele alınmaktadır. Bütün düzlemler bir bütün hâlinde dili oluşturur. Buna göre, dildeki sesler heceleri, heceler kelimeleri, kelimeler de kelime grupları ve cümleleri cümleler de metinleri oluşturur. Dilin bu düzlemleri dil biliminin farklı alt dalları tarafından incelenmektedir.⁸⁷ Bu alt dallardan birisi ise söz dizimi (sentaks)dir. Söz dizim terimi, Batı dillerine “syntaxis” sözcüğü yoluyla Yunancadan geçmiştir ve bu sözcüğün syn- öneki “eş, birlikte”, taxis tabanı da “diziliş, sıra” anlamına gelir. Bir dil bilgisi terimi olarak kullanılışı eski Yunana kadar uzanan söz dizimi, bugün birçok kuramın geliştirilmiş olduğu bir alandır.⁸⁸

---

⁸⁶ Mustafa Karataş, **Her Yönüyle Türk Dili**, 1. Basım, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019, 470.

⁸⁷ Karataş, 470.

⁸⁸ Nadir Engin Uzun, Özgür Aydın, **Sözdizim. Dilbilim: Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar**, Ankara: Dil Derneği Yayınları, 2006, 64.

Alnında uzman kişiler, söz dizimi için birçok tanımlamada bulunmuşlardır. Bu tanımlamalardan bir kısmı şu şekildedir:

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabında söz dizimini, “Kelime ve şekillerin birbirleriyle olan münasebetlerini ve cümleleri inceleyen kısmına *cümle bilgisi* (*sentaks*) adı verilir.” biçiminde ifade etmiştir.⁸⁹

Zeynep Korkmaz ise söz dizimini, “Bir dilde, kelimelerin, kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini inceleyen bilim dalı.” şeklinde açıklar.⁹⁰

Leyla Karahan, söz diziminden, “Yan yana dizilen kelimeler, ya yargı bildirerek cümleyi, ya da varlık, kavram ve hareketleri karşılayarak kelime gruplarını meydana getirir. Bu diziliş, belirli kurallara dayalı bir diziliştir.” şeklinde bahsetmiştir.⁹¹

Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy’un birlikte hazırladıkları *Dilbilim Sözlüğü* adlı kitapta söz dizimi, “Tümce yapısını araştıran bilim dalı. Tümce içindeki sözcük ve yapısal diğer birimler birbirleri aynı düzeyde ilişki içinde değildir; bu yapısal birimler birbirleri ile daha yakından ilişki içinde oldukları öbekler oluşturur. Söz dizim, tümce yapısındaki bu altulamaların niteliğini, öbek yapısındaki sözcük ve birimlerin arasındaki ilişkiyi ve bunların sıralanması ile ilgili kuralları içeren dilbilgisi bileşenidir.” biçiminde açıklanmıştır.⁹²

Günay Karaağaç ise söz dizimini şu şekilde tanımlamıştır: “Söz dizimi ve dil kullanımı, sözlük ve söz diziminden oluşur. Bu iki olgu, dil dediğimiz bir bütünün iç içe geçmiş iki eksenidir. Sözlük, geçmişin; söz dizimi ise şimdinin ve geleceğin dilidir. Bir başla ifadeyle, sözlük, dilin geçmişteki; söz dizimi ise, şimdi ve gelecekteki eksenidir. Bireyin insan kimliğiyle yaptığı her şey, bir söz diziminden ibarettir. İnsan demek, söz dizimi öğelerinin kılavuzluğunda, sözlük birimleri arasında dolaşan varlık

---

⁸⁹ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2013, 28.

⁹⁰ Korkmaz, 33.

⁹¹ Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, 27. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2020, 9.

⁹² Kamile İmer, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, **Dilbilim Sözlüğü**, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011, 230.

demektir. Bireyin insan kimliğiyle yaptığı her şey, toplumsal olan söz dizimi kurallarının kılavuzluğunda ve yine toplumsal olan sözlük birimleri arasında yaptığı bireysel ve özel gezintidir. Düşünmek, duygulanmak, resim veya müzik yapmak, kısacası, kişinin insan varlığıyla yaptığı her eylem, bir söz diziminden başka bir şey değildir.”⁹³

Söz diziminin konusu ise yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlenin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlatım özellikleridir. Cümlelerin bağlanma şekilleri ile bağlanan cümleler arasındaki şekil ve anlam ilişkileri de söz diziminin konusudur.⁹⁴

Söz dizimi teriminin, “cümle bilgisi”, “tümce bilgisi”, “nahiv”, “sentaks” şeklinde kullanımları da bulunmaktadır.⁹⁵ Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında veya sözlüklerinde, Muharrem Ergin “cümle bilgisi (sentaks)”, Zeynep Korkmaz “cümle bilgisi, söz dizimi”, Leyla Karahan, Günay Karaağaç, “söz dizimi”, Ahmet Cevad Emre, Doğan Aksan, Mehmet Hengirmen, Sezai Güneş, Tahsin Banguoğlu, Tahir Nejat Gencan, “sözdizimi” adını kullanmayı tercih etmişlerdir. Özbek Türkçesinde ise söz dizimi terimi *sintaksis*, *so'z birikmasi*, *so'z birikmalari* gibi kelimelerle karşılanmıştır.

1.2. Özbek Türkçesindeki Aile Kavramı ile İlgili Atasözlerinin Söz Dizimi Açısından İncelenmesi

1.2.1.Cümle

Cümle, bir ya da birden çok yargının sözlü veya yazılı olarak anlatıldığı kelime, kelime dizisidir. Cümle, Türk dili araştırmacıları tarafından *tümce* başlığı ile de incelenir. Özbek Türkçesinde ise cümle terimi için *gap* ifadesi kullanılır.

Türkiye Türkçesi dil bilgisi ve söz dizimi kitaplarında cümle ile ilgili şu tanımlar verilir:

---

⁹³ Günay Karaağaç, **Dilbilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlemeleri**, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015, 105.

⁹⁴ Karahan, 9.

⁹⁵ TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Söz dizimi, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, 16 Ağustos 2021.

Leyla Karahan cümleyi, “Bir düşünceyi, bir duygu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine *cümle* denir. Cümle, dilin en küçük anlatım birimidir. Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleri ile karşılanır.” şeklinde tanımlar.⁹⁶

Zeynep Korkmaz ise cümlenin tanımını, “Bir fikri, bir duyguyu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu.” olarak izah eder.⁹⁷

Ahmet Cevat Emre, “anlatım” başlığı ile ele aldığı cümleyi şu şekilde açıklar: “İstedığımızı anlatan tam mânalı söz parçalarına anlatım denilir.”⁹⁸

Muharrem Ergin, “Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur.”⁹⁹

Haydar Ediskun; cümle, içinde ya bir tek bağımsız yargı, ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisidir.¹⁰⁰

Günay Karaağaç, İnsanın algı ve bilgilerinin tümü, varlık ve onun değişiminden oluşur. Varlıktaki değişim, başlıca iki yolla gerçekleşir: Olmak ve yapmak. Varlıkta görülen değişimlerin, varlığın gerçekleştirdiği bu olma ve yapmaların diğer adı ise zamandır; yani varlıktaki değişim süreçleri, zaman kavramının kaynağıdır. “Bir yapma veya olmanın nitelendirildiği dil yapılarına cümle denir” biçiminde tanımlana bilecek cümle, varlığın adı olan söz ve söz öbekleri yanında, varlıkta gerçekleşen değişimin adıdır.¹⁰¹

1.2.1.1.Cümlenin Öğeleri (Gap bo'lakları)

En küçük cümle tek kelimelik cümledir. Hükmü daha geniş, daha etraflı, çeşitli şartları ile daha tam olarak ifade etmek için cümle birden fazla cümle unsurundan kurulur.¹⁰²

---

⁹⁶ Karahan, 9.

⁹⁷ Korkmaz, 32.

⁹⁸ Ahmet Cevat Emre, **Türk Dilbilgisi**, 1. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1945, 271.

⁹⁹ Ergin, 398.

¹⁰⁰ Haydar Ediskun, **Türk Dilbilgisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, 323.

¹⁰¹ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 220.

¹⁰² Ergin, 398.

Bu cümle unsurlarının, cümle bilgisindeki aldıkları adlara¹⁰³ *cümlenin ögeleri* denilmektedir. Cümlenin ögeleri, temel (zorunlu) ögeler, yardımcı ögeler ve cümle dışı unsurlar gibi farklı şekillerde ele alınmıştır.

Muharrem Ergin, “Cümle Unsurları” başlığı altında incelediği cümlenin ögelerini *fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı* ve *zarf* olarak belirtirken *bağlama, ünlem edatları* veya *ünlem gruplarını* ise “Cümle Dışı Unsur” başlığı altında incelemiştir.¹⁰⁴

Tahir Nejat Gencan ise, “Tümcenin Ögeleri” başlığı içinde *yüklem, özne, nesne, tümleçleri* kabul eder ve tümleçleri *düz tümleç, dolaylı tümleç, ilgeç tümleçleri, belirteç tümleçleri* şeklinde dörde ayırır. *Yüklem* ile *özneyi* ise temel öge olarak izah eder.¹⁰⁵

Zeynep Korkmaz’a göre, cümlenin ögeleri, “Temel Ögeler” ve “Yardımcı Ögeler” olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Temel ögeler: *özne, nesne, yer tamlayıcısı* ve *zarftır*. Yardımcı ögeler: *ünlem* ve *bağlaçlardır*.¹⁰⁶

Leyla Karahan ve Günay Karaağaç ise, cümlenin ögelerini, *özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf, yüklem* şeklinde ele alırlar ve *ünlem, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatlarını* cümle dışı ögeler olarak kabul ederler.¹⁰⁷

Süer Eker, “Tümce Ögeleri” başlığı altında incelediği cümlenin ögelerini *yüklem, özne, nesne, tümleçler* biçimde verir ve tümleçleri de kendi içinde *dolaylı tümleçler/yer tamlayıcıları, zarf tümleçleri, edat tümleçleri/edatlı tümleçler* olarak üçe ayırır.¹⁰⁸

Tez çalışmasında cümlenin ögeleri, *yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı* ve *zarf* şeklinde incelenip *ünlem, edat, hitap* vb. unsurlar cümle dışı unsur başlığı altında ele alınacaktır.

---

¹⁰³ Korkmaz, 33.

¹⁰⁴ Ergin, 398-401.

¹⁰⁵ Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, 2. Baskı, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971, 71-85.

¹⁰⁶ Korkmaz, 33.

¹⁰⁷ Karahan, 13-36; Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 223-236.

¹⁰⁸ Süer Eker, **Çağdaş Türk Dili**, 8. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, 340-345.

1.2.1.1.1. Yükleme

Yükleme, Türkçe *dil bilgisi* ve *söz dizimi* kitaplarında “fiil” başlığıyla da incelenir. Özbek Türkçesinde ise bu öge “kesim” şeklinde adlandırılır. Türk dili araştırmacılarının yükleme hakkındaki kimi tanımlamaları şu şekildedir:

Muharrem Ergin yükleme “fiil” başlığıyla ele alır ve açıklamasını şu şekilde verir: “Cümlelerin en esaslı unsuru, ana unsuru, temel unsuru, cümlelerin direğidir. Cümlelerin bütün yapısı onun üzerine kurulur. Diğer bütün unsurlar fiilin etrafında toplanan, onu destekleyen, onu tamamlayan unsurlardır. Türkçede asıl unsurun tâli unsurdan sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümlelerin esas unsuru olan fiil daima sonda bulunur. Fiil cümlede hareketi, oluşu, yapışı, hadiseyi hükmü karşılayan unsurdur.”¹⁰⁹

Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam’ın birlikte hazırladıkları “Türkiye Türkçesinin Sözdizimi” adlı kitapta yükleme, “Tümcede yargıyı yüklenen çekimli eyleme yükleme denir. Taşıdığı anlam nedeniyle yükleme, işi ve zaman kavramlarının yanında, olumluluk, olumsuzluk, soru ve buyruk gibi kavramları da bildirir. Öte yandan yükleme, tümcedeki öteki öğelerle, özellikle özneye kişi ve zaman bakımından bir uyum içindedir. Bu nedenle, yükleme tümcenin en önemli ögesidir.” şeklinde açıklanır.¹¹⁰

Haydar Ediskun, “Türk Dilbilgisi” adlı kitabında yükleme, “Yükleme, cümleyi bir yargıyla sonuca hazırlayan ya da cümleyi sonuca bağlayan kelime öbeğidir; kelime niteliğinde bir hece ya da harftir. Yükleme, cümlelerin temel ögesidir.” biçiminde açıklar.¹¹¹

Tuncer Gülensoy “Cümlede hareketi, oluşu, yapışı, hâdiseyi, hükmü karşılar. Cümlelerin en esaslı unsurudur.” tanımını yapar.¹¹²

---

¹⁰⁹ Ergin, 398-399.

¹¹⁰ Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, 2. Basım, İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2003, 20.

¹¹¹ Ediskun, 328.

¹¹² Tuncer Gülensoy, **Üniversiteler İçin Türkçe El Kitabı**, 3. Basım, Kayseri: Kivılcım Yayınları, 1998, 246.

Leyla Karahan, “Cümlede yargıyı üzerinde taşıyan öge, yüklemidir. Kılış, oluş ve durum yüklem tarafından karşılanır. Yüklem, cümlenin ana ögesidir. Diğer ögeler, yüklem anlamını çeşitli bakımlardan tamamlamak üzere cümlede yer alır.” şeklinde açıklamalarda bulunur.¹¹³

Yüklemin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Yüklem, ekle veya eksiz olarak yargı olarak yüklenmiş bir fiil veya isimdir.¹¹⁴

Bag'ir og'rig'i kindik *to'lg'ar*. (A 38, B 39) (Ekli)

“Ciğer ağrısı göbeği dolar.”

Bir sigirning shoxi sinsa, minginiki *chirqirar*. (B 39) (Ekli)

“Bir sığırın boynuzu kırılrsa, binininki çatlar.”

Kuyov *keldi-xon keldi*. (A 147, B 219) (Ekli)

“Damat geldi, han geldi.”

Nozsiz xotin-yolqinsiz *o'tin*. (B 459) (Eksiz)

“Nazsız kadın, alevsiz odun.”

Onangni quyosh bilsang, otangni oy *bil*. (C 139) (Eksiz)

“Annemi güneş bilsen, babanı ay bil.”

Otali o'g'il-xo'jasi *qul*. (B 318) (Eksiz)

“Babalı oğul, hocası kul.”

---

¹¹³ Karahan, 14.

¹¹⁴ Karahan, 14.

2. Yüklemler, genellikle sonda bulunur. Ancak bir anlamı öne çıkarma, vurgulama ihtiyacı, özellikle şiirde ahenk endişesi vb. sebepler, diğer öğelerde olduğu gibi yüklemde yerini değiştirebilmektedir.¹¹⁵

Sarishta *bo'lsa* xotining, shirin *o'tar* kun-tuning. (B 459)

“Temiz olsa hanımın güzel geçer gecen gündüzün.”

Yaxshi *bo'lsa*-bola, yomon *bo'lsa*-balo. (A 303, B 455, C 140)

“İyi olsa bala, kötü olsa bela.”

3. Yüklemin cümlede bulunmadığı durumlara da rastlanılır. Yüklemler bulunmayan bu gibi cümleler eksiltili ya da kesik cümleler olarak adlandırılır. Eksiltili/Kesik cümleler de cümle ve anlam, dinleyici ve okuyucunun belleğinde tamamlanır.

Bir oshganga bir toshgan. (A 314, B 472)

“Bir aşana bir taşan.”

Pulni pul topar, o'g'ilni-qiz. (C 139)

“Parayı para bulur, oğulu kız.”

Yaxshi xotin-jannati, yomon xotin-do'zaxi. (B 460)

“İyi kadın cenneti, kötü kadın cehennemi.”

4. Bazı cümlelerde yer alan yüklem kelime grubu şeklinde olabilir.

Bir palakdan *ming xomak*. (B 44) (Sıfat Tamlaması)

“Bir asmadan bin kelek.”

Daraxt o'z joyida egri bitsa, ming agar tobin olsang, *to'g'ri bo'lmas*. (A 51, B 60)
(Birleşik Fiil)

“Ağaç öz yerinde eğri bitse, bin eğer dayanıklı olsa, doğru olmaz.”

---

¹¹⁵ Karahan, 14.

İchkuyovlik-*ich og'rig'i*. (B 175) (Belirtisiz İsim Tamlaması)

“İç güveylik, iç ağrısı.”

Kelin bilan qaynona-*o't bilan suv*. (C 127) (Bağlama Grubu)

“Gelin ile kaynana, ateş ile su.”

Otaning so'zi-*olmosning yuzi*. (A 208) (Belirtili İsim Tamlaması)

“Babanın sözü, elmasın yüzü.”

5. Bir cümlede cümle öğelerinin hepsi, birden çok olabilir; yalnızca yüklem tektir. Ne kadar yüklem varsa, o kadar cümle vardır; çünkü bir yüklem, bir cümle için hem gerekli hem de yeterlidir. Diğer öğeler, özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı, pek çok olabilir. Bir söz dizisinin yüklem sayısı, cümle sayısını gösterir.¹¹⁶

Bir ko'rgan-*tanish*, ikki ko'rgan-*oshna*, uch ko'rgan-*qarindosh*. (C 133)

“Birinci gördüğün tanıdık, ikinci gördüğün arkadaş, üçüncü gördüğün akraba (kardeş).”

Kuldan tom *bo'lmas*, kuyov o'g'il *bo'lmas*, qumdan qo'rg'on *bo'lmas*, quldan bek *bo'lmas*. (B 220)

“Külden ev olmaz, damat oğul olmaz, kumdan kale olmaz, köleden bey olmaz.”

Ota-bola *urishar*, og'a-ini *yulishar*. (B 340, C 134)

“Baba çocuk bağırıştır, ağabey küçük kardeş yoluşur.”

Sariq *edi*, suruq *edi*, erim *edi*, o'nqir *edi*, cho'nqir *edi*, uyim *edi*. (A 152, B 227)

“Sarı idi, suru idi, erim idi, bayır idi, çukur idi, evim idi.”

Yashiriq narsa kelinda *bo'ladi*. (B 478)

“Gizlenmiş şey gelinde olur.”

¹¹⁶ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 225.

1.2.1.1.2. Özne

Türkçe dil bilgisi ve söz dizimi üzerine yapılmış çalışmalarda “fail” adı altında da ele alınan bu öge, Özbek Türkçesinde “ega” olarak adlandırılır. Türk dili araştırmacılarının özne hakkındaki kimi tanımlamaları şu şekildedir:

Muharrem Ergin, “fâil” başlığıyla incelediği konu hakkında şu açıklamalarda bulunur: “Cümlelerin fiilden sonra ikinci unsurudur. Fâil fiili yapan veya olan unsurdur. Fiile en yakın, fiilden ayrılmaz bir cümle unsurudur. Ayrıca zikredilmese bile fiilin içinde umumî olarak şahıs hâlinde ifade edilmek suretiyle varlığı cümlede daima hissedilir.”¹¹⁷

Günay Karaağaç’a göre, “Cümlede bir var oluşu veya bir yapma ve olmayı gerçekleştiren öge, öznedir. Özne, yüklem gösterdiği bildirmeyi veya olma-yapmayı gerçekleştiren; yani bir değişimi yaşayan varlıktır. Bir var oluşun bildirilebilmesi, yani isim cümlesi için veya bir yapma ve olmanın ortaya çıkabilmesi, yani fiil cümlesi için, ilk önce bir varlığa gerek vardır. Özne, yapma ve olmanın en büyük özelliğidir; Çünkü o, yapan veya olandır. Onsuz olay olamayacağı için, onsuz cümle de olamaz.”¹¹⁸

Haydar Ediskun özneyi, “Özne, cümlede eylemi oluşturan ya da bir şey olan kelimedir, kelime öbeğidir, kelime niteliğinde morfemler ya da fonemlerdir.” şeklinde tanımlar.¹¹⁹

Tuncer Gülensoy’a göre “Cümlede işi, hareketi yapanı veya yapmasını isteneni, oluşu üzerine alanı veya almasını isteneni bildiren kelimelerdir.”¹²⁰

Leyla Karahan, “Cümlede yapanı veya olanı karşılayan öge, öznedir. Özne, yüklem gösterdiği kılışı, oluşu ve durumu üzerine alır.” açıklamalarında bulunur.¹²¹

---

¹¹⁷ Ergin, 399.

¹¹⁸ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 227-228.

¹¹⁹ Ediskun, 332.

¹²⁰ Gülensoy, 247.

¹²¹ Karahan, 18.

Özneye ait özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Özne; yüklemi isim olan cümlelerde, edilgen fiilli cümlelerde ve yüklemi oluş bildiren fiil cümlelerinde “olan”ı, diğer cümlelerde “yapan”ı karşılayan ögedir.¹²²

Ovsin-ajin yigilsa, *ajina bazmi qurilar*. (A 186, B 280, C 134) (Olan)
“Eltiye kırışıklık toplansa ruhuna ziyafet kurulur.”

Qizin tiymagan-tizin *quchoqlar*. (A 325, B 487) (Yapan)
“Kızımı dövmeleyen dizini kucaklar.”

Savr kelsa, muz turmas, quda kelsa, qiz *turmas*. (B 488) (Yapan)
“Boğa gelse buz durmaz, dünür gelse kız durmaz.”

Soyda o'n sigirning muguzi sirqirasa, qirda qirq sigirning muguzi *sirqiraydi*. (B 39)
(Olan)
“Vadide on sığırın boynuzu zonklasa, kırdaki kırk sığırın boynuzu zonklar.”

Yaxshi xotin-*hamisha bahor*. (C 130) (Olan)
“İyi kadın her zaman bahar.”

2. Bir cümlede (gerçek) öznenin yükleme bağlanabilmesi için çokluk, iyelik ya da aitlik eki alması yeterlidir. Diğer bir ifadeyle özne yalın hâlde olmak zorundadır. Diğer ekleri almasına gerek yoktur.¹²³

Bolalilar bosh bo'lar, bolasizlar yosh bo'lar. (A 50, B 59, D 60, E 13)
“Çocuklular baş olur, çocuksuzlar genç olur.”

Davlatning-o'g'il-qizing. (A 272, B 416)
“Zenginliğin oğlun, kızın.”

Erniki-tashdan, xotinniki-ichdan. (C 129)

---

¹²² Karahan, 18.

¹²³ Karataş, 499.

“Erinki dıştan, hanımınki içten.”

Kundoshlar kul otishar, *ovsinlar* igna otishar. (A 186, B 280, E 92)

“Kumalar kül (kebab) için çatışır, eltiler iğne için çatışır.”

Qizim uyda, qilig'i tuzda. (A 325, B 488)

“Kızım evde karakteri düzgün.”

3. Bir cümle içerisinde bir ya da birden çok özne yer alabilir.

Amma-xola yig'ilib dangona qilur, bo'lib ololmay xangoma qilur. (B 17)

“Hala, teyze bir araya gelip ortaklaşa hayvan alır, bölüşemez hengâme çıkar.”

Bola-er-xotin kavshari. (B 56)

“Çocuk, karı koca mazereti.” (Tek Özne)

Bola-er-xotin tilmochi. (B 56, D 59)

“Çocuk, karı koca tercümanı.” (Tek Özne)

Og'a-ini-achchiq, mol-chuchuk. (B 340)

“Ağabey kardeş acı, mal tatlı.”

O'g'il-qiz dono bo'lsa, *el-u yurt* xursand. (C 140)

“Oğul kız akıllı olsa, halk ve yurt mutlu.”

O'g'il-qiz yaxshi bo'lsa, *ota-ona* xursand. (C 140)

“Oğul kız iyi olsa, baba ana mutlu.”

Qari qiz er tanlamas, o'lgan odam yer tanlamas. (B 489)

“Yaşı geçmiş kız er seçmez, ölen adam yer seçmez.”

Qaynsingil-qaynona singil. (B 479, D 90)

“Küçük görümcem, kaynana, kız kardeş.” (Tek Özne)

4. Geçişsiz-edilgen fiillerle kurulan cümlelerde özne bulunmaz. Bu fiillerin yalnız 3. şahsı kullanılır.¹²⁴

Birga *tug'ilmoq-bor*, birga o'lmoq-yo'q. (A 45, B 48)

“Birlikte doğmak var, birlikte ölmek yok.”

Bitta o'lsa, to'rtta *tug'iladi*. (A 52, B 60)

“Bir tane ölse, dört tane doğar.”

5. Gereklilik kipinin teklik. 3. şahıs çekimindeki cümlelerde özne yer alabilir.

Gavharga ham munosib *gardish kerak*. (B 24)

“Mücevhere de münasip çember gerek.”

6. Öznenin, kelime ya da kelime grubu şeklinde görüldüğü cümlelerde bulunur.

Bola ko'ngli-podsho. (C 138) (Belirtisiz İsim Tamlaması)

“Çocuk gönlü, padişah.”

Bo'y qiz-uchirma qush. (C 138) (Sıfat Tamlaması)

“Yetişkin kız yavru kuş (acemi kuş).”

Ota tilin olmagan-omon bo'lib ko'p yurmas. (B 317) (Sıfat-Fiil Grubu)

“Baba dilini almayan sağ olarak çok yürümez.”

Tarbiyasiz ota-ota emas, ayg'ir. (B 121) (Sıfat Tamlaması)

“Terbiyesiz baba, baba değil aygır.”

Taylogim-tayanchog'im. (B 395) (Tek kelime)

“Genç tayım, dayanağım.”

---

¹²⁴ Karahan, 20.

Yotaloq tuyaning bo'talog'i ham yotaloq bo'ladi. (A 329, B 493) (Belirtili İsim Tamlaması)

“Öksüren devenin köşegi de öksürür.”

7. Yükleme birleşik fiil olan bazı cümlelerde özne, yüklemde içinde yer alır. Özneli yüklem, yüklem ve öznenin anlamca kaynaşmasından, deyimleşmesinden meydana gelmiştir.¹²⁵

O'g'il bo'lsin, qiz bo'lsin, qo'loyog'i tez bo'lsin. (B 474)

“Oğul olsun kız olsun kol ayağı tez olsun.”

8. Sıralı bir biçimde kurulan cümlelerde özne, ortak olarak kullanılabilir.

Bola-ko'ngilning guli, ko'zning nuri. (A 272, B 416)

“Çocuk gönlün gülü, gözün nuru.”

Ota-ona taht etar, baxt etolmas. (A 208, B 317)

“Baba ana taht yapar, baht yapamaz.”

Qiz bilagin shimarur, turli ipak ximarur. (A 325, B 487)

“Kız bileğini sıvar, türlü ipek yuvarlar.”

Qiz bola erda yaxshi, er olmasa-go'rda yaxshi. (B 489)

“Kız çocuk erde iyi, er almasa mezarda iyi.”

9. Bazı cümlelerde özne görünür şekilde bulunmayabilir. Bu gibi cümlelerde özne, yüklemde yer alan kip ekleriyle veya şahıs ekleriyle bulunur.

Birni bersang otangga, mingni olasan bolangdan. (C 138) (Sen)

“Birini versen babana, binini alırsın çocuğundan.”

---

¹²⁵ Karahan, 21.

Bola-chaqam o'sganda issiq go'ngga zor bo'ldim. (A 309) (Ben)

“Çoluk çocuğum büyüdüğü zaman sıcak gübreye muhtaç oldum.”

Emizganning qadrini emizganda bilasan. (A 208, B 317) (Sen)

“Emzirenin kadrini emzirdiğinde bilirsın.”

Kunim uchun kulaman, kundoshim bolasini suyaman. (B 222) (Ben)

Günüm için gülerim kumamın çocuğunu keserim.”

10. Hitap unsurları, yükleme bağlanmadıkları için özne değil cümle dışı ögedir. Bu ögenin anlam bakımından her zaman özne ile örtüşmesi şart değildir.¹²⁶

Yetim, yetim demangiz, yetim haqin yemangiz. (A 82, B 108, D 182) (Özne: Siz)

Yetim, yetim demeyiniz, yetim hakkını yemeyiniz.”

1.2.1.1.3. Nesne

Nesne ögesi, Türk dil bilgisi ve söz dizimi kitaplarında “düz tümleç” başlığı ile de ele alınır. Özbek Türkçesinde ise “to'ldiruvchi” başlığı ile incelenmektedir. Türk dili araştırmacılarından bazılarının nesne hakkındaki tanımlamaları şu şekildedir:

Leyla Karahan: “Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge, nesnedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkiler. Nesne, geçişli fiil cümlelerinin zorunlu ögesidir. Yani geçişli fiilin gösterdiği hareketin nesne olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Geçişsiz fiillerde ise kılış ve oluş öznenin üstündedir. Böyle fiiller nesne istemez.”¹²⁷

Muharrem Ergin: “Fiilin tesir ettiği nesneyi, şahsı, şeyi karşılayan cümle unsurudur. Fiillerin bir kısmı geçişli, bir kısmı geçişsizdir. Yani bir kısım yapma, bir kısım olma ifade eder. Yapma ifade edenlerin hareketi fiilden başka bir nesneye yönelir, ona tesir eder. Olma ifade edenlerin hareketi ise faile yönelir, ona tesir eder. Nesne unsuru

¹²⁶ Karahan, 21.

¹²⁷ Karahan, 25.

daima akkuzatif hâlinde bulunur, fiile akkuzatifle bağlanır. Bu akkuzatif ya ekli, ya eksiz olur. Ekli akkuzatif nesnenin belirli olduğunu, belki de bilindiğini; eksiz akkuzatif ise nesnenin belirsiz, umumî olduğunu ifade eder. Ekli nesneye belirli nesne, eksiz nesneye belirsiz nesne denir. Nesne isim cinsinden bir kelime veya bir kelime gurubu olur.”¹²⁸

Haydar Ediskun: “Nesne, fiil cümle ya da cümleciklerinde öznenin eyleminden, yani bağımsız, temel ya da yan yargıların sonuçlarından etkilenen kelimedir.”¹²⁹

Tuncer Gülensoy: “Öznenin yaptığı işten doğrudan doğruya etkilenen varlığı gösteren kelimelerdir.”¹³⁰

Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam: “Yüklemi Geçişli eylemle kurulmuş tümcelerde, yüklem anlamını tümleyen, açıklayan tümlece nesne denir.”¹³¹

Nesnenin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Fiile yükleme hâli eki ile bağlanan nesnelere *belirtili nesne*, eksiz bağlananlar ise *belirtisiz nesne*dir. Özbek Türkçesinde yükleme hali eki +ni’dir.

Achchiq o'yin *shirin turmushni* buzar. (A 293, B 422) (Belirtili Nesne)

“Acı oyun tatlı evliliği bozar.”

Avval edi *gul tuvak*, otib urdi-*kul-kumak*. (B 86) (Belirtisiz Nesne)

“Evvel idi güllü tas, atıp vurdu kül kum”

Bo'lmas bola *dehqon* bo'ldi-yoyari zog'ora *non* bo'ldi. (B 74) (Belirtisiz Nesne)

“Olmaz çocuk çiftçi oldu, yaydığı mısır ekmeği, ekme oldu.”

Tilini tishlagan-*tishini* sug'urib tashlamas. (A 57, B 70) (Belirtili Nesne)

“Dilini dişleyen dişini çekip atmaz.”

---

¹²⁸ Ergin, 400.

¹²⁹ Ediskun, 349.

¹³⁰ Gülensoy, 247.

¹³¹ Atabay, Özel ve Çam, 51.

Yaxshi xotin *arpa unni* kabob qilar, yomon xotin *bug'doy unni* xarob qilar. (B 458, C 129) (Belirtili Nesne)

“İyi kadın arpa ununu kebab yapar, kötü kadın buğday ununu harap eder.”

2. Belirtili nesnelər, bilinen varlığı göstərir və cümle içinde değişik yerlerde bulunabilir.

Qirg'og'ini ko'r, bo'zini ol, onasini ko'r, qizini ol. (A 329, B 493)

“Kenarını gör bezini al, anasını gör kızını al.”

Yomon xotin *yolg'iz otni* so'ydirar, yaxshi xotin yo'qni yo'mzab to'ydirar. (B 458)

“Kötü kadın yalnız atı kestirir, iyi kadın yoğu var edip doyurur.”

Yo'qolgan buzoqni go'shangadagi kelindan so'ra. (B 195, D 122)

“Kaybolan buzağıyı gelin odasındaki gelinden sor.”

3. Belirtisiz nesnelər, genel bir varlığı veya türü ifade eder ve cümle içinde yüklem yanında bulunur.

Biyasizga *qimiz* berma, qizsizga *qiz* berma. (A 24, B 24)

“Kısraksıza kımız verme, kızsıza kız verme.”

Bolaga “*hovli*” dema, “*holva*” de. (B 57, D 58)

“Çocuğa “avlu” deme “helva” de.”

Bo'lg'uli bola *ro'zg'or* tebratar, bo'lg'usiz bola *ro'zg'or* to'zg'atar. (B 456)

“Olacak çocuk ev sallar, olmayacak çocuk ev yok eder.”

Chiqqan qizdan ota uyidagi *supurgi* ham qo'rqadi. (A 282, C 135)

“Ortaya çıkan (görünen) kızdaki baba evindeki süpürge de korkar.”

Xotinning yomoni *er* qaritar. (C 128)

“Kadının kötüsü er yaşlandırır.”

4. Bir cümlede birden fazla nesne bulunabilir. Ancak bu nesnelere belirtili veya belirtilsiz aynı cinsten olmalıdır. Belirtili ve belirtilsiz nesnelere aynı cümle içinde yer alamaz.¹³²

Xotinni yaxshi ko'rsatgan-qo'lidagi bolasi, daraxtni yaxshi ko'rsatgan-shoxidagi mevasi. (B 416 / 470)

“Kadını iyi gösteren kolundalı çocuğu, ağacı iyi gösteren dalındaki meyvesi.”

Xotinni kelimesi temel cümlede değil, sıfat-fiil grubu şeklindeki yan cümlede nesnedir.

Yomon xotin o'lsa, *keng tushak* qolar, yaxshi xotin o'lsa *gam-mehnat* qolar. (B 460)

“Kötü kadın ölse geniş döşek kalır, iyi kadın ölse emek, gam kalır.”

5. Kimi sıralı cümlelerde nesne ortak olabilir.

Uydaq'i sirni ko'chada aytma, ko'chada aytib, g'amini tortma. (B 410)

“Evdeki sırrı sokakta söyleme, sokakta söyleyip, sıkıntı çekme.”

İlk cümlede nesnesi ikinci cümledeki yan cümlede nesnedir.

Uyni qirq erkak to'ldirolmaydi, bir ayol to'ldiradi. (A 276, B 422)

“Evi kırk erkek dolduramaz, bir kadın doldurur.”

6. Cümle içinde yer alan nesne kelime grubu olabilir.

Tuqqan-to'qqiz beshik quchoqlar, tug'magan-*quruq beshiq* quchoqlar. (A 50, B 59)
(Sıfat Tamlaması)

“Doğuran dokuz beşik kucaklar, doğurmayan kuru beşik kucaklar.”

Yaxshi bo'lsa og'asi, inisin ko'nglin qoldirmas. (B 340) (Belirtili İsim Tamlaması)

---

¹³² Karahan, 26.

“İyi olsa ağabeyi, kardeşini sevmeyi bırakmaz.”

1.2.1.1.4. Yer Tamlayıcısı

Türkçe dil bilgisi ve söz dizimi üzerine yapılmış çalışmalarda “dolaylı tümleş” olarak da alındığı görülen bu ögeye Özbek Türkçesinde “vositali to'ldiruvchi” denilmektedir. Türk dili araştırmacılarının yer tamlayıcısı hakkında yaptığı açıklamalar şu şekildedir:

Muharrem Ergin: “Fiilin mekânını ve istikametini gösteren cümle unsurudur. Her hareketin zaman ve mekân içinde bir yeri ve bir istikameti vardır. İşte yer tamlayıcısı hareketin cereyan ettiği bu yeri ve bir istikameti ifade eder. Fiile yer ve istikamet ekleri olan datif, lokatif ve ablatif ekleri ile bağlanır.”¹³³

Günay Karaağaç: “Cümlede, yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge, yer tamlayıcısıdır. Bir yüklemle özne ile şekil ve zaman özelliğinden sonra, en önemli özelliği yerdir. Yer tamlayıcısı, yaklaşma, bulunma, ve uzaklaşma bildirerek eylemi niteleyen ögedir; bu yüzden, cümlelerde, yer ve zaman zarflarıyla aynı görevi üstlenirler.”¹³⁴

Leyla Karahan: “Cümlede yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge, yer tamlayıcısıdır. Bu öge, bazı cümlelerin zorunlu, bazılarının da yardımcı ögeleridir.”¹³⁵

Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam: “Yüklemle anlamını bütünleyen, yönelme, kalma, çıkma durumlarından birinde bulunan tümleşçidir.”¹³⁶

Tuncer Gülensoy: “İşin, olayın nerede geçtiğini, nereye yöneldiğini, nereden çıktığını ya da nereden ayrıldığını bildiren, ayrıca sebep ve vasıta gösteren kelimelerdir. Dolaylı tümleşçiler cümlede ismin (+e, +de, +den) hallerinde bulunur.”¹³⁷

¹³³ Ergin, 400.

¹³⁴ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 233.

¹³⁵ Karahan, 29.

¹³⁶ Atabay, Özel ve Çam, 58.

¹³⁷ Gülensoy, 248.

Yer tamlayıcılarına ait özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Yer tamlayıcıları yüklemde vurgulanan iş, oluş, durum, hareket ve eylemin yönünü bildiriyorsa yönelme hâli ekini (-A); doğrudan doğruya yerini ifade ediyorsa bulunma hali ekini (-DA) alır. Başlangıç, çıkış, geçiş yerini veya yönünü belirtiyorsa ayrılma hali ekini (-Dan) alır.¹³⁸ Özbek Türkçesinde yönelme hali (-ga), (-ka), (-qa) ekleridir. Kelime sonu k ve q harfleri ile bitenlere (-ka) ve (-qa) ekleri eklenir. Bulunma hali için (-da); ayrılma hali için ise (-dan) ekleri kullanılır. Yer tamlayıcısı, yukarıda yer alan üç hâl ekinden birini kesinlikle almak zorundadır.

Bir uyadan necha alvon qush uchadi. (A 43, B 44)

“Bir yuvadan kaç çeşit kuş uçar.”

Bir qizga-yetti qo'shni ota-ona. (A 44, B 46, D 46, C 126)

“Bir kıza yedi komşu baba ana.”

Bolali uyda g'urbat yo'q. (B 58, C 126)

“Çocuklu evde gurbet yoq.”

Har chinordan-bir yaproq. (A 346, B 514)

“Her çınardan bir yaprak.”

Yomon xotin *eriga* do'zax qilar. (C 126)

“Kötü kadın erine cehennem yapar.”

2. Sıralı cümlelerde yer tamlayıcısı ortak olabilir.

Bolali uyda janjal bo'lsa ham, g'urbat bo'lmas. (C 126)

“Çocuklu evde kavga olsa da gurbet olmaz.”

Xotinga mol berma, qo'l ber. (B 422)

“Kadına mal verme, el ver.”

---

¹³⁸ Karataş, 503.

3. Yer tamlayıcısı, cümlede kelime grubu şeklinde bulunabilir.

Yaxshi yerga tushsa, yomon qiz yaxshi bo'lar, *yomon yerga* tushsa yaxshi qiz yomon bo'lar. (B 24) (Sıfat Tamlaması)

“İyi yere düşse kötü kız iyi olur, kötü yere düşse iyi kız kötü olur.”

4. İsim cümlesi biçimindeki Özbek atasözlerinde çoğunlukla bulunma hâli ekli yer tamlayıcılarının olduğu görülmüştür. Ancak yönelme ve ayrılma hâli eki almış tamlayıcılar da bulunmaktadır.

Bol-shirin, *boldan*-bola shirin. (B 416)

“Çocuk tatlı, baldan çocuk tatlı.”

Har narsa *o'z yerida* qadrsiz. (A 196)

“Her şey yerinde değersiz.”

Hayvonotda bo'ta soz, *odamzotda* boja soz. (C 137)

“Hayvanlarda köşek iyi, insanlarda bacanak iyi.”

O'z bolang o'z gagiga tepsang ham ketmas. (C 140)

“Kendi çocuğun köküne tepsen de gitmez.”

5. Bir cümlede birden fazla aynı veya ayrı cinsten yer tamlayıcısı bulunabilir.¹³⁹

O'g'ilga o'ttiz *uydan* tilov bor, qizga qirq *uydan* ishlov bor. (C 140)

Oğula otuz evden kesen var, kıza kırk evden işleyen var.

O'g'ilga o'ttiz *uydan* tilov bor, qizga qirq *uydan* tilov bor. (B 488)

“Oğula otuz evden kesen var, kıza kırk evden kesen var.”

---

¹³⁹ Karahan, 29.

Yomon xotin *hayitda erdan* chiqar. (B 459, C 126 [eridan])

“Kötü kadın bayram günü kocasını terk eder.”

1.2.1.1.5. Zarf

Bu öge, genellikle Türkçe dil bilgisi ve söz dizimi kitaplarında “zarf” ya da “zarf tümleci” başlıkları ile ele alınmaktadır. Özbek Türkçesinde ise “hol” veya “raviş” terimleri kullanılır. Türk dili araştırmacılarının zarf hakkındaki bazı tanımlamaları şu şekildedir:

Haydar Ediskun, bu ögeyi “zarf tümleçleri” başlığıyla ele alır ve tanımını “Zarf tümleçleri, yüklemi zaman, yer ve yön, durum ya da tarz, nicelik ilgileriyle tamamlayan kelimelerdir.” şeklinde verir.¹⁴⁰

Tuncer Gülensoy ise bu ögenin tanımını “Yüklemin anlamını, zaman, yer, hal, miktar, benzerlik, olabilirlik ya da kesinlik bakımından tamamlayan zarflara, zarf görevinde bulunan kelimelerle kelime gruplarına ve edatlara denir.” şeklinde vermiştir.¹⁴¹

Günay Karaağaç: “Varlık ile varlığın gerçekleştirdiği eylemler, farklı özellikler taşırlar; bir varlığın sahip olduğu özellikler ile bir olayın sahip olduğu özellikler, birbirinden bütünüyle ayrı olgulardır. Varlıkta hacim, renk, koku, biçim ve görünüş, temel özellikler olarak ortaya çıkarken; eylemlerde, yer, zaman, yön, hal, azlık çokluk, vb. özellikler görülür. Dolayısıyla bir cümlede, yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta, şart, vb. bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesi, zarftır. Yapma ve olmaları niteleyen her türlü söz ve yapı, zarftır; zarf eylemin sıfatıdır.”¹⁴²

Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam “Türkiye Türkçesinin Sözdizimi” adlı çalışmalarında bu ögeyi “Belirteç Tümleci” başlığıyla ele alır ve açıklamasını “Türkiye Türkçesinde, tümcenin anlamını bütünleyici bir başka tümleç türü de belirteç tümleçleridir. Bu tümleç türü, tümcede yüklemi zaman, yer, yön, ölçü, durum, nitelik, kimi zaman da gösterme ve soru gibi özellikler yönünden tamamlayan öğelerdir.

¹⁴⁰ Ediskun, 360.

¹⁴¹ Gülensoy, 248.

¹⁴² Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 235.

Belirteçlerin tümcedeki görev adı belirteç tümlecidir. Türkiye Türkçesinde aşağı yukarı bütün belirteçlerin, belirteç tümleci görevi yaptıkları görülür. Ancak belirteç tümleçleri kimi zaman görev açısından dolaylı tümleçlere çok benzerler. Türkçede belirteç sözcüklerinden başka, önadlar, pekiştirme önadları, zaman kavramı taşıyan kimi adlar, ikilemeler ve ulaçlar doğrudan yüklemi etkilediklerinde belirteç tümlecidir.” şeklinde açıklar.

Leyla Karahan: “Zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesi, zarftır. Zarf, cümlenin genellikle yardımcı ögesidir. Seyrek olarak bazı cümlelerde zorunlu öge olabilir.”¹⁴³

Zarfların özellikleri şu şekildedir:

1. Zarflar, cümlede durum, miktar, sebep, şart, vasıta, yön, zaman anlamı belirtmek için kullanılır. Bir kelime veya kelime grubu şeklinde olabilir.

Bola o'tirganda o'tqazadi, *yurganda* yugurtiradi. (B 57, D 59) (Zaman)
“Çocuk oturduğunda oturtur, yürüdüğünde koşturur.”

Filning yarasi *filcha* bo'ladi. (A 261, B 401) (Miktar)
“Filin yarası fil kadar olur”

Katta boshning og'rig'i ham *katta* bo'ladi. (A 261, B 401) (Miktar)
“Büyük başın ağrısı da büyük olur.”

Ota bola *uchun* taxt yasar, baxt yasata olmas. (C 139) (Sebep)
“Baba, çocuk için taht yapar, baht yapamaz.”

Quyushqondan *tashqari* kuchanma. (A 336) (Miktar)
“Haddinden fazla övünme.”

Yetimni siylasang, *chorig'i bilan* to'rga chiqadi. (A 82, B 108) (Vasıta)

---

¹⁴³ Karahan, 32.

“Yetime değer versen çarığı ile baş köşeye çıkar.”

Yigit degan sho'x bo'lsin, *sho'x bo'lmasa* yo'q bo'lsin. (A 51, B 59) (şart)

“Yiğit denen şah olsun, şah olmasa yok olsun.”

Durum ve yn şekillerine rastlanılmamıştır.

2. Bir cümlede birden fazla zarf yer alabilir. Bu cümlelerdeki zarfların aynı tür olarak bulunması gibi bir zorunluluk yoktur, farklı türleri de cümle içerisinde kullanılabilir.

Palapom *voyasiga yetgach*, *uyasini tashlab* ketadi. (B 475)

“Tavuk olgunluğa ulaşınca yuvasını terkeder.”

Yarab turar deb tom solma, *yarab turar deb* xotin olma. (A 330, B 494)

“Yarar diye çatı koyma, yarar diye hanım alma.”

3. İsimler eksiz veya yn, eşitlik, vasıta hâli ekleriyle; fiiller de zarf-fiil ekleriyle cümlede zarf görevi yapar.¹⁴⁴

Bolalining bolasini boqquncha, *ishini qil*. (B 59, D 60)

“ocuklunun çocuğuna bakıncaya kadar işini yap.”

Ellik yilda el yangi, *qirq yilda* qozon yangi. (A 46, B 48)

“Elli yılda ülke yeni, kırk yılda kazan yeni.”

Eriqqan qiz *enagasi bilan* o'ynashar. (A 326)

“Usanan kız dadısıyla (ebesıyla) oynaşır.”

Farzandga otaning mehri *ketmoncha* bo'lsa, onaning mehri *osmoncha* bo'ladi. (B 416)

“Evlada babanın merhameti kazma kadar olsa, annenin merhameti gökyüzü kadar olur.”

---

¹⁴⁴ Karahan, 33.

Uying *tor* bo'lsa, jahonning kengligi bilinmas. (B 460)

“Evin dar olsa dunyanın genişliği bilinmez.”

Yaxshi qizga esh bo'lganing-*kundan-kunga* yosh bo'lganing. (B 494)

“İyi kıza eş olanın, günden güne genç olanın.”

1.2.2. Cümle Dışı Ögeler

Cümlenin herhangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan ögelerdir. Cümle dışı ögeler, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem tamamlayıcısı değildirler. Bu ögeler, yüklem tamamlayıcısı olan ögelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım eder ve cümleleri çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlarlar.¹⁴⁵

Cümle dışı ögeler, bazı araştırmacılar tarafından “edat tümleçleri”, “edatlı tümleçler”, “ilgeçli tümleç” başlıkları ile de ele alınmıştır.

Yetimcha u yetti kulcha. (A 82)

“Yetim *ya* yedi küçük tandır ekmeği.”

1.2.3. Kelime Grupları

Türkçe dilbilgisi ve söz dizimi kitaplarında kelime grupları ile ilgili şu tanımlamalar verilmiştir:

Türkçenin Dil Bilgisi adlı çalışmasında Muharrem Ergin kelime grubu için “Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütünlük olarak muamele gören bir dil birliğidir. Kelime grubu için birden fazla kelime birtakım kaidelerle belirli bir düzen içinde yan yana getirilir. Böylece belirli bir düzenle kurulduğu için kelime grubunun yapısında bir bütünlük bulunur. Kelime grubundaki bütünlük bilhassa mana bakımından göze çarpar. Kelime grubu tek bir nesneyi veya hareketi birlikte karşılayan kelimeler topluluğu demektir. Kelime

---

¹⁴⁵ Karahan, 36.

grubunun kullanımında da bütünlük kendisini gösterir. Kelime grubu kelimelerle ve diğer kelime grupları ile bir bütün halinde münasebete geçtiği gibi, cümlelere de bir bütün halinde iştirak eder. Bu arada tek bir kelime gibi çekime tabi tutulur, sona gelen işletme eki bütün grubu şumulü içine alır.” şeklinde açıklamalarda bulunmuş ve kelime gruplarını “Kelime grupları nesnelere ve hareketleri daha geniş olarak veya geniş nesnelere ve hareketleri belirtmek için kullanıldıklarına göre bunlar birer *belirtme gurupları*’dır.” olarak ifade etmiştir.¹⁴⁶

Zeynep Korkmaz, kelime grubunu şöyle tanımlar: “Kelime grubu, cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere, birden çok sözcüğün yan yana getirilmesiyle oluşur. Kelime grubu, yapı ve anlatımındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne ya da hareketi karşılayan ve (atasözleri/deyimler dışında) herhangi bir yargı bildirmeyen sözcükler topluluğudur.”¹⁴⁷

Leyla Karahan tarafından hazırlanan *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserde kelime grubunun tanımı “Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelenmek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimleridir.” şeklinde verilmiştir.¹⁴⁸

Günay Karaağaç: “Söz öbekleri, kısaca, cümle oluşturmayan söz dizimi birimleri olarak tanımlanır. Birden çok sözden oluşan yapılardır. Bütün dillerde söz dizimi, varlıkların nitelendirildiği yapılar olan söz öbekleri ile yapma ve olmaların nitelendiği yapılar olan cümlelerden oluşur. Bir başka deyişle, söz öbeği, bir varlığın nitelendiği yapıdır. Söz öbeği, bir varlığı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen sözler topluluğudur.”¹⁴⁹

Kelime grupları dil bilimi alanında yapılmış çalışmalarda geleneksel dil bilgisi çalışmalarına göre farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Caner Kerimoğlu çalışmasının “Öbek Sınıflandırmaları” kısmında “Öbekler baş (head) konumundaki ögeye göre adlandırılırlar. Baş, öbeğin merkezinde yer alan, bir anlamda öbeği yöneten

---

¹⁴⁶ Ergin, 374-375.

¹⁴⁷ Eker, 347.

¹⁴⁸ Karahan, 39.

¹⁴⁹ Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, 159.

ögedir. Baş dışındaki ögeler *yardımcı* (subordinate), ögelerdir. İsim ve fiil öbeklerinin yanısıra *sıfat öbeği* (adjective phrase), *zarf öbeği* (adverb phrase), *edat öbeği* (prepositional phrase) yaygın öbeklerdir.” diyerek açıklamalarında bulunur.¹⁵⁰

Nadir Engin Uzun ise “Öbek Yapı” başlığı ile incelediği kelime grubu yapılarını “Birbirine yakın olan ögeler arasındaki bütünlük, öbektir. Bir başka deyişle, birden fazla sözlüksel öge ile kurulan bütünlük, öbektir.” şeklinde tanımlar.¹⁵¹

Ancak dil bilimindeki *öbek yapı* (öbek sınıflandırması) ile *kelime grubu* birebir denk değildir. Çünkü öbek yapı sadece kelime gruplarını değil, bunlardan daha geniş bir söz dizisi olan cümleleri de kapsar. Çünkü öbek yapılar, içinde başka öbek yapıları da barındırabildiğine göre cümlenin en büyük öbek yapı olduğu kabul edilir. Bu nedenle de öbek yapılar, genel olarak kelime öbeği ve cümle şeklinde ikiye ayrılarak incelenir. Her öbek yapı, öbeği yöneten bir baş unsur (asıl, temel unsur) ve ona bağlı (yardımcı) unsurlardan oluşmaktadır. Yönetici, diğer tüm unsurları yönetmekle sorumludur. Öbek yapılar da yer alan yöneticinin gerekli kıldığı zorunlu unsurları ve seçimlik unsurları yine öbeğin yöneticisi olan baş unsur belirler. Kelime öbeklerinde baş unsurun yönettiği öbeğin tamlayıcıları olarak bir veya birden fazla unsur görev yapmaktadır. Türkçede baş unsur öbeğin/grubun sonunda yer alır ve bu grubun yöneticisidir.¹⁵²

Türkiye Türkçesi söz dizimi çalışmalarında kelime gruplarının farklı adlandırmalarla ele alındığı görülmektedir: Muharrem Ergin “Kelime Grupları”; Tahsin Banguoğlu “Belirtme Öbekleri”, Sezai Güneş ve Leyla Karahan “Kelime Grupları”; Günay Karaağaç “Söz Öbekleri”; Mehmet Hengirmen “Cümlede Ögelerin Dizilişi”; Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli “Belirtme Grupları”; Süer Eker “Sözcük Grupları” gibi.

Kelime gruplarının özellikleri şu şekilde sıralanabilir:¹⁵³

1. Kelime grupları, tek kelime ile karşılanamayan veya daha belirgin hâle gelmesi istenen varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri karşılar.

¹⁵⁰ Caner Kerimoğlu, **Genel Dilbilime Giriş**, 3. Basım, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016, 193.

¹⁵¹ Uzun, **Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe**, 18.

¹⁵² Karataş, 477.

¹⁵³ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 160-161; Karahan, 39-41.

2. Kelime grupları yargısız dil birimleridir.
3. Kelime grupları, cümle ve diğer kelime grupları içinde, tek kelime gibi; özne, tümleç, yüklem görevi yapmaktadır.
4. Kelimelerin grup içindeki sıralanışı kurallıdır.
5. Kelime gruplarının diğer kelime gruplarıyla ilişkisi grubun sonundaki hâl ekleriyle sağlanır.
6. Kelime gruplarının ögeleri, ihtiyaçlara göre değişebilir veya yer değiştirebilir.
7. Kelime gruplarının içinde, iç içe geçmiş, birbirini tamamlayan başka kelime grupları da bulunabilir.
8. Fiile dayalı sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil gruplarında fiilin anlamı, cümlede olduğu gibi özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen ögelerle tamamlanır. Ancak bu gruplar yargı bildirmediikleri için cümle değildir.

1.2.3.1. İsim Tamlaması

İsim tamlamaları, en az iki ismin birbirini tamamlamasıyla oluşmuş kelime gruplarıdır. Tamlayan-tamlanan unsurları ile kurulan bu yapılarda başta yer alan tamlayan unsuru, ya ekli ya da eksiz ilgi hâli çekimindedir. İkinci unsur olarak kullanılan tamlanan ise sonda bulunur ve iyelik eki alır. İsim tamlaması farklı adlandırmalar ve birçok tanımlamalar ile izah edilmiştir. Bunların bir kısmı şu şekildedir:

İsim tamlamasını “İyelik Gurubu ve İsim Tamlaması” başlığı altında inceleyen Muharrem Ergin bu tamlamayı “Bu grup iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Bir ismin manasının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması esasına dayanır. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka

bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime grubuna başvurulur. Grubu meydana getiren iki isim unsurundan biri tamlayan, biri tamlanan unsurdur. Tamlayan önce, tamlanan sonra gelir. İki unsur iyelik sistemiyle bir birine bağlanır ve grubun temelini iyelik ifadesi teşkil eder. Bu grup ekli bir birleşmedir. Tamlanan unsur daima iyelik eki taşır. Tamlayan unsur ise daima genitif halinde bulunur, fakat bu genitif bazen ekli, bazen eksiz olur.” şeklinde açıklar ve tamlayanı ekli olan isim tamlamasına *belirli isim tamlaması*, tamlayanı eksiz olan isim tamlamasını da *belirsiz isim tamlaması* olarak iki grup şeklinde inceler.¹⁵⁴

Tahir Nejat Gencan, isim tamlamasını “Ad Tümlemesi” genel başlığı ile ele alır. *Ad takımı* alt başlığı altında *birinci türlü ad takımı*, *ikinci türlü ad takımı* ve *üçüncü türlü ad takımı (takısız tümleme)* diyerek üç gruba ayırır. Ad takımını ise “Adalar tümcede özne, nesne, tümleç oldukları gibi başka sözcükleri de tümler. Ad, adı tümleyince ad takımını olur. Adıllar da adları tümler. Takımlarda ikinci adlar tümlenendir, yani asıldır. Birinci sözcükler tümleyicidir.” ifadeleriyle açıklar.¹⁵⁵

Tahsin Banguoğlu, “Adtakımı” başlığıyla incelediği bu grubu, “kimin veya kim halindeki bir ada iyelik eki almış bir adın gelmesiyle ortaya çıkan kelime öbeği” şeklinde tanımlar ve belirli adtakımı, belirsiz adtakımı olarak iki gruba ayırır.¹⁵⁶

Leyla Karahan ise isim tamlamasının tanımını “İyelikli bir isim unsurunun, iyeliği işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Bu kelime grubunda iki isim unsuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileri çerçevesinde birbirine bağlanır.” şeklinde vermiştir. Karahan, isim tamlamasını *belirtili ve belirtisiz isim tamlaması* şeklinde ele alır.¹⁵⁷

Günay Karaağaç, “ilişkilendirme öbekleri” başlığı altında bu grubu “belirtili isim tamlaması”, “belirtisiz isim tamlaması”, “zincirleme isim tamlaması” şeklinde üç’e ayırır. İlişkilendirme öbeklerini ile ilgili, “İlgi hali çekimi, bütün diller için, isim tamalaması yapan çekimdir. Eğer ortada bir yapma veya olma, yani bir olay yoksa,

---

¹⁵⁴ Ergin, 381-383.

¹⁵⁵ Gencan, 136-139.

¹⁵⁶ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, 1. Basım, İstanbul: Baha Matbaası, 1974, 331-332.

¹⁵⁷ Karahan, 42-48.

orada ya bir ilişkilendirme veya bir nitelendirme vardır. İki veya daha çok ismi bir araya getirirken başvurulan yollardan biri olan ilişkilendirme, genel kavramları özele indirirken, yani varlığı açıklarken başvurulan iki yoldan biridir. İlişkilendirme öbekleri ilgi hali çekiminde şekillenirler. İyelik (-ı/ -sı/ -ları) ve ilgi hali (-ın/-nın) eklerinin yer aldığı bu tür öbeklerde, bu eklerden en az biri kullanılır.” şeklindeki açıklamalarda bulunmuştur.¹⁵⁸

İsim tamlamalarının özellikleri şu şekildedir:

1. İsim tamlamasında birinci unsurun ikinci unsurla bağlantısı, zamirlerde ekli, isimlerde ise ekli veya eksizdir. Tamlamanın ikinci unsuru daima iyelik eki taşır.¹⁵⁹

Er urug'i-savat bosh, xotin urug'i-ilon bosh. (B 208)

“Er uruğu hasır şapka, hanımın uruğu yılan baş.”

Enasi tepgan qulunning eti og'rimas. (A 207, B 315, C135)

“Anası tepen kulunun eti ağrımaz.”

Har kimning eshagi o'z ko'ziga ot ko'rinar. (B 513)

“Herkesin eşeği kendi gözüne at görünür.”

Yetimning yegani-zahar, kiygani-kafan. (C 252)

“Yetimin yediği zehir, giydiği kefen.”

Atasözleri arasında zamir bulunan bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. İsim tamlamasında ilk unsur tamlayanı oluştururken ikinci unsur ise tamlananı oluşturmaktadır. Tamlanan unsur sonda yer alır.

Bola-qalbi gul. (C 138)

“Çocuk kalbi, gül.”

Er vaziri-xotin, po'zg'or og'iri-o'tin. (B 441, C 129)

¹⁵⁸ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 207-210.

¹⁵⁹ Karahan, 42.

“Erin veziri kadın, evin ağırlığı odun.”

Otam uyi maydon, qayn uyi-zindon. (A 317, B 479)

“Babamın evi meydan kayın evi zindan.”

Ota-onaning duosi o'tga-suvga botirmas. (A 207, B 316)

“Baba ananın duası ateşe suya batırmaz.”

Mushukning bolasi onasiga o'xshab miyovlaydi. (A 175, B 266, D 124)

“Kedinin yavrusu annesine benzer miyavlar.”

3. Belirtili isim tamlaması Türkiye Türkçesindeki gibi Özbek Türkçesinde de ilk unsur olan tamlayana ilgi hali ekinin ve ikinci unsur olan tamlanana ise iyelik ekinin getirilmesi ile kurulur. Özbek Türkçesinde ilgi hali eki için “+ning”, iyelik eki için “+(i)m, +(i)ng, +(i / si), +(i)miz, +(i)ngiz, +(i / si)” ekleri kullanılmaktadır.

Otasiz o'g'ilning og'zi katta. (B 301)

“Babasız oğlanın ağzı büyük.”

Otaning yuvoshi-bolaning rohati. (A 209, B 318)

“Babanın nazikliği çocuğun rahatlığı.”

Biyaning yugurigi yaxshi, xotinning-epchili. (C 126)

“Kısrığın hızlısı iyi, kadının hünerlisi.”

Bola yugursa, keksaning oyog'i zirqirar. (B 57)

“Çocuk koşsa yaşlının ayağı zonklar.”

Bolaning erkasi-bitning sirkasi. (A 52, B 60, D 58, E 13)

“Çocuğun şımarığı, bitin sirkesi.”

4. Belirtili isim tamlamalarında tamlama unsurlarının içerisinde de başka unsurlarında yer aldığı görülür.

Tovuqning ham bir tuxumi palag'da bo'ladi. (B 44)

“Tavuğun da bir yumurtası çürük olur.”

5. Belirtili isim tamlamasında tamlayan ve tamlanan unsur birden fazla olabilir.¹⁶⁰

Qiz uyning cho'risi, ham o'g'risi. (C 141)

“Kız evin ortakçısı hem hırsızı.”

6. Belirtili isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan unsurlar kelime grubu yapısında olabilir.

Bola chaqqoning bir qo'lini bog'lar, sustkashning-ikki qo'lini. (B 57)

“Çocuk hızlının bir elini bağlar yavaşın iki kolunu.”

Chaqqoning bir qo'li (bir eli): Belirtili İsim Tamlaması

Bir qo'l (bir el): Sıfat Tamlaması

Bolalar shirinlikning adoyi, qariyalar shirin so'zning gadoyi. (B 58, D 59)

“Çocuklar tatlılığın adayı, yaşlılar tatlı sözün dilencisi.”

Shirin so'z (tatlı söz): Sıfat Tamlaması

Bolaning yuvvoshi-onaning xush boshi. (B 455)

“Çocuğun yumşak huylusu, annenin hoş başı.”

Xush bosh (hoş baş): Sıfat Tamlaması

Erka qizning el bo'lishi qiyin. (A 52, B 60)

“Şımarık kızın yuva kurması zor.”

Erka qiz (şımarık kız): Sıfat Tamlaması

El bo'lishi (yuva kurması): Belirtisiz İsim Tamlaması

Qiz bolaning baxti kulning tagida yotadi. (A 227)

¹⁶⁰ Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 1. Basım, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2009, 23.

“Kız çocuğunun bahtı külün dibinde durur.”

Qiz bola (kız çocuk): Sıfat Tamlaması

7. Belirtisiz isim tamlamalarında ilk unsur yani tamlayan ilgi eki almaz, eksizdir, ikinci unsur olana tamlanan da ise daima iyelik eki alır.

Bola sog'ligi ona boyligi. (B 56, D 59)

“Çocuk sağlığı, anne zenginliği.”

Bola yig'lamasa, ona suti iymas. (B 56)

“Çocuk ağlamasa anne sütü gelmez.”

Farzand baxti-ona taxti, farzand kamoli-ota jamoli. (C 139)

“Evlat bahtı anne tahtı, evlat kemali baba cemali.”

G'oz achchig'i-qarg'aga, qiz achchig'i-yangaga. (C 132)

“Boyun acısı kargaya, kız acısı yengeye.”

8. İyelik ekini alan adlaşmış sıfat-fiiller, iyelik ekinin etkisiyle yönetimindeki özneye ilgi hâli eki gelmesini sağlayarak Türkçede belirtili isim tamlaması olarak da adlandırılan yapılar oluşturmuştur. Oluşan bu yapılar, aldıkları isim çekim ekleriyle bağlı oldukları temel cümlenin yüklemine çeşitli yönlerden tamamlayan bir öge durumuna gelmiştir.¹⁶¹

Ota buzganni o'g'il tuzadi. (B 313)

“Babanın bozduğunu oğul düzeltir.”

Ota ko'rganni bola ko'rmas, bola ko'rganni ota ko'rmas. (B 313)

“Babanın gördüğünü çocuk görmez, çocuğun gördüğünü baba görmez.”

Ota ko'rmaganni bola ko'radi. (A 205 [... qo'radi.], B 313)

¹⁶¹ Filiz Meltem Erdem Uçar, Özbek Türkçesinde Sıfat-Fiilli Yapılar, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 68, 2019, 149-150.

“Babanın görmediğini çocuk görür.”

Ota xarid qilganni, bola furush qiladi. (A 209, B 318)

“Baba satın aldığı, çocuk satar.”

9. Özbek Türkçesinde belirtisiz isim tamlaması yapısındaki bazı kelime grupları Türkiye Türkçesine aktarımında belirtili isim tamlamasına dönüşebilir.

O'z bolasi-suyuk, o'zga bolasi-kuyuk. (B 222)

“Kendi çocuğu sıvı, başkasının çocuğu yanık.”

Qiz husni-yuragida. (B 494)

“Kızın hüsnü yüreğinde.”

Yaxshi bo'lsa xotining-yorug' dunyo jannati, yomon bo'lsa xotining-ikki dunyo do'zaxi.
(B 460)

“İyi olsa hanımın aydınlık dünyanın cenneti, kötü olsa hanımın iki dünyanın cehennemi.”

10. İsim tamlamaları cümlede, özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci ve yüklem işlevinde bulunabilir.

Bo'ladigan bolaning bo'rkidan ma'lum. (A 58) (Yer Tamlayıcısı)

“Olacak olan çocuğun borkünden belli.”

Bola-ko'ngilning guli, ko'zning nuri. (A 272, B 416) (Yüklem)

“Çocuk gönlün gülü, gözün nuru.”

Bolalining beli tinar, *bolasizning beli* sinar. (A 51, B 59) (Özne)

“Çocuklunun beli dinlenir, çocuksuzun beli kırılır.”

Eldoshingning oti o'zguncha, qurdoshingning iti o'zsin. (B 296) (Zarf Tümleci)

“Hemşehrinin atı ileri geçinceye kadar, yaşıttının iti ileri geçsin.”

İt it *bolasini* tishlamaydi. (B 164) (Nesne)

“İt it yavrusunu ısırılmaz.”

1.2.3.2. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması, bir isim ve o ismi biçim, sayı, renk vb. yönlerden niteleyen veya belirten sıfatların oluşturduğu kelime gruplarıdır. Sıfat tamlaması ile ilgili Türk dili araştırmacıları tarafından pek çok farklı tanım ve açıklama yapılmış olup bunların bir kısmı şu şekildedir:

Muharrem Ergin: “Sıfat tamlaması bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdikleri kelime grubudur. Sıfat unsuru isim unsurunu vasıflandırmak veya belirtmek için getirilir. Sıfat tamlayan, yardımcı, isim tamlanan, asıl unsurdur. Sıfat tamlaması eksiz bir birleşmedir. Her iki unsur da ek almadan doğrudan doğruya yan yana getirilirler. Sıfat bu birleşmede daima teklik halde bulunur, sıfatların çoklukları yapılmaz. Sıfat tamlamasında sıfat ismin başına gelir; yani sıfat önce, isim sonra getirilir. Tamlamanın sıfat unsuru bir sıfat veya sıfat olarak kullanılan bir kelime grubu, isim unsuru ise bir isim veya isim vazifesi gören bir kelime grubu olur. En basit sıfat tamlaması bir sıfat ile bir isimden kurulan iki kelimelik tamlamadır.”¹⁶²

Tahir Nejat Gencan: “Sıfat Takımı” başlığı altında incelemiştir. Gencan, sıfat takımı hakkındaki açıklamalarını şöyle ifade eder: “Sıfatların asıl görevi adları tümlemektir. Sıfat tümlemesiyle ortaya gelen söz öbeğine sıfat takımı denir. Sıfat takımları, kuruluş takısı almaz; bu bakımdan üçüncü türlü ad takımlarına (Takısız Tümeleme)benzer.”¹⁶³

Tahsin Banguoğlu: “Sıfattakımı” diye adlandırdığı sıfat tamlaması ile ilgili “Sıfat hiç ek almaksızın vasıfladığı veya belirlediği adın önüne gelerek onunla bir takım teşkil eder. Buna sıfattakımı adını veririz.” tanımını yapar. Sıfattakımının, bir belirtme öbeği olup birleşik adlar yapımında da yaygın bir kullanışa sahip olduğunu dile getirir.¹⁶⁴

---

¹⁶² Ergin, 380.

¹⁶³ Gencan, 158.

¹⁶⁴ Banguoğlu, 342.

Günay Karaağaç: “Yalın hal çekimi, birçok dil için, sıfat tamlaması yapan çekimdir. Bir söz, söz öbeği veya cümlenin yalın olarak bir ismin önüne getirilmesiyle elde edilen çekimlik bir söz öbeğidir.” diye tanımladığı sıfat tamlamasını “varlığın var oluş sıfatları” ve “varlığın eylem sıfatları” olmak üzere iki grup olarak ele almıştır.¹⁶⁵

Leyla Karahan ise sıfat tamlamasını, “Bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla nitelendiği veya belirtildiği kelime grubu.” şeklinde tanımlar.¹⁶⁶

Sıfat tamlamasının özellikleri şu şekildedir:

1. Sıfat tamlamasında ana unsur isimdir, sonda bulunur. Sıfat, yardımcı unsurdur; İsmi önünde yer alarak ismi tamamlar. Yani sıfat tamlayan, isim tamlanan unsurdur. Bu tamlamada, isim ve sıfat unsuru eksiz birleşir. İki unsur da gruplaşmayı sağlayan herhangi bir ek taşımaz.¹⁶⁷

Qizli uy-fayzli uy. (A 324, B 487)

“Kızlı ev güzel ev.”

Tarbiyasiz ota-ota emas, ayg'ir. (B 121)

“Terbiyesiz baba, baba değil aygır.”

Sopol chinni bo'lmas, begona-ini bo'lmas. (B 495, C 134 [... ini.]

“Kil porselen olmaz, yabancı kardeş olmaz.”

To'ng'ich bola tug' bo'lar. (C 139)

“Tonguç çocuk tuğ olur.”

Yaqin qiz-o'g'il hisobi, uzoq qiz-o'lik hisobi. (135 C)

Yakın kız oğul hesabı, uzak kız ölü hesabı.”

¹⁶⁵ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 217-218.

¹⁶⁶ Karahan,48.

¹⁶⁷ Karahan, 49.

2. Sıfat tamlamasında yer alan tamlayan unsur veya tamlanan unsur bir kelime ya da kelime grubu biçiminde olabilir.

Bot ochilgan gul bot so'liydi. (A 68, B 86) (Sıfat-fiil Grubu)

“Geç açılan gül geç solar.”

3. Tamlayan unsuru sayı sıfatından oluşan tamlamaların tamlanan unsurunda çokluk eki bulunmaz.

Besh qo'l barobar emas. (D 42)

“Beş parmak eşit değil.”

Ikki sevgi bir yurakdan joy topmas. (B 153)

“İki sevgi bir yürekte yer bulmaz.”

Oltmish qulon ot bo'lmas, tug'ishganing yot bo'lmas. (B 495, C 134)

“Altmış kulun at olmaz, kardeşin yabancı olmaz.”

Yetimcha-yetti kulcha. (B 108, C 252)

“Yetim yedi küçük tandır ekmeği.”

4. Sıfat tamlaması, söz dizimi içinde özne, yüklem, tümleç görevi yapar.¹⁶⁸

Bu dunyo o'tar ketar, totuvlikka ne yetar?! (A 257, B 396) (Özne)

“Bu dünya geçer gider, iyi geçinmeye ne yeter?”

Kelinni kelasi yil sina. (B 207) (Zarf Tümleci)

“Gelini gelecek yıl sina.”

Qizli uy-qimizli uy. (A 325, B 487) (Özne)

“Kızlı ev kıızı ev.”

---

¹⁶⁸ Karahan, 52.

Qizli uy-qizil gul. (A 325, B 487/488) (Özne)

“Kızlı ev kızıl gül.”

Yaxshi o'g'il otadan olti botmon ziyod bo'lar, yomon o'g'il otadan olti botmon kam bo'lar (B 456, C 140) (Özne / Zarf Tümlenci)

“İyi oğul babadan altı batman fazla olur, kötü oğul babadan altı batman az olur.”

5. Sıfat tamlamalarında tamlanan ya eksizdir ya da sadece çokluk eki almış olabilir.¹⁶⁹

Uzilgan ip qayta ulansa, tuguni qoladi. (A 282, B 429)

“Kopan ip yeniden bağlansa, düğümü kalır.”

Yetilgan olma o'z savarg'ida turmas. (B 488)

“Olgunlaşan elma kendi kökünde durmaz.”

Aybsiz yor qidirgan yorsiz qolar. (A 16)

“Ayıpsız yâr arayan yârsız kalır.”

Bo'ladigan buzoq bo'yinchog'idan belgili. (B 73)

“Olacak buzağı yularından belli.”

Yaxshi qiz-yoqadagi qunduz, yaxshi yigit-ko'kdagi yulduz. (A 303, B 455)

“İyi kız yakadaki kunduz, iyi yiğit gökteki yıldız.”

Atasözleri arasında çokluk eki almış sıfat tamlamasına rastlanmamıştır.

6. Sıfat tamlamalarında sıfat ve isim unsurları arasına “da/de” edatı ve -mI soru eki girebilir.¹⁷⁰

Baqiroq tuyaning bori yaxshi, baqirib turgani undan ham yaxshi. (B 32, D 37)

“Bağıran devenin var olanı iyi, bağırip duranı ondan da iyi.”

¹⁶⁹ Karataş, 481.

¹⁷⁰ Karahan, 52.

7. Bir cümlede sıfat tamlaması unsurları, cümlenin öğelerini oluşturan özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf, yüklem olarak yer alabilir.

Tuganchagin tugib turgan tayyor qiz yig'lab-yig'lab erga borar, *ayyor qiz*. (B 86)
(Yüklem)

“Demetini bağlayıp hazırlanmış kız ağlaya ağlaya ere gider, kurnaz kız.”

Tuqqan-to'qqiz *beshek* quchoqlar, tug'magan-*quruq beshek* quchoqlar. (A 50, B 59)
(Belirtisiz Nesne)

“Doğuran dokuz beşik kucaklar, doğurmayan kuru beşik kucaklar.”

Uyni *qirq erkak* to'ldirolmaydi, *bir ayol* to'ldiradi. (A 276, B 422) (Özne)

“Evi kırk erkek dolduramaz, bir kadın doldurur.”

Yaxshi xotin-yarim rizq. (A 304, B 458) (Özne, Yüklem)

“İyi kadın, yarım rızık.”

Erka boqilgan qulun *tekis yerda* ham qoqiladi. (A 52, B 60) (Yer Tamlayıcısı)

“Şımarık bakılan kulun düz yerde de tökezler.”

Kundoshli uyda *kunda* urush. (C 127) (Tek isimle kurulmuş zarf)

“Kumalı evde her gün kavga.”

Bir kun janjal bo'lgan uydan *qirq kun* baraka ketar. (A 41, B 42) (Zarf)

“Bir gün kavga olan evden kırk gün bereket gider.”

8. Bir sıfat tamlaması, başka bir sıfat tamlamasının kuruluşuna sıfat veya isim unsuru olarak katılabilir. Tamlamaların iç içe girdiği bu yapıda unsurlar birbirine karıştırılmamalıdır.¹⁷¹

---

¹⁷¹ Karahan, 51.

Oltin boshli xotindan baqir boshli er ortiq. (A 14, B 13)

“Altın başlı kadından bakır başlı er daha iyi (üstün).

Oltin boshli / xotin: sıfat tamlaması > Oltin bash(li): sıfat tamlaması

Baqir boshli / er: sıfat tamlaması > Baqir bosh(li): sıfat tamlaması

Oltin boshli otang bilan qolguncha, paxmoq boshli onang bilan qol. (A 199, B 301)

“Altın başlı baban ile kalıncaya kadar dolaşık (kabarık) başlı annen ile kal.”

Oltin boshli / ota: sıfat tamlaması > Oltin bosh(li): sıfat tamlaması

Paxmoq boshli / ona: sıfat tamlaması > Paxmoq bosh(li): sıfat tamlaması

Qizil yuzli yig'itga qizil yuzli qiz bitar. (B 488)

“Kızıl yüzlü yiğide kızıl yüzlü kız yetişir.”

Qizil yuzli / yig'it: sıfat tamlaması > Qizil yuz(li): sıfat tamlaması

Qizil yuzli / qiz: sıfat tamlaması > Qizil yuz(li): sıfat tamlaması

9. Sıfat tamlamasında, sıfat unsurunu niteleyen birden çok isim unsuru bulunabilir.

Bo'ladigan meva buzoq tezagidan ma'lum. (B 73)

Olacak (meyve) buzağı tezeğinden belli.”

10. Özbek Türkçesinde niteleme ve belirtme sıfatı ile kurulmuş sıfat tamlaması örnekleri şu şekildedir:

Niteleme Sıfatı

Qobil farzand-jonga payvand. (A 303, B 455)

“Yetenekli evlat cana kaynak.”

Qobil o'g'il otga mindirar noqobil o'g'il otdan indirar. (A 303, B 456)

“Yetenekli oğul ata bindirir, yeteneksiz oğul attan indirir.”

Shaltoq xotin uy changitar. (B 459)

“Pis kadın ev tozlandırır.”

Teshik munchoq yerda qolmas. (A 227, B 488)

“Delik boncuk yerde kalmaz.”

Totuv turmush-uzoq umr. (A 256, B 396, D 99)

“Uyumlu evlilik uzun ömür.”

Yaxshi bola-otaga quvvat, *yomon bola*-otaga uqubat. (B 456)

“İyi çocuk babaya kuvvet, kötü çocuk babaya ceza.”

Belirtme Sıfatı

Bir palakda *necha xil* qovun bo'ladi. (B 44)

“Bir sürgünden kaç çeşit kavun olur.”

Qizli uyga *qirq ot* bog'lanadi. (B 488)

“Kızlı eve kırk at bağlanır.”

Qudachilik-*ming yilchilik.* (C 136)

“Dünürlük bin yıllık.”

Sakkiz echkiga *sakson taka.* (A 49, B 55)

“Sekiz keçiye seksen çift teke.”

Yaxshi ota yomon bolaga *qirq yil* oziq. (A 309, B 465)

“İyi baba kötü çocuğa kırk yıl azık.”

1.2.3.3. Sıfat-Fiil Grubu

Türk dili araştırmacılarının sıfat fiil grubu hakkındaki açıklama ve tanımlamalarından başlıcaları şu şekildedir:

Muharrem Ergin, “partisip gurubu” başlığı ile ele aldığı bu grup hakkında “Partisip grubu bir partisiple ona bağlı unsurlardan meydana gelen kelime grubudur. Partisip bir fiil şekli olduğuna göre ona bağlı unsurlar da fiilin gerektirdiği unsurlardır. Böylece

partisip gurubu fiili partisip olan bir fiil gurubu demektir. Gurupta partisip sonda bulunur, ona bağılı unsurlar önce gelir.” açıklamalarında bulunur.¹⁷²

Leyla Karahan’a göre “Bir sıfat-fiil ile bu sıfat-fiile bağılı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.”¹⁷³

Günay Karaağaç: “İsim-fiil öbekleri” başlığıyla incelemiş, açıklamasını ise şu şekilde vermiştir: “Türkçenin şekil ve zaman ekleri, isim-fiil ekleri, fiil ismi ekleri ile bütün fiilden isim yapma eklerini bir bütün olarak düşünmek gerekmektedir. Üzerlerine aldıkları işlevler dışında, bu eklerin hepsi, diğer dil birimleri karşısında aynı değeri taşımaktadır. İsim-fiil eklerinin asıl işlevleri geçici eylem adları yapmaktır. İsim muamelesi yapılmadığı sürece, bu ekler, kişi belirtileri de alarak yüklemi, yani cümleyi oluştururlar. Diğer taraftan, gerektiğinde yapım eki gibi kalıcı isimler de yapabilmektedirler. İsim-fiil öbeğinde asıl öge, yani isim-fiil eki almış fiil sonda, ona bağılı birimlerde onun önünde yer alır.”¹⁷⁴

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz bu grubu “Türkçe tipi bağımlı cümle kurma araçlarından bir diğeri olan sıfatfiil eklerinden birini almış bir fiil ve ona bağılı yardımcı ögelerden oluşan kelime gruplarıdır.” şeklinde tanımlar.¹⁷⁵ İbrahim Atabey: “Sonuna sıfat fiil (ortaç) eki almış olan bir fiil ve bu fiile bağılı ögelerden oluşan gruba sıfat fiil grubu denir.”¹⁷⁶

Sıfat-fiil grubunun özellikleri şu şekildedir:

1. Grubun ana unsuru sıfat-fiildir, genellikle sonda bulunur. Fiile dayalı bütün gruplarda olduğu gibi bu grupta da yüklem görevi yapan sıfat fiilin-anlamı, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen ögelerle tamamlanır. Yüklem olan sıfat-fiil yargı bildirmez.¹⁷⁷

---

¹⁷² Ergin, 396.

¹⁷³ Karhan, 53.

¹⁷⁴ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 169.

¹⁷⁵ Nurettin Demir, Emine Yılmaz, **Türk Dili El Kitabı**, 7.Basım, Ankara: Grafiker Yayınları, 2014, 235.

¹⁷⁶ İbrahim Atabey, “Sözdizimi”, **Üniversiteler İçin Türk Dili Ders Kitabı** (Editör Abdurrahman Güzel) 2. Basım, Ankara: Başkent Üniversitesi Yayınları, 2008, 185.

¹⁷⁷ Karahan, 53.

Ayol (özne) *yerdan chiqqan* emas (yüklem)-erkak bolasi (yüklem), erkak (özne) *ko'kdan tushgan* emas (yüklem)-ayol bolasi (yüklem). (B 13, D 118)

“Kadın yerden çıkmış değil, erkek çocuğu, erkek gökten düşmüş değil, kadın çocuğu.”
yerdan (yer tamlayıcısı) *chiqqan* (yüklem): Sıfat-fiil Grubu

Bola boqkandan (yer tamlayıcısı)-*olov yoqqan* (özne) yaxshi (yüklem). (B 59)

“Çocuk bakandan ateş yakan iyi.”

olov (özne) *yoqqon* (yüklem): Sıfat-fiil Grubu

İtni (belirtili nesne) *qopag'on qilgan*-egasining o'zi (yüklem). (A 91, B 121)

“İti it yapan, sahibinin kendisi.”

İti qopag'on (belirtisiz nesne) *qilgan* (yüklem):Sıfat-fiil Grubu

Qiziga *joni achigan* (özne)-kelinini qarg'aydi (yüklem). (B 478)

“Kızına canı acıyan gelinini kargır.”

qiziga (yer tamlayıcısı) *joni* (belirtili nesne) *achigan* (yüklem): Sıfat-fiil Grubu

2. Sıfat-fiiller cümle içerisinde özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf olarak kullanılabilirler.¹⁷⁸

Bolaga aytilgan sir-boylanmagan sigir. (A 50, B 58) (Özne)

“Çocuğa söylenen sır bağlanmayan sığır.”

Eri o'lib, *erga borgan*-el to'rasi, eri bo'lib, *erga borgan*-bet qorasi. (B 442) (Özne)

“Eri ölüp ere varan halk(ın) efendisi, eri olup ere varan yüz karası.”

Erni er qiladigan ham-xotin, *qora yer qiladigan* ham-xotin. (A 304-305, B 459, C 129)
(Özne)

“Eri er yapan da kadın, kara yer yapan da kadın.”

Ota-onasin hurmat qilgan-bola-chaqasidan hurmat ko'radi. (B 316) (Özne)

---

¹⁷⁸ Özkan ve Sevinçli,76.

“Baba anasına hürmet eden, çoluk çocuğundan hürmet görür.”

Tilini tishlagan-tishini sug'urib tashlamas. (A 57, B 70) (Özne)

“Dilini dişleyen dişini çekip atmaz.”

Özne dışındaki diğer ögelere rastlanmamıştır.

3. Özbek Türkçesinde sıfat-fiil grubu örnekleri şu şekildedir:

-(a)digan/-(y)digan: Çoğunlukla gelecek zaman ifade eden bir ek olmakla birlikte uzun zaman devam eden, sık tekrarlanan iş ve hareketleri de ifade eder.¹⁷⁹

Manglayingga uradigan toshing ham o'zingdan bo'lsin. (B 495, C 134)

“Alnına değen taşın da özünden olsun.”

Odam bo'ladigan bola olisga qaraydi. (A 58, B 73-74)

“Adam olacak çocuk uzağa bakar.”

-gan/-kan/-qan: Birden fazla heceli fiillerden, gövdelerden isim yapar. Fonksiyonunda kuvvetli bir aşırılık mânâsı vardır. Teşkil ettiği isimler çok yapan ve olanı ifade eder.¹⁸⁰

Daraxtni yaxshi ko'rsatgan shoxidagi mevasi. (C 140)

“Ağacı iyi gösteren dalındaki meyvesi.”

Elakka kirgan xotinning ellik og'iz gapi bor. (A 290, D 77)

“Eleğe giren kadının elli ağız sözü var.”

Er-xotin urishar-esi ketgan bo'lishar. (C 129)

“Er kadının dövüşür aklı giden bölüşür.”

---

¹⁷⁹ Coşkun, 168.

¹⁸⁰ Ergin, 190.

Ho'kizning boshiga tushgan kun buzoqning boshiga tushadi. (B 519)

“Öküzün başına vuran güneş buzağının başına da vurur.”

Ko'chada dakki yegan-alamini xotinidan oladi. (B 236, D 160)

“Sokakta azar yiyen elemiini hanımından alır.”

-mas: Geçici isimlerde ve şahıs isimlerinde bulunan bir ektir. Olumsuzluk ifade eden bu ek -mA- fiil yapma eki ile -z ekinden yapılmıştır.¹⁸¹

Mehr bilmas qarindoshdan, mehr bilgan yot yaxshi. (A 219, B 340)

Merhamet bilmez kardeşten, merhamet bilen yabancı iyi.”

Mol topmas yigit bo'lmas, o'g'il topmas ayol bo'lmas. (B 487)

“Mal kazanmayan yiğit olmaz, oğul bulmayan kadın olmaz.”

1.2.3.4. İsim-Fiil Grubu

İsim-fiil grubu hakkında Türk dili araştırmacılarının yaptığı tanım ve açıklamalardan bazıları şu şekildedir:

Muharrem Ergin, isim-fiil grubunu “fiil gurubu” başlığıyla inceler ve bu grup hakkında “Fiil gurubu fiil isimleri üzerine kurulan kelime gurubudur. Fiil isimleri bu gurubun esas unsurudur ve tabî en sonda bulunur. Kendisinden önce gelen gerekli unsurlarla birlikte fiil gurubunu meydana getirir. Kendisinden önce gelen bu unsurlar fiil kökünün gerektirdiği unsurlardır. Hareketler tek başına var olmadıkları ve nesnelere bağlı oldukları için onların dildeki karşılıkları olan fiil kök ve gövdeleri de kullanış sahasına çıkarken nesnelere, nesnelere karşılıkları olan isimlere bağlanmak isterler. Fiil kök ve gövdeleri ancak isimlere bağlandıktan sonra müşahhas hale gelirler. Fiil gurubu bir hareket gurubudur ve hareket isimleriyle yapılır. Fiil gurubu hareket ismi gurubu olarak kelime guruplarında ve cümlede, tabî, isim vazifesi ve muamelesi görür.” açıklamalarını yapmıştır.¹⁸²

¹⁸¹ Ergin, 200.

¹⁸² Ergin, 395.

Leyla Karahan: “Bir hareket ismi ile ona bağı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.”¹⁸³

Günay Karaağaç, “fiil ismi öbekleri” adını verdiği grup hakkında “Fiil ismi eklerinin temel işlevleri, eylemlerin adlarını yapmaktır. Bir eylem adı ile ona bağı bir veya birden çok ögeyle kurulan söz öbeğidir. Bu ekler, eylemleri, kavram, iş ve tarz olarak adlandırırılar. Fiil ismi öbeğinde asıl öge, yani eylem ismi eki almış fiil sonda, ona bağı birimler de onun önünde yer alır.” şeklindeki açıklamalarda bulunur.¹⁸⁴

Nurettin Demir ile Emine Yılmaz isim-fiil grubundan “Türkçe tipi bağımlı cümle kurma araçlarından biri olan isimfiil eklerinden (-mA, -mAk ve -(y)Xş) biriyle isimleşmiş bir fiil ile ona bağı yardımcı ögelerden oluşur. Cümle kullanılışları diğer isimlere benzer, ancak diğer isimlerin aksine öbeği oluşturan isimfiil, fiillere özgü öge yönetebilme gücünü kaybetmemiştir. Bu nedenle bunlar, cümlelerin isimleştirilmiş biçimlerinden başka bir şey değildir.” şeklinde bahseder.¹⁸⁵

Raşit Keskin’e göre “İsim-fiil eklerinden birini alan bir kelime ile ondan önce gelen ve ona bağı olan kelime ya da kelime gruplarının oluşturduğu gruba isim-fiil grubu denir.”¹⁸⁶

İsim-fiil grubunun özellikleri şu şekildedir:

1. Gurubun ana unsuru hareket isimdir, genellikle sonda bulunur. Fiile dayalı bütün gruplarda olduğu gibi bu grupta da yüklem görevi yapan hareket isminin anlamı, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen ögelerle tamamlanır. Yüklem olan isim-fiil yargı bildirmez. Grup söz dizimi içinde isim görevi yapar.¹⁸⁷ Özbek Türkçesinde hareket isimleri, -moq, -(u)v ekleri ile kurulur.

Birga tug' ilmoq-bor, birga o'lmoq-yo'q. (A 45, B 48)

---

¹⁸³ Karahan, 55.

¹⁸⁴ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 171.

¹⁸⁵ Demir ve Yılmaz, 235.

¹⁸⁶ Raşit Keskin, **Türkçe Dil Bilgisi -Kelime ve Cümle Tahlilleri-**, 1. Basım, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2003, 181.

¹⁸⁷ Karahan, 55-56.

“Birlikte doğmak var, birlikte ölmek yok.”

Meva o'stirmoq oson, mevasini saqlamoq qiyin. (B 248)

“Meyve büyötmek kolay meyvesini saklamak zor.”

Quda bo'lmoq-qiyin, judo bo'lmoq-oson. (A 333, B 499, C 136)

“Dünür olmak zor, ayrılmak kolay.”

Xotining yaxshi bo'lsa, *to'yga bormoq*-na hojat, xotining yomon bo'lsa, *azaga bormoq*-na hojat?! (B 460, C 128)

“Hanımın iyi olsa düğüne gitmeye ne hacet, hanımın kötü olsa yasa gitmeye ne hacet.”
-(u)v eki ile kurulmuş isim-fiil grubuna rastlanmamıştır.

1.2.3.5. Zarf-Fiil Grubu

Türk dili araştırmacıları tarafından zarf-fiil grubu ile ilgili kimi tanımlama ve açıklamalar şu şekilde verilmiştir:

Muharrem Ergin “gerundium gurubu” adıyla incelediği bu grup hakkında şu açıklamalarda bulunur: “Gerundium gurubu bir gerundium ile ona bağlı unsurlardan meydana gelen kelime gurubudur. Bu grup da fiili gerundium olan bir fiil gurubu durumundadır. Gerundiumdan başka fiilin gerektirdiği unsurları ihtiva eder. Gerundium en sonda, gerekli unsurlar ondan önce gelir. Gerundium gurubu daima zarf olarak kullanılır.”¹⁸⁸

Leyla Karahan, grubu “Bir zarf-fiil ile bu zarf-fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.” biçiminde tanımlar.¹⁸⁹

Günay Karaağaç, “zarf-fiil öbekleri veya cümle + edat öbekleri” başlığıyla ele aldığı bu grubu “Zarf-fiil öbeği, bir zarf-fiil ile ona bağlı bir veya birden çok ögeyle kurulan söz öbeğidir. Zarf-fiil eklerinin temel işlevleri, eylemlerin adlarını asıl eyleme

¹⁸⁸ Ergin, 396.

¹⁸⁹ Karahan, 57.

bağlamaktır. Bu yüzden, asıl görevleri zarf yapmaktadır. Cümlelerde eylemi niteleyici zarflar yapan zarf-fiiller, isimleri de niteleyerek, sıfat halinde nitelendirme öbeklerinde de yer alabilirler. Zarf-fiil öbeğinde asıl öge, yani zarf-fiil eki almış fiil sonda, ona bağlı birimler de onun önünde yer alır.” şeklinde açıklar.¹⁹⁰

Nurettin Demir, Emine Yılmaz: “Türkçe tipi bağımlı cümle kurma araçlarından zarffiil eki almış bir fiil ile ona bağlı yardımcı ögelerden oluşan kelime gruplarıdır. Zarffiil eklerini almış olan fiil, grubun asıl ögesidir.”¹⁹¹

Raşit Keskin: “Zarf-fiil eklerinden birini alan bir kelime ile ondan önce gelen ve ona bağlı olan kelime ya da kelime gruplarının oluşturduğu gruba zarf-fiil grubu denir.”¹⁹²

Zarf-fiil grubunun özellikleri şu şekildedir:

1. Grubun ana unsuru zarf-fiildir. Zarf-fiil, genellikle grubun sonunda bulunur.

Fiile dayalı sıfat-fiil ve isim-fiil ve isim fiil gruplarında olduğu gibi bu grupta da yüklem görevi yapan zarf-fiilin anlamı, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen ögelerle tamamlanır. Yüklem olan zarf-fiil yargı bildirmez.¹⁹³

Aka qadrini uka bilmas, *to kamolga yetmaguncha*. (A 219, B 340)

“Ağabey kadrini erkek kardeş bilmez ta olgunluğa ermeyince.”

Bo'lg'usizni olguncha, *bo'ydoq o'tir o'lgancha*. (B 494)

“Olmayacağını alıncaya kadar bekâr otur ölünceye kadar.”

O'tmas pichoq taqquncha, tishlab yegin to'yguncha; yomon xotin olguncha, bo'ydoq yurgin o'lguncha. (A 330, B 494)

“Kesmez bıçak takıncaya kadar, dişleyip ye doyuncaya kadar, kötü kadın alıncaya kadar bekâr yürü ölünceye kadar.”

¹⁹⁰ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 172-173.

¹⁹¹ Demir ve Yılmaz, 235-236.

¹⁹² Keskin, 184.

¹⁹³ Karahan, 57.

2. Hal ekleriyle birleşen bazı sıfat-fiiller, zarf-fiil işleviyle kullanılırlar.¹⁹⁴

Bola-chaqam o'sganda issiq go'ngga zor bo'ldim. (A 309)

“Çoluk çocuğum büyüdüğü zaman sıcak gübreye muhtaç oldum.”

Bolalining bolasini boqquncha, ishini qil. (B 59, D 60)

“Çocuklunun çocuğuna bakıncaya kadar işini yap.”

Eldoshingning oti o'zguncha, qurdoshingning iti o'zcin. (B 296)

“Hemşehrinin atı ileri geçinceye kadar, yaşıtımın iti ileri geçsin.”

Og'a-ini talashsa, yov chopganda yarashar. (A 219, B 340)

“Ağabey, kardeş dalaşsa düşman koştüğünde barışır.”

O'roq tutib otang qolguncha, o'ymoq tutib onang qolsin. (A 199, B 301, C 130-131)

“Orak tutup baban kalıncaya kadar yüksük tutup annen kalsın.”

3. Zarf-fiil grubu, söz dizimi içinde zaman, tarz, sebep, şart, bağlama, karşılaştırma vb. işlevlerle zarf görevi yapar.¹⁹⁵

Amma-xola yig'ilib ona bo'lmas, o'zing qiynalib tug'maguncha bola bo'lmas. (B 314)

(Tarz)

“Hala, teyze bir araya gelip anne olmaz, kendin acı çekip doğurmayınca çocuk olmaz.”

Arg'umog'im jirtak otdi, loyni ko'rib, tappa yotdi. (B 32) (Zaman)

“Argumağım¹⁹⁶ alay etti, çamuru görüp tezeğe yattı.”

Aslini bilmay so'z demaslar, naslini bilmay qiz bermaslar. (A 23, B 24) (Şart)

“Asılını bilmezsen söz demezler, neslini bilmezsen kız vermezler.”

---

¹⁹⁴ Özkan ve Sevinçli, 78.

¹⁹⁵ Karahan, 59.

¹⁹⁶ Asil, cins at.

Bola bola bo'lguncha, ona momo bo'ladi. (B 395) (Zaman)

“Çocuk çocuk oluncaya kadar anne anne olur.”

Bola o'tirganda o'tqazadi, yurganda yugurtiradi. (B 57, D 59) (Zaman)

“Çocuk oturduğunda geçirir, yürüdüğünde düşünür(koşar).”

Bola yettiga kirguncha yetmish turlanadi. (A 38, B 39) (Zaman)

“Çocuk yedi yaşına girinceye kadar yetmiş turlanır.”

Bola yig'lab katta bo'ladi. (B 56, D 59) (Tarz)

“Çocuk ağlayarak büyür.”

Tarz, zaman ve şart işlevleri dışındaki durumlara rastlanmamıştır.

4. Özbek Türkçesinde zarf-fiil ekleri alarak kurulan zarf-fiil grupları şu şekildedir:

-(i)b: En geniş ölçüde kullanılan bir zarf-fiil ekidir.¹⁹⁷

Buzoq-tana yigilib sigir bo'lmas, og'a-ini yig'ilib ota-ona bo'lmas. (B 314)

“Buzağı, dana bir araya gelip sığır olmaz; ağabey kardeş bir araya gelip baba, anne olmaz.”

Epchil xotin qor qalab, qozon qaynatar. (A 304, B 458)

“Hünerli kadın kor kalınca (bile) kazan kaynatır.”

Erimning topganini o'ynab yeyman, o'g'limning topganini o'ylab yeyman. (A 309, B 466)

“Erimin bulduğunu oynayıp yerim, oğlumun bulduğunu düşünüp yerim.”

O'g'limning topganini ingrab yeyman. (C 129)

“Oğlumun kazandığını inleyip yerim.”

---

¹⁹⁷ Ergin, 340.

Qizli uyga otliqlar kulib boqadilar, tuyaliklar bukilib boqadilar. (B 488)

“Kızlı eve atlılar gülüp bakarlar, develiler bükülüp bakarlar.”

Tanlab-tanlab, tozga yo'liqibdi. (A 16)

“Seçip seçip kele rastlamış.”

Terakka qarab tol o'sar, onaga qarab qiz o'sar. (A 329, B 493)

“Ağaca bakıp dal büyür, anaya bakıp kız büyür.”

-gach/-kach/-qach: Bir hareket hâli ifadesinden başka o hareket hâlinin ortaya çıktığı anı göstermek gibi bir zaman ifadesi de vardır.¹⁹⁸

Palapom voyasiga yetgach, uyasini tashlab ketadi. (B 475)

“Tavuk olgunluğa ulaşınca yuvasını terkeder.”

Toy ot bo'lgach, ot ozod bo'ladi. (B 395)

“Tay at olunca at azat olur.”

-ganda/-kanda/-qanda: Bu ek, sıfat-fiil eki -gan ve bulunma hâli eki -da'nın birleşmesinden meydana gelir. -diğI zaman, -diğIında anlamında kullanılır.¹⁹⁹

Emizganning qadrini emizganda bilasan. (A 208, B 317)

“Emzirenin kadrini emzirdiğinde bilirsın.”

Kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r. (A 141, B 207, D 84, E 22)

“Gelini geldiğinde gör çeyizini yaydığında gör.”

Qaqillagan xotinni qiz berganda ko'rarmiz. (A 33, B 32)

“Kıkırdayan kadını kız verdiğiında görürüz.”

---

¹⁹⁸ Ergin, 341.

¹⁹⁹ Coşkun, 173.

Xo'tikligida savag'ich taqiladi, *eshak bo'lganda* yuk ortiladi. (A 277, B 424)
“Sıpalığında kırbaç takılır, eşek olduğunda yük yüklenir.”

Yetimning og'zi *oshga yetganda* boshi toshga yetadi. (B 198)
“Yetimin ağzı aşa yettiğinde başı taşa yeter.”

-guncha/-kuncha/-quncha: Eski Türkçede -ğınça, -ginçe şeklinde olan bu ek -gin, -gin yapım eki ile -ça, -çe eşitlik ekinin birleşmesinden doğmuştur. Bir hareket hâli ifadesinden başka o hareket hâlinin ortaya çıktığı anı göstermek gibi bir zaman ifadesi de vardır.²⁰⁰

Gulchi bir *gulni o'stirguncha*, yuz tikan zahrini tortadi. (B 395)
“Gülcü bir gülü büyütüncüye kadar yüz dikenin zehirini çeker.”

Kuchuk kuyov bo'lguncha, itning kuchugi bo'l. (B 175)
“Küçük damat oluncaya kadar itin küçüğü ol.”

O'g'il-uylanguncha o'g'il, *qiz-chiqquncha* qiz. (B 475)
“Oğul evlenince oğul, kız çıkınca kız.”

Olisdagining oti o'zguncha, qo'radoshingning qo'yi o'zsin. (B 296)
“Uzaktakinin atı ileri geçinceye kadar, kardeşinin koyunu ileri geçsin.”

Otalashning oti o'zguncha, ovuldoshning toyi o'zsin. (B 296)
“Babası bir olanın atı öne geçene kadar köylünün tayı öne geçsin.”

Otalashdan oltov bo'lguncha, onalashdan ikkov bo'l. (A 199, B 301)
“Babası bir olandan altıncı oluncaya kadar annesi bir olandan ikinci ol.”

Otangning chorbog'ida qolguncha, onangning o'ymog'ida qol. (A 199, B 301)
“Babanın bağ evinde kalıncaya kadar annenin oymağında kal.”

---

²⁰⁰ Ergin, 341.

Qudaning moli bo'lguncha, ori bo'lsin. (B 489)

“Dünürünün malı oluncaya kadar arı olsun.”

Xo'janing qizi erga tekkuncha, tuyanining dumi yerga tegadi. (B 341)

“Hocanın kızı evlenince devenin kuyruğu yere değer.”

may: Olumsuz zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı –mAkSIZIn, -mAdAn'dır.²⁰¹

Non yopmay men o'lay, xamir qilmay singlim o'lsin, unni maqtamay-egachim. (B 275)

“Ekmek yapmadan ben öleyim, hamur yapmayan kız kardeşim ölsün, unu övmeyen ablam.”

Oy minmay oting maqtama, yil turmay xotining maqtama. (A 141, B 207)

“Ay binmeden atını övme, yıl durmadan hanımını övme.”

-masdan: Olumsuzluk ifade eden zarf-fiil ekidir.²⁰² Bu ek, sıfat-fiil eki –mas ve çıkma hâli eki –dan'ın birleşmesinden meydana gelmiştir.²⁰³

Yaxshi xotin kulmasdan burun kuldırar, yomon xotin o'lmasdan burun o'ldırar. (A 305, B 460, C 130)

“İyi kadın gülmeden önce güldürür, kötü kadın ölmeden önce öldürür.”

1.2.3.6. Tekrar Grubu

Türk dili araştırmacılarının tekrar grubu hakkında yapmış oldukları bazı tanımlar şu şekildedir:

---

²⁰¹ Coşkun, 172.

²⁰² Ergin, 342.

²⁰³ Coşkun, 175.

Leyla Karahan, tekrar grubunun tanımını “Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.” şeklinde verir.²⁰⁴

Muharrem Ergin, bu grubu “tekrarlar” başlığı ile incelemiş ve grubu şu şekilde açıklamıştır: “Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime guruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamiyle birbirine eşittir. Fonksiyonları da, şekilleri de, vurguları da birbirinden farksızdır. Eksiz yan yana gelirler ve her iki kelime de kendi vurgusunu taşır. Bu kelime gurubunun yapısının temelini kelimelerin arka arkaya tekrarlanması teşkil eder. Bu vasıfları ile tekrarlar en basit, en sade kelime guruplarıdır.” Ergin tekrarları, aynen tekrarlar, eş mânâlı tekrarlar, zıt mânâlı tekrarlar, ilâveli tekrarlar olmak üzere dört başlık altında incelemiştir.²⁰⁵

Günay Karaağaç, grubu “Yineleme Öbekleri” adıyla inceler ve grup ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözün oluşturduğu söz öbeğidir. Şekil ve anlam bakımından birbiriyle bağlantılı ve aynı türden olan iki veya daha çok sözün bir araya gelerek oluşturdukları yapı, yineleme öbeği olarak bilinir.” Karaağaç, yinelemeleri “Türkçenin sözlük yinelemeleri” ve “Türkçenin söz dizimi yineleme” olarak iki gruba ayırmıştır.²⁰⁶

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz ise grubu “*İkilemeler*” başlığıyla ele alır ve bu grubun “genel olarak, eş, yakın veya zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan yapılar olarak bilindiğini” dile getirirler.²⁰⁷

İbrahim Atabey, “Anlamları aynı, zıt, eş veya yakın olan kelimelerin arka arkaya kullanılmaları; bunların zamanla kalıplaşması sonucunda oluşan gruba tekrar grubu (ikileme) denir.” şeklinde izah etmiştir.²⁰⁸

---

²⁰⁴ Karahan, 60.

²⁰⁵ Ergin, 377.

²⁰⁶ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 195-197.

²⁰⁷ Demir ve Yılmaz, 232.

²⁰⁸ Atabey, 186.

Tekrar grubunun özellikleri şu şekildedir:

1. Grupta yer alan kelimeler arasında hem şekil hem de anlam ilişkisi vardır.²⁰⁹

Zog'oradan to'ydi yetim, *zarra-zarra* qo'ydi yetim. (C 252)

“Mısır ekmeğinden doydu yetim, zerre zerre koydu yetim.”

Yapaloq-yapaloq qor yog'ar, yomon xotin qiz tug'ar. (A 324, B 487)

“Lapa lapa kar yağar, kötü kadın kız doğurur.”

Men qilaman o'ttiz, xotinin qiladi *to's-to's*. (B 249, D 42)

“Ben yaparım otuz, karım kılar ister istemez”

2. Bazı tekrarların birinci veya ikinci unsurunun çekim eki aldığı görülür.

Ota-onadan qolgan-qo'r-qut. (B 319)

“Baba anadan kalan mal servet.”

Otdan-ot, eshakdan-eshak. (B 171)

“Attan at, eşekten eşek.”

3. Tekrarlar, anlamı kuvvetlendirir; nesne ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamı kazandırır.²¹⁰

Yaxshi yerga bersang qizni, *silay-silay* sulton qilur, yomon yerga bersang qizni, *ura-ura* ulton qilur. (B 24, C 135[...qilar ...qilar], D 117) (Süreklilik)

“İyi yere versen kızını okşaya okşaya sultan eder, kötü yere versen kızını vura vura kösele eder.”

Kelin kelsa uzoqdan, *arba-arba* osh kelar. Kelin kelsa yaqindan, *arba-arba* so'z kelar. (C127) (Çokluk)

“Gelin gelse uzaktan araba araba aş gelir, gelin gelse yakından araba araba söz gelir.”

---

²⁰⁹ Karahan, 60.

²¹⁰ Karahan, 60.

Beraberlik bildiren tekrar grubuna rastlanmamıştır.

4. Tekrar grupları cümlede, özne, nesne, zarf tümleci, yüklem görevinde olabilir.

Baq-baq etgan takani yomg'ir yoqqanda ko'r, shaq-shaq etgan kelinni sigir soqqanda ko'r. (A 33, B 32) (Belirtili Nesne)

“Bak bak eden tekeyi yağmur yağdığında gör, şak şak eden gelini sığır sağdığında gör.”

Bir qizga-yetti qo'shni *ota-ona*. (A 44, B 46, D 46, C 126) (Yüklem)

“Bir kıza yedi komşu baba ana.”

Dunyoda har narsa topilar, *ota-ona* topilmas. (A 206, B 314) (Özne)

“Dünyada her şey bulunur, baba ana bulunmaz.”

Yig'lab-yig'lab erga borar, qizdin ayyor qayda bor?! (B 86) (Zarf)

“Ağlaya ağlaya ere giden kızıdan kurnaz nerede var?”

5. Özbek Türkçesinin imla kurallarına göre tekrar grubunu teşkil eden kelimeler arasına kısa çizgi konulmaktadır. Özbek Türkçesinde yer alan bazı tekrar gruplarını şu başlıklar altında ele alabiliriz:

Aynen tekrarlar:

Aynı anlama sahip aynı kelimenin yan yana kullanılması sonucunda meydana gelir.

Baq-baq etgan serkani suv kechganda ko'r, *shaq-shaq* etgan xotinni sigir yechganda ko'r. (A 33, B 32)

“Bak bak eden tekeyi su geçerken gör, şak şak eden kadını sığır çözdüğünde gör.”

Jigar-jigar, digar-digar. (C 133)

“Ciğer ciğer, diğer diğer.”

Ketmon chopmoq-olmoq-solmoq, qo'sh haydamoq-bormoq-kelmoq, *hay-hay* xamir qilib, olov yoqib, tomoq qilmoq. (A 277, B 422)

“Kazma çapalamak, almak, salmak, çift sürmek, gitmek, gelmek, hay hay hamur yapıp, ateş yakıp yemek yapmak.”

Olis yerga quda bo'lsang, *tuya-tuya* osh kelar yaqin yerga quda bo'lsang, *tuya-tuya* so'z kelar. (A 24, B 24)

“Uzak yere dünür olsan deve deve aş gelir yakın yere dünür olsan deve deve söz gelir.”

O'tinning yomoni-*shir-shir*, xotinning yomoni-*vit-vit*. (B 459)

“Odonun kötüsü şir şir, kadının kötüsü vit vit.”

Yetti yashar otni “*xusht-xusht*”lab sug'orma. (A 84, B 110)

“Yedi yasındaki atı “höst höst”leyip sulama.”

Eş veya yakın anlamlı tekrarlar:

Aka-uka kimda yo'q, siylashmasa-yotcha yo'q. (B 340)

Ağabey kardeş kimde yok, değer vermese yabancılaşımak yok.”

Bir onadan *alvon xil* bola tug'iladi. (A 43, B 44, D 44, E 88)

“Bir anneden elvan çeşit çocuk doğar.”

Bu dunyo *o'tar ketar*, totuvlikka ne yetar?! (A 257, B 396)

Bu dünya geçer gider iyi geçinmeye ne yeter?”

Kuyov-kuyov yig'ilib, bolang bo'lmas, *qo'ni-qo'shni* yig'ilib, xolang bo'lmas. (B 220)

“Damatların toplanıp çocuğun olmaz, konu komşu toplanıp teyzen olmaz.”

Sayı isimleri ile yapılan tekrarlar:

Sayı isimlerinin birlikte kullanılması sonucunda oluşan tekrar grubudur.

Bitta-bitta tuyaga-*ikki-ikki* karvonbosh. (A 49)

“Birer birer deveye ikişer ikişer kervanbaşı.”

Yansıma sözlerden kurulan tekrarlar:

Beda bersang toyga ber, *kasir-kusur* chaynasin, qizni bersang yoshga ber, ishqi bilan o'ynasin. (A 23 [qasir-qusir], B 24 / 489)

“Yonca versen taya ver hapır hupur çığnesin, kızını versen gence ver, aşkı ile oynasın.”

1.2.3.7. Edat Grubu

Türk dili araştırmacıları tarafından edat grubu ile ilgili kimi tanımlar şu şekilde verilir:

Türk Dil Bilgisi kitabında Muharrem Ergin grubun tanımını şu şekilde vermektedir:

“Edat gurubu bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime gurubudur. İsim unsuru önce, son çekim edatı sonra getirilir. İsim unsuru önce, son çekim edatı sonra gelir. İsim unsuru zamir veya isim olmasına ve edatın cinsine göre, son çekim edatları bahsinde belirttiğimiz çeşitli hallere girer ve çeşitli çekim ekleri alır. Edat ise, tabii, gurubun eksiz, değişmez unsuru olarak kalır. Edat unsuru daima tek kelime hâindedir. İsim unsuru ise tek bir kelime olabileceği gibi isim yerine kullanılan bir kelime gurubu da olabilir.”²¹¹

Leyla Karahan: “Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.”²¹²

İbrahim Atabey ise bu grubu “İsim ve isimden sonra gelen edatlardan biriyle kurulan gruba edat grubu denir. Edat grubunda asıl öge önce, yardımcı öge sonra gelir.” diyerek ifade eder.²¹³

Raşit Keskin, edat grubunu “Bir çekim edatı ile ona bağlı kelime ya da kelime gruplarının oluşturduğu gruba “edat grubu” denir.” şeklinde tanımlar.²¹⁴

---

²¹¹ Ergin, 392.

²¹² Karahan, 60.

²¹³ Atabey, 186.

²¹⁴ Keskin, 187.

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz *Türk Dili El Kitabı* 'nda bu grubu “İsim soylu bir kelime ve onu izleyen bir edattan oluşur. Edatlar kendi başlarına anlamı olan kelimeler, tamlamalar ve öbeklerden sonra gelip bunların başka kelimelerle söz edimsel ve anlamsal ilişkilerini gösteren, bu kelimelerin anlamlarını güçlendirip sınırlayan kelimelerdir.” şeklinde açıklar.²¹⁵

Edat grubunun özellikleri şu şekildedir:

1. Bu grupta isim unsuru başta, çekim edatı sona bulunur.²¹⁶

Kunim uchun kulaman, kundoshim bolasini suyaman. (B 222)

“Günüm için gülemem kumamın çocuğunu sevemem.”

Ona oyog'i bilan beshik tebratar, qo'li bilan ro'zg'or tebratar. (B 315)

“Anne ayağı ile beşik sallar, kolu ile evi sallar.”

Xotin eri bilan, dehqon yeri bilan. (B 441)

“Kadın eri ile çiftçi yeri ile.”

Tog'ning ko'rki qor bilan, erning ko'rki yor bilan. (A 276, B 422)

“Dağın güzelliği kar ile erin güzelliği yâr ile.”

O'g'lingni sevsang, qulingdek²¹⁷ ishlat. (A 209, B 318)

“Oğlunu seviyorsan kölen gibi çalıştır.”

2. Bu grupta birleşme, isim unsurunun ve edatın türüne göre ekli veya eksiz olur.²¹⁸

Erikkan qiz enagasi bilan uynashar. (A 326 [Eriqqan / o'ynashar], B 489) (+si ekli)

“Usanan kız dadısı ile oynaşır.”

Qo'y qo'zichog'i bilan chiroyli, xotin-chaqalog'i bilan. (B 59/470, C 141) (+i ekli)

²¹⁵ Demir ve Yılmaz, 231.

²¹⁶ Karahan, 63.

²¹⁷ Özbek Türkçesinde bazı edatlar kelimeye bitişik olarak yazılır.

²¹⁸ Karahan, 63.

“Koyun kuzucuğu ile güzel, kadın çocuğu ile.”

Qalin *bergandan keyin* o'lik kuyov ham tobutda yotolmas. (B 490) (+dan eki)

“Kalın verdikten sonra ölen damat da tabutta yatamaz.”

Oltin boshli *otang bilan* qolguncha, pahmoq boshli *onang bilan* qol. (A 199, B 301)

(+ng ekli)

“Altın başlı baban ile kalıncaya kadar dolaşık (kabarık) başlı annen ile kal.”

Ota *bola uchun* taxt yasar, baxt yasata olmas. (C 139) (eksiz)

“Baba, çocuk için taht yapar, baht yapmaz.”

3. Grubun isim unsuru da kendi içinde bir kelime grubu yapısında olabilir.

Otaning boy davlati bilan qolgandan-*onaning piltta savati bilan* qolgan yaxshi. (A 199, B 301) (Belirtili İsim Tamlaması)

“Babasının zengin devleti ile kalandan, annesinin pamuk yumağı dolu sepeti ile kalan iyi.”

4. Edat grubu, söz dizimi içinde, özne, tümleç ve yüklem görevi yapar.²¹⁹

Qurbaqaning tirikligi ko'l *bilan*, xotinning tirikligi el *bilen*. (C 131) (Yüklem)

“Kurbağanın diriliği göl ile kadının diriliği halk ile.”

Ovul aylog'i *bilan*, bo'ta taylog'i *bilan*. (C 127) (Yüklem)

“Köy oymağı ile köşek yavrusu ile.”

Ovul-aymog'i *bilan*, tuya-taylog'i *bilan*. (A 206, B 315) (Yüklem)

“Köy oymağı ile deve köşegi ile.”

O'zga o'zingdek bo'lmas, yot-yaqiningdek. (B 495, C 135) (Zarf)

---

²¹⁹ Karahan, 64.

“Başkasi kendininki gibi olmaz, yad yakının gibi.”

Ro'zg'or o'lchov *bilan*, boylik tejov *bilan*. (C 128) (Yüklem)

“Ev işi ölçme ile zenginlik tasarruf ile.”

Tirikligimda qilmading shod, o'lganimdan keyin xoh qilu, xoh qilmagil yod. (A 254)
(Zarf)

“Diriliğimde yapmadın şad, öldüğümde sonra ha yap ha yapma yâd.”

Tog'dan orqasi bo'lganning-tog'day yuragi bo'lar. (B 340) (Yüklem)

“Dağdan arkası olanın dağ gibi yüreği olur.”

Özne durumundaki edat grubuna rastlanmamıştır.

5. Alıntılama yolu ile geçmiş olan edatlar devrik cümle yapısında olup bunlar Türkiye Türkçesine aktarılırken edat grubuna dönüşebilir.

O'g'il bilan qizing-*bamisoli ikki ko'zing*. (B 470, C 140)

“Oğul ile kızın iki gözün gibi.”

O'g'il bilan qizing-*misoli ikki ko'zing*. (B 416)

“Oğul ile kızın iki gözün gibi.”

6. Özbek Türkçesindeki atasözlerinde yer alan edat gruplarından başlıcaları aşağıda verilmiştir:

bilan: ile

Yetimni siylasang, *chorig'i bilan* to'rga chiqadi. (A 82, B 108)

“Yetime değer versen çarığı ile başköşeye çıkar.”

Yoring bilan axil bo'lsang-oshig'ing olchi. (A 256, B 396 [...ahil])

“Yârin ile uyum içinde olsan, aşığın galibi.”

Ot olsang *ovuling bilan* kengash, xotin olsang *urug'ing bilan* kengash. (A 329, B 493)

“At alsan köyün ile tartış, hanım alsan uruğun ile tartış.”

Ot olma *piyodaning maslahati bilan*, xotin olma *bo'ydoqning maslahati bilan*. (A 329, B 493)

“At alma piyadenin tavsiyesi ile hanım alma bekârın tavsiyesi ile.”

Otangning bog'u bo'stoni bilan qolguncha, *onangning charx kalavasi bilan* qol. (B 301)

“Babanın bağı bostanı ile kalıncaya kadar annenin çıkırık, çilesi ile kal.”

Qo'y *qo'zichog'i bilan* chiroyli, xotin-*chaqalog'i bilan*. (B 59 / 470, C 141)

“Koyun kuzucuğu ile güzel, kadın çocuğu ile.”

Tuqqan bilan quda bo'ldim, *tuqqanimdan judo bo'ldim*. (A 24, B 24)

“Doğduğum ile dünür oldum, doğduğumdan ayrı kaldım.”

dek: gibi

Bolang bo'lsa *suygudek* bo'lsin, o'lsa *kuygudek* bo'lsin. (B 59, D 58)

“Çocuğun olsa sıvı gibi olsun, ölse yanmış gibi olsun.”

-dan so'ng: -dan sonra

Erta tur, otangni ko'r, *otangdan so'ng* otingni ko'r. (A 207, B 316)

“Erken kalk babanı gör, babandan sonra atını gör.”

-dan keyin: -dan sonra

Maslahatsiz turmush *to'ydan keyin* buzilar. (A 329, B 493)

“Danışılmadan yapılan evlilik düğünden sonra bozulur.”

Terini *sangobdan keyin* ko'r, kelinni-*tuqqandan keyin*. (A 141, B 207)

“Deriyi karardıktan sonra gör, gelini doğurduktan sonra.”

-day: kadar, gibi

Kelinning so'zi *ketmonday* botar, bolaning so'zi *botmonday* botar. (A 140, B 207, C 139)

“Gelinin sözü kazma gibi batar, çocuğun sözü batman gibi batar.”

uchun: için

O'zing uchun o'l yetim! (A 83, B 109)

“Özün için öl yetim!”

1.2.3.8. Bağlama Grubu

Bağlama grubu Türk dili araştırmacıları tarafında farklı tanımlarla ele alınmıştır. Bu tanımların bazıları aşağıda verilmiştir:

Muharrem Ergin bağlama grubu hakkında “Bağlama gurubu sıralama bağlama edatları ile yapılan kelime gurubudur. Edatlarla birbirine bağlanan iki unsur hep beraber bağlama gurubunu teşkil ederler. Edat iki unsurun arasına girer. Unsurlardan her biri bir kelime veya bir kelime gurubu olur. Unsurlar şeklen ve eşit olarak birbirine bağlanırlar.” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.²²⁰

Günay Karaağaç, “Bağlama Öbek ve Cümleleri” adıyla incelediği grubunu “Sıralayıcı Bağlama Öbek ve Cümleleri” ve “Açıklayıcı Bağlama Öbek ve Cümleleri” şeklinde ikiye ayırır. Karaağaç, bağlama öbek ve cümleleri grubunu, “Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim ögesinin veya cümlenin oluşturduğu söz öbeğidir. Sıralama söz birlikleri de denen bu öbeklerde, ögeler asıl ve yardımcı olarak ayrılmaz. Ögeler denk olarak birbirine bağlanır.” şeklinde tanımlamıştır.²²¹

Leyla Karahan: “Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.”²²²

İbrahim Atabey, bağlama grubunu “İki kelimenin birbirine bağlaçlarla bağlanmasıyla oluşan gruba, bağlama grubu denir.” şeklinde tanımlamıştır.²²³

²²⁰ Ergin, 379-380.

²²¹ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 200-202.

²²² Karahan, 65.

²²³ Atabey, 186.

Rašit Keskin, bu grubun tanımını Őu Őekilde ifade eder: “İki ya da daha fazla isim unsurunun (kelime grubu da olabilir) bağlaçlarla birbirine bağlanmasıyla oluŐan kelime grubuna “bağlama grubu” denir.”²²⁴

Bağlama gruplarının başlıca özelliği aşağıda verilmiştir:

1. Bağlama edatı isim unsurlarının arasında bulunur. İsim unsurları, grubun kuruluşuna eşit olarak katılırlar.²²⁵

O'g'il bilan qizing-bamisoli ikki ko'zing. (B 470, C 140)

“Oğul ile kızın iki gözün gibi.”

Ona bilan bola-gul bilan lola. (A 206 / 272, B 416, C 139)

“Anne ile çocuk, çiçek ile lale.”

Qushni osmonda tutib turadigan-qanoti bilan quyrug'i. (A 322)

“Kuşu gökyüzünde tutan kanatı ile kuyruğu.”

Tirikligimda qilmading shod, o'lganimdan keyin xoh qilu, xoh qilmagil yod. (A 254)

“Diriliğimde yapmadın Şad, öldüğümde sonra ister yap ister yapma yâd.”

Yigitning chirog'i-o'g'il bilan qiz. (B 470)

“Yiğidin ışığı oğlu ile kızı.”

Yigitning chirog'i-qizi bilan o'g'li. (B 416, C 138)

“Yiğidin ışığı kızı ile oğlu.”

2. Bağlama grubunda yer alan isim unsuru kelime grubu Şeklinde olabilir.

Erni er qiladigan ham-xotin, qora yer qiladigan ham-xotin. (A 304-305, B 459, C 129)

“Eri er yapan da kadın, kara yer yapan da kadın.” (Sıfat-Fiil Grubu)

---

²²⁴ Keskin, 189.

²²⁵ Karahan, 65.

Kishi bolasiga kishmish bersang ham turmas, o'z bolangning o'zagiga ursang ham ketmas. (B 216, D 40)

“İnsan yavrusuna kuru üzüm versen de durmaz, kendi yavrusunun köküne (özüne) vursan da gitmez.” (Zarf-Fiil Grubu)

Kishi bolasini erkalasang ham turmas, o'z bolangni tepkilasang ham ketmas. (B 216)

“İnsan yavrusu şımartsan da durmaz, kendi yavrunu tepiklesen de gitmez.” (Zarf-Fiil Grubu)

Kundoshning kuni ham kundosh, kuli ham kundosh. (B 222) (Belirtili İsim Tamlaması)

“Kumanın günü de kuma, kolu da kuma.”

Onaning mehri ham zo'r, qahri ham. (B 315) (Belirtili İsim Tamlaması)

“Annenin şefkati de güçlü, kahrı da.”

3. “ne... ne...”, “hem... hem...”, “da... da...”, “ya... ya...”, “gerek... gerek...” gibi bağlama edatlarıyla kurulan bir bağlama grubunda edatlar, isim unsurlarının başında veya sonunda bulunur.²²⁶ Bu bağlama edatları Özbek Türkçesinde “na... na..., yo... yo, kerak... kerak..., ham... ham...” şeklindedir. “ham... ham...” bağlacı “da... da...” anlamında da kullanılır.

Bola-oilaning ham guli, ham bulbuli. (A 50, B 58)

“Çocuk ailenin hem gülü hem bülbülü.”

Jon nima kerak-jonona bo'lmasa, uy nima kerak-g'amxona bo'lsa. (B 460)

“Can neye gerek canan olmasa, ev neye gerek keder yeri olsa.”

O'g'ilsiz ham yig'laydi, o'g'illi ham yig'laydi. (A 309, B 466)

“Oğulsuz da ağlar oğullu da ağlar.”

---

²²⁶ Karahan, 66.

Oz *ham* bitar, ko'p *ham* bitar, totuvlikka ne yetar?! (B 340 / 396)

“Az da biter çok da biter dostluğa ne yeter?”

Yigitga yo zar kerak, yo zo'r. (B 490)

“Yiğide ya altın gerek ya güç.”

Yo zo'r, yo zar, yo shahardan safar. (B 490)

“Ya güç, ya zenginlik, ya şehirden sefer.”

Yo zo'ring bo'lsin, yo zaring. (B 490)

“Ya gücün olsun, ya zenginliğin.”

4. İçinde bağlama grubu bulunan Özbek atasözlerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

u: ya

Yangamsanu yangamsan, ishton bichar bilmaysan. (B 455)

“Yengemsin ya yengemsin iç donu biçmeyi bilmezsin.”

u: ve

O'g'il-qiz yaxshi bo'lsa, el-u yurt xursand. (C 140)

“Oğul, kız akıllı olsa halk ve yurt mutlu.”

Er-u xotin urushar, o'rtaga nodon tushar. (C 129)

“Er ve kadın dövüşür, ortaya cahil düşer.”

bir... bir...: bir... bir...

Otasi bir otishar, onasi bir topishar. (A 198, B 301)

“Babası bir atıştır, annesi bir barıştır.”

bilan: ile

Kelin bilan qaynona-o't bilan suv. (127 C)

“Gelin ile kaynana ateş ve su.”

hem: da

Bo'ldiradigan ham-xotin, o'ldiradigan ham xotin. (B 459)

Olduran da kadın, öldüren de kadın.”

Yotaloq tuyaning *bo'talog'i ham yotaloq bo'ladi.* (A 329, B 493)

“Öksüren devenin köşegi de öksürür.”

1.2.3.9. Ünvan Grubu

Türk dili araştırmacılarının bir kısmının ünvan grubu ile ilgili tanımları şöyledir:

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabında grubu “ünvan gurubu” başlığıyla inceler ve grubun tanımını “Ünvan gurubu bir şahıs ismiyle bir ünvan veya akrabalık isminden meydana gelen kelime gurubudur. Şahıs ismi önce, ünvan veya akrabalık ismi sonra gelir. Her iki unsur da hiç ek almaz. Doğrudan doğruya yan yana getirilirler.” şeklinde yapar.²²⁷

Günay Karaağaç “Unvan Öbeği” adını verdiği grubun tanımını “Bir özel ad ile ünvan veya akrabalık adlarından birinin eksiz bir biçimde oluşturdukları söz öbeğine ünvan öbeği denir. Bütün ünvan öbekleri, özel addır. Bu öbekte, özel ad önce, ünvan veya akrabalık adı sonra gelir. Bir kişi adı veya özel ad ile bir ünvan veya akrabalık adından kurulan söz öbeğidir.” olarak yapmıştır.²²⁸

İbrahim Atabey bu grubu “Bir şahıs isminden sonra gelen bir ünvan veya kalabalık bildiren bir kelime birlikte kullanıldığında ünvan grubunu oluşturur.” biçiminde açıklar.²²⁹

Raşit Keskin, grubun tanımını “Bir şahıs ismiyle, ünvan veya akrabalık bildiren başka bir ismin oluşturduğu kelime gruplarına “ünvan grubu” denir. Şahıs ismi + ünvan ve

²²⁷ Ergin, 389.

²²⁸ Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, 204.

²²⁹ Atabey, 187.

akrabalık ismi biçiminde oluşur. Unsurlar eksiz birleşir. Grubun vurgusu isim unsuru üzerindedir.” olarak izah eder.²³⁰

Leyla Karahan ise grubu “Bir şahıs ismiyle, bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur.” olarak tanımlar.²³¹

Unvan grubu ile ilgili özellikler şu şekildedir:

1. Bu grupta şahıs ismi başta, unvan ve akrabalık ismi sonda bulunur. İki unsur, eksiz birleşir.²³² Özbek atasözlerinde örneğine sık rastlanmaz.

İskandar xo'ja, bulturgi jo'ja, bola ochadi, tashlab qochadi. (A 121, B 162)

“İskender hoca geçen yılki horoz, bela açar, kurtulup kaçar.”

1.2.3.10. Ünlem Grubu

Ünlem grubu hakkında yapılmış olan bazı tanımlar şöyle ifade edilmiştir:

Muharrem Ergin: “Ünlem gurubu bir seslenme edatı ile bir isim unsurundan meydana gelen kelime gurubudur. Seslenme edatı önce, isim sonra gelir. Eksiz bir birleşme olur. Edat tek kelime halinde, isim unsuru ise bir isim veya isim yerine geçen bir kelime gurubu halinde bulunur. Gurubun vurgusu, seslenme edatı üzerinde olup kuvvetlidir. Ünlem grubu, tabii, hitaplarda kullanılır.”²³³

Günay Karaağaç grubu “Ünlem Öbeği” başlığıyla inceler ve ünlem öbeklerinin bir ünlem edatı ve ardından gelen isim ögesinden oluştuğunu, Türkçede seslenme edatlarının hitap bildiren sözler olduğunu dile getirir.²³⁴

Leyla Karahan'a göre “Bir ünlem ile bir isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur.”²³⁵

---

²³⁰ Keskin, 190.

²³¹ Karahan, 68.

²³² Karahan, 68.

²³³ Ergin, 390.

²³⁴ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 187.

²³⁵ Karahan, 70.

İbrahim Atabey ise ünlem grubunu “ Bir ünlem ile bir isimden oluşan gruba ünlem grubu denir. Ünlemler, seslenme ünlemleridir. Ünlem ve isim, grubu oluştururken ek almazlar.” şeklinde tanımlar.²³⁶

Raşit Keskin, “Bir ünlemle, bir isim unsurunun (kelime grubu da olabilir) oluşturduğu kelime gruplarına “ünlem grubu” denir.” biçiminde tanımını verdiği ünlem grubunun vurgusunun ünlem üzerinde yer aldığını da açıklar.²³⁷

Ünlem grubu ile ilgili özellikler şu şekildedir:

1. Bu grupta ünlem başta, isim unsuru sonda bulunur. Ünlem ve isim unsuru, eksiz birleşir.²³⁸

Qiz desa qiziqasan, *hay-hay uning qalini!* (B 490)

“Kız dese merak etsen, hay hay onun kalını.”

Qizginamning bolasi-qandak o'rik donasi, o'g'ilginamning bolasi-*hay-hay uning onasi!*
(A 141 / 317, B 207, C 131)

“Kızcağızımın çocuğu kaysının çekirdeği, oğulcuğumun çocuğu hay hay onun annesi!”

1.2.3.11. Sayı Grubu

Türk dili üzerine yapılmış bazı çalışmalarda sayı grubu şu şekilde tanımlanmıştır:

Muharrem Ergin bu grubu, “Sayı gurubu büyük sayı, küçük sayı olmak üzere iki unsurdan yapılır. Büyük sayı önce, küçük sayı sonra getirilir. Doğrudan doğruya yan yana getirilirler, herhangi bir ek almazlar. Büyük sayı da, küçük sayı da ya tek kelime, ya sıfat tamlaması, ya sayı gurubu olur. Sayı gurubunun bağlanma noktaları onlar, yüzler, binler, milyonlar, milyarlardır. Uzun bir sayı gurubu bunların birinden büyük sayı - küçük sayı diye ikiye ayrılabilceği gibi, her birinden bölünerek arka arkaya

²³⁶ Atabey, 187.

²³⁷ Keskin, 191.

²³⁸ Karahan, 70.

gelen büyük sayı - küçük sayı zincirinin halkaları şeklinde de kabul edilebilir. Yani sayı gurubu arka arkaya gelen büyük sayı - küçük sayı şeklinde iki unsurdan kurulu sayılabileceği gibi, arka arkaya gelen birçok büyük ve küçük sayı unsurlarından kurulu da sayılabilir. Demek ki sayı gurubu arka arkaya gelen iki veya daha fazla büyük sayı - küçük sayı unsurlarının meydana getirdiği kelime gurubudur.” şeklinde açıklar.²³⁹

Leyla Karahan: “Basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğudur.”²⁴⁰

Günay Karaağaç ise “sayı öbeği” adıyla incelediği grubu “Sayı öbeği, onluk, yüzlük ve binliklerdeki ara sayıları ifade etmek üzere ortaya çıkmışlardır. Tam sayılar, tek sözle veya sıfat tamlamasıyla ifade edilirken, ara sayıların adlandırılmaları, sayı öbekleriyle yapılır. Sayı öbeğinin kuruluşunda büyük onluk sayı ile küçük tek sayı olmak üzere iki öge vardır.” olarak ifade etmiştir.²⁴¹

Nurettin Demir, Emine Yılmaz bu grubu “Aralarında toplama ilişkisi bulunan, bir başka deyişle ilki büyük, ikincisi küçük iki sayının eksiz olarak birleştiği kelime gruplarına sayı grubu denir.” şeklinde tanımlar.²⁴²

İbrahim Atabey sayı grubu hakkında şu ifadelerde bulunur: “Türkçede, birden fazla kelimeyle söylenen sayılar iki yolla ifade edilmektedir. Birincisi, sıfat tamlaması halindedir: iki yüz, on bin, beş milyar. İkincisi ise sayı grubu halindedir: on beş, kırk yedi, beş yüz on iki. Sayılar arasında çarpma ifadesi varsa, sıfat tamlamasıdır; toplama ifadesi varsa sayı grubudur. Sayı grubunda, ikinci sayı basamak değeri olarak her zaman küçüktür: on altı, yüz kırk.²⁴³

Sayı grubu ile ilgili özellikler şu şekildedir:

1. Gruptaki sayı isimlerinin dizilişi basamak sistemine göredir. Sayılar sondan başa doğru büyür. Küçük sayı sonda bulunur. Sayı isimleri eksiz birleşir. Sayı isimleri ayrı yazılır.²⁴⁴

---

²³⁹ Ergin, 390-391.

²⁴⁰ Karahan, 72.

²⁴¹ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 189.

²⁴² Demir ve Yılmaz, 233.

²⁴³ Atabey, 188.

²⁴⁴ Karahan, 72.

Ro'zg'or, *o'ttiz ikki* o'gzi bor. (C 128)

“Ev işleri, otuz iki ağzı var.”

Bo'lar odam *o'n beshida* bosh bo'lar, bo'lmas odam o'ttizida yosh bo'lar. (A 58, B 74)

“Olacak adam on beşinde baş olur, olmayacak adam otuzunda genç olur.”

2. Eski Türkçede sayı grubunun oluşumu iki türlü gerçekleşirdi. Birincisinde, küçük sayı büyük sayıdan önce getirilirdi: üç otuz ‘yirmüç’; biçimindeydi. Burada büyük sayının değerinin bir onluk altı alınırdı. İkincisinde, küçük sayı ile büyük sayı arasına artukı ifadesi getirilirdi: otuz artukı üç ‘otuzüç’. Buradaki artukı ifadesinin düşmesi, sayı grubunu oluşturmuştur: otuz artukı üç > otuzüç.²⁴⁵ Eski Türkçede görülen bu sayı grubu biçimi Özbek atasözlerinde de görülmektedir.

Erning yoshi *ikki o'ttiz*, bittasini urdik biz. (C 129) (Yirmi iki)

“Erin yaşı yirmi iki, bir tanesini vurduk biz.”

1.2.3.12. Birleşik Fiil Grubu

Birleşik fiil grubu, Türk dili araştırmacıları tarafından farklı gruplara ayrılarak ele alınmıştır. Bu grup ile ilgili yapılan sınıflandırmalar ve tanımların kimisi şöyledir:

Muharrem Ergin: “Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime gurubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir. Yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre birleşik fiiller ikiye ayrılır. Bu iki çeşit birleşik fiilin yardımcı fiilleri de ayrı ayrıdır. Bunlar, isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, iktidarî fiili’dir.”²⁴⁶

Leyla Karahan’a göre “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur.” Karahan, birleşik fiilleri “bir hareketi

²⁴⁵ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 190.

²⁴⁶ Ergin, 386-388.

karşılıyan birleşik fiiller” ve “bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller” olarak iki grupta incelemiştir.²⁴⁷

Günay Karaağaç ise birleşik fiil grubu hakkında şu açıklamalarda bulunur: “Bir isim veya fiile yardımcı fiillerden birini getirerek oluşturduğumuz söz öbeklerine birleşik fiil denir. Sözlerin, Türkçenin yapımlık düzenine göre birleştikleri bu öbekte, asıl öge önce, yardımcı öge sonra gelir. Birleşik fiil yapılarındaki yardımcı fiiller, Türkçenin isimden fiil ya da fiilden fiil yapma ekleri gibi çalışırlar. İsim+yardımcı fiil yapısındaki yardımcı fiiller, isimden isim yapma ekleri gibi; fiil+yardımcı fiil yapısındaki yardımcı fiiller, fiilden fiil yapma ekleri gibi çalışırlar. Türkçenin yapısına bakıldığında fiillere ve isimlere farklı yardımcı fiiller getirilmektedir. Bu yüzden, birleşik fiil öbeği, isimlerden oluşanlar ve fiillerden olarak ikiye ayrılır: fiil+yardımcı fiil kaynaklı birleşik eylemler ve isim+yardımcı fiil kaynaklı birleşik eylemler.” Karaağaç, birleşik fiilleri “isimlerle yapılan birleşik fiiller” ve “fiillerle yapılan birleşik fiiller” şeklinde ikiye ayırarak ele almıştır.²⁴⁸

İbrahim Atabey, grubun tanımını “Fiilin birden fazla kelimeyle ifade edilmesi sonucunda oluşan kelime grubuna birleşik fiil denir.” biçiminde izah etmiştir.²⁴⁹

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz birlikte hazırladıkları *Türk Dili El Kitabı*'nda birleşik fiil grubunun, “bir isim ve bir yardımcı fiil ya da iki fiilin birleşmesinden oluştuğunu” dile getirirler.²⁵⁰

1.2.3.1.1. Bir İsim ve Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

1. *Etmoq* “etmek”, *qilmoq* “yapmak, kılmak”, *bo'lmoq* “olmak”, *aylamoq* “yapmak” yardımcı fiilleri, eklendiği ismi fiilleştirerek birleşik fiil yapar. Bu ana yardımcı fiiller isim unsuru + ana yardımcı fiil = birleşik fiil.

İsim + bo'l-

Oila *ahil bo'lsa*, omad o'z oyog'i bilan keladi. (A 42, B 42, D 16)

²⁴⁷ Karahan, 73.

²⁴⁸ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 190-193.

²⁴⁹ Atabey, 188.

²⁵⁰ Demir ve Yılmaz, 234.

“Aile uyumlu olsa, şans kendi ayağı ile gelir.”

Toy ot bo'lgach, ot *ozod bo'ladi*. (B 395)

“Tay at olunca at azat olur.”

Erning topganiga xotinniki *qo'r bo'lar*. (B 441, C 129)

“Erin kazandığına kadıninki kâr olur.”

Quda bo'lding-*judo bo'lding*. (C 136)

“Dünür oldun ayrıldın.”

Tangri berganning o'g'li to'rt bo'lar, biri *nomard bo'lsa*, biri *mard bo'lar*. (A 43, B 44)

“Tanrı verenin oğlu dört olur, biri namert olsa biri mert olur.”

İsim + et-

Yaxshi xotin yo'q narsangni *bor etar*, yomon xotin keng uyingni *tor etar*. (A 304, B 458, C 130)

“İyi kadın olmayan şeyi var eder, kötü kadın geniş evini dar eder.”

Yetim bola asrasang, og'zi-burning *qon etar*. (C 252)

“Yetim çocuk korusan ağzını burnunu kan eder.”

Yetim qo'zi asrasang og'zi-burning *moy etar*, yetim bola asrasang og'zi-burning *qon etar*. (A 82, B108)

“Yetim kuzu korusan ağzını burnunu yağ eder, yetim çocuk korusan ağzını burnunu kan eder.”

Ko'cha sevgisi uyni *barbod etar*. (C 127)

“Sokak sevgisi evi berbat eder.”

İsim + qil-

Amma-xola yig'ilib *dangona qilur*, bo'lib ololmay *xangoma qilur*. (B 17)

“Hala, teyze bir araya gelip ortaklaşa hayvan alır, bölüşemez hengâme eder.”

Itning yomoni to'shakdagidan *umid qilar*. (C 127)

“İtin kötüsü döşektekinden ümit eder.”

2. *İsim + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiillerde isim unsuru kelime grubu yapısında olabilir.

Baq-baq etgan serkani suv kechganda ko'r, *shaq-shaq etgan* xotinni sigir yechganda ko'r. (A 33, B 32) (Tekrar Grubu)

“Bak bak eden tekeyi su geçtiği zaman gör, şak şak eden kadını sığır çözdüğünde (soyduğunda) gör.”

O'zga o'zingdek bo'lmas, yot-yaqiningdek. (B 495, C 135) (Edat Grubu)

“Başkası kendininki gibi olmaz, yad yakının gibi.”

1.2.3.1.2. Bir İsim ile Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller (Deyimleşmiş Birleşik Fiiller)

Ota o'lib, bola qolsa-*murodiga yetgani*, bola o'lib, ota qolsa-armon ichda ketgani. (A 52, B 60)

“Baba ölüp çocuk kalsa muradına ereni, çocuğu ölüp baba kalsa pişmanlık içinde gideni.”

Jon tortmasa, qon tortar. (133 C)

“Can çekmese, kan çeker.”

Qadr bilmas qarindoshdan *qadr bilgan* yot yaxshi. (B 115)

“Kadir bilmez kardeşten kadir bilen yabancı iyi.”

Yotniki yondan o'tar, o'zniki *jondan o'tar*. (A 98, B 132)

“Yabancıninki yandan geçer, kendininki candan geçer.”

1.2.3.1.3. Bir Zarf-fiil ve Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

1.2.3.1.3.1. Yeterlik Bildiren Tasvir Fiilleri

Ol- “Almak” Tasvir Fiili

Bir ota o'n o'g'ilni boqa oladi, o'n o'g'il bir otani *boqa olmaydi*. (A 309, B 465)

“Bir baba on oğluna bakar, on oğul bir babasına bakamaz.”

Bolali o'rdak ko'ldan *ketolmas*, bolasi yosh eldan *ketolmas*. (B 58, D 178)

ketolmas: Zarf-fiil kaynaşmıştır.

“Yavrulu ördek gölden gidemez, çocuğu yeni yurttan gidemez.”

Ota-ona taxt etar, *baxt etolmas*. (A 208, B 317)

“Baba ana taht yapar, baht yapamaz.”

Xotin-qizning ishini tovuq cho'qib *bitirolmas*. (A 277, B 422)

“Kadın, kızın işini tavuk gagalayıp bitiremez.”

Bil- “Bilmek” Tasvir Fiili

Suluv bo'lgan bilan yor bo'la bilmas, tuya bo'lgan bilan nor *bo'la bilmas*. (B 494)

“Güzel olmak ile yâr olunmaz, deve olma ile hecin olunmaz.”

Bo'l- “Olmak” Tasvir Fiili

Oyin qo'l bilan uzib *olib bo'lmas*. (A 336)

“Oyun el ile ayrılıp alınmaz.”

Qarindosh qora kunda *ma'lum “bo'lar.”* (B 340)

“Kardeş kara günde malum olur.”

Qayrag'och qattiq bo'lur-*yorib bo'lmas*, qiz otasi qattiq bo'lsa-*borib bo'lmas*. (B 488)

“Karağaç sert olur, yarılmaz, kız babası sert olsa varılmaz.”

Tirsak yaqin bo'lsa ham, *tishlab bo'lmas*. (A 255, B 394)

“Dirsek yakın olsa da dişlenmez.”

Yo'ldagi bo'ronga *chidab bo'ladi*, uydagi “bo'ron”ga *chidab bo'lmaydi*. (B 460)
“Yoldaki borana dayanılır, evdeki borana dayanılmaz.”

1.2.3.1.3.2. Tezlik Bildiren Tasvir Fiilleri

Ver- “Vermek” Tasvir Fiili

Bolani *so'kaversang* beti qotar, *uraversang* eti qotar. (A 249 / 56, B 68)

“Çocuğuna sövüversen yüzü sertleşir, vuruversen eti sertleşir.”

Pishgan qovun palagida *turaversa*, chirydi. (A 326, B 489)

“Olgunlaşan kavun kökünde duruverse çürür.”

Ber- “Vermek” Tasvir Fiili

Yaxshi xotin *olib bersang* yigitga, ming kuni bir kun bo'lib o'tar. (C 130)

“İyi kadın alıp versen yiğide, bin günü bir gün olur geçer.”

1.2.3.1.3.3. Sürerlik Bildiren Tasvir Fiilleri

Ket- “Gitmek” Tasvir Fiili

Palapom voyasiga yetgach, uyasini *tashlab ketadi*. (B 475)

Tavuk olgunluğa ulaşınca yuvasını terkeder.”

Pishgan qovun palakda yotmas, og'ir toshni suv *olib ketmas*. (B 488)

“Olgunlaşan kavun kökte durmaz, ağır taşı su alıp gitmez.”

Qarz *uzilib ketar*, xotin yonga qolar. (B 490)

“Borç ödenir, kadın yonga kalır.”

Qol- “Kalmak” Tasvir Fiili

Qartayib qolgan bo'lsa ham, otaning bori yaxshi. (A 33)

“Yaşlanıp kalmış olsa da babanın var olanı iyi.”

Tur- “Durmak” Tasvir Fiili

Baqiroq tuyaning bori yaxshi, *baqirib turgani* undan yaxshi. (A 33, B 315)

“Bağıran devenin var olanı iyi, bağırıp duranı ondan iyi.”

Qushni osmonda *tutib turadigan-qanoti bilan quyrug'i*. (A 322)

“Kuşu gökyüzünde tutan kanatı ile kuyruğu.”

Yaqinlikning belgisi-*kelip-ketip turgani*. (C 135)

“Yakınlığın işareti gelip gidip duranı.”

Yarab turar deb tom solma, yarab turar deb xotin olma. (A 330, B 494)

“Yarar diye çatı koyma, yarar diye hanım alma.”

1.2.3.13. Kısaltma Grupları

Kısaltma grupları, Türk dili araştırmacıları tarafından farklı adlandırmalarla ele alınıp çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bunların bir kısmı şu şekildedir:

Muharrem Ergin: “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde bu grubu şöyle tanımlamıştır: Bunlar kelime guruplarının ve cümlelerin kısalması, yıpranması neticesinde ortaya çıkan kelime guruplarıdır. Herhangi bir kaideleri yoktur. Daha geniş bir guruptan kısalmış ve klişeleşmiş guruplardır. Sayıları pek fazla değildir. Umumiyetle vurguları başta bulunur. İsnat, genitif, datif, lokatif, ablatif gurupları birer kısaltma gurubu sayılabilir.²⁵¹

Leyla Karahan’a göre “Kelime Gurupları ve cümlelerden yıpranma veya kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan guruplardır.”²⁵² Karahan, kelime guruplarını isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil gurubu, isim-fiil gurubu, zarf-fiil gurubu, tekrar gurubu, edat gurubu, bağlama gurubu, unvan gurubu, birleşik isim gurubu, ünlem gurubu, sayı gurubu, birleşik fiil gurubu olmak üzere on dört grup olarak ele almıştır.²⁵³

Günay Karaağaç, bu grubu “Kısaltma Öbekleri” başlığıyla ele almış ve açıklamasını “Söz öbekleri ve cümlelerden yıpranma ve eksiltme yoluyla ortaya çıkan öbeklerdir. Kısaltma öbekleri, herhangi bir söz öbeği veya cümle yapısının kısaltılması ve daha

²⁵¹ Ergin, 396-397.

²⁵² Karahan, 79.

²⁵³ Karahan, 5.

sonra da bu yapının örneksenmesi ile yaygınlaşmış, böylece de diğer öbek ve cümlelerin yanı başında birer ayrı yapı haline gelmişlerdir.” şeklinde vermiştir.²⁵⁴

Karaağaç bu grubu a. İsnat Öbeği, b. Hâl ve Edat Öbekleri, c. Ünlem Öbeği olmak üzere üç alt gruba ayırır ve “Hâl ve Edat Öbekleri” başlığını ise yalın hâl öbeği, ilgi hâli öbeği, yapma hâli öbeği, yaklaşma hâli öbeği, bulunma hâli öbeği, uzaklaşma hâli öbeği, vasıta hâli öbeği, yön hâli öbeği, eşitlik hâli öbeği, benzerlik hâli öbeği, karşılaştırma hâli öbeği, sebep hâli öbeği, sınırlandırma hâli öbeği şeklinde on üç grupta inceler.²⁵⁵

İbrahim Atabey, “Kısaltmış Gruplar” başlığıyla incelediği bu grubun tanımını şöyle yapar: “Kısaltmış gruplar, Çeşitli şekillerde kelime kaybına uğrayıp kalıplaşmış ve bu halleriyle işleklik kazanmışlardır. Cümle ve kelime gruplarında isim, sıfat, zarf olarak kullanılırlar.” Atabey, kısaltma gruplarını ayrılma grubu, belirtme grubu, bulunma grubu, ilgi grubu, isnat grubu, vasıta grubu, yönelme grubu, farklı yapılardaki kısaltmış gruplar olarak ele almıştır.²⁵⁶

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz’ın açıklamalarına göre “En geniş biçimiyle kısaltma grupları iyelik veya durum eki almış bir ismin, sıfat olarak kullanılmaya elverişli yalın bir isimle oluşturduğu grupları; kelime gruplarının veya cümlelerin kısalması sonucu ortaya çıkmış farklı yapılardaki dizilişleri içine alır. Kısaltma grupları birinci kelimenin aldığı durum ekine göre kendi içlerinde belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma gibi alt gruplara ayrılırlar.”²⁵⁷

Kısaltma grupları şu şekildedir:

İsnat Grubu

Biri diğerine isnat edilen iki isim, isnat grubunu oluşturur.²⁵⁸ Bu grubun birinci unsuru iyelik eki alır.

²⁵⁴ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 175.

²⁵⁵ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 9.

²⁵⁶ Atabey, 189.

²⁵⁷ Demir ve Yılmaz, 232.

²⁵⁸ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 175.

Bola-bolaning *ishi chala*. (A 51 / 98, B 57 / 134)

“Çocuk, çocuğun işi eksik.”

Bolasi yo'qning-*baxti yo'q*. (A 51, B 59)

“Çocuğu yoğun bahtı yok.”

Bo'lar bolaning *qo'li chaqqon*, bo'lmas bolaning *uni chaqqon*. (A 58, B 74)

“Olacak çocuğun eli hızlı, olmayacak çocuğun sesi hızlı.”

O'g'il otasiga o'xshamasa, *qoni harom*. (C 140)

“Oğul babasına benzemese kanı haram.”

Ota taxtidan-bola *baxti ortiq*. (A 208, B 317)

“Babanın tantından çocuğun bahtı fazla.”

Ota-onaning *gunohi ko'p* bo'lsa, bola yig'laydi. (B 121)

“Baba, annenin günahı çok olsa çocuk ağlar.”

Qo'chqor bo'lar qo'zining peshonasi do'ng bo'lar, odam bo'lar bolaning etak-*yengi keng* bo'lar. (B 73)

“Koç olacak kuzunun alını çıkıntılı olur, adam olacak çocuğun etek, yeni geniş olur.”

Yetimning *ko'ngli-yarim*. (B 109, C 252)

“Yetimin gönlü yarım.”

Yetimning *ko'zi-yoshli*. (B 109)

“Yetimin gözü yaşlı.”

Bulunma Grubu

Birinci unsurunda bulunma hâli eki taşıyan kısaltma grubudur.²⁵⁹

---

²⁵⁹ Karahan, 82.

Bo'lar odam *o'n beshida* bosh bo'lar, bo'lmas odam *o'ttizida* yosh bo'lar. (A 58, B 74)
“Olacak adam on beşinde baş olur, olmayacak adam otuzunda genç olur.”

Kundosh-*boshingda tosh, ko'zingda yosh.* (B 222)
“Kuma başında taş gözünde yaş.”

Ayrılma Grubu

Birinci unsuru ayrılma hâli eki taşıyan gruptur.²⁶⁰

Bo'ladigan meva *gulidan ma'lum.* (A 58, B 73)
“Olacak meyve çiçeğinden belli.”

Bo'ladigan buzoq *bo'yinchog'idan belgili.* (B 73)
“Olacak buzağı yularından belli.”

Bo'lar ot *toyligidan belgili.* (A 58)
“Olacak at taylığından belli.”

Chiqqan qiz-*chiydan tashqari.* (A 282, C 140)
“Ortaya çıkan (görünen) kız (saz perdeden, hasırdan) dışarı.”

Yönelme Grubu

Birinci unsuru yönelme hâli eki taşır.²⁶¹

Azroil-olamning *joniga qasd, yomon o'g'il-otaning moliga qasd.* (B 123)
“Azrail âlemin canına kasd, kötü oğul babanın malına kasd.”

Farzand-*jonga payvand.* (A 272, B 416, C 139, D 81)
“Evlat cana kaynak.”

Yolg'iz bola *boshga balo.* (B 117, C 138)

---

²⁶⁰ Karahan, 82.

²⁶¹ Karahan, 81.

“Yalnız çocuk başa bela.”

Vasıta Grubu

Birinci unsuru vasıta hâli eki taşıyan kısaltma grubudur.²⁶²

Daryo tohsa keng bo'ladi, qiz o'n besh deyan ohsa, *hayvon bilan* teng bo'ladi. (B 86)

“Nehir taşsa genişler, kız on beşini aşsa, hayvanla denk olur.”

Qo'y *qo'zichog'i bilan chiroyli*, xotin-chaqalog'i bilan. (B 59 / 470, C 141)

“Koyun kuzucuğuyla güzel, kadın çocuğula.”

1.2.4. Cümleler

Cümleler, Leyla Karahan'ın *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde, cümle bağlama şekilleri, yüklem türüne göre cümleler, yüklem yerine göre cümleler, cümlenin anlam özellikleri şeklinde dört başlık altında incelenmiştir. Bu tez çalışmasında atasözlerini yukarıda yer alan başlıklar altında ele alacağız.

1.2.4.1. Cümlelerin Bağlanma Şekilleri

Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleri ile karşılanır. Cümle, dilin en küçük anlatım birimidir. Anlamı bütün boyutlarıyla yansıtmada tek bir cümlenin yeterli olmadığı durumlarda, cümlelerden meydana gelen dil birliklerine başvurulur. Bu birlikler, çok boyutlu bir anlatım için yan yana gelen cümlelerin bağlama edatlarıyla ortak cümle öğeleriyle, ortak kip şahıs ekleriyle ya da çeşitli anlam ilişkileriyle birbirlerine bağlanmalarından oluşurlar.²⁶³

Cümle bağlama şekilleri dil bilgisi ve söz dizimi kitaplarında, bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler, bağlı cümleler (tümceler / önermeler) ve birleşik cümleler (tümceler) başlıkları altında incelenmiştir.²⁶⁴

---

²⁶² Karahan, 83.

²⁶³ Karahan, 85.

²⁶⁴ Atabay vd., 95. Atabay, 196. Banguoğlu, 554. Ediskun, 387. Ergin, 404. Gencan, 106. Gülensoy, 252. Hengirmen, 356. Karaağaç, 340. Korkmaz, 103.

Cümleler, ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleler, anlam ilişkisiyle bağlanan cümleler ve kısmen de ortak kip/şahıs ekiyle bağlanan cümleler ise genel olarak ayrı başlıklar altında ele alınmayıp bağımlı sıralı cümleler (tümceler) - bağımsız sıralı cümleler (tümceler), bağımlı sıralı birleşik cümle-bağımsız sıralı birleşik cümle şeklindeki başlıklar ile de incelenmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından ise biçimce bağlı önermeler-anlamca bağlı önermeler olarak iki grup olarak ayrıldığı da görülür.²⁶⁵

1.2.4.1.1. Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler

Cümleler arasında bağlantıyı sağlayan çok sayıda bağlama edatı vardır. Bu edatlar yardımıyla aralarında anlam ilişkisi olan iki veya daha fazla cümleyi birbirine bağlamak mümkündür. Edatların görevi, sıralama, karşılaştırma, benzetme, açıklama, sebep, sonuç, amaç, karşıtlık, eşitlik, beraberlik vb. anlamlarla cümleleri birbirine bağlamak, aralarındaki ilişkiyi vurgulamak ve ilişkinin yönünü belirlemektir.²⁶⁶

ham.... ham....: da... da...

Bola *ham* ona deydi, bobo *ham* ona deydi. (B 315)

“Çocuk da anne der, dede de anne der.”

Bola *ham* ona deydi, ona *ham* ona deydi. (A 207, B 315)

“Çocuk da anne der, anne da anne der.”

Bo'ldiradigan *ham* xotin, o'ldiradigan *ham* xotin. (C 126)

“Olduran da kadın, öldüren de kadın.”

Kishi bolasiga kishmish bersang *ham* turmas, o'z bolangning o'zagiga ursang *ham* ketmas. (B 216, D 40)

“İnsan yavrusuna kuru üzüm versen de durmaz, kendi yavrunun köküne (özüne) vursan da gitmez.”

O'g'ilsiz *ham* yig'laydi, o'g'illi *ham* yig'laydi. (A 309, B 466)

²⁶⁵ Atabay vd.,108-109. Gencan, 108. Gülensoy, 254. Hengirmen, 368. Korkmaz, 17. Özkan vd., 183-188.

²⁶⁶ Karahan, 85.

“Oğulsuz da ağlar oğullu da ağlar.”

Ovul boshqa bo'lsa *ham* tilak bir, barmoq boshqa bo'lsa *ham* bilak bir. (A 43, B 44)
Köy başka olsa da dilek bir, parmak başka olsa da bilek bir.”

u: ya

Erga men tegsam-*u*, bolamni onam boqsa. (B 443)

“Erle ben evlensem ya çocuğuma annem baks.”

Erga men tegsam-*u*, tug'ishni onam tug'sa. (B 443)

“Erle ben evlensem ya doğurmasını annem doğursa.”

Oshsiz uy bor-u janjalsiz uy yo'q. (C 128)

“Aşsız ev var ya kavgasız ev yoq.”

bilan: ve

Kelin bilan qaynona-o't *bilan* suv. (C 127)

“Gelin ile kaynana ateş ve su.”

ham: da, de

Jon tortmasa *ham*, qon tortadi. (B 495)

“Can çekmese de kan çeker.”

Kishi bolasi farzand bo'lmas, farzand bo'lsa *ham* xursand qilmas. (B 216)

“Kişi çocuğu evlat olmaz, evlat olsa da mutlu etmez.”

Manglayingga uradigan toshing *ham* o'zingdan bo'lsin. (B 495, C 134)

“Alnına değen taşın da özünden olsun.”

Og'a-ini araz(li) bo'lsa *ham* g'araz(li) bo'lmas. (A 219, B 340, C 134)

“Ağabey kardeş arasında küskünlük olsa da düşmanlık olmaz.”

Ovul iti ola bo'lsa *ham*, bo'ri kelsa-birlashar. (A 219, B 340)

“Köy iti ala olsa da kurt gelse birleşir.”

da: da

Qudang qul bo'lsa-*da*, uni siyla, qudang kelsa, unga qilmagil hiyla. (B 498-499)

Dünürün köle olsa da ona değer ver, dünürün gelse ona yapma hile.”

keyin: sonra

Terini sangobdan *keyin* ko'r, kelinni-tuqqandan *keyin*. (A 141, B 207)

“Deriyi karardıktan sonra gör, gelini doğurduktan sonra.”

yu: ya

Uyni uy qilgan-erning topishi-*yu*, xotinning ko'rpa tikishi. (A 293, B 441)

“Evi ev yapan erkeğin bulduğu ya, kadının yorgan dikişi.”

Uyni uy qilgan erning topishi-*yu* xotinning-ko'rpa ishi. (C 128)

“Evi ev yapan erkeğin bulduğu ya, kadının yorgan işi.”

esa: ise

Ota xazina, aka-uka-tayanch, do'st *esa*-har ikkovi. (C 134)

“Baba hazine, ağabey kardeş destek, dost ise her ikisi.”

uchun: için

O'zing *uchun* o'l yetim! (A 83, B 109)

“Özün için öl yetim!”

burun: önce

Yaxshi xotin kulmasdan *burun* kuldırar, yomon xotin o'lmasdan *burun* o'ldiradi. (A 305, B 460, C 130)

“İyi kadın gülmeden önce güldürür, köü kadın ölmeden önce öldürür.”

so'ng: sonra

Erta tur, otangni ko'r, otangdan *so'ng* otingni ko'r. (A 207, B 316)

“Erken kalk babanı gör, babandan sonra atını gör.”

dek: gibi

O'zga o'zingdek bo'lmas, yot-yaqiningdek. (B 495, C 135)

“Başkası kendininki gibi olmaz, yad yakının gibi.”

bir... bir...:

Otasi *bir* otishar, onasi *bir* topishar. (A 198, B 301)

“Babası bir atıştır, annesi bir barıştır.”

1.2.4.1.2. Ortak Cümle Ögeleriyle Bağlanan Cümleler

Ard arda sıralanan sıralanan cümleler arasındaki anlam ilişkisi, ortak cümle ögeleri ile de sağlanabilir. Bağlantıyı, gerektiğinde başka unsurlar destekler, pekiştirir.²⁶⁷ Özbek atasözlerinde ortak ögelerle bağlanan cümleler ile ilgili birtakım örnekler şu şekildedir:

Öznesi ortak olan cümleler:

Bola o'tirganda o'tqazadi, yurganda yugurtiradi. (B 57, D 59)

“Çocuk oturduğunda oturtur, yürüdüğünde koşturur.”

Bola so'ylassa-so'zi shirin, o'ylassa-o'yi qiyin. (A 98, B 134)

“Çocuk konuşsa sözü tatlı, düşünse düşüncesi zor.”

Kelin bo'yini yashirar, tovushini tovdan oshirar. (C 127)

“Gelin boyunu gizler, sesini dağdan aşırır.”

Yetim boy bo'lmas, boy bo'lsa ham, boyvachcha bo'lmas. (B 108, C 252)

“Yetim zengin olmaz, zengin olsa da züppe olmaz.”

Yomon xotin eri ketsa kiyinadi, eri qaytsa kuyinadi. (B 459)

“Kötü kadın eri gitse giyinir, eri dönse üzülür.”

---

²⁶⁷ Karahan, 91.

Nesnesi ortak olan cümleler:

Bolani pulli ham qilma, pulsiz ham qo'yma. (A 52 (pullik), B 60, D 59)

“Çocuğunu paralı hem bırakma, parasız hem koyma.”

Erni er qiladigan ham-xotin, qora yer qiladigan ham-xotin. (A 304-305, B 459, C 129)

“Eri er yapan da kadın, kara yer yapan da kadın.”

Kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r. (A 141, B 207, D 84, E 22)

“Gelini geldiğinde gör, çeyizini yaydığında gör.”

Qarindoshingni oshga chaqir, choshga chaqirma. (A 331[chosh], B 495, C 136)

“Kardeşini aşı çağır, harmana çağırma.”

Uyni qirq erkak to'ldirolmaydi, bir ayol to'ldiradi. (A 276, B 422)

“Evi kırk erkek dolduramaz, bir kadın doldurur.”

Yer tamlayıcısı ortak olan cümleler:

Boja bojaga bo'z bermaydi, so'z beradi. (C 133)

“Bacanak bacanağa bez vermez söz verir.”

Bolali uyda janjal bo'lsa ham, g'urbat bo'lmas. (C 126)

“Çocuklu evde kavga olsa da gurbet olmaz.”

Dunyoda har narsa topilar, ota-ona topilmas. (A 206, B 314)

“Dünyada her şey bulunur, baba, anne bulunmaz.”

Otadan mol qolar, kamol qolmas. (A 208, B 317)

“Babadan mal kalır, olgunluk kalmaz.”

Qaynonaga tosh otsang, tosh olasan, osh bersang, osh olasan. (B 479)

“Kaynanaya taş atsan, taş alırsın, aş versen aş alırsın.”

Zarf tümleci ortak olan cümleler:

Atasözleri arasında bu gruba ait örneğe rastlanmamıştır.

Yüklemi ortak olan cümleler:

Bevaga bozor *bo'lmas*, yetimga-hayit. (A 83, B 109, C 251)

“Dula pazar olmaz, yetime bayram.”

Bola chaqqoning bir qo'lini *bog'lar*, sustkashning-ikki qo'lini. (B 57)

“Çocuk hızlının bir elini bağlar yavaşın iki elini.”

Holvani hokim *yer*, kaltakni-yetim. (C 253)

“Helvayı hâkim yer, dayağı yetim.”

Onaning bir qo'li beshikni, bir qo'li dunyoni *tebratadi*. (A 206, B 315)

“Annenin bir eli beşiği, bir eli dünyayı sallar.”

Kuyovni o'g'il *bil*, kelinni qiz. (C 139)

“Damadını oğul bil, gelinini kız.”

Yolg'iz bola yig'loq *bo'lar*, yolg'iz tuya-baqiroq. (C138)

“Yalnız çocuk ağlak olur, yalnız deve bağırak.”

1.2.4.1.3. Ortak Kip/Şahıs Ekleriyle Bağlanan Cümleler

Cümleler arasındaki anlam ilişkisini sağlamada ortak kip / şahıs eklerinin de rolü vardır. Bu ekler her cümlede tekrarlanabilir. Ancak tekrardan gerektiğinde kaçmak üzere bu eklerin bir kısmı son cümleye kaydırılabilir. Yüklemi isim olan cümlelerde kip ekinin, tek kipli fiillerde şahıs ekinin, birden fazla kipli ise ikinci veya üçüncü kip eki ile şahıs ekinin son cümlede kullanılması, cümleler arasındaki anlam ilişkisini pekiştirir.²⁶⁸

Atasözleri arasında bu durumlara uygun olan örneklere rastlanmamıştır.

---

²⁶⁸ Karahan, 92.

1.2.4.1.4. Anlam İlişkisiyle Bağlanan Cümleler

Bir metin art arda sıralanan ve aralarında çeşitli anlam ilişkileri bulunan cümlelerden meydana gelir. Cümleler arasındaki bu ilişkiler sadece bağlama edatları, ortak cümle ögeleri, ortak kip / şahıs ekleri ile sağlanmaz; şahıs, zaman, mekân, nesne ve harekete ait kavramlarda karşılaştırma, açıklama, büyüklük-küçüklük, azlık-çokluk, genellik-özellik vb. bakımlardan sıralama, dereceleme; zıt veya benzer kelimelerle oluşturulan anlam paralelizmi, aynı kavram alanına giren kelimeler, iyelik ekleri ve genel olarak bazı içerik özellikleri de cümleler arasındaki anlam ilişkisini sağlamada yeterli olabilmektedir.²⁶⁹

Besh bola ustiga borsang bor, kundosh ustiga borma. (B 222, C 126)

“Beş çocuk üstüne varırsan var, kuma üstüne varma.”

Ota bo'lish oson, otalik qilish qiyin. (B 318)

“Baba olmak kolay, babalık yapmak zor.”

Ota-aql, ona-idrok. (B 315, C 128)

“Baba akıl, anne idrak.”

Tug'ishganning qadri omonlikda emas, yomonlikda bilinar. (A 219, B 340)

“Kardeşinin kadri esenlikte değil, kötülükte bilinir.”

Yomon o'g'il-molga o'rtoq, yaxshi o'g'il-jonga o'rtoq. (B 123, C 138, D 130)

“Kötü oğul mala ortak, iyi oğul cana ortak.”

1.2.4.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

Cümlenin yüklemi, ekle veya eksiz olarak yargı yüklenmiş bir fiil veya isimdir. Yüklemin isim veya fiil oluşu, sadece anlamı değil cümle ögelerinin türünü ve cümle içindeki yerini de etkiler.²⁷⁰

²⁶⁹ Karahan, 94.

²⁷⁰ Karahan, 96.

1.2.4.2.1. Fiil Cümleleri

Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümlelerdir. Kip ve şahıs bildiren bütün fiiller yargı taşır. Bu yargı, emir kipinin 2. şahsı dışında daima ekle yapılır. Her türlü kılış, oluş, fiil cümleleri ile karşılanır.²⁷¹

Fiil cümlelerinin özellikleri şu şekildedir:

1. Geçişli fiil cümlelerinde, cümle öğelerinin hepsi bulunabilir.²⁷²

Bir kun urushganning qirq kun *nasibasi* kesiladi. (A 42, B 42)

“Bir gün dövüşenin kırk gün nasibi kesilir.”

It bolasin *qoplonim der*. (A 346) (Etken çatılı-geçişli fiil cümlesi)

“İt yavrusuna kaplanım der.”

2. Geçişsiz fiil cümlelerinde nesne bulunmaz.²⁷³

Bolasi ko'p-*boy bo'lur*. (A 50 [bo'lar], B 58)

“Çocuğu çok, zengin olur.”

Kuyov *keldi-xon keldi*. (A 147 B 219)

“Güvey geldi, han geldi.”

Ota-bola *urishar*, og'a-*ini yulishar*. (B 340, C 134 [...ini yuhshar])

“Baba çocuk bağırsır, ağabey küçük kardeş yoluşur.”

3. Geçişsiz-edilgen fiilli cümlelerde özne yoktur.²⁷⁴

Yaxshidan yomon tug'lsa-*emi topilmas*, yomondan yaxshi tug'lsa-*tengi topilmas*. (B 456)

---

²⁷¹ Karahan, 96.

²⁷² Karahan, 96.

²⁷³ Karahan, 96.

²⁷⁴ Karahan, 96.

“İyiden kötü doğsa ilacı bulunmaz, kötünden iyi doğsa dengi bulunmaz.”

1.2.4.2.2. İsim Cümleleri

Yüklemi bir isim veya isim grubu olan cümlelerdir. İsim ve isim grupları, “-i” ek-fiili ile görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman kipinde çekime girerek yüklem görevi yaparlar. İsim cümlelerinde, kip eki taşımayan yüklem, geniş zaman kipindedir. Bu ve diğer bazı kiplerde, anlamı pekiştirmek veya yüklem ihtimal anlamı katmak üzere –Dir eki de kullanılır.²⁷⁵

Bekasiz uyning barakasi *yo'q*. (B 422)

“Hanımı olmayan evin bereketi yok.”

O'g'il qanotli ot bo'lsa, qiz qanotli *qushdir*. (B 416 / 470 [... qush.], C 140)

“Oğul kanatlı at olsa, kız kanatlı kuştur.”

Qizi borning baxti bor, o'g'li borning taxti *bor*. (B 416 / 470, C 141)

“Kızı varın bahtı var, oğlu varın tahtı var.”

Xotin-umr *yo'ldoshi*. (B 422, C 128)

“Hanım, ömür yoldaşı.”

1.2.4.3.Yüklem Yeri Göre Cümleler

Yüklem, genellikle cümlenin sonunda yer alır. Ancak diğer cümle öğeleri gibi yüklem de söz dizimi içindeki yeri çeşitli sebeplerle değişebilmektedir. Cümlelerin kurallı (düz) veya devrik oluşlarında ölçü, diğer öğelerin değil yüklem yeridir.²⁷⁶

1.2.4.3.1. Kurallı (Düz) Cümleler

Bu cümlelerde yüklem cümlenin sonunda yer alır. Cümlenin diğer öğeleri olan özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümlecisi ise yüklemden önce bulunur ve yüklemi anlam bakımından tamamlar.

²⁷⁵ Karahan, 96.

²⁷⁶ Karahan, 100.

Aslini bilmay so'z demaslar, naslini bilmay qiz *bermaslar*. (A 23, B 24)

“Asılın bilmeyene söz demezler, neslini bilmeyene kız vermezler.”

Bir tish og'risa, yonidagisi ham *og'riydi*. (A 38, B 39)

“Bir diş ağrısı yanındaki de ağrır.”

Bol-shirin, boldan-bola *shirin*. (C 138)

“Bal tatlı, baldan çocuk tatlı.”

Kundoshli uyda kunda *urush*. (C 127)

“Kumalı evde her gün kavga.”

Yig'lasa onam yig'laydi, qolgani yolg'on *yig'laydi*. (E 88)

“Ağlasa annem ağlar, kalanı yalan ağlar.”

1.2.4.3.2. Devrik Cümleler

Devrik cümlede yüklem cümlenin sonunda yer almaz, cümlenin yüklemi genellikle başta veya ortada bulunur.

Bu cümleler, deyim ve atasözlerinde, duyguların, heyecanların yoğunlaştığı, anlatımın farklı kalıplara dökülerek şiirselliğin amaçlandığı cümle yapılarında, günlük konuşmalarda, atasözü ve deyimlerde bulunabilir. Devrik cümle, edebi metinler dışında, genellikle sözlü dilde görülür.²⁷⁷

Kelsa erning urug'i, *bo'lar* yurak burug'i. (C 134)

“Gelse erin uruğu olur yürek buruğu.”

Rahm qilma yetimga, *yetim urar* ketingga. (A 82 [Rahim], B 108)

“Acıma yetime, yetim vurur arkana.”

---

²⁷⁷ Eker, 371.

Ro'zg'or *tushdi* boshga, qo'l *tegmadi* oshga. (C 128)

“Ev düştü başa, el değmedi aş.”

Sarishta *bo'lsa* xotining, shirin *o'tar* kun-tuning. (B 459)

“Temiz olsa hanımın tatlı geçer günün gecen.”

To'ng'ich qiz *bo'lsa*-bir davlat, o'g'il *bo'lsa*-qo'sha davlat. (B 487)

“İlk çocuk kız olsa bir zenginlik, oğul olsa çifte zenginlik.”

1.2.4.4.Cümlelerin Anlam Özellikleri

Her cümle, yapısında bulunan kelime ve eklerin yönlendirdiği soru, bildirme, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlam özelliklerinden birine sahiptir. Bir cümle hangi anlam özelliğine sahip olursa olsun, mutlaka ya olumlu ya da olumsuz bir anlam taşır. O halde cümlelerin temel anlam özelliği olumluluk veya olumsuzluktur. Olumlu ve olumsuz cümleler, ayrıca soru, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlamlar taşıyabilir.²⁷⁸ Cümlelerin anlam özellikleri dil bilgisi kitaplarında genellikle olumlu cümleler, olumsuz cümleler ve soru cümleleri başlıkları ile ele alınmıştır, bu tezde de cümleler anlamlarına göre aynı başlıklar altında ele alınacaktır.

1.2.4.4.1. Olumlu Cümleler

Yüklemi olumlu bir kelime veya kelime grubu olan cümlelerdir. Bu cümleler eylemin, yargının, gerçekleştiğini, olduğunu ya da gerçekleşeceğini ifade eder.

Bola sog'ligi ona boyligi. (B 56, D 59)

“Çocuk sağlığı, anne zenginliği.”

Kelin kelag'on bo'ldi, ovul kezag'on bo'ldi. (A 141, B 207, C 127)

“Gelin gelecek oldu, köy gezecek oldu.”

Qaqillagan xotinni qiz berganda ko'rarmiz. (A 33, B 32)

“Kıkkırdayan kadını kız verdiğinde görürüz.”

---

²⁷⁸ Karahan, 103.

Qarindosh qora kunda ma'lum "bo'lar." (B 340)

"Kardeş kara günde malum olur."

Sherikchilik-bir yilchilik, qudachilik-ming yilchilik. (A 333, B 499, C 135)

"Ortaklık bir yıllık, dünürlük bin yıllık."

Yetimning yetti qorni bor. (A 82, B 108)

"Yetimin yedi karnı var."

1.2.4.4.2. Olumsuz Cümleler

Yüklemi olumsuz bir kelime veya kelime grubundan oluşan cümlelerdir. Bu cümleler eylemin, yargının gerçekleşmediğini, olmadığını ya da gerçekleşmeyeceğini bildirir. Özbek Türkçesinde olumsuzluk anlamı cümleye "-ma, -mas (-maz), na... na... (ne... ne...), emas (değil) ve yoq (yok)" yapıları ile verilir.

"-ma" eki alarak yapılan olumsuz cümleler: Bu ek, olumsuz fiil cümleleri kurar.

Bir ota o'n o'g'ilni boqa oladi, o'n o'g'il bir otani boqa olmaydi. (A 309, B 465)

"Bir baba on oğluna bakar, on oğul bir babasına bakamaz."

Eshigi yomonning uyiga borma, onasi yomonning qizini olma. (A 329, B 493)

"Kapısı kötünün evine varma, anası kötünün kızını alma."

Kundosh ko'rganning qizini olma. (A 329)

"Kuma görenin kızını alma."

Moling ko'p bo'lsa, maqtanma, boshing ko'p bo'lsa, to'planma. (A 45, B 48)

"Malın çok olsa övünme, başın çok olsa toplanma."

Otasi boshqa bilan quyon ovlama. (B 323)

"Babası başka ile tavşan avlama."

“-mas” eki ile yapılan olumsuz cümleler: -mas eki, olumsuz fiil cümleleri kuran bir ektir.

Erda vafo bo'lsa, xotinda jafo bo'lmas. (B 396)

“Erde vefa olsa kadında cefa olmaz.”

It otasini tanimas. (A 123 [otasin], B 166, D 110)

“It babasını tanımaz.”

Kundoshlik uyga baxt boqmas. (B 222)

“Kumalı eve baht bakmaz.”

Mol topmas yigit bo'lmas, o'g'il topmas ayol bo'lmas. (B 487)

“Mal kazanmayan yiğit olmaz, oğul bulmayan kadın olmaz.”

Ota-onasin tanimagan-tangrisin tanimas. (B 317, E 89 [onasini, tangrisini])

“Baba anasını tanımayan tanrısını tanımaz.”

Yetim qo'zi sutga to'ymas. (A 82, B 108, C 252)

“Yetim kuzu süte doymaz.”

“na... na...” edatı olarak yapılan olumsuz cümleler: na... na... edatı, olumsuz isim ya da fiil cümleleri kurmak için kullanılan bir edattır.

İncelediğimiz atasözleri arasında na... na... edatı ile ilgili örneklere rastlanılmamıştır.

“emas” edatı olarak yapılan olumsuz cümleler: emas edatı, olumsuz isim veya fiil cümleleri kurar.

Besh qol *baravar emas*. (D 42)

“Beş parmak eşit değil.”

Jon qarindosh-mol *qarindosh emas*. (A 219, B 340, C 134)

“Can kardeş, mal kardeş değil.”

Onang o'gay bo'lsa, otang *o'zingniki emas*. (B 302, C 139, D 22)

“Annen üvey olsa, baban kendininki değil.”

“yoq” ismi alarak yapılan olumsuz cümleler: Bu kelime, olumsuz isim cümleleri kurar.

Bolasi yo'qning-*baxti yo'q*. (A 51, B 59)

“Çocuğu yoğun bahtı yok.”

Daryoning irmog'i ko'p, o'ziga *foydası yo'q*. (A 309, B 466)

“Nehrin ırmağı çok kendine faydası yok.”

Kundoshlikka *kun yo'q*. (B 222)

“Kumaliya gün yok.”

O'g'li yo'qning *o'rni yo'q*, qizi yo'qning *qadri yo'q*. (A 51 / 313, B 59 / 470)

“Oğlu yokun yeri yok, kızı yokun kadri yok.”

Tuqqan jigarning ozori bor, *bezori yo'q*. (A 219, B 340, C 134)

“Doğan ciğerin kederi var, serseriliği yok.”

1.2.4.4.3. Soru Cümleleri

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümleler, soru cümleleridir. Soru eki –Mı ile soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları ve soru edatları bir cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır.²⁷⁹ Soru cümlelerinde olumsuzluk, fiil cümlelerinde “-ma, -mas” ekleriyle, isim cümlelerinde ise “emas” (değil) ve “yoq” (yok) kelimeleri ile yapılır. Özbek Türkçesinde soru eki kelimeye bitişik olarak yazılmaktadır.

-mi soru ekinin kullanılması ile kurulan soru cümleleri:

---

²⁷⁹ Karahan, 107.

İncelediğimiz atasözleri arasında -mi soru ekine iki örnekte rastlanmıştır.

“*Etagimmi*” *yengimmi*, o'sha mening *tengimmi?! (A 68, B 86)*

“Eteğim mi yenim mi, o benim dengim mi?”

Otadan o'g'il *tuvmasmu*, ota yo'lini *quvmasmu?! (A 206, B 313)*

“Babadan oğul doğmaz mı, baba yolunu izlemez mi?”

Soru kelimelerinin kullanılması ile kurulan soru cümleleri:

Ayoling bo'lmasa uyda, huzur-halovating *qayda?! (B 422)*

“Kadının olmasa evde, huzur-rahatlığın nerede?”

Bu dunyo o'tar-ketar, totuvlikka *ne yetar?! (A 257, B 396)*

“Bu dünya geçer gider, iyi geçinmeye ne yeter?”

Egachili qizga to'n qayda, echkili qo'yga suv *qayda?! (B 436)*

“Ablalı kıza kaftan nerede, keçili koyuna su nerde?”

Jon kuydirmasang, jonona qayda, xotin olmasang, qaynona *qayda? (C 126)*

“Can yandırmasan canan nerde, kadın alsan kaynana nerde?”

Kelinchakning egasi bor, qudaga qatnash *na darkor? (B 208, D 84)*

“Genç gelinin sahibi var, dünüre gidip gelmeye ne gerek?”

Og'a-ining yomonlab, *qani* tuqqan topganing, arg'umoqni yomonlab, *qani* tulpor topganing?! (A 219, B 70 / 340)

“Ağabey kardeşini kötüleyip hani kardeş bulduğun, argumağın kötüleyip hani tulpar bulduğun?”

Ota-bobong hunari-otmoq, chopmoq, senga *kim* qo'ydi-qo'sh haydamoq, tuproq yalamoq?! (B 313)

“Ata babanın hüneri, atmak, vurmak, sana kim bıraktı çift sürmek, toprak yalamak?”

Oting yomon bo'lsa, sotib qutulasan, xotining yomon bo'lsa, *qaytib*²⁸⁰ qutulasan? (B 460)

“Atın kötü olsa satıp kurtulursun, kadının kötü olsa nasıl kurtulursun?”

O'tinning yaxshisi-yantoq, xotinning yaxshisi-qalmoq, *qaysi* nomardning ishi-yor ustiga yor olmoq?! (B 153 / 493, A 329-330)

“Odonun iyisi deve dikenini, kadının iyisi Kalmuk, hangi namerdin işi yâr üstüne yâr almak?”

Qizni kim suymaydi, qimizni *kim* ichmaydi?! (A 325, B 487)

“Kızı kim sevmez, kımızı kim içmez?”

---

²⁸⁰ qaytip, qanday qilib şeklinde bulunan bir soru kelimesidir. Ekler ve fiilin düşmesiyle birlikte birleşerek meydana gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAM BİLİMİ

2.1. Anlam

Dil, insanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistemdir.²⁸¹ Kavram, dünyadaki nesnelerin, durumların, hareketlerin ya da tasavvurların dildeki ifadesidir.²⁸² Dilde yer alan kavramların imler ile kodlanmış biçimi de kelimelerdir.

Kelimeler, sadece insanların akıllıca kullanabilecekleri araçlardır. İnsanların anlaşması için işaret görevi gören kelimeler, anlamı taşıyan ve yorumlanabilen bir şeydir. Kullanımının ne olacağı konusunda anlaşılmalı olunması kaydıyla hemen her şey bir işaret olarak kullanılabilir. Bu nedenle iletişimde bulunma imkânı sağlayan şey, işaretlerin kendisi değil, onun kullanımını konusundaki anlaşmamızdır. Bu bilgilerden çıkan çok önemli bir sonuç ise işaretlerin kendileri bakımından değil, ancak onların kullanımını konusundaki anlaşmamızla ilişkisi bakımından anlamı vardır.²⁸³

Anlam (sense, meaning) ise beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan edinilen algıların, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimdir. Bu haliyle anlam, dış dünyadaki bir varlığın veya dildeki bir birikimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram ve içeriktir.²⁸⁴ İnsanın kavram dünyasında

---

²⁸¹ Korkmaz, 43.

²⁸² Eker, 385.

²⁸³ John Wilson, **Dil, Anlam ve Doğruluk**, İbrahim Emiroğlu ve Abdullatif Tüzer (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, 21-23.

²⁸⁴ Karaağaç, **Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)**, 19.

şekillenerek oluşan anlam ve işaretler arasındaki bağlamların oluşumu eskiden yeniye insanların merakına sebep olmuştur. Bu durum neticesinde birçok araştırma yapılmış ve farklı bilim alanları altında ayrıntılı incelemeler yapılmaya devam edilmiştir.

Dil bilim (lisaniyat, lengüistik, filoloji) dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilimdir.²⁸⁵

Dil bilim ile ilgili kimi eserlerde yazarlar dil bilimin inceleme alanlarını şu şekilde bölümlendirilerek ele almışlardır.

Caner Kerimoğlu: Ses ve dilbilim, biçim ve dilbilim, cümle ve dilbilim, anlam ve dilbilim.²⁸⁶

Doğan Aksan: sesbilim, biçimbilgi, dizimbilgi, anlambilim, sözcükbilim, sözlükbilgi, adbilim, lehçebilim.²⁸⁷

Fatma Erkman Akerson: sesbilim, sözlükbilim ve anlambilim, sözdizim.²⁸⁸

Mehmet Osman Toklu: sesbilim ve görevsel sesbilim, biçimbilim, sözdizimi, anlambilim, dilbilimsel edimbilim, metindilbilim, toplumdilbilim.²⁸⁹

Zeynel Kıran ve Ayşe (Eziler) Kıran: sesbilgi ve sesbilim, sözlükbilim ya da sözcükbilim, dilbilgi ya da biçimbilgisel sözdizimi, anlambilim, toplumdilbilim, ruhdilbilim.²⁹⁰

---

²⁸⁵ TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Dil bilimi, <https://sozluk.gov.tr/>, 9 Haziran 2022.

²⁸⁶ Kerimoğlu, 147-203.

²⁸⁷ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 1. Basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 19-147.

²⁸⁸ Fatma Erkman-Akerson, **Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış**, 1. Basım, İstanbul: Multilingual Yayınları, 2000, 49.

²⁸⁹ Mehmet Osman Toklu, **Dilbilime Giriş**, 4. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, 37-140.

²⁹⁰ Zeynel Kıran, Ayşe (Eziler) Kıran, **Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)**, 3. Basım, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012, 137-289.

2.1.1. Anlam Bilimi ve Anlam Bilimin Konuları

Anlam bilimi kavramının tanımı ve inceleme alanı hakkında araştırmacılar görüş birliğine varamamışlardır. Anlam bilimi üzerine yapılan tanımlamalardan başlıcaları aşağıda verilmiştir.

Berke Vardar: “Dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşsüremlı ve artsüremlı açılardan inceleyen bilim dalıdır.”²⁹¹

Günay Karaağaç: “Dil birimlerinin gösterge değerlerini ve bu değerlerdeki değişiklikleri izleyen dilbilgisi koludur. Anlam bilgisi, saymaca bir birim olan ve ancak biçim birimi düzleminde bir değer taşıyan ses birimi dışındaki söz ve söz dizimi yapılarındaki anlam değişmelerini izleme bilgisidir. Bir yandan anlam değişme yollarının yapısını inceleyerek, diller arasında bu konuda var olan evrensel kuralları bulmaya ve göstermeye çalışmak, bir yandan da herhangi bir dilin söz ve söz dizimi birimlerinde görülen anlam değişmelerini izlemek, bu bilimin başlıca konularıdır.”²⁹²

Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve M. Sumru Özsoy: “Dilde anlam boyutunun incelenmesi ile ilgili dilbilim dalı. Anlam kavramının çok boyutluluğu nedeniyle değişik anlam kuramları ortaya çıkmıştır. Felsefe ağırlıklı anlam bilim daha çok sözel simgelerin kaynağı ve bunların doğruluk ve mantıksal tutarlılık açısından geçerliliği ile uğraşır. Dilbilimsel anlam bilim daha çok dil içi anlamlarla, sözeylemlerle, konuşmacının fiziksel ve zihinsel çevresi, bağlam ilişkileri ile uğraşır.”²⁹³

Mehmet Osman Toklu: “Anlam bilim dilsel göstergelerin, göstere dizelerinin anlamını, diğer bir deyişle anlamın anlamını inceler. Anlam, dildeki en küçük birimlerden en büyük birim olan metne kadar tüm birimlerin incelenmesinde temel ölçüt olmuştur.”²⁹⁴

---

²⁹¹ Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, 2. Basım, İstanbul: Multilingual Yayınları, 2007, 18.

²⁹² Karaağaç, **Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)**, 31.

²⁹³ İmer, Kocaman ve Özsoy, 28.

²⁹⁴ Toklu, 81.

F. R. Palmer: “Semantik, anlam çalışma ve araştırmalarına işaret etmek için kullanılan teknik bir terimdir. Semantiğin konusu, “anlam” denilen kavranması güç varlığı araştırmak değildir ve olamaz da ... Semantiğin konusu, kelime ve cümlelerin nasıl olup da bir şeyler ifade edebildiklerini –belki de daha iyi bir ifadeyle, onların nasıl anlamlı olabildiklerini- anlamaya çalışmaktır.”²⁹⁵

Süer Eker: “Dildeki sözcükleri anlam bakımından ele alan, sözcüklerle o sözcüklerin belirttiği kavramlar, yani dil ile düşünce yapısı arasındaki ilişkileri inceler.” Anlam biliminin incelediği konu başlıklarını şu şekilde verir: anlamla ilgili temel kavramlar, sözcüklerde temel anlam, sözcüklerde yan anlamlar, eş anlamlı sözcükler, karşıt anlamlı sözcükler, çok anlamlı sözcükler, anlam değişmeleri.²⁹⁶

Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran: “Anlambilim doğal dillerdeki anlam evrenini, dil göstergesinin gösterilen bölümünü inceler.”²⁹⁷

2.1.2. Anlam Bilimi Çalışmaları

Anlam bilimi çalışmaları hakkında verilen bazı bilgiler şu şekildedir:

Doğan Aksan, *Anlambilimi* adlı eserinde en eski dil çalışmalarının Eski Hint’te ve daha sonra Eski Yunan’da gerçekteşiğini ifade eder. Dinin bir itici güç olarak dil üzerindeki inceleme ve araştırmalarda etken rolü oynaması, birçok ülkede olduğu gibi Eski Hint’te de kendisini göstermiş, kutsal bilgi derlemeleri Veda’ların doğru okunması, değerlendirilmesi ve zamanın aşındırmasından uzak kalabilmesi doğrultusundaki çabalar giderek dil denen olgunun sırlarının çözümlmesine yönelmiştir. Eski Hint’te İ. Ö. X. yüzyıldan önceye uzanan Veda’lar üzerinde çalışan birçok dilcinin yetişiğini hatta İ. Ö. V. yüzyıldan önce Hindistan’ın kuzeyinde ve doğusunda iki dilbilgisi ekolünün varlığı bilinmektedir. Brahman okullarında okutulan en eski bilginin dilbilgisi olduğu da belirtilmektedir. Bugün anlambilim konuları içinde düşünölebilecek olan kimi konuların, örneğinnesne ile onun dildeki karşılığı, adı

²⁹⁵ F. R. Palmer, **Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi**, Ramazan Ertürk (çev.), Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2020, 15-54.

²⁹⁶ Eker, 33.

²⁹⁷ Kıran ve (Eziler) Kıran, 245-246.

arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı sorununun daha İ. Ö. IV. yüzyılda Hindistan'da Yaska tarafından aynı yüzyılda Eski Yunan'da Platon'un Kratylos adlı yapıtında ele alınarak tartışıldığı bilinmektedir.²⁹⁸

Platon'un Kratylos diyalogu, Eski Yunan'da anlam sorununa değinilen ilk eserdir. Bu eser, çağdaş dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure'un 20. yüzyılda son noktayı koyduğu, dil birimleri ile onların işaret ettikleri nesnelere arasındaki ilişki konusu üzerinedir. Bu diyalogda konuşan Kratylos daha önceki filozoflardan Herakleitos'un fikirlerini tutmakta, karşısındaki Hermogenes ise, Demokritos'un fikirlerini yansıtmaktadır. Kratylos'a göre insan dilindeki kelimeler, anlamlarını doğuştan kazanmışlardır. Bu bakımdan kelimeler ile bunların gösterdikleri nesnelere ve kavramlar arasında doğuştan gelen bir bağ vardır. Onun için her nesne veya kavramın ancak bir tane doğru kelimesi olmalıdır. Hermogenes'e göre ise kelimelerin ses yapısı ile gösterdikleri nesne veya kavramların yapısı arasında ayrılıklar bulunmakta ve kelimelerin anlamları gösterdikleri şeylerle ilgili olmamaktadır. Kelimeler anlamlarını, insanlar arasındaki karşılıklı bir anlaşmadan, bir uyuşmadan sonra kazanmışlardır. John Lyons'a göre Sokrates dönemi Yunan felsefecileri ve daha sonra Platon, sorunu o günden bu yana ele alınan biçimde düzenlemiştir. Ancak Eski Yunan'da anlam konusundaki tartışmalar geniş ölçüde "gerçeğin niteliği" konusundaki genel tartışmanın yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır.²⁹⁹

Genel olarak anlam bilimi ile ilgili çalışmalarının kaynağını nesne kavramının dildeki karşılığı ile ilişkisini bilmek ve gerçeğin niteliğinin ne olduğu konusunda fikirlere ulaşmak oluşturur.

Semantik terimi, 17. yy'da, semantik felsefe (semantick philosophy) ifadesi içinde "kehanet" anlamına gelmek üzere kullanılmış ise de semantics "semantik" teriminin kullanımı, 1894 yılında Amerikan Filoloji Topluluğu'na sunulan "Reflected Meanings: A Point in Semantics" başlıklı bir bildiriye gündeme getirilinceye kadar gelişmemiştir. M. Bréal, bu olayda bir yıl önce Fransızcadaki *sémantique* terimini

²⁹⁸ Aksan, **Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, 16.

²⁹⁹ Soner Akşehirli, **Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme**, İzmir: Yüksek Lisans Tezi, 2004, 3.

Yunancadan keşfedip aktarmıştır. Her iki durumda da semantik terimi “anlam” a işaret etmek için değil onun gelişimine -tarihsel semantik- denilen konuya işaret etmek için kullanılmıştır.³⁰⁰

Dil bilimin anlamın araştırmasıyla ilgilenen alanı için anlam bilimi teriminin kullanılmasına Bréal’in 1897 yılında *Essai de sémantique* “Anlambilim Denemesi” adlı kitabının yayınlanmasından sonra başlanılmıştır.³⁰¹

Anlamı dikkate almayan çalışmaların eleştirilmesiyle birlikte anlam bilim çalışmalarına dikkat edilmeye başlanmıştır. Örneğin, üretimsel dilbilgisinin kurucusu Chomsky’nin *Syntactic Structures* adlı kitabında (1957) tümcenin anlam boyutu dikkate alınmamıştı ancak bu eksiklik ondan sonraki *Aspects of the Theory of Syntax* adlı kitabında (1965) giderilmişti.³⁰²

Anlam bilim ile ilgili çalışma yapan kişilerden biri de Ullman’dır. Ullman, *Semantics* (1962) adlı kitabında, anlam, anlam kuramının en bulanık ve en çok tartışılan konularından biri olduğunu belirtir.³⁰³

1990 yılında Bréal’in, *Semantics: Studies in the Science of Meaning* “Semantik: Anlambilim Konusunda Çalışmalar” adlı kitabı ortaya çıkmıştır. Bu kitap, iki özelliği nedeniyle bugünkü anlamda dil bilim üzerine yazılmış ilk kitaplardan biridir. Kitap semantiği “anlambilim” olarak ele almış ve öncelikli olarak anlamın tarihsel değişimiyle ilgilenmemiştir. Semantik konusunda yapılan en meşur çalışmalardan biride C. K. Ogden ve I. A. Richards tarafından yazılan ve ilk kez 1923 yılında yayımlanan *The Meaning of Meaning* “Anlamın Anlamı” adlı kitaptır. Kitabın içinde semantik terimi geçmemektedir. B. Malinowski tarafından bu kitabın eki olarak yayımlanan *The Problem of Meaning in Primitive Languages* “İlkel Dillerde Anlam Problemi” adlı makalede ise semantik teriminin kullanıldığı görülmüştür. H. G. Wells,

---

³⁰⁰ Palmer, 16.

³⁰¹ Toklu, 91.

³⁰² Toklu, 91.

³⁰³ Toklu, 91.

The Shape of Things to Come “Gelecek Şeylerin Şekli” adlı kitabında “anlam bilimi”nden *the science of significs* olarak söz eder.³⁰⁴

Anlam bilimin tarihçesi üzerinde duran Tamba-Mecz, onu üç döneme ayırmaktadır:³⁰⁵

1.Gelişmeci dönem (1883-1931): Sözcüklerin tarihi, dildeki anlamların gelişmesi, anlambilime özgü yasaların konması gibi konularla uğraşılan, Bréal, Trier... gibi bilginlerin dönemi.

2.Karma Dönem (1931-1963): Sözcüklerin tarihi ve söz varlığının kuruluşu gibi konuların ele alındığı, Ullmann, Guiraud... gibi araştırmacıların dönemi.

3.Dilsel Modeller Dönemi (1963’ten bu yana) Chomsky, Katz-Fodor... gibi bilginlerin temsil ettiği ve sözcük anlam biliminden tümce anlam bilimine geçişin ağırlık kazandığı dönem.

Yapılan bütün çalışmalar gözden geçirilecek olursa dil bilimsel anlam bilimin başlıca iki alt alanı olduğu görülmektedir: 1. Sözcük anlambilimi, 2. Tümce anlambilimi. Araştırmaların eşzamanlı ya da artzamanlı yöntemle yürütülmesi, zaman içindeki gelişmelerin ele alınıp alınmaması bakımından, durgun anlambilim ve gelişmeli (tarihsel) anlambilim ayrımına gidilebilir. Değişik dönemlerde, değişik akımlar doğrultusunda uygulanan yöntemler açısından ise 1. Yapısal, 2. Yorumlayıcı, 3. Üretimsel, 4. Mantıksal anlambilim gibi türler de belirlenebilir.³⁰⁶

Çalışmanın bu bölümünde sözcük anlam bilimi konusu ele alınacaktır.

2.1.3. Sözcük Anlam Bilimi

Sözcükler, cümlecikle, cümleler, söz öbekleri; konuluş, türeme, kuruluş anlamlarından başka, çok kez, o anlamları gölgede bırakacak canlı, kavrayıcı bir kullanım anlam, bir duygu ve imge değerleri taşırlar. Sözcükler canlı varlıklar gibidir; sözcüklerin, dil bilgisi kurallarının kendileri için kesinleştirdikleri sınırları aşar; çağların, yerin,

---

³⁰⁴ Palmer, 16.

³⁰⁵ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 19.

³⁰⁶ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 20.

söyleyenin, kaynaştığı sözcüklerin, bulunduğu cümlenin, söylenişin etkisine; hatta söylenişteki sesin perdelenişine göre yeni, değişik anlam, duygu ve imge değeri kazanır.³⁰⁷

Sözcük Anlam Bilimi, dilbilimde çeşitli adlarla anılan, genel dilde sözcük (word) olarak adlandırılan öğeleri, bunların türemiş ve başka öğelerle bir araya gelmiş biçimlerini anlam açısından inceleyen bir anlam bilim dalıdır. Bu dal, belli bir bağlamı hesaba katmadan sözcükleri ele alarak bir nesnenin, bir duygu, düşüncenin belli ses biçimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol, bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar, sahne oldukları çeşitli aktarmalar, eşanlamlılık, eşadlılık, tersanlamlılık gibi konuları aydınlatmaya yönelir.³⁰⁸

2.1.4. Özbek Türkçesindeki Aile Kavramı ile İlgili Atasözlerinin Anlam Bilimi Açısından İncelenmesi

2.1.4.1. Temel Anlam (Düz Anlam)

Bir sözcüğü duyduğumuzda zihnimizde canlanan imge temel anlamdır.³⁰⁹ Temel anlam, mantıksal, değişmez, nesnel anlamdır.³¹⁰ Yani bir kavram ile ilgili gösteren ve göstergelerin bağlamında işaret ettiği şey ile imlenmesi sonucu zihinde tasarlanarak oluşan ilk anlam temel anlamdır. Örneğin, çilek kelimesi ifade edildiğinde zihinde betimlenen gülgiller familyasında bulunan beyaz çiçekli, kırmızı renkli, güzel kokulu, lezzetli meyve ise bu kelimenin temel anlamıdır.

Karaağaç, düz anlam başlığı ile ele aldığı temel anlam hakkında “Dil birimlerinin nedensiz kullanımları, onların düz anlamlarını verir. Gösterge ile gösterilen arasında, nedensiz, fakat saymaca ve toplumsal uzlaşmaya dayalı bir ilişkinin olduğu göstergeler olan dil birimleri, düz anlamlı göstergelerdir.” açıklamasını yapar.³¹¹

---

³⁰⁷ Gencan, 408.

³⁰⁸ Aksan, **Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, 27.

³⁰⁹ Erkman-Akerson, 73.

³¹⁰ Kıran ve (Eziler) Kıran, 264.

³¹¹ Karaağaç, **Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)**, 31.

Vardar, “Bir gösterenin gösterilenini oluşturan kavramın kaplamı, gösterenin belirttiği nesnel sınıfı. Yan anlama karşıt olarak bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı. Bilimsel söylemde düz anlam, yazınsal söylemde yan anlam egemendir.”³¹²

Aksan, temel anlamı “Belli bir bildirinin dinleyen ya da okuyana aktardığı kesin, dolaysız anlam.” biçiminde tanımlar.³¹³

İmer, Kocaman ve Özsoy, “Sözcüğün, söz öbeğinin sözlük anlamı birincil anlam. Genellikle sözcüğün dış dünyada gönderimde bulunduğu sözcüğün ilişkisinden ortaya çıkan, konuşurla arasında en fazla ortaklık bulunan anlam.”³¹⁴

Achchig'lansa otasi yengar, hazillashsa-bolasi. (C 138)

“Kızsa babası yener, şakalaşsa çocuğu.”

Aka qadrini uka bilmas, to kamolga yetmaguncha. (A 219, B 340)

“Ağabey kadrini kardeş bilmez ta olgunluğa ermeyince.”

Akam kimni olsa, yangam-shu. (B 455)

“Ağabeyim kimi alırsa yengem o.”

Aka-uka kimda yo'q, siylashmasa-yotcha yo'q. (B 340)

“Ağabey kardeş kimde yok, değer vermese yabancılaşmak yok.”

Aldagani bola yaxshi. (A 17, B 16, D 19, E 8)

“Kandırılan çocuk iyi.”

Aldamoqqa bachcha yaxshi, chaynamoqqa-kulcha. (B 16)

“Kandırılmaya çocuk iyi, çiğnemeye küçük ekmek.”

---

³¹² Vardar, 85.

³¹³ Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 182.

³¹⁴ İmer, Kocaman ve Özsoy, 106.

Ammang kelsa, paranjisin ol, tagiga eski to'qim sol, xolang kelsa, paranjisin ol, tagiga yangi to'shak sol. (B 208)

“Halan gelse paranjisini³¹⁵ al, altına eski keçe koy, teyzen gelse paranjisini al altına döşek koy.”

Ammang kelsa, paranjisin ol, temir qoziqqa il, xolang kelsa, paranjisin ol, kumush qoziqqa il. (B 208)

“Halan gelse paranjisini al demir kazığa tak, teyzen gelse paranjisini al gümüş kazığa tak.”

Amma-xola yig'ilib ona bo'lmas, o'zing qiynalib tug'maguncha bola bo'lmas. (B 314)

“Hala, teyze bir araya gelip anne olmaz, kendin acı çekip doğurmayınca çocuk olmaz.”

Aqlli xotin-uy ko'rki, aqlsiz xotin-ko'cha ko'rki. (B 459)

“Akıllı kadın ev güzelliği, akılsız kadın sokak güzelliği.”

Arpa-boshdan, o'g'lon-yoshdan. (A 58, B 73)

“Arpa baştan oğlan gençlikten.”

Arqog'ini ko'r, bo'zini ol, onasini ko'r, qizini ol. (A 329, B 493)

“Atkısını gör, bezini al, anasını gör kızını al.”

Aslini bilmay so'z demaslar, naslini bilmay qiz bermaslar. (A 23, B 24)

“Asılın bilmeyene söz demezler, neslini bilmeyene kız vermezler.”

Aybsiz yor qidirgan yorsiz qolar. (A 16)

“Ayıpsız yâr arayan yârsız kalır.”

Ayol yerdan chiqqan emas-erkak bolasi, erkak ko'kdan tushgan emas-ayol bolasi. (A 15, B 13, D 118)

“Kadın yerden çıkmış değil erkek çocuğu, erkek gökten düşmüş değil kadın çocuğu.”

---

³¹⁵ Kadın pelerini.

Ayol yerdan chiqqan emas-erkak bolasi, ko'kdan tushkan emas ayol bolasi. (A 14)

“Kadın yerden çıkmış değil erkek çocuğu, gökten düşmüş değil kadın çocuğu.”

Ayoling bo'lmasa uyda, huzur-halovating qayda?! (B 422)

“Eşin olmasa evde huzur, mutluluğun nerede?”

Azaga borgan xotin o'z dardini aytib yig'laydi. (A 15, B 14, D 55)

“Yasa (törenine) giden kadın öz derdini söyleyip ağlar.”

Azroil-olamning joniga qasd, yomon o'g'il-otaning moliga qasd. (B 123)

“Azrail âlemin canına kasd, kötü oğul babanın malına kasd.”

Baliq tutmoqqa to'r kerak, xotin olmoqqa qo'r kerak. (B 490)

“Balık tutmaya ağ gerek, kadın almaya mal gerek.”

Baq-baq etgan serkani suv kechganda ko'r, shaq-shaq etgan xotinni sigir yechganda ko'r. (A 33, B 32)

“Bak bak eden teke su geçerken gör, şak şak eden kadını sığır çözdüğünde gör.”

Baq-baq etgan takani qor bosganda qo'r, man-man degan yigitni yov bosganda ko'r. (A 33, B 32)

“Bak bak eden tekeyi kar bastığında gör, ben ben diyen yiğidi düşman bastığında gör.”

Baq-baq etgan takani yomg'ir yoqqanda ko'r, shaq-shaq etgan kelinni sigir soqqanda ko'r. (A 33, B 32)

“Bak bak eden tekeyi yağmur yağdığında gör, şak şak eden gelini sığır sağdığında gör.”

Baqiroq tuya noringdir, baqiroq ota madoringdir. (B 32)

“Bağıran deve norin³¹⁶dir, bağıran baba kuvvetindir.”

---

³¹⁶ Erişte ve etten yapılan bir yemek.

Basharam- shajaram. (C 133)

“Yüzüm şecerem.”

Beda bersang toyga ber, qasir-qusir chaynasin, qizni bersang yoshga ber, ishq bilan o'ynasin. (A 23, B 24 / 489 [kasir-kusur / kusir])

“Yonca versen taya ver hapır hupur çiğnesin, kızını versen gence ver, aşkı ile oynasın.”

Bedavlatlik bo'lgan so'ng, qarindoshlar g'ash bo'lar. (C 251)

“Zenginlik olduktan sonra, kardeşler (akrabalar) düşman olur.”

Bekasiz uyning barakasi yo'q. (B 422)

“Hanımı olmayan evin bereketi yok.”

Bellashganda otangni ayama. (A 35, B 35, D 94)

“Güreşirken babana bile acıma.”

Bemehr qarindoshdan mehr bilgan yot yaxshi. (C 133)

“Merhametsiz kardeşten (akrabadan), merhamet bilen yabancı iyi.”

Bemehr qarindoshdan mehribon qo'shni yaxshi. (B 115)

“Merhametsiz kardeşten (akrabadan) kibar komşu iyi.”

Besh bola ustiga borsang bor, kundosh ustiga borma. (B 222, C 126)

“Beş çocuk üstüne varırsan var, kuma üstüne varma.”

Beshikdagi bola besh turlanadi. (A 38, B 39, D 42)

“Beşikteki çocuk beş turlanır.”

Beva xotinga Buxorodan it hurar. (C 126)

“Dul kadına Buhara'dan it havlar.”

Bir kelin oldim, o'tirdim, ikki kelin oldim, tik turdim, uch kelin oldim, yugurdim. (C 126)

“Bir gelin aldım oturdum, iki gelin aldım dik durdum, üç gelin aldım koştum.”

Bir ko'rgan-tanish, ikki ko'rgan-oshna, uch ko'rgan-qarindosh. (C 133)

“Birinci gördüğün tanıdık, ikinci gördüğün arkadaş, üçüncü gördüğün akraba (kardeş).”

Bir kun janjal bo'lgan uydan qirq kun baraka ketar. (A 41, B 42)

“Bir gün kavga olan evden kırk gün bereket gider.”

Bir kun urushganning qirq kun nasibasi kesiladi. (A 42, B 42)

“Bir gün dövüşenin kırk gün nasibi kesilir.”

Bir ota o'n o'g'ilni boqa oladi, o'n o'g'il bir otani boqa olmaydi. (A 309, B 465)

“Bir baba on oğluna bakar, on oğul bir babasına bakamaz.”

Bir qinga ikki pichoq sig'mas, bir uyga-ikki xotin. (C 126)

“Bir kına iki bıçak sığmaz, bir eve iki kadın.”

Bir qizga-yetti qo'shni ota-ona. (A 44, B 46, D 46, C 126)

“Bir kıza yedi komşu baba ana.”

Birga tug'ilmoq-bor, birga o'lmoq-yo'q. (A 45, B 48)

“Birlikte doğmak var, birlikte ölmek yok.”

Birga tug'ilmoq-bor, birga turmoq yo'q. (A 45, B 48)

“Birlikte doğmak var, birlikte durmak yok.”

Birlik bo'lmagan yerda baraka bo'lmas. (B 396)

“Birlik olmayan yerde bereket olmas.”

Birni bersang otangga, mingni olasan bolangdan. (C 138)

“Birini versen babana, binini alırsın çocuğundan.”

Bitta o'lsa, to'rtta tug'iladi. (A 52, B 60)

“Bir tane ölse, dörd tane doğar.”

Biyaning yugurigi yaxshi, xotinning-epchili. (C 126)

“Kırsağın hızlısı iyi, kadının hünerlisi.”

Biyasizga qimiz berma, qizsizga qiz berma. (A 24, B 24)

“Kısraksıza kımız verme, kızsıza kız verme.”

Boja bojaga bo'z bermaydi, so'z beradi. (C 133)

“Bacanak bacanağa bez vermez söz verir.”

Bola aljiydi, ota ranjiydi. (B 456)

“Çocuk gevezelik eder, baba sinir olur.”

Bola aziz, odobi undan aziz. (B 56, D 59)

“Çocuk aziz, edebi ondan aziz.”

Bola beshikdan yiqilguncha, podsho taxtidan yiqilsin! (A 52, B 60 [taxtdan], C 138)

“Çocuk beşikten düşünceye kadar padişah tahtından düşsün.”

Bola bezori-kishi ozori. (B 56)

“Çocuğun serserisi, kişinin çilesi.”

Bola bola bo'lguncha, ona momo bo'ladi. (B 395)

“Çocuk çocuk oluncaya kadar anne anne olur.”

Bola bolaligiga boradi. (A 98, B 134)

“Çocuk çocukluğa varır.”

Bola bo'lsa, beshik topilar. (B 470, C 138)

“Çocuk olsa beşik bulunur.”

Bola bo'lsa, sho'x bo'lsin, sho'x bo'lmasa, yo'q bo'lsin. (D 58, C 138)

“Çocuk olsa yaramaz olsun, yaramaz olmazsa yok olsun.”

Bola boqkandan-olov yoqqan yaxshi. (B 59)

“Çocuk bakandan ateş yakan iyi.”

Bola ham ona deydi, bobo ham ona deydi. (B 315)

“Çocuk da anne der, dede de anne der.”

Bola ham ona deydi, ona ham ona deydi. (A 207, B 315)

“Çocuk da anne der, anne de anne der.”

Bola o'tirganda o'tqazadi, yurganda yugurtiradi. (B 57, D 59)

“Çocuk oturduğunda oturtur, yürüdüğünde koşturur.”

Bola suysang-beshikda, xotin suysang-to'shakda. (C 126)

“Çocuk sevsen beşikte, kadın sevsen döşekte.”

Bola yettiga kirguncha yetmish turlanadi. (A 38, B 39)

“Çocuk yedi yaşına girinceye kadar yetmiş turlanır.”

Bola yig'lab katta bo'ladi. (B 56, D 59)

“Çocuk ağlayarak büyür.”

Bola yoshdan, ish boshdan. (D 59)

“Çocuk gençten, iş baştan.”

Bola yugursa, keksaning oyog'i zirqirar. (B 57)

“Çocuk koşsa yaşlının ayağı zonklar.”

Bola, bolaning ishi chala. (A 51 / 98, B 57 / 134)

“Çocuk, çocuğun işi eksik.”

Bola-chaqam o'sganda issiq go'ngga zor bo'ldim. (A 309)

“Çoluk çocuğum büyüdüğü zaman sıcak gübreye muhtaç oldum.”

Bo'ladan qarindosh bo'lmas. (C 133)

“Kuzenden kardeş olmaz.”

Bola-er-xotin kavshari. (B 56)

“Çocuk, karı koca mazereti.”

Bolaga “hovli” dema, “holva” de. (B 57, D 58)

“Çocuğa “avlu” deme “helva” de.”

Bolaga ish buyur, ketidan o'zing yugur. (B 57, D 58)

“Çocuğa iş buyur arkasından kendin koş.”

Bolag'a tegma, balosi chiqar, xotinga tegma, qalosi chiqar. (A 49, B 57, C 126, D 58)

“Çocuğa vurma belası çıkar, kadına vurma maşası çıkar.”

Bo'lali bola boshidan ma'lum. (A 58, B 73, D 84, E 14 / 91)

“İyi yetişmiş çocuk başından belli.”

Bolali o'rdak ko'ldan ketolmas, bolasi yosh eldan ketolmas. (B 58, D 178)

“Yavrulu ördek gölden gidemez, çocuğu yeni yurttan gidemez.”

Bolali qo'rg'onga bog' yetmas. (A 50, B 58, C 138)

“Çocuklu kurgana bağ yetmez.”

Bolali uyda g'iybat yo'q. (B 58, C 126, E 91)

“Çocuklu evde gıybet yok.”

Bolali uyda g'urbat yo'q. (B 58, C 126)

“Çocuklu evde gurbet yoq.”

Bolali uyda janjal bo'lsa ham, g'urbat bo'lmas. (C 126)

“Çocuklu evde kavga olsa da gurbet olmaz.”

Bolali uyda o'g'irlik yotmas. (A 50, B 58 [o'g'irlik])

“Çocuklu evde hırsız durmaz.”

Bolali uyda o'g'irlik yo'q. (C 126)

“Çocuklu evde hırsız yok.”

Bolali uyda qatiq ivimas. (B 141)

“Çocuklu evde yoğurt mayalanmaz.”

Bolali uydan baxt arimas. (A 50 / 313, B 58 / 470)

“Çocuklu evde baht yok olmaz.”

Bolali uydan non ortmas. (A 103, B 141)

“Çocuklu evden ekmek artmaz.”

Bolali uydan rizq arimas. (B 470)

“Çocuklu evden rızık yok olmaz.”

Bolalik ona nonga to'ymas, bolalik g'oz-donga. (C 138)

“Çocuklu anne ekmeğe doymaz, yavrulu kaz tahıla.”

Bolalilar bosh bo'lar, bolasizlar yosh bo'lar (A 50, B 59, D 60, E 13)

“Çocuklular baş olur, çocuksuzlar genç olur.”

Bolalining beli tinar, bolasizning beli sinar. (A 51, B 59)

“Çocuklunun beli dinlenir, çocuksuzun beli kırılır.”

Bolalining bolasini boqquncha, ishini qil. (B 59, D 60)

“Çocuklunun çocuğuna bakıncaya kadar işini yap.”

Bolam bolasi-bolam. (A 49, B 57)

“Çocuğumun çocuğu, çocuğum.”

Bolam sevsin desang, bolasin sev. (A 49, B 57)

“Çocuğum sevsin desen, çocuğunu sev.”

Bolang bo'lsa, sho'x bo'lsin, sho'x bo'lmasa yo'q bo'lsin. (A 51, B 59)

“Çocuğun olsa yaramaz olsun, yaramaz olmazsa yok olsun.”

Bolang yomon bo'lsa ham, omon bo'lsin. (A 51, B 59, C 138, D 58)

“Çocuğun kötü olsa da sağ olsun.”

Bolang yomon bo'lsa, darmoning ketar, xotining yomon bo'lsa, mehmoning ketar. (B 460)

“Çocuğun kötü olsa dermanın gider, hanımın kötü olsa misafirin gider.”

Bolani bozor tomaqqa o'rgatma. (A 52, B 60)

“Çocuğunu çarşı yiyeceğine alıştıрма.”

Bolani ishga buyur, ketidan o'zing yugur. (A 51, E 13 / 91)

“Çocuğunu işe buyur arkasından kendin koş.”

Bolani pulli ham qilma, pulsiz ham qo'yma. (A 52 [pullik], B 60, D 59)

“Çocuğunu paralı hem bırakma, parasız hem koyma.”

Bolani yoshdan asra, niholni boshdan asra. (A 51, B 60, E 87)

“Çocuğunu küçüklükten koru, filizi baştan koru.”

Bolani yoshdan o'rgat, xotinni boshdan o'rgat. (A 51, B 59, D 58, E 13)

“Çocuğu küçüklükten öğret, kadını baştan öğret.”

Bolani-boshdan, qizni yoshdan o'rgat. (B 60)

“Çocuğu baştan, kızı gençken alıştır.”

Bolaning barmog'i og'risa, onaning yuragi achiydi. (A 118, B 56 / 158, D 59)

“Çocuğun parmağı ağrısı, annenin yüreği acır.”

Bolaning ishi-bolacha. (A 51, B 57)

“Çocuğun işi çocukça.”

Bolaning o'zi aziz, o'zidan odobi aziz. (B 56)

“Çocuğun kendi aziz, kendinden edebi aziz.”

Bolaning yo'g'idan bori yaxshi, ochidan to'qi yaxshi. (A 313, B 470)

“Çocuğun yoğundan varı iyi, açından toku iyi.”

Bolaning yuvvoshi-onaning xush boshi. (B 455)

“Çocuğun yumşak huylusu, annenin hoş başı.”

Bo'lar bola dehqon bo'ldi, yeyari bug'doy non bo'ldi. (B 74)

“Olacak çocuk çiftçi oldu, yiyeceği buğday, ekmek oldu.”

Bo'lar bola yoshligidan boshman der, bo'lmas bola o'lgunicha yoshman der. (A 58, B 74 [...yoshlidan... ..o'lguncha...])

“Olacak çocuk küçüklüğünden başım der, olmayacak çocuk ölünceye kadar gencim der.”

Bo'lar bolaning qo'li chaqqon, bo'lmas bolaning uni chaqqon. (A 58, B 74)

“Olacak çocuğun eli hızlı, olmayacak çocuğun sesi hızlı.”

Bo'lar odam o'n beshida bosh bo'lar, bo'lmas odam o'ttizida yosh bo'lar. (A 58, B 74)

“Olacak adam on beşinde baş olur, olmayacak adam otuzunda genç olur.”

Bolasi ko'cha kezar, onasi bag'rin ezar. (A 199, B 302)

“Çocuğu sokak gezer, annesi bağrını ezer.”

Bolasi ko'p-boy bo'lar. (A 50, B 58)

“Çocuğu çok zengin olur.”

Bolasiz xotin sumakka to'yimas. (B 60, C 138)

“Çocuksuz kadın sübeğe doymaz.”

Bola-xondan ulug'. (C 138)

“Çocuk handan ulu.”

Bola-yoshdan, ish-boshdan. (A 58, B 73)

“Çocuk küçüklükten, iş baştan.”

Bo'ldiradigan ham-xotin, o'ldiradigan ham xotin. (B 459, C 126)

“Olduran da kadın, öldüren de kadın.”

Bo'lg'usizni olguncha, bo'ydoq o'tir o'lgancha. (B 494)

“Olmayacağını oluncaya kadar bekâr kal ölünceye kadar.”

Bo'lmas bola dehqon bo'ldi-yoyari zog'ora non bo'ldi. (B 74)

“Olmaz çocuk çiftçi oldu, yaydığı mısır ekmeği, ekmek oldu.”

Bo'lsang sho'x bo'l, bo'lmasang yo'q bo'l. (B 59)

“Olsan yaramaz ol, olmazsan yok ol.”

Bol-shirin, boldan-bola shirin. (B 416, C 138)

“Bal tatlı, baldan çocuk tatlı.”

Boqmagil naslig'a, boqqil asliga. (A 329, B 493)

“Bakma nesline bak aslına.”

Bor qarindosh-qarindosh, yo'q qarindosh-ziyondosh. (A 331, B 495)

“Var kardeş, kardeş, yok kardeş, ziyan.”

Borsang-qarindosh, bormasang-begona. (C 133)

“Gitsen kardeş, gitmesen yabancı.”

Botirdan botir chiqsa, otasi bilan olishar. (A 54, B 64)

“Baturdan batur çiksa babası ile boğuşur.”

Bo'z yaxtak qichitar, yaxshi xotin tinchitar. (B 459, C 126 [yaktak])

“Bez kaftan kaşındırır, iyi kadın dinlendirir.”

Bu dunyo o'tar ketar, totuvlikka ne yetar?! (A 257, B 396)

“Bu dünya geçer gider, iyi geçinmeye ne yeter?”

Buzoq-tana yigilib sigir bo'lmas, og'a-ini yig'ilib ota-ona bo'lmas. (B 314)

“Buzağı, dana bir araya gelip sığır olmaz; ağabey kardeş bir araya gelip baba, anne olmaz.”

Chala dovruqqa chol yiqilar, xotinni so'ksang, obro' to'kilar. (C 129)

“Eksik söylentiye yaşlı çöker, kadına sövsen itibar düşer.”

Chaqaloq allada aziz. (C 140)

“Çocuk, Allah'tan aziz.”

Chiqarga kelsa-er yomon, qo'yarga kelsa-xotin yomon. (A 281, B 428, D 78)

“Çıkarmaya gelse er kötü, koymaya gelse kadın kötü.”

Chiroyga non botirib yeb bo'lmas. (A 330, B 494)

“Güzelliğe ekmek batırıp yenmez.”

Chiroy-husni-jamolda emas, fazli-kamolda. (A 330, B 494)

“Güzellik, yüz güzelliğinde değil erdem, kemalde.”

Chiroyidan ham chimmati kerak. (A 330, B 494)

“Güzellikten de peçe gerek.”

Cholning kulchasidan yigitning qamchisi yaxshi. (A 68, B 86)

“Yaşlının küçük ekmeğinden yiğidin kamçısı iyi.”

Cho'ponning tayog'idan, kelinning oyog'idan. (B 432)

“Çobanın sopasından gelinin ayağından.”

Dadam beradi chollarga, chollar yaxshi bollarga. (A 68, B 85, D 36)

“Babam verir yaşlılara yaşlılar iyi ballara.”

Daryo tohsa keng bo'ladi, qiz o'n besh deyan ohsa, hayvon bilan teng bo'ladi. (B 86)

“Nehir taşsa genişler, kız on beşini aşsa, hayvan ile denk olur.”

Davlatning-o'g'il-qizing. (A 272, B 416)

“Zenginliğin oğlun, kızın.”

Davlatning-ota-onang, savlatning-o'g'il qizing. (A 206, B 314 / 416, C 138)

“Zenginliğin baban annen, ihtişamın oğul kızın.”

Dono onadan ham nodon o'g'il tug'iladi. (A 43, B 44, D 62)

“Akıllı anneden de cahil oğul doğar.”

Do'st safarda bilinar, og'a-ini-kulfatda. (C 133)

“Dost seferde bilinir, ağabey kardeş külfette.”

Do'sting yomon bo'lsa, kechib qutulasan, qo'shning yomon bo'lsa, ko'chib qutulasan, xotining yomon bo'lsa, qo'yib qutulasan, echking yomon bo'lsa, so'yib qutilasan, bolang yomon bo'lsa, netib qutulasan?! (B 466)

“Dostun kötü olsa geçip kurtulursun, komşun kötü olsa göçüp kurtulursun, hanımın kötü olsa bırakıp kurtulursun, keçin kötü olsa kesip kurtulursun, çocuğun kötü olsa ne yapıp kurtulursun?”

Dunyoda har narsa topilar, ota-ona topilmas. (A 206, B 314)

“Dünyada her şey bulunur, baba anne bulunmaz.”

Egachili qizga to'n qayda, echkili qo'yga suv qayda?! (B 436)

“Ablalı kıza kaftan nerede, keçili koyuna su nerde?”

Egachim erga tegdi, cho'michi menga tegdi. (B 436)

“Ablam evlendi, kepçesi bana kaldı.”

Egachimga ishonib, ersiz qoldim. (B 436)

“Ablama inanıp ersiz kaldım.”

Egovni egov dema, yomon xotinni de. (C 129)

“Dırdırcıya dırdırcı deme, kötü kadına de.”

Er molsiz bo'lmas, yigit yorsiz bo'lmas. (D 78)

“Er malsız olmaz, yiğit yârsız olmaz.”

Er qayerda bo'lsa, xotin ham shu yerda. (C 129)

“Er nerede olsa, hanımı da o yerde.”

Er qoplar, xotin saqlar. (A 293, B 441)

“Er çuvallar, hanımı saklar.”

Er sevsael sevasi. (A 293, B 442)

“Er sevse halk sever.”

Er so'zidan qaytmas, sher-izidan. (D 78, E 34)

“Er sözünden dönmez aslan izinden.”

Er xo'rlagan-er kuyasiga uchrar, xotin xo'rlagan-xotin kuyasiga uchrar. (A 162, B 243)

“Er horlayan er felaktine uğrar, kadın horlayan kadın felaketine uğrar.”

Er yaxshi-xotin yaxshi, xotin yaxshi-er yaxshi. (A 277, B 422)

“Er iyi kadın iyi, kadın iyi er iyi.”

Erda vafo bo'lsa, xotinda jafo bo'lmas. (B 396)

“Erde vefa olsa kadında cefa olmaz.”

Er-daladan, xotin-uydan. (A 293, B 441, C 129)

“Er tarladan kadın evden.”

Erdan xato, xotindan uzr, xotindan xato, erdan uzr. (B 396)

“Erden hata kadından özür, kadından hata erden özür.”

Erdan-sadoqat, xotindan-itoat. (B 396, C 129)

“Erden sadakat, kadından itaat.”

Erdan-xato, xotindan-uzr, xotindan-xato, erdan-jazo. (C 129)

“Erden hata kadından özür, kadından hata erden ceza.”

Erga berdim, emgak oldim. (C 135)

“Ere verdim işçi oldum.”

Erga bordim, emgak oldim. (B 442)

“Ere vardım işçi oldum.”

Erga men tegsam-u, bolamni onam boqsa. (B 443)

“Erle ben evlensem ya çocuğuma annem baksa.”

Erga men tegsam-u, tug'ishni onam tug'sa. (B 443)

“Erle ben evlensem ya doğurmasını annem doğursa.”

Erimga yoqdim-elimga yoqdim. (A 293, B 442)

“Erimi memnun ettim, halkımı memnun ettim.”

Erimnikiga hokimman, o'g'limnikiga boqimman. (B 466)

“Eriminkine hâkimim, o'g'lumunkine bağımlıyım.”

Erimning topganini o'ynab yeyman, o'g'limning topganini o'ylab yeyman. (A 309, B 466)

“Erimin bulduğunu oynayıp yerim, o'g'lumun bulduğunu düşünüp yerim.”

Eriinchak qizni er olmas, er olsa xam ko'p qolmas. (B 443)

“Erincek kızı er almaz, er olsa da çok kalmaz.”

Ering suydi-eling suydi. (C 129)

“Erin sevdi halkın sevdi.”

Eriqqan qiz enagasi bilan o'ynashar. (A 326, B 489)

“Usanan kız dadısıyla oynadır.”

Erka o'g'il yovga yaramas. (B 60)

“Şımarık oğlan düşmana yaramaz.”

Erka qizning el bo'lishi qiyin. (A 52, B 60)

“Şımarık kızın yuva kurması zor.”

Erning hiylasi bitta bo'lsa, xotinning hiylasi mingta. (B 45, D 79)

“Erin hilesi bir tane olsa, kadının hilesi bin tane.”

Erning otini xotin chiqazar, xotinning otini o'tin chiqazar. (B 459, C 129)

“Erin adını kadın çıkarır, kadının adını odun çıkarır.”

Erning topganiga xotinniki qo'r bo'lar. (B 441, C 129)

“Erin kazandığına kadıninki kâr olur.”

Erta tur, otangni ko'r, otangdan so'ng otingni ko'r. (A 207, B 316)

“Erken kalk babanı gör, babandan sonra atını gör.”

Er-u xotin urushar, o'rtaga nodon tushar. (C 129)

“Er ve kadın dövüşür, ortaya cahil düşer.”

Er-xotin urishadi, esi ketgan bo'lishadi. (A 293)

“Er kadın dövüşür aklı giden uzlaştırır.”

Er-xotin urishar, esi ketgan bo'lishar. (C 129)

“Er kadının dövüşür aklı giden uzlaştırır.”

Er-xotin urishar, o'rtaga ahmoq tushar. (C 129)

“Er kadın dövüşür ortaya ahmak düşer.”

Er-xotinning loyi bir yerdan olinadi. (B 470)

“Er kadının çamuru bir yerden alınır.”

Er-xotinning o'rtasiga esi ketgan tushadi. (A 293, B 422 [... tushad.]

“Er kadının ortasına aklı giden düşer.”

Er-xotinning urishiga uy ostonasi quladi. (A 293, B 442)

“Er kadının dövüşüne ev eşiği devrilir.”

Eshak minchoq toj bo'lmas, it uzumi tok bo'lmas, eshak yig'ilib ot bo'lmas, o'z urug'ing yot bo'lmas. (B 495)

“Eşek boncuk taç olmaz, it üzümü üzüm olmaz, eşek yığılıp at olmaz, öz uruğun yad olmaz.”

Eshigi yomonning uyiga borma, onasi yomonning qizini olma. (A 329, B 493)

“Kapısı kötünün evine varma, anası kötünün kızını alma.”

Farzand baxti-ona taxti, farzand kamoli-ota jamoli. (C 139)

“Evlat bahtı anne tahtı, evlat kemali baba cemali.”

Farzand ko'rdingmi, ko'chat ek. (C 139)

“Evlada sahip oldun mu fidan dik.”

Farzanddan yo'rgak ayama. (C 140)

“Evlattan kundak esirgeme.”

Farzand-jonga payvand. (A 272, B 416, C 139, D 81)

“Evlat cana kaynak.”

Go'ja tuysang, mayda tuy, qaynotangning tishi yo'q. (C 133)

“Gevrek ufalasan küçük ufala, kaynatanın dişi yok.”

G'oz achchig'i qarg'aga bo'ladi, qiz achchig'i yangaga bo'ladi. (A 302, B 455, C 132

[...yangaga.]

“Boyun acısı kargaya olur, kız acısı yengeye olur.”

Gul o'ssa-yerning ko'rki, qiz o'ssa-elning ko'rki. (A 325, B 487)

“G l büyüse yerin güzelliği, kız büyüse halkın güzelliği.”

Gung bolaning gapini kar onasi tushunar. (C 138)

“Dilsiz  ocuğun konuŐmasını sağır annesi anlar.”

Gung qizning tilini onasi tushunar. (C 138)

“Dilsiz kızın dilini annesi anlar.”

Har bir ishning vaqti bor, har bir qizning baxti bor. (A 227, B 488)

“Her bir işin vakti var, her bir kızın vakti var.”

Har kim har nima deydi, qiz otasi bir nima deydi. (C 137)

“Herkes bir Şey der, kız babası bir Şey der.”

Har kimning har dardi bor, qari qizning er dardibor. (B 489)

“Herkesin her derdi var, karı kızın er derdi var.”

Har narsa o'z yerida qadrsiz. (A 196)

“Her şey öz yerinde kadirsiz.”

Hayitda xotin olma, yomg'irda yilqi olma. (B 494)

“Bayram günü hanım alma, yağmurda yilkı alma.”

Hayvonotda bo'ta soz, odamzotda boja soz. (C 137)

“Hayvanlarda köşek iyi, insanlarda bacanak iyi.”

Hokimnikidan ham singlimniki zo'r. (B 302)

“Hükümdarinkinden de kız kardeşiminki zor.”

Holvani hokim yer, kaltakni-yetim. (C 253)

“Helvayı hâkim yer, dayağı yetim.”

Ichquyov-kuchuk kuyov. (B 175)

“İç güveyisi, küçük damat.”

Ikki ovsinning kavushi kavushandozda chandishadi. (A186, B 280 [kavshandozda])

“İki eltinin galoşu (terliği) ayakkabılıkta bağlanır.”

Ikki xotin olibsan, bir baloga qolibsan. (C 126-127)

“İki kadın alırsan bir belaya kalırsın.”

Ikki xotin olibsan-bir baloga qolibsan. (B 153)

“İki kadın alırsan bir belaya kalırsın.”

Inisi borning irisi bor. (C 134, D 120)

“Küçük kardeşi varın irsiyeti var.”

Ishga buyursa, erinsang, o'g'lingning ko'ziga ko'rinma. (C 138)

“İşe buyursa erinsen oğlunun gözüne görünme.”

It qilig'ini egasi bilar, jiyan qilig'ini-tog'asi. (C 134)

“İtin davranışını sahibi bilir, yeğenin davranışını dayısı.”

Itning yovi-devona, kelinning yovi-qaynona. (A 317, B 478)

“İtin düşmanı divane gelinin düşmanı kaynana.”

Itning yovi-devona, kelinning yovi-qaynona. (C 127)

“İtin düşmanı divane, gelinin düşmanı kaynana.”

Jon olov-jon er. (A 152, B 227)

“Can alev, can er.”

Jon tortmasa, qon tortar. (C 133)

“Can çekmese, kan çeker.”

Joni boshqaning tani boshqa. (C 134)

“Canı başkanın teni başka.”

Kal qizning baxtini ko'r, o'tirgan taxtini ko'r. (A 227, B 488)

“Kal kızının bahtını gör, oturduğu tahtını gör.”

Kamolingni ko'ray, zavolingni ko'rmay. (B 200)

“Kemalini göreyim zevalini görmeyeyim.”

Kampirga-chol, kelinga-kuyov, qizga-bo'z. (A 152, B 227)

“Yaşlı kadına yaşlı adam, geline damat, kıza yiğit.”

Kasal oshdan, davo-qarindoshdan. (C 134)

“Hasta aştan, çare kardeşten.”

Katta qiz cho'ntak kavlar, kichiq qiz burun kavlar. (B 490)

“Büyük kız cep karıştırır, küçük kız burun karıştırır.”

Kelin bo'ldim-kaynonamga yoqmadim, qaynona bo'ldim-kelinimga yoqmadim. (A 140, B 207, C 127 [qaynonamga])

“Gelin oldum kaynanama yaranamadim, kaynana oldum gelinime yaranamadim.”

Kelin kelag'on bo'ldi, ovul kezag'on bo'ldi. (A 141, B 207, C 127)

“Gelin gelecek oldu, köy gezecek oldu.”

Kelin kelsa, kelimsak ko'payadi. (A 141, B 207)

“Gelin gelse gelen çoğalır.”

Kelin qildim deb kerilma, ishga buyursa, erinma. (C 138)

“Gelin yaptım deyip gerinme işe buyursa erinme.”

Kelin qiz bo'lmas, kuyov o'g'il. (A 147, B 220, C 138)

“Gelin kız olmaz, damat oğul.”

Kelin yomon emas, kelgan yeri yomon. (A 140, B 206, C 127, D 84)

“Gelin kötü değil geldiği yer kötü.”

Kelinchakning egasi bor, qudaga qatnash na darkor? (B 208, D 84)

“Genç gelinin sahibi var, dünüre gidip gelmeye ne gerek?”

Kelinim bor deb kerilma, ish buyursa, erinma. (B 207, C 127)

“Gelinim var deyip gerinme iş buyursa erinme.”

Kelining bitta bo'lsa-o'tirib yeysan, ikkita bo'lsa-turib yeysan, uchta bo'lsa yurib yeysan, to'rtta bo'lsa-yo'rg'alab yeysan. (A 141, C 127)

“Gelinin bir tane olsa oturub yersin, iki tane olsa durub yersin, üç tane olsa yürüyüp yersin, dört tane olsa koşub yersin.”

Kelining bitta bo'lsa-o'tirib yeysan, ikkita bo'lsa-yo'rg'alab yeysan. (B 207)

“Gelinin bir tane olsa oturup yersin, iki tane olsa koşup yersin.”

Kelining qayerliq bo'lsa, mehmoning shu yerlik. (B 207, C 127)

“Gelin nereli olsa, misafirin o yerli.”

Kelining yaxshi bo'lsa, o'g'lingdan ko'r, o'g'ling yomon bo'lsa, keliningdan ko'r. (C 139)

“Gelinin iyi olsa o'glundan gör, o'glun kötü olsa gelininden gör.”

Kelining yomon bo'lsa, o'g'lingdan ko'r, kuyoving yomon bo'lsa, qizingdan ko'r. (A 277, B 422)

“Gelinin kötü olsa o'glundan gör, damadın kötü olsa kızından gör.”

Keliningni qarg'ama-o'g'lingga tegar, kuyovingni qarg'ama-qizingga tegar. (B 479)

“Gelinini kargıma o'gluna değer, damadını kargıma kızına değer.”

Kelinlik-bedilxonlikdan qiyin. (B 442 / 479)

“Gelinlik şiir gecesinden zor.”

Kelinni kelar yilda ko'r. (A 141, B 207, D 84, E 22)

“Gelinini gelecek yılda gör.”

Kelinni kelasi yıl sina. (B 207)

“Gelini gelecek yıl sina.”

Kelinni kelganda ko'r, go'shangaga kirganda. (A 142, B 208 [... ko'r.]

“Gelini geldiğinde gör, gelin odasına girdiğinde.”

Kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r. (A 141, B 207, D 84, E 22)

“Gelini geldiğinde gör çeyizini yaydığında gör.”

Kelinni kelganda ko'r, sochbog'ini solganda ko'r. (A 142, B 208)

“Gelini geldiğinde gör, saç bağıni saldığında gör.”

Kelinoying-keyingi oying. (B 479)

“Yengen sonraki ayın.”

Kelishmaganning kelini o'g'irlik qilar. (A 141, B 207)

“Anlaşmayanın gelini hırsızlık yapar.”

Kir yuvmoqchi bo'lsang, kindikdoshingnikiga bor, bo'z yigirmoqchi bo'lsang, emikdoshingnikiga bor. (B 214, D 56)

“Kir yıkamacı olsan eş kardeşine git, kirmenci olsan süt kardeşine git.”

Kishi bolasi farzand bo'lmas, farzand bo'lsa ham xursand qilmas. (B 216)

“Kişi çocuğu evlat olmaz, evlat olsa da mutlu etmez.”

Kishi bolasi mayiz bersang ham turmas. (C 140)

“Kişi yavrusu, kuru üzüm versen de durmaz.”

Kishi bolasiga kishmish bersang ham kishilik qilmas. (B 216)

“Kişi yavrusuna kuru üzüm versen de insanlık yapmaz.”

Kishi bolasiga kishmish bersang ham turmas, o'z bolangning o'zagiga ursang ham ketmas. (B 216, D 40)

“İnsan yavrusuna kuru üzüm versen de durmaz, kendi yavrunun köküne (özüne) vursan da gitmez.”

Kishi bolasini erkalasang ham turmas, o'z bolangni tepkilasang ham ketmas. (B 216)

“İnsan yavrusu şımartsan da durmaz, kendi yavrunu tepiklesen de gitmez.”

Kishining bolasiga kishmish bersang ham turmas. (C 134)

“İnsanın yavrusuna kuru üzüm versen de durmaz.”

Kiyiming yomon bo'lsa, bir yog'ingga yarar, bolang yomon bo'lsa, bir kuningga yarar. (C 139)

“Giysin kötü olsa bir yağmura yarar, çocuğun kötü olsa bir gününe yarar.”

Kiyiming yomon-bo'lsa ham yogingga yaraydi, bolang yomon bo'lsa ham bir kuningga yaraydi. (B 470)

“Giysin kötü olsa da yağmura yarar, çocuğun kötü olsa da bir gününe yarar.”

Ko'chada dakki yegan-alamini xotinidan oladi. (B 236, D 160)

“Sokakta azar yiyen elemi hanımından alır.”

Ko'rkli kelin, ko'rkli kelin, bitta bolang bo'lsin, ko'ray, ishli kelin, ishli kelin, qaynonang o'lsin, qo'ray. (B 479)

“Güzel gelin, güzel gelin bir tane çocuğun olsun göreyim, işli gelin işli gelin kaynanan ölsün göreyim.”

Kul og'il bo'lmas, kuyov o'g'il bo'lmas. (A 147)

“Köle oğul olmaz, damat oğul olmaz.”

Kuldan devor bo'lmas, kuyovdan-o'g'il. (B 220)

“Külden duvar olmaz, damattan oğul.”

Kuldan tom bo'lmas, kuyov o'g'il bo'lmas, qumdan qo'rg'on bo'lmas, quldan bek bo'lmas. (B 220)

“Külden ev olmaz, damat oğul olmaz, kumdan kale olmaz, köleden bey olmaz.”

Kuldan tom bo'lmas, kuyov o'g'il bo'lmas. (B 220)

“Külden ev olmaz, damat oğul olmaz.”

Kunda kelsa, kuyov yomon. (D 93)

“Her gün gelse damat kötü.”

Kunda urish bo'lsin desang, kundosh qil. (B 221-222, C 127)

“Her gün dövüş olsun desen kuma yap.”

Kundosh ko'rganning qizini olma. (A 329, B 493 [Qundosh ko'rg'anning ...])
“Kuma görenin kızını alma.”

Kundosh kundoshga paxta otadi, ovsin ovsinga tosh otadi. (A 186, B 280)
“Kuma kumaya pamuk atar, elti eltiye taş atar.”

Kundoshing bo'lsa-bo'lsin, kundoshvachchang bo'lmasin. (B 222, C 127)
“Kuman olursa olsun, çocuğu olmasın.”

Kundoshlar kul otishar, ovsinlar iğna otishar. (A 186, B 280, E 92)
“Kumalar kül (kebab) için çatışır, eltiler iğne için çatışır.”

Kundoshli uyda kunda urush. (C 127)
“Kumalı evde her gün kavga.”

Kundoshli uyda to'zim yo'q. (B 222[Qundoshlik ...], C 127)
“Kumalı evde takat yok.”

Kundoshlik boshim-zaharli oshim. (B 222)
“Kumalı başım zehirli aşım.”

Kunim uchun kulaman, kundoshim bolasini suyaman. (B 222)
Günüm için gülerim kumamın çocuğunu keserim.”

Kuyov o'g'il bo'lmas. (B 220)
“Damət oğul olmaz.”

Kuyov quvsa eshik bog'in tut, o'g'il quvsa to'r boshiga o't. (A 147, B 220, C 139)
“Damət kovsa kapı kolunu tut, oğul kovsa başköşeye geç.”

Kuyovdan nevara qolar, nevaradan evara³¹⁷ qolar. (C 139)

---

³¹⁷ Torun çocuğu.

“Damattan torun kalır, torundan çocuğu kalır.”

Kuyov-kuyov yig'ilib, bolang bo'lmas, qo'ni-qo'shni yig'ilib, xolang bo'lmas. (B 220)

“Damatların toplanıp çocuğun olmaz, konu komşu toplanıp teyzen olmaz.”

Kuyov-kuyovcha yig'ilib, o'g'ling bo'lmas, kelin-kevat yig'ilib, qizing bo'lmas. (B 220)

“Damatların toplanıp oğlun olmaz, gelinlerin toplanıp kızın olmaz.”

Kuyovni o'g'il bil, kelinni-qiz. (C 139)

“Damadını oğul bil, gelinini kız.”

Kuyovni payg'ambarlar siylabdi. (A 147, B 219, D 62)

“Damada peygamberlerde değer verirmiş.”

Kuyovnikida quyruq yegandan, o'g'ilnikida yumruq ye. (C 139)

“Damadında kuyruk yiyeceğine oğlunda yumruk ye.”

Kuyovnikida quyruq yegandan-o'g'ilnikida yudruq yegan yaxshi. (A 147, B 219, D 94)

“Damadında kuyruk yiyenden oğlunda yumruk yiyen iyi.”

Kuyovning xo'rdasidan o'g'ilning yuvindisi yaxshi. (C 139)

“Damadının yahnisinden oğlunun artık yemeği iyi.”

Kuyovning xo'rdisidan o'g'ilning yundisi yaxshi. (A 147, B 219)

“Damadının yahnisinden oğlunun artık yemeği iyi.”

Kuzgi oftobga qizingni qo'y, yozgi oftobga kelingni qo'y. (C 134)

“Güzünki güneşe kızımı koy, yazınki güneşe gelinini koy.”

Kuzgi qattiq-kuyovga bergusiz. (A 147, B 220, D 94)

“Güzünki yoğurt damada verilmez.”

Maslahatsiz turmush to'ydan keyin buzilar. (A 329, B 493)

“Tavsiye edilmeyen evlilik düğünden sonra bozulur.”

Mehr bilmas qarindoshdan, mehr bilgan yot yaxshi. (A 219, B 340)

“Merhamet bilmez kardeşten, merhamet bilen yabancı iyi.”

Men bolamni deyman, bolam bolasini deydi. (A 165, B 249)

“Ben çocuğuma derim çocuğum çocuğuna der.”

Milkini ko'r, bo'zini ol, onasini ko'r, qizini ol. (A 329, B 493)

“Kenarını gör bezini al, annesini gör kızını al.”

Ming ignani yig'sang taman bo'lmas, ming ammani yig'sang onang bo'lmas. (B 314)

“Bin iğneyi bir araya getirsen çuvaldız olmaz, bin halanı bir araya getirsen annen olmaz.”

Mirishkor xotinning qo'li charx yigirar, oyog'i beshik tebratar. (B 458)

“Becerikli kadının eli iplik eğirir, ayağı beşik sallar.”

Mol topmas yigit bo'lmas, o'g'il topmas ayol bo'lmas. (B 487)

“Mal kazanmayan yiğit olmaz, oğul bulmayan kadın olmaz.”

Molni topar erning eri, huzurini ko'rar so'nggi eri. (B 261)

“Malı kazanır erin eri, huzurunu görür sonraki eri.”

“Mo'min” kelinning supurgisi xashak ostida turadi. (A 141, B 207)

“Mümin” gelinin süpürgesi pislik altında durur.”

Musofirga qiz berma-shahri ikki, ko'ngli ikki. (A 24, B 24)

“Misafire kız veme şehri iki gönlü iki.”

Nodon o'g'il otasiga qaramas. (B 316)

“Cahil oğul babasına bakmaz.”

Och kishi moy tanlamas, qari qiz boy tanlamas. (B 489)

“Aç kişi yağ seçmez, yaşı geçmiş kız koca seçmez.”

Odam bo'ladigan bola olisga qaraydi. (A 58, B 73-74)

“Adam olacak çocuk uzağa bakar.”

Odobli bola olamga manzur. (B 56)

“Edepli çocuk âleme manzur.”

Odobli bola-orli bola, odobsiz bola-sho'rli bola. (B 56)

“Edepli çocuk arlı çocuk, edepsiz çocuk şerli çocuk.”

Og'a-ini araz(li) bo'lsa ham g'araz(li) bo'lmas. (A 219, B 340, C 134)

“Ağabey kardeş arasında küskünlük olsa da düşmanlık olmaz.”

Og'a-ini talashsa, yov chopganda yarashar. (A 219, B 340)

“Ağabey, kardeş dalaşsa düşman koştığında barışır.”

Og'a-iniga qarab mol o'sar, qarag'ayga qarab tol o'sar. (B 340)

“Ağabey, kardeşe bakıp mal artırır, çam ağacına bakıp söğüt büyür.”

Og'a-ining bo'lsa-dushmanim yo'q dema, ovsining bo'lsa-kundoshim yo'q dema. (B 340)

“Ağabey kardeşin olsa düşmanım yok deme, eltin olsa kumam yok deme.”

Og'a-ining bor bo'lsa, dushmanim yo'q dema, ovsining bor bo'lsa, kundoshim yo'q dema. (A 186, B 280)

“Ağabey kardeşin varsa düşmanım yok deme, eltin varsa, kumam yok deme.”

Og'a-ining qadrini baloli bo'lganda bilirsan, ota-onang qadrini bolali bo'lganda bilarsan. (B 317)

“Ağabey kardeşinin kadrini kötü olduğun zaman bilirsin, anne babanın kadrini çocuklu olduğun zaman bilirsin.”

Og'a-ining totuv bo'lsa-ot ko'p, opa-singling totuv bo'lsa-osh ko'p. (A 219, B 339, D 79, E 27)

“Ağabey kardeşin samimi olsa at çok; abla kız kardeş samimi olsa aş çok.”

Og'a-ining yomonlab, qani tulpor topganing, arg'umoqni yomonlab, qani tulpor topganing?! (A 219, B 70 / 340)

“Ağabey, kardeşini kötuleyip hani tulpar bulduğun, argumağını kötuleyip hani tulpar bulduğun?”

Og'a-inining ozganin o'zlari emas, yot bilar. (C 134)

“Ağabey, kardeşinin azdığını kendileri değil yabancı bilir.”

Og'ani ko'rib ini o'sar, opani ko'rib sin(gl)i o'sar. (B 340)

“Ağabeyini görüp erkek kardeş büyür, ablasını görüp kız kardeş büyür.”

O'gay ota o'kirar, yuragidan bo'kirar. (C 135)

“Üvey baba ağlar, yüreğinden böğürür.”

O'g'il bo'lsin, qiz bo'lsin, qo'l oyog'i tez bo'lsin. (B 474, D 144)

“Oğul olsun kız olsun kol ayağı tez olsun.”

O'g'il otasi mard bo'lsa, qiz otasi-bechora. (C 140)

“Oğul babası mert olsa, kız babası biçare.”

O'g'il otasiga o'xshamasa, qoni harom. (C 140)

“Oğul babasına benzemese kanı haram.”

O'g'il tug'magan xotindan-o'g'loqlagan echki ortiq. (A 325, B 487)

“Oğul doğurmayan kadından oğlaklayan keçi fazla.”

O'g'il uylantirganga o'n yil yondoshma, qiz chiqarganga qirq yil yondoshma. (B 490)

“Oğul evlendirene on yıl yanaşma, kız çıkarana kırk yıl yanaşma.”

O'g'il yeb o'rga ketar, qiz yeb qirga ketar. (B 474, C 140, D 144)

“O'g'ul yiyip çukura gider, kız yiyip kıra gider.”

O'g'il yoqqan chiroqni qiz ham yoqadi. (A 325, B 487, C 140 [... yoqar.]

“O'g'ulun yaktığı lambayı kız da yakar.”

O'g'ilga bir kerak bo'lsa, qizga ming kerak. (B 490)

“O'g'ula bir gerekse, kıza bin gerek.”

O'g'ilning to'yi-o'yin, qizning to'yi-qiyin. (B 490)

“O'g'lunun düğünü oyun, kızının düğünü zor.”

O'g'il-qiz dono bo'lsa, el-u yurt xursand. (C 140)

“O'g'ul kız akıllı olsa, halk ve yurt mutlu.”

O'g'il-qiz yaxshi bo'lsa, ota-ona xursand. (C 140)

“O'g'ul kız iyi olsa, baba ana mutlu.”

O'g'il-qizning savdosi, ketga tegdi novdasi. (B 248 / 475, D 144 [navdosi])

“O'g'ul kızın sıkıntısı, arkasına değdi dalı.”

O'g'il-uylanguncha o'g'il, qiz-chiqquncha qiz. (B 475)

“O'g'ul evlenince oğul, kız çıkınca kız.”

O'gir tariqni tuyib so'k etar, ota o'g'lini so'qib soq atar. (B 315)

“Dibek darıyı ezip kabuğunu çıkartır, baba oğlunu vurup kavrayıp geçer.”

O'g'limning ilik oshidan-erimning urgan toshi yaxshi. (B 466, C 131)

“O'g'lumun ilik aşından erimin vurduğu taş iyi.”

O'g'limning suyuq oshi, ichida qayroq toshi. (B 465)

“O'g'lumun şehriye çorbası, içinde bileme taşı.”

O'g'limning topganini ingrab yeyman. (C 129)

“O'g'lumun kazandığını inleyip yerim.”

O'g'ling ahmoq bo'lsa ham, kelining dono bo'lsin. (C 131)

“O'g'lun ahmak olsa da gelinin akıllı olsun.”

O'g'ling boqsın, kelining sog'sin. (C 131 / 140)

“O'g'lun baksın gelinin sövsün.”

O'g'ling gap uqmasa, keliningga uqtir. (B 474, D 144 [... uqtir.]

“O'g'lun laf anlamasa gelinine anlattir.”

O'g'ling tentak bo'lsa ham, omon bo'lsin. (B 470)

“O'g'lun aptal olsa da sağlam olsun.”

O'g'ling yomon bo'lsa, keliningdan ko'r, qizing yomon bo'lsa, kuyovingdan ko'r. (C 131)

“O'g'lun kötü olsa gelininden gör, kızın kötü olsa damadından gör.”

O'g'lingni sevsang, qulingdek ishlat. (A 209, B 318)

“O'g'lunu seviyorsan kölen gibi çalıştır.”

Og'riq-oshdan, dov-qarindoshdan, toz-tanishdan, qo'tir-qamishdan. (B 340)

“Ağrı aştan, dava kardeşten, kel tanıdıktan, uyuz sazlıktan.”

Og'riq-oshdan, dov-qarindoshdan. (B 340)

“Ağrı aştan, dava kardeşten.”

Og'zi qiyshiq bo'lsa ham, boyning qizi kuyov tanlaydi. (A 220, B 341, D 16)

“Ağzı çarpık olsa da zenginin kızı damat seçer.”

Og'zimda oshim, ko'zimda yoshim. (A 68, B 86)

“Ağzımda aşım gözümde yaşım.”

Oila ahil bo'lsa, bitmaydigan ish qolmas. (B 396)

“Aile uyum ichinde olsa bitmeyen ish kalmaz.”

Oila tinch-yurt tinch. (C 127)

“Aile huzurlu yurt huzurlu.”

O'lgan-ayol bo'lsin, to'kilgan-ayron bo'lsin. (B 14)

“Ölen kadın olsun, dökülen ayran olsun.”

O'lganimning kunidan cholga tegib boraman. (A 68, B 86)

“Öldüğümden sonraki gün yaşlıyla evlenip gidemem.”

Olisdagining oti o'zguncha, qo'radoshingning qo'yi o'zsin. (B 296)

“Uzaktakinin atı ileri geçinceye kadar, kardeşinin koyunu ileri geçsin.”

Olishmoq-bor, otishmoq-yo'q. (B 340)

“Alışmak var, çatışmak yok.”

Olti kun och qolsang ham, otang odatin qo'yma! (B 313)

“Altı gün aç kalsan da atanın âdetini bırakma.”

Olti kun och qolsang ham, otangni mehmon qil. (A 207, B 316)

“Altı gün aç kalsan da babanı misafir et.”

Olti og'a yig'ilib ota bo'lmas, yetti yanga yig'ilib ona bo'lmas. (A 206, B 314)

“Altı ağabey yığılıp baba olmaz, yedi yenge yığılıp anne olmaz.”

Oltin-kumushning eskisi bo'lmas, ota-onaning bahosi bo'lmas. (A 206, B 314)

“Altın gümüşün eskisi olmaz, baba ananın pahası olmaz.”

Oltmish qulon ot bo'lmas, tug'ishganing yot bo'lmas. (B 495, C 134)

“Altmış kulun at olmaz, kardeşin yad olmaz.”

Ona kulfatin ona bilar, ota kulfatin ota bilar. (B 317)

“Ana külfetini ana bilir, baba külfetini baba bilir.”

Ona mehridan ota qahri ortiq. (A 206, B 315)

“Anne şefkatinden baba kahrı fazla.”

Onaga bolaning olaligi yo'q. (A 206, B 315)

“Anneye çocuğun huzursuzluğu yok.”

Onaga o'xshab qiz tug'ilmas, otaga o'xshab-o'g'il. (C 139)

“Anneye benzer kız doğmaz, babaya benzer oğul.”

Ona-mehribon, ota-g'amguzor. (A 206, B 315, C 139)

“Ana zarif, baba teselli veren.”

Onang o'gay bo'lsa, otang o'zingniki emas. (B 302, C 139, D 22)

“Annen üvey olsa baban kendininki değil.”

Onangni otangga beparдоз ko'rsatma. (D 22, E 26)

“Anneni babana makyajsız gösterme.”

Onangning yaxshiligini bemor bo'lsang bilarsan. (A 208, B 317)

“Annenin iyiliğini hasta olunca bilirsin.”

Onaning ko'ngli bolada, bolaning ko'ngli dalada. (A 199, B 302, C 139, D 22, E 26)

“Annenin gönlü çocukta, çocuğun gönlü tarlada.”

Ona-olam quvonchi. (B 315)

“Anne âlem kıvancı.”

Onasi maqtagan qizni olma, yangasi maqtagan qizdan qolma. (A 330, B 494)

“Annesi övünen kızı alma, yengesi övünen kızıdan kalma.”

Onasi suyganning bolasi suy. (A 207)

“Annesini sevenin çocuğunu sev.”

Onasin suyganning bolasing suy. (B 315)

“Annesini sevenin çocuğunu sev.”

Onasini ko'rib, qizini ol. (E 94)

“Annesini görüp kızını al.”

Onasiz kelin-yuvosh, onali kelin-bebosh. (B 303, C 139, D 23)

“Anasız gelin nazik, analı gelin başıboş.”

O'nqir bo'lsin, cho'nqir bo'lsin, uying bo'lsin, ayiq bo'lsin, sariq bo'lsin, boying bo'lsin.
(B 227)

“Delik olsun, çukur olsun, evin olsun, ayı olsun, sarı olsun, kocan olsun.”

O'nta o'g'lim bo'lguncha, bitta cholim bo'lsin. (A 309, B 466, C 130)

“On tane oğlum oluncaya kadar bir tane yaşlım olsun.”

Oqboshdan o'tin bo'lmas, o'ynashdan-xotin. (A 217, B 337, C 128, D 17)

“Akbaştan odun olmaz, oynaştan kadın.”

O'quvning boshi harf bo'lar, harfning boshi alif bo'lar, xotinning qadri bilmaganlar,
oxir borib g'arib bo'lar. (B 243)

“Okumanın başı harf olur, harfin başı elif olur, hanımının kadrini bilmeyenler, ahıra
gidip garip olur.”

O'rada yot-da, o'g'il tug'. (A 313, B 470)

“Çukurda yadda oğul doğ.”

O'roq tutib otang qolguncha, o'ymoq tutib onang qolsin. (A 199, B 301, C 130-131)

“Orak tutup baban kalincaya kadar yüksük tutup annen kalsın.”

O'rta yo'lda oting o'lmasin, o'rta yoshda-xotining. (A 277, B 422, C 131)

“Orta yolda atın ölmesin, orta yaşta hanımın.”

Ortki ayilning botganini egasi bilmas, ot bilar, og'a-inining ozganini o'zlari bilmas, yot bilar. (B 340)

“Arkadaki egerin kayış tokasının battığını sahibi bilmez at bilir, ağabey kardeşin azdığını kendileri bilmez yad bilir.”

Oshga borgan-otidan ko'ngli qolar, toyga borgan-xotinidan. (D 26)

“Aşa giden atından gönlü kalır, düğüne giden hanımından.”

Oshnachilik-bir yilchilik, qudachilik-ming yilchilik. (C 134)

“Akrabalık bir yıllık, dünürlük bin yıllık.”

Ostingdagi otingga ishonma, qo'yningdagi xotiningga ishonma. (B 13-14)

“Altındaki atına inanma, koynundaki hanımına inanma.”

Ot bo'lari qulunligidan belgili, er bo'lari lo'laligidan belgili. (A 58, B 73)

“At olacağı kulunluğundan belli, er olacağı yastığından belli.”

Ot mingan otasin tanimas. (D 27)

“At binen babasını tanımaz.”

Ot olma piyodaning maslahati bilan, xotin olma bo'ydoqning maslahati bilan. (A 329, B 493)

“At alma piyadenin tavsiyesi ile hanım alma bekârın tavsiyesi ile.”

Ot olsang oriqdan ol, qiz olsang, qallochdan ol. (B 494)

“At alsan zayıf al, kız alsan hallaçtan al.”

Ot olsang ovuling bilan kengash, xotin olsang urug'ing bilan kengash. (A 329, B 493)

“At alsan köyün ile tartış, hanım alsan uruğun ile tartış.”

Ot olsang yaqından ol, xotin olsang yiroqdan ol. (A 330, B 494)

“At alsan yakından al, hanım alsan uzaktan al.”

Ot olsang yurishligin ol, xotin olsang es-xushligin ol. (A 330, B 494)

“At alsan hızlısını al, hanım alsan akıllı, hoşunu al.”

Ot olsang, oy kengash, xotin olsang-yil. (B 493)

“At alsan ay danış, hanım alsan yıl.”

Ot o'rnini toy bosar, ota o'rnini-o'g'il. (A 205, B 313, D 31)

“At yerini tay basar, baba yerini oğul.”

O't tutunsiz bo'lmas, yigit yoziqsiz bo'lmas. (A 98, B 134)

“Ateş dumansız olmaz, yiğit yazıksız olmaz.”

Ota bo'lmagan-ota qadriga yetmas. (B 317)

“Baba olmayan babasının kadrini bilmez.”

Ota bo'lmay, ota qadrini bilmas, ona bo'lmay-ona qadrini. (B 317)

“Baba olmadan baba kadrini bilmez, anne olmadan anne kadrini.”

Ota boyligi o'g'ilga yuqmas, ona boyligi qizga yuqmas. (B 317)

“Babanın zenginliği oğluna yetmez, annenin zenginliği kızına yetmez.”

Ota buzganni o'g'il tuzadi. (B 313)

“Babanın bozduğunu oğul düzeltir.”

Ota g'ayratli bo'lsa, bola ibratli bo'lar. (A 208, B 318, D 28)

“Baba gayretli olsa, çocuk ibretli olur.”

Ota kasbi qorin to'yg'azar. (B 313)

“Baba mesleği karın doydurur.”

Ota kasbi-bolaga harom emas. (A 206, B 313)

“Baba mesleği çocuğa haram değil.”

Ota kasbi-o'g'ilga halol. (B 313)

“Baba mesleği oğluna helal.”

Ota ko'rganni bola ko'rmas, bola ko'rganni ota ko'rmas. (B 313)

“Babanın gördüğünü çocuk görmez, çocuğun gördüğünü baba görmez.”

Ota ko'rgan-o'q yo'nar, ona ko'rgan-to'n bichar. (A 206, B 314)

“Babadan gören ok yontar, anadan gören kaftan biçer.”

Ota ko'rmaganni bola qo'radi. (A 205, B 313[... ko'radi.]

“Babanın görmediğini çocuk görür.”

Ota moli qo'shilmasa, bola boyimas. (A 206, B 315 / 319)

“Baba malı katılmasa çocuk zenginleşmez.”

Ota moli-bolaga uyutqi. (B 319)

“Baba malı çocuğa kaynak.”

Ota moliga ishonma, ota so'ziga ishon. (B 317)

“Baba malına inanma, baba sözüne inan.”

Ota oldida kek urma, odobingga chek urma. (B 316)

“Baba önünde düşmanlık etme, edebini bozma.”

Ota o'lib, bola qolsa-murodiga yetgani, bola o'lib, ota qolsa-armoni ichda ketgani. (A 52, B 60)

“Baba ölüp çocuk kalsa muradına ereni, çocuğu ölüp baba kalsa pişmanlık içinde gideni.”

Ota qadrini ota bo'lganda bilasan. (A 208, B 317)

“Baba kadrini baba oldugun zaman bilirsin.”

Ota so'rab netarsan, erning o'zi bo'lgan so'ng, yo'lni so'rab netarsan, ot ustiga mingan so'ng. (B 317)

“Atı sorup ne edersin, erin kendisi olduktan sonra, yolu sorup ne edersin, at üstüne bindikten sonra.”

Ota tilin olmagan-omon bo'lib ko'p yurmas. (B 317)

“Baba dilini almayan sağ olarak çok yürümez.”

Ota xarid qilganni, bola furush qiladi. (A 209, B 318)

“Babanın satın aldığı, çocuk satar.”

Ota-bola urishar, og'a-ini yulishar. (B 340, C 134)

“Baba çocuk bağrıdır, ağabey kardeş yoluşur.”

Ota-bolaga sinchi. (A 208, B 318)

“Baba çocuğun uzmanı.”

Otadan mol qolar, kamol qolmas. (A 208, B 317)

“Babadan mal kalır, kemal kalmaz.”

Otadoshim, otga min, otasi boshqa, otdan tush. (C 134)

“Babadan bir olduğum ata bin, babası başka attan in.”

Otalashdan oltov bo'lguncha, onalashdan ikkov bo'l. (A 199, B 301)

“Babası bir olandan altıncı oluncaya kadar annesi bir olandan ikinci ol.”

Otalashning oti o'zguncha, ovuldoshning toyi o'zsin. (B 296)

“Babası bir olanın atı öne geçene kadar köylünün tayı öne geçsin.”

Otalashning sovg'asi oyida qaytadi. (B 323)

“Babasi bir olanin hediyesi ayinda döner.”

Otali yetim-orsiz yetim, onali yetim-orli yetim. (B 301)

“Babalı yetim arsız yetim, analı yetim arlı yetim.”

Otang erdir, sen ham erdek qiliq qil! (B 313)

“Baban erdir, sende er gibi davran.”

Otang kim bo'lsa, shuning o'g'lisan. (A 208, B 318)

“Baban kimse, onun oğlusun.”

Otang o'lsa, yuzini yop. (B 322, D 36)

“Baban ölse yüzünü kapat.”

Otangga berganingni bolangdan olasan. (B 316)

“Babana verdiğini çocuğundan alırsın.”

Otangga nima qilsang, bolangdan shuni ko'rasan. (A 207-208, B 316)

“Babana ne yapsan çocuğundan onu körürsün.”

Otangga nima qilsang, oldingga shu keladi. (B 316)

“Babana ne yapsan ileride o gelir.”

Otangga qilganingni bolangdan ko'rarsan. (C 139)

“Babana yaptığını çocuğundan görürsün.”

Otangni ko'rsang, otdan tush. (A 207, B 316)

“Babanı görseñ attan in.”

Otangni sog'insang, tog'angni ko'r. (C 134)

“Babanı özlersen, dayını gör.”

Otangning bog'u bo'stoni bilan qolguncha, onangning charx kalavasi bilan qol. (B 301)
“Babanın bağı bostanı ile kalıncaya kadar annenin çıkırık, çilesi ile kal.”

Otangning chorbog'ida qolguncha, onangning o'ymog'ida qol. (A 199, B 301)
“Babanın bağ evinde kalıncaya kadar annenin oymağında kal.”

Otaning boy davlati bilan qolgandan-onaning pilta savati bilan qolgan yaxshi. (A 199, B 301)
“Babasının zengin devleti ile kalandan, annesinin pamuk yumağı dolu sepeti ile kalan iyi.”

Otaning yuvoshi-bolaning rohati. (A 209, B 318 [yuvvoshi])
“Babanın nazikliği, çocuğun rahatlığı.”

Ota-ona qadrini ota-ona bo'lganda bilasan. (B 317)
“Baba ana kadrini baba ana olduğun zaman bilirsın.”

Ota-onadan qolgan-qo'r-qut. (B 319)
“Baba anadan kalan mal servet.”

Ota-onang bo'lsa bo'lsın, og'zi burni bo'lmasın. (A 208 / 309, B 316)
“Baba anan olursa olsun, ağzı burnu olmasın.”

Ota-onang-chin do'sting, oshna-og'ayning-yo'l do'sting. (B 314)
“Baba anan gerçek dostun, arkadaşın, kardeşin yol arkadaşın.”

Ota-onaning duosi o'tga-suvga botirmas. (A 207, B 316)
“Baba ananın duası ateşe suya batırmaz.”

Ota-onaning gunohi ko'p bo'lsa, bola yig'laydi. (B 121)
“Baba ananın günahı çok olsa çocuk ağlar.”

Ota-onasin hurmat qilgan-bola-chaqasidan hurmat ko'radi. (B 316)

“Baba anasina hürmet eden, çoluk çocuğundan hürmet görür.”

Ota-onasin tanimagan-tangrisin tanimas. (B 317, E 89 [onasini])

“Baba anasını tanımayan tanrısını tanımaz.”

Otasi bir otishar, onasi bir topishar. (A 198, B 301)

“Babası bir atışır, annesi bir barışır.”

Otasi bo'lishganning o'g'li urishqoq bo'lar, onasi bo'lishganning qizi yig'loq bo'lar. (A 52, B 60)

“Babası uzlaşmacı olanın oğlu kavgacı olur, annesi uzlaşmacı olanın kızı ağlak olur.”

Otasi borning unimi bor, onasi borning tenimi bor. (A 206, B 314)

“Babası varın verimi var, anası varın sükûneti var.”

Otasi boshqa, otdan tush, otalashim, otga min. (B 322)

“Babası başka, attan in, babası bir, ata bin.”

Otasi devor minmaganning o'g'li ot minibdi. (A 205, B 313)

“Babası duvar binmeyenin oğlu at biner.”

Otasi qulon otolmaganning bolasi quyon otolmas. (B 318)

“Babası kulun vuramayanın çocuğu tavşan vuramaz.”

Otasi shahar ko'rmaganning bolasi Shanxay ko'ribdi. (A 205, B 313)

“Babası şehir görmeyenin çocuğu Şangay görür.”

Otasi tentakning-biri tentak, onasi tentakning bari tentak. (A 209)

“Babası aptalın biri aptal, anası aptalın tümü aptal.”

Otasi turib, bolasi so'ylagandan kech, og'asi turib, inisi so'ylagandan kech! (A 208, B 316)

“Babası durup çocuğu söyleyenden geç, ağabeyi durup kardeşi söyleyenden geç.”

Otasi ulgurmaganni o'g'li tugatar. (A 206, B 313)

“Babasının yetiştirmediyini oğlu tüketir.”

Otasi urmagan qo'ng'izni, bolasi urar to'ng'izni. (A 205, B 313)

“Babası vuramaz böceği, çocuğu vurur domuzu.”

Otasi yomon-osh talashar, yalqov odam-ish talashar. (B 121)

“Babası kötü, aş yağmalar, tembel adam iş iddalaşır.”

Otasi yoy otganning bolasi o'q yo'nar. (B 314)

“Babası yay atanın çocuğu ok yontar.”

Otasi-garang, o'g'li-farang. (A 205, B 313)

“Babası aptal, oğlu becerikli.”

Otasin siylamaganni bolasi siylamas. (B 316)

“Babasına değer vermeyene çocuğu değer vermez.”

Otasini urganing-bolasini urganing. (B 315)

“Babasını vuranın, çocuğunu vuranın.”

Otasining qarg'ishin olgan-aravakash bo'ladi. (A 208, B 317)

“Babasının kargışını alan arabacı olur.”

Otasiz o'g'il-bir yetim, onasiz o'g'il-ikki yetim. (B 301)

“Babasız oğul bir yetim, anasız oğul iki yetim.”

Otdan toy o'zadi, otadan-bola. (A 205, B 313)

“Attan tay geçer, babadan çocuk.”

Oti o'lsa, toyi bor-no'xtasi yerda qolmaydi, otasi o'lsa, o'g'li bor-yurti vayron bo'lmaydi. (A 206, B 313)

“Atı ölse tayı var dizgini yerde kalmaz, babası ölse oğlu var yurdu viran olmaz.”

Oting xo'ra bo'lsa-berdi xudo, xotining xo'ra bo'lsa-urdi xudo. (B 326 / 460)

“Atın doymaz olsa verdi Hüda, hanımın doymaz olsa vurdu Hüda.”

Oting yomon bo'lsa, armoning ketar, xotining yomon bo'lsa, darmoning ketar. (B 460)

“Atın kötü olsa pişmanlığın devam eder, hanımın kötü olsa dermanın gider.”

Oting yomon bo'lsa, sotib qutulasan, xotining yomon bo'lsa, qaytib qutulasan? (B 460)

“Atın kötü olsa satıp kurtulursun hanımın kötü olsa ne yapıp kurtulursun?”

O'tinning yaxshisi yantoq, xotinnig yaxshisi qalmoq, qaysi nomardning ishi, yor ustiga yor olmoq?! (A 329-330, B 153 / 493)

“Odonun iyisi deve dikenini, kadının iyisi Kalmuk, hangi namerdin işi yâr üstüne yâr almak?”

O'tinning yaxshisi yantoq, xotinning yaxshisi qalmoq. (C 131)

“Odonun iyisi deve dikenini, kadının iyisi Kalmuk.”

O'tirgan qiz o'rnini topar. (B 488)

“Oturan kız yerini bulur.”

O'tmas pichoq taqquncha, tishlab yegin to'yguncha; yomon xotin olguncha, bo'ydoq yurgin o'lguncha. (A 330, B 494)

“Kesmez bıçak takıncaya kadar, dişleyip ye doyuncaya kadar, kötü kadın alıncaya kadar bekâr yürü ölünceye kadar.”

Otning yomoni-ola, xotinning yomoni-balo. (B 460, D 30)

“Atı kötüsü ala, kadının kötüsü bela.”

Ovsin-ajin yigilsa, ajina bazmi qurilar. (A 186, B 280, C 134)

“Eltine kırışıklık toplansa ruhuna ziyafet kurulur.”

Ovul aymog'i bilan, bo'ta taylog'i bilan. (C 127)

“Köy oymağı ile köşek yavrusu ile.”

Ovul-aymog'i bilan, tuya-taylog'i bilan. (A 206, B 315)

“Köy oymağı ile deve köşegi ile.”

O'xshatmasdan uchratmas. (A 314, B 472)

“Benzetmeden karşılaştırmaz.”

Oy minmay oting maqtama, yil turmay xotining maqtama. (A 141, B 207)

“Ay binmeden atını övme, yıl durmadan hanımını övme.”

Oy minmay otingni maqtama, yil turmay-xotiningni. (A 304, B 459)

“Ay binmeden atını övme, yıl durmadan hanımını.”

O'ynashga ishonib, ersiz qoldim. (A 218)

“Oynaşa inanıp ersiz kaldım.”

O'z bolang o'z gagiga tepsang ham ketmas. (C 140)

“Kendi çocuğun köküne tepsende gitmez.”

Oz ham bitar, ko'p ham bitar, totuvlikka ne yetar?! (B 340 / 396)

“Az da biter çok da biter dostluğa ne yeter?”

O'z uyimning xushligi-oyoq-qo'limning bo'shligi. (C 130)

“Kendi evimin hoşluğu, elimin ayağımın boşluğu.”

O'z uyim-o'lan-to'shagim. (C 130)

“Kendi evim eskiyen yatağım.”

O'zakdan chiqqan o't yomon, o'zingdan chiqqan yot yomon. (A 309, B 465 [O'zaqdan])

“Kökten çıkan ot kötü, kendinden çıkan yad kötü.”

O'zga o'zingdek bo'lmas, yot-yaqiningdek. (B 495, C 135)

“Başkası kendininki gibi olmaz, yad yakınını gibi.”

O'zing o'yinda bo'lsang ham, o'ying uyingda bo'lsin. (B 466, C 130 [... o'yda], D 125)

“Kendin oyunda olsan da aklın evinde olsun.”

O'zing suyganni olguncha, o'zingni suyganni ol. (A 330, B 494, C 130)

“Kendinin sevdiğini alıncaya kadar kendini seveni al.”

O'zing tug'may ul (o'g'il) bo'lmas, sotib olmay qul bo'lmas. (C 135)

“Kendi doğurmadığı oğul olmaz, satıp almadığın köle olmaz.”

O'zing uchun o'l yetim! (A 83, B 109)

“Özün için öl yetim!”

O'zingni yomonlasang, yotning mehri ketar. (C 135)

“Kendini kötölesen yadın merhameti gider.”

O'zingnikini yomonlasang, o'zgadan mehr ko'tarilar. (B 495)

“Kendininkini kötölesen başkasından merhamet bekler.”

Oziqli ot horimas, qarindoshli-qarimas. (B 340, C 134)

“Beslenen at yorulmaz, kardeşli yaşlanmaz.”

Pardozchini uyida ko'r, xotiningni to'yda ko'r. (A 223 [uyda], B 345, D 135)

“Makyajcıyı evinde gör, hanımını düğünde gör.”

Paxmoq qizning baxtini bersin. (A 223)

“Karışık kızın bahtını versin.”

Podshoning hukmidan bolaning hukmi zo'r. (C 139)

“Padişahın hükmünden çocuğun hükmü zor.”

Pulni pul topar, o'g'ilni-qiz. (C 139)

“Parayı para bulur, oğulu kız.”

Qadr bilmas qarindoshdan qadr bilgan yot yaxshi. (B 115)

“Kadir bilmez kardeşten kadir bilen yabancı iyi.”

Qalam yo'nsang uzun yo'ngil uchini, xotin olsang to'ldir quti ichini. (B 490)

“Kalem yontsan uzun yont ucunu, kadın alsan doldur sandık içini.”

Qaqillagan xotinni qiz berganda ko'rarmiz. (A 33, B 32)

“Kıkırdayan kadını kız verdiğiinde görürüz.”

Qarg'a kelsa qaramadim, zag'izg'on kelsa sanamadim, qo'ldan kelganni ayamadim, hech qaynonamga yaramadim. (A 317, B 478)

“Karga gelse bakmadım, saksagan gelse saymadım, elden geleni esirgemedim, hiç kaynanama yaramadım.”

Qargalikka qoqitmadim, chumchuqlikka cho'qitmadim. (B 395)

“Kargaya vurdurmadım, alakargaya gagalatmadım.”

Qarg'aning g'oz bolasi, har kimning o'z bolasi. (B 513)

“Karganın güçlü yavrusu, her kimsenin kendi yavrusu.”

Qari bor uyning zari bor. (A 207, B 315)

“Yaşlısı olan ev zengin olur.”

Qari qiz er tanlamas, o'lgan odam yer tanlamas. (B 489)

“Yaşı geçmiş kız er seçmez, ölen adam yer seçmez.”

Qari qiz ovg'a chiqar, ketidan g'ovg'a chiqar. (A 326, B 489)

“Yaşı geçmiş kız ava çıkar, arkasından kavga çıkar.”

Qari qizga tong otmas. (A 326, B 489)

“Yaşı geçmiş kıza tan atmaz.”

Qarindoshdan qarz olma, qarindoshga qarz berma, qarindoshdan qiz olma, qarindoshga qiz berma. (A 24, B 24, D 18)

“Kardeşten borç alma, kardeşe borç verme, kardeşten kız alma, kardeşe kız verme.”

Qarindoshdan qarz olma, qarindoshga qiz berma. (C 136)

“Kardeşten borç alma, kardeşe kız verme.”

Qarindoshdan qorishgan afzal. (C 136)

“Kardeşten karışan daha iyi.”

Qarindoshimda bo'lguncha, chirog'donimda bo'lsin. (C 136)

“Kardeşimde oluncaya kadar lamba yakıcıda olsun.”

Qarindoshing kelsa kelsin, bo'z xaltasi kelmasin. (A 331, B 495, C 136)

“Kardeşin kelirse gelsin, bez kesesi gelmesin.”

Qarindoshing qarindosh emas, kasbdoshing-qarindosh. (C 136, D 19)

“Kardeşin kardeş değil, meslektaşın kardeş.”

Qarindoshingda qayg'u bo'lmasin. (A 331, B 495)

“Kardeşinde kaygı olmasın.”

Qarindoshingga qarz berma, bersang so'rama. (C 136)

“Kardeşine borç verme, versende isteme.”

Qarindoshingni oshga chaqir, choshga chaqirma. (A 331 [chosh], B 495, C 136)

“Kardeşini aşa çağır, harmana çağırma.”

Qarindoshingni yomonlab, qaydan tuqqan topasan. (C 136)

“Kardeşini kötuleyip nasıl kardeş bulursun.”

Qarindoshli qarimas. (C 136)

“Kardeşli yaşlanmaz.”

Qarini siyla, o'zing ham qartayarsan. (A 207, B 315)

“Yaşlıya hürmet et, kendin de yaşlanacaksın.”

Qarisini ko'r, bo'zini ol, onasini ko'r, qizini ol. (A 329, B 493)

“Karısını gör bezini al, anasını gör kızını al.”

Qartayib qolgan bo'lsa ham, otaning bori yaxshi. (A 33)

“Yaşlanıp kalmış olsa da babanın var olanı iyi.”

Qattiq gapirsang, qarindoshingga yoqmaysan. (A 331, B 495)

“Büyük konuşacak olsan da kardeşini kırma.”

Qayga borsang, shunda bor, qaynonangning ishi yo'q. (C 133)

“Nereye varsan şunda var, kaynananın işi yok.”

Qayg'u yo'g'ida qayg'u bo'ldi, o'gay qaynonamning o'lgani. (B 173)

“Keder yokken keder oldu, üvey kaynanamın öldüğü.”

Qayg'um yo'g', qaynonam qayg'usi-qayg'u. (B 173)

“Kederim yok, kaynanamın kederi, keder.”

Qayg'um yo'q, qaynonam-qayg'u. (B 478)

“Kederim yok kaynanam keder.”

Qayning kelsa, ketmon chop, qayrilmasa, mayrilsin. (C 136)

“Kaynın gelse kazma çapala, dönmezse eğilsin.”

Qaynonaga tosh otsang, tosh olasan, osh bersang, osh olasan. (B 479)

“Kaynanaya taş atsan taş alırsın, aş versen aş alırsın.”

Qaynonaga tosh otsang, tosh olasan, qaynonaga osh bersang, osh olasan. (C 131)
“Kaynanaya taş atsan taş alırsın, kaynanaya aş versen aş alırsın.”

Qaynonam-qaynonam, qaynegachimdan qo'rqaman. (B 479, C 131)
“Kaynanam kaynanam, büyük görümcemden korkarım.”

Qaynota ham-ota, qaynona ham-ona. (C 131)
“Kaynata hem baba, kaynana hem ana.”

Qaynota-ota bo'lur, qaynona ona bo'lur. (A 317, B 479)
“Kaynata baba olur, kaynana ana olur.”

Qaypag'och qalin bo'lsa, yomg'ir o'tmas, og'a-ini totuv bo'lsa, xo'rlik yetmas. (A 219, B 340)
“Karaağaç sık olsa yağmur geçmez, ağabey kardeş samimi olsa horlanmaz.”

Qayrag'och qattiq bo'lur-yorib bo'lmas, qiz otasi qattiq bo'lsa-borib bo'lmas. (B 488)
“Karaağaç sert olur yarılmaz, kız babası sert olsa varılmaz.”

Qayrag'och qattiq ekan, sinmas ekan, qarindoshga qiz bergan tinmas ekan. (A 24, B 24)
“Karaağaç sert imiş, kırılmaz imiş, akrobaya kız veren dinlenmez imiş.”

Qayta chopgan yov yomon, qayta kelgan qiz yomon. (A 282)
“Yeniden koşan düşman kötü, yeniden gelen kız kötü.”

Qazisan, qartasan, asl zotingga tortasan. (E 95)
“Kazsan, yaşlansan, asıl zatına çekersin.”

Qirg'og'ini ko'r, bo'zini ol, onasini ko'r, qizini ol. (A 329, B 493)
“Kenarını gör bezini al, anasını gör kızını al.”

Qish kunining huzuri-quruq bo'lsa o'tini, er kishining huzuri-yaxshi bo'lsa xotini. (B 460)

“Kış günün huzuru kuru olsa odunu, er kişinin huzuru iyi olsa hanımı.”

Qishki qatiq-qizga bergusiz. (A 147, B 220)

“Kışınki katık kıza verilmez.”

Qiyshiq bo'lsa ham yo'l yaxshi, yomon bo'lsa qam-o'g'il. (B 470, C 141 [ham..., ham ...])

“Büklüm olsa da yol iyi, kötü olsa da oğul.”

Qiz ammaga o'xshar, o'g'il-tog'aga. (C 136)

“Kız halaya benzer, oğul dayıya.”

Qiz asrolmagan tul etar, o'g'il asrolmagan qul etar. (B 488)

“Kız esir almayan dul eder, oğul esir almayan köle eder.”

Qiz bersang, otasiga qarab ber, qiz olsang, onasiga qarab ol. (A 329, B 493)

“Kız versen babasına bakıp ver, kız alsan annesine bakıp al.”

Qiz bilagin shimarur, turli ipak ximarur. (A 325, B 487)

“Kız bileğini sıvar, türlü ipek yuvarlar.”

Qiz bola erda yaxshi, er olmasa-go'rda yaxshi. (B 489)

“Kız çocuk erde iyi, er almasa mezarda iyi.”

Qiz bola har joyda qiz bolaligiga boradi. (B 488)

“Kız çocuk her yerde kız çocukluğa varır.”

Qiz bola-birovning xasmi. (A 325, B 488)

“Kız çocuk, birinin mülkü.”

Qiz bola-uy ziynati. (B 487)

“Kız çocuk ev ziyneti.”

Qiz desa qiziqasan, hay-hay uning qalini! (B 490)

“Kız dese merak etsen, hay hay onun kalını.”

Qiz husni-yuragida. (B 494)

“Kızın hüsnü yüreğinde.”

Qiz olmagan yigit qizdan suluv. (C 131)

“Kızın almadığı yigit kızdan güzel.”

Qiz ovulning ko'rki, yigit-ovulning erqi. (B 487)

“Kız köyün güzelliği, yigit köyün hürriyeti.”

Qiz puli-sut puli. (C 141)

“Kız parası süt parası.”

Qiz puli-tuz puli. (C 141)

“Kız parası tuz parası.”

Qiz qalini-qirq yilqi. (B 490)

“Kız kalını kırk yılki.”

Qiz qalinsiz bo'lsa ham, qa'dasiz bo'lmaydi. (B 490)

“Kız kalınsız olsa da yas törensiz olmaz.”

Qiz saqlading-o't saqlading. (C 141)

“Kız sakladın, ot (ateş) sakladın.”

Qiz saqlaguncha, bir siqim tuz saqla. (C 141)

“Kız saklayıncaya kadar bir avuç tuz sakla.”

Qiz sochi sayin sovchi keltirar, eshikni boy ochib, boyvuchcha bekitar. (B 488)

“Kız saçı uzadıkça çöpçatan getirir, kapıyı koca açıp hanımı kapatır.”

Qiz tuqquncha, quz tug'! (A 324, B 487)

“Kız doğuncaya kadar kaz doğ.”

Qiz yetilib, qirg'oqqa ketar, o'g'il yetilib, yiroqqa ketar. (B 475, C 140)

“Kız yetişip kenara gider, oğlan yetişip uzağa gider.”

Qizga er topiladi, yigitga yor topiladi. (A 227)

“Kıza er bulundu, yigide yâr bulundu.”

Qizi bor uy doim sarishta. (A 235, B 487)

“Kızı var ev daima temiz.”

Qizi borning baxti bor, o'g'li borning taxti bor. (B 416 / 470, C 141)

“Kızı varın bahtı var, oğlu varın tahtı var.”

Qizi borning-nozi bor. (B 488)

“Kızı varın nazı var.”

Qiziga joni achigan-kelinini qarg'aydi. (B 478)

“Kızına canı acıyan gelinini kargır.”

Qizil yuzli yig'itga qizil yuzli qiz bitar. (B 488)

“Kızıl yüzlü yigide kızıl yüzlü kız yetişir.”

Qizim uyda, qilig'i tuzda. (A 325, B 488)

“Kızım evde karakteri düzgün.”

Qizimning qaynonasi yomon, o'zimning kelinim yomon. (A 140 / 317, B 207, C 131)

“Kızımın kaynanası kötü, kendi gelinim kötü.”

Qizim-qizim-qiz kishi, qizimga kelar yuz kishi. (B 488, C 141)

“Kızım kızım kız kişi, kızıma gelir yüz kişi.”

Qızın tiymagan-tizin quchoqlar. (A 325, B 487)

“Kızını dövmeyen dizini kucaklar.”

Qizing bo'y yetsa, qizi yaxshi bilan qo'shni bo'l, o'g'ling er yetsa, o'g'li yaxshi bilan qo'shni bo'l. (C 131)

“Kızın yetişkinliğe ulaşsa kızı iyi ile komşu ol, oğlun yetişkinliğe ulaşsa oğlu iyi ile komşu ol.”

Qizing kimni sevsa-kuyoving shu. (A 23, B 24 / 489)

“Kızın kimi sevsen damadın o.”

Qizing o'ssa qirga ket, o'g'ling o'ssa, o'rga ket. (C 141)

“Kızın büyüse kıra git, oğlun büyüse çukura git.”

Qizing o'ssa, uyga yut kelar, o'g'ling o'ssa, uyga qut kelar. (C 141)

“Kızın büyüse eve kıtlık gelir, oğlun büyüse eve kut gelir.”

Qizing o'ssa-uyga yut keladi, o'g'il o'ssa-uyga qut keladi. (B 490)

“Kızın büyüse eve kıtlık gelir, oğlun büyüse eve kut gelir.”

Qizini tanlaganga ber. (B 24)

“Kızını seçtiğine ver.”

Qizli kishi qir oshar. (A 325, B 487, C 141)

“Kızlı kişi kır aşar.”

Qizli uy qudasiz bo'lmas. (B 488, C 136)

“Kızlı ev dünürsüz olmaz.”

Qizli uy-fayzli uy. (A 324, B 487)

“Kızlı ev güzel ev.”

Qizli uyga qirq ot bog'lanadi. (B 488)

“Kızlı eve kırk at bağlanır.”

Qizli uyni shoh ham so'ratadi, gado ham. (B 488)

“Kızlı evi şah da soruşturur, dilenci de.”

Qizli uy-nozli uy, o'g'illi uy-sozli uy. (C 141)

“Kızlı ev nazlı ev, oğullu ev sözlü ev.”

Qizli uy-qimizli uy. (A 325, B 487)

“Kızlı ev kıımızlı ev.”

Qiz-meniki, baxti o'zganiki. (B 488, C 140)

“Kız benimki bahtı başkasıniki.”

Qizni beshikka sol, sepini sandiqqa sol. (B 490)

“Kızı beşiğe sal, çeyizini sandığa sal.”

Qizni erkalatsang, erningga tepar, o'g'ilni erkalatsang, burningga tepar. (A 52, B 60)

“Kızı şımartsan erini tekmeler, oğlu şımartsan burnunu tekmeler.”

Qizni erkiga qo'ysang, o'yinchiga tegadi. (B 488)

“Kızı iradesine bıraksan oynakla evlenir.”

Qizni kim suymaydi, qimizni kim ichmaydi?! (A 325, B 487)

“Kızı kim sevmez, kıımızı kim içmez.”

Qizni oshig'iga ber. (A 23, B 24 / 489, D 127)

“Kızı aşığına ver.”

Qizni so'raganga ber, qimizni-suvsaganga. (A 23, B 24 / 489, D 127)

“Kızı isteyene ver, kıımızı susayana.”

Qizni tanlaganga ber. (B 489)

“KIZI seçtiğine ver.”

Qiznikida go'sht yegandan o'g'ilnikida musht yegan yaxshi. (A 147, B 219)

“Kızınkinde et yiyenden, oğulunkinde yumruk yiyen iyi.”

Qizning bo'yi yetdi-boshingga yov yetdi. (B 490, C 141)

“Kızın yetişkinliğe ulaştı, başına düşman yetişti.”

Qizning qiligi ko'chada bilinadi. (A 325, B 488)

“Kızın karakteri sokakta bilinir.”

Qiz-qo'noq. (B 488, C 141)

“Kız konuk.”

Qiz-uyning cho'risi, ham o'g'risi. (C 141)

“Kız evin ortakçısı hem hırsızı.”

Qobil farzand-jonga payvand. (A 303, B 455)

“Yetenekli evlat cana kaynak.”

Qobil o'g'il otga mindirar noqobil o'g'il otdan indirar. (A 303, B 456)

“Yetenekli oğul ata bindirir, yeteneksiz oğul attan indirir.”

Qo'chqor bo'lar qo'zining peshonasi do'ng bo'lar, og'a bo'lar yigitning peshonasi keng bo'lar. (A 58, B 73)

“Koç olacak kuzunun alını çıkıntılı olur, ağabey olacak yiğidin alını geniş olur.”

Qo'chqor bo'lar qo'zining peshonasi do'ng bo'lar, odam bo'lar bolaning etak-yengi keng bo'lar. (B 73)

“Koç olacak kuzunun alını çıkıntılı olur, adam olacak çocuğun etek, yeni, geniş olur.”

Qo'l yetmasga bo'y cho'zma. (A 336)

“Kol yetmeze boy uzatma.”

Qon-qarindosh-jon qarindosh. (A 331, B 495, C 136, D 119)

“Kan kardeş, can kardeş.”

Qori bo'lmasa-qish xunuk, yori bo'lmasa-qiz xunuk. (A 326, B 489)

“Karı olmasa kış çirkin, yâri olmasa kız çirkin.”

Qovunning yomoni-po'la, xotinning yomoni- bo'la. (C 136)

“Kavunun kötüsü aşırı olgunu, kadının kötüsü bela.”

Qo'y qo'zichog'i bilan chiroyli, xotin-chaqalog'i bilan. (B 59, B 470, C 141)

“Koyun kuzucuğu ile güzel, kadın çocuğu ile.”

Qo'zi ma'rab o'sar, bola-yig'lab. (C 141)

“Kuzu meleyip büyür, çocuk ağlayıp.”

Qozilashgan-qarindosh bo'lmas. (A 219, B 340, C 136)

“Davalastığın kardeş olmaz.”

Qo'zi-qo'chqordan nishon, o'g'il-otadan. (A 209, B 401)

“Kuzu koçtan işaret, oğul babadan.”

Qozon olsang qoqib ol, xotin olsang boqib ol. (A 329, B 493, C 131, D 122)

“Kazan alsan vurup al, hanım alsan bakıp al.”

Qozonga qaragan qarindosh emas, qarashgan-qarindosh. (C 136)

“Kazana bakan kardeş değil, yardım eden kardeş.”

Quda bo'lding-judo bo'lding. (C 136)

“Dünür oldun ayrıldın.”

Quda bo'lguncha ko'p sinash, quda bo'lgach ko'p siylash. (A 333, B 498, C 136)
“Dünür oluncaya kadar çok sına, dünür olunca çok değer ver.”

Quda bo'lsang, qul bo'lsa ham, siyla. (C 136)
“Dünür olsan, köle olsa da değer ver.”

Quda-andalik joyingdan qulunli biyangni ayama. (C 136)
“Dünür (bandalik: kölelik) yerinden kulunlu kısırağını esirgeme.”

Quda-andaning moli bir. (C 136)
“Dünür (bandaning: kölenin) malı bir.”

Qudachilik-ming yilchilik. (C 136)
“Dünürlük bin yıllık.”

Qudang qul bo'lsa, quldek bo'l. (B 499, C 136)
“Dünürün köle olsa, (sende) köle gibi ol.”

Qudang qul bo'lsa-da, uni siyla, qudang kelsa, unga qilmagil hiyla. (B 498-499)
“Dünürün köle olsa da ona değer ver, dünürün gelse ona yapma hile.”

Qudangdan qarz so'rama. (C 131)
“Dünüründen borç isteme.”

Qudangdan qo'y so'rama, qo'shningdan uy so'rama. (B 499, C 131)
“Dünüründen koyun isteme, komşundan ev isteme.”

Qudaning moli bo'lguncha, ori bo'lsin. (B 489)
“Dünürünün malı oluncaya kadar arı olsun.”

Qumga sepgan bilinmas, qizga bergan ko'rinmas. (B 490)
“Kuma serpilən bilinmez, kıza verdiği görünmez.”

Qurbaqaning tirikligi kol bilan, xotinning tirikligi el bilan. (C 131)
“Kurbağanın diriliği göl ile kadının diriliği halk ile.”

Quyushqondan tashqari kuchanma. (A 336)
“Haddinden fazla övünme.”

Rahim qilma yetimga, yetim urar ketingga. (A 82, B 108 [Rahm])
“Acıma yetime, yetim vurur arkana.”

Ro'zg'or o'lchov bilan, boylik tejov bilan. (C 128)
“Ev işleri ölçme ile zenginlik tasarruf ile.”

Ro'zg'ori kattaning tashvishi ham katta. (C 128)
“Ev işleri çoğaldıkça dert de büyür.”

Ro'zgo'rning nimasi yo'q-bo'zdan xaltasi. (C 128)
“Evin işinin neyi yok, bezden kesesi.”

Sakson biya, sakkiz tuya-sepli qizning qalini. (B 490)
“Seksen kısrak, sekiz deve çeyizli kızın kalını.”

Sandig'i to'la sepi bo'lguncha, yuragi to'la epi bo'lsin. (A 330, B 494)
“Sandığı dolu çeyizi oluncaya kadar yüreği dolu becerisi olsun.”

Sarishta bo'lsa xotining, shirin o'tar kun-tuning. (B 459)
“Temiz olsa hanımın, güzel geçer gecen gündüzün.”

Savr kelsa, muz turmas, quda kelsa, qiz turmas. (B 488)
“Boğa gelse buz durmaz, dünür gelse kız durmaz.”

Semiz qo'zining go'shti yaxshi, oqil onaning-qizi. (B 493)
“Semiz kuzunun eti iyi, zeki annenin kızı.”

Seni sevgan-yo'lingga qarar, sevmaydigan-qo'lingga qarar. (B 459)

“Seni seven yoluna bakar, sevmeyen eline bakar.”

Sepli qizim kerilar, sepsiz qizim sepilar. (B 490)

“Çeyizli kizim gösteriş yapar, çeyizsiz kizim serpilir.”

Shaftolining tagida shamollagan qaynonam, quni-qo'shniga chiqib, yomonlagan qaynonam. (B 173)

“Şeftalinin dibinde üşüten kaynanam, konu komşuya çıkıp kötüleyen kaynanam.”

Shaltoq xotin uy changitar. (B 459)

“Pis kadın ev tozlandırır.”

Sherikchilik-bir yilchilik, qudachilik-ming yilchilik. (A 333, B 499, C 135)

“Ortaklık bir yıllık, dünürlük bin yıllık.”

Shoshgan qiz erga yolchimas. (B 488)

“Acele eden kız ere güzel gelmez.”

Sinamasdan yor qilma. (A 329, B 493)

“Sinamadan yâr yapma.”

Sinamay qilingan turmush sakkiz kundan oshmaydi. (B 493)

“Sınanmadan yapılan evlilik sekiz günü aşmaz.”

Sopol chinni bo'lmas, begona-ini bo'lmas. (B 495, C 134 [... ini.]

“Kil porselen olmaz, yabancı kardeşin olmaz.”

Suluv bo'lgan bilan yor bo'la bilmas, tuya bo'lgan bilan nor bo'la bilmas. (B 494)

“Güzel olmak ile yâr olunmaz, deve olma ile hecin olunmaz.”

Suluv-suluv emas, suygan-suluv. (B 494)

“Güzel, güzel değil seven güzel.”

Tangri berganning o'g'li to'rt bo'lar, biri nomard bo'lsa, biri mard bo'lar. (A 43, B 44)

“Tanrı verenin oğlu dört olur, biri namert olsa biri mert olur.”

Tanlab-tanlab, tozga yo'liqibdi. (A 16)

“Seçip seçip kele rastlamış.”

Teng etmay, duch etmas. (B 472)

“Denk etmeden görüştürülmez.”

Tengsiz turmush-to'ydan keyin buzilar. (A 58)

“Denksiz evlilik düğünden sonra bozular.”

Terak tomiriga tayanar, odam-tug'ishganlariga. (C 134)

“Ağaç köklerine dayanır, adam kardeşlerine.”

Terakka qarab tol o'sar, onaga qarab qiz o'sar. (A 329, B 493)

“Ağaca bakıp dal büyür, anaya bakıp kız büyür.”

Terini sangobdan keyin ko'r, kelinni-tuqqandan keyin. (A 141, B 207)

“Deriyi karardıktan sonra gör, gelini doğurduktan sonra.”

Tirikligimda qilmading shod, o'lganimdan keyin xoh qilu, xoh qilmagil yod. (A 254)

“Diriliğimde yapmadın şad, öldüğümünden sonra ister yap ister yapma yâd.”

Tog'ning ko'rki qor bilan, erning ko'rki yor bilan. (A 276, B 422)

“Dağın güzelliği kar ile erin güzelliği yâr ile.”

Tog'ning ko'rki-lola bilan, uyning ko'rki-bola bilan. (A 50, B 58)

“Dağın güzelliği lale ile evin güzelliği çocuk ile.”

Tol yog'och madang bo'lmas, begona dadang bo'lmas. (B 495, C 134)

“Katrana ağacı kapı tokmağı olmaz, yabancı baban olmaz.”

To'ng'ich qiz bo'lsa-bir davlat, o'g'il bo'lsa-qo'sha davlat. (B 487)

“İlk çocuk kız olsa bir zenginlik, oğul olsa çifte zenginlik.”

To'rkini yaqinning to'shagi yig'ilmas. (A 330, B 494)

“Baba evi yakının döşegi çökmez.”

To'rt o'g'illi-to'ra xotin. (B 470)

“Dört oğullu, efendi kadın.”

Totuv turmush-uzoqumr. (A 256, B 396, D 99)

“Uyumlu evlilik uzun ömür.”

Toy ulg'aysa ot tinar, o'g'il ulg'aysa ota tinar. (B 395)

“Tay büyüse at dinlenir, oğul büyüse baba dinlenir.”

To'yi bo'lmas qiz bo'lmas. (B 488)

“Düğünü olmayan kız olmaz.”

Tuganchagin tugib turgan tayyor qiz yig'lab-yig'lab erga borar, ayyor qiz. (B 86)

“Demetini bağlayıp hazırlanmış kız ağlaya ağlaya ere gider, kurnaz kız.”

Tug'iladigan bolaga to'g'anoq bo'lma. (A 313, B 470)

“Doğacak olan çocuğa engel olma.”

Tug'ishgan omonlikda emas, yomonlikda bilinar. (B 495, C 134)

“Kardeş esenlikte değil, kötülükte bilinir.”

Tug'ishganning qadri omonlikda emas, yomonlikda bilinar. (A 219, B 340)

“Kardeşinin kadri esenlikte değil, kötülükte bilinir.”

Tuqqaniga suyunma, turganiga suyun. (A 262, C 139)

“Doğduğuna sevinme, durduğuna sevin.”

Tuqqan-ona emas, boqqan-ona. (B 395)

“Doğuran ana değil, bakan ana.”

Tuxumi birning bari bir. (C 134)

“Cinsi birin tümü bir.”

Tuz saqlama-suv bo'lur, qiz saqlama-quv bo'lur. (A 326, B 489, C 139)

“Tuz saklama su olur, kız saklama kurnaz olur.”

Ulug' uyga ne kerak, kichik uyga shu kerak. (C 128)

“Büyük eve ne gerek, küçük eve şu gerek.”

Umr savdosi-qiyin savdo. (C 128)

“Ömür anlaşması zor anlaşma.”

Umringa umr qo'shgan-yor, jonimga huzur qo'shgan-yor. (A 152, B 227)

“Ömrüme ömür ekleyen yâr, canıma huzur ekleyen yâr.”

Umringdan uch kun qolsa ot ol, bir kun qolsa-xotin. (C 135)

“Ömründen üç gün kalsa at al, bir gün kalsa hanım.”

Urishganing o'z og'ayning bo'lsin. (C 135)

“Dövüştüğün kendi üvey kardeşin olsun.”

Urishmaydigan o'g'il yo'q, kerishmaydigan kelin yo'q. (B 479)

“Dövüşmeyen oğul yok, gösteriş yapmayan gelin yok.”

Urishqoq xotin bor qishloqqa qo'riqchining hojati yo'q. (B 459)

“Kavgacı kadın olan köyde şakacının haceti yok.”

Urugginga so'z aytsang, orasini uzib ayt, otang ishga buyursa, namozingni buzib ayt.

(B 316)

“Uruğuna söz söyleyen arasından seçip söyle, baban işe buyursa namazını bozup söyle.”

Uy o'zimminki dema, uy orqasida kishi bor. (B 410)

“Ev kendiminki deme, ev arkasında kişi var.”

Uyga jihaz yarashar, xotinga-libos. (C 128)

“Eve eşya yakışır, kadına elbise.”

Uylangan-o'g'il-qiziga quvongan. (C 128)

“Evlenen oğul, kıza kıvanır.”

Uyni bekasi bezaydi. (B 422)

“Evi, hanımı süsler.”

Uyni uy qilgan-erning topishi-yu, xotinning ko'rpa tikishi. (A 293, B 441, C 128)

“Evi ev yapan erkeğin bulduğu ya, kadının yorgan dikişi.”

Xeshlik-xushlik. (C 135)

“Akrabalık hoşluk.”

Xo'rlamagil xotinni, erlar yirtar putingni. (A 162, B 243)

“Horlama hanımını, erler parçalar ayağını.”

Xotin azobi do'zax azobidan yomon. (B 460)

“Kadının azabı cehennem azabından kötü.”

Xotin borki, arpa undan osh qilar, xotin borki, bug'doy unni tosh qilar. (A 304, B 458)

“Kadın varki arpa unundan aş yapar, kadın varki buğday ununu taş yapar.”

Xotin boshlagandan to'y bo'lmas. (A 14, B 13)

“Kadının başlattığından düğün olmaz.”

Xotin degan erdan to'rt enlik pastda yurishi kerak. (A 14, B 14)

“Kadın dediğin erinden dört enlik geride yürümesi gerek.”

Xotin er orqasidan-xotin, xonim xon orqasidan-xonim. (C 128)

“Kadın er arkasından kadın, hanım han arkasından hanım.”

Xotin eri bilan, dehqon yeri bilan. (B 441)

“Kadın eri ile çiftçi yeri ile.”

Xotin g'ayratlanib, qozon qaynatolmas. (A 14, B 13)

“Kadın gayret edip kazan kaynatamaz.”

Xotin o'ldi-qamchining sopi sindi. (B 422)

“Kadın öldü kamçının sapı kırıldı.”

Xotin olma, qayin ol, borar joyga tayin ol. (C 135)

“Hanım alma kayın al, vardığın yere tayin ol.”

Xotin olmoq eshak savdosi emas. (C 135)

“Hanım almak eşek ticareti değil.”

Xotin olmoqqa cho't kerak, botmon dahsar et kerak. (B 490)

“Hanım almaya hesap gerek batman dahsar ³¹⁸et gerek.”

Xotin olsang, o'tin ol, bir quchog'in ortiq ol. (C 128)

“Hanım alsan odun al, bir kucak dolusu fazla al.”

Xotin so'zini qondirar, erni urug'idan tondirar. (B 459)

“Kadın konuşması kandırır, erini uruğundan eder.”

Xotin urug'i kelsa-eshik ochiq, er urug'i kelsa-xotin qochiq. (B 208)

---

³¹⁸ Batmanın kırkta biri.

“Kadın uruğu gelse kapı açık, er uruğu gelse kadın kaçak.”

Xotin yaxshi-er yaxshi. (B 459, C 128)

“Kadın iyi, er iyi.”

Xotini o'lgan qizli ovulga qarab yig'laydi. (A 277, B 422)

“Hanımı ölen kızlı köye bakıp ağlar.”

Xotini qiz tug'di deb o'pkalama, sherning erkak-urg'ochisi baravar. (A 325, B 487, C 140 [... barovar.]

“Hanımın kız doğurdu deyip öfkelenme, aslanın erkek dişisi aynı.”

Xotining ishchan bo'lsa, safarda xatar bo'lmas. (B 459)

“Hanımın çalışkan olsa seferde tehlike olmaz.”

Xotining yaxshi bo'lsa, to'yga bormoq-na hojat, xotining yomon bo'lsa, azaga bormoq-na hojat?! (B 460, C 128 [... ne..., ... ne ...])

“Hanımın iyi olsa düğüne gitmeye ne hacet, hanımın kötü olsa yasa gitmeye ne hacet.”

Xotining yomon bo'lsa, ayb o'zingda. (A 277, B 422)

“Hanımın kötü olsa ayıp kendinde.”

Xotiningni urma, etagingni burma. (A 49, B 57)

“Hanımına vurma eteğini burma.”

Xotinni yaxshi ko'rsatgan qo'lidagi bolasi. (C 140)

“Kadını iyi gösteren kolundaki çocuğu.”

Xotinni yaxshi ko'rsatgan-qo'lidagi bolasi, daraxtni yaxshi ko'rsatgan-shoxidagi mevasi. (B 416 / 470)

“Kadını iyi gösteren kolundaki çocuğu, ağacı iyi gösteren dalındaki meyvesi.”

Xotinning chiroyi-erdan. (A 276-277, B 422, C 129)

“Kadının güzelliği erinden.”

Xotinning otini yetim çıkarar, yetimning otini-xotin. (C 129)

“Kadının adını yetim çıkarır, yetimin adını kadın.”

Xotinning yaxshi-yomoni mehmon kelganda bilinadi. (A 304, B 459, C 129)

“Kadının iyisi kötüsü misafir geldiğinde bilindir.”

Xotinning yomoni er qaritar. (C 128)

“Kadının kötüsü er yaşlandırır.”

Xotinning yomoni-erning zavoli, xotinning yaxshisi-erning kamoli. (B 460, C 129)

“Kadının kötüsü erinin zevali, kadının iyisi erinin kemali.”

Xotinning yomoni-umrning egovi. (B 460, C 128)

“Kadının kötüsü ömrünün dırdırcısı.”

Xotin-qamchi emas, qo'ldan tashlamassan. (B 422)

“Kadın kamçı değil elden kurtulmazsan.”

Xotin-qizning ishini tovuq cho'qib bitirolmas. (A 277, B 422)

“Kadın, kızın işini tavuk gagalayıp bitiremez.”

Xotinsiz o'tish-xato, bolasiz o'tish-jafo. (A 51 / 277 / 313, B 59 / 422 / 470, C 140)

“Hanımsız geçiş hata, çocuksuz geçiş cefa.”

Xotinsizga rahmat yo'q, o'g'ilsizga-davlat. (A 51, B 59)

“Hanımsıza rahmet yok, oğulsuza zenginlik”

Xotinsizlik-mehnat, xotinbozlik-la'nat. (A 277, B 422)

“Hanımsızlık iş, çapkınlık lanet.”

Xotin-umr yo'ldoshi. (B 422, C 128)

“Hanım ömür yoldaşı.”

Xotin-uy bezakchisi, er-uy ko'makchisi. (B 441, C 128)

“Kadın ev güzelleştiricisi, er ev yardımcısı.”

Yangam sanchadi, men tortaman. (B 455)

“Yengem sokar, ben çekerim.”

Yangamning sho'rvasini shirin qilgan-akamning masallig'i. (A 302, B 455, C 129, D 181, E 34)

“Yengemin çorbasını lezzetli yapan ağabeyimin mahsulatı.”

Yangamsanu yangamsan, ishton bichar bilmaysan. (B 455)

“Yengemsin ya yengemsin iç donu biçmeyi bilmezsin.”

Yangi yor topilganda eskisidan kechmoq kerak! (B 422)

“Yeni yâr bulunduğunda eskisinden geçmek gerek!”

Yapaloq-yapaloq qor yog'ar, yomon xotin qiz tug'ar. (A 324, B 487)

“Lapa lapa kar yağar, kötü kadın kız doğurur.”

Yarab turar deb tom solma, yarab turar deb xotin olma. (A 330, B 494)

“Yarar diye çatı koyma, yarar diye hanım alma.”

Yashiriq narsa kelinda bo'ladi. (B 478)

“Gizli şey gelinde olur.”

Yaxshi bo'lsa og'asi, inisin ko'nglin qoldirmas. (B 340)

“İyi olsa ağabeyi, küçük kardeşini sevmeyi bırakmaz.”

Yaxshi bo'lsang kelinchak, bo'lako'rma erinchak! (B 443)

“İyi olsa genç gelin, kuzen görme erincek.”

Yaxshi bo'lsang, noming chiqar, yomon bo'lsang-xotining. (C 129)
“İyi olsan namın çıkar, kötü olsan hanımın.”

Yaxshi ko'rsang bolasin, izzat qilgin onasin. (A 256, B 396, C 129)
“İyi görsen çocuğunu, saygı duy annesine.”

Yaxshi otga qamchi kerakmas, yaxshi qizga sovchi kerakmas. (B 488)
“İyi ata kamçı gerekmez, iyi kıza görücü gerekmez.”

Yaxshi qizga esh bo'lganing-kundan-kunga yosh bo'lganing. (B 494)
“İyi kıza eş olanın, günden güne genç olanın.”

Yaxshi to'n-to'y savlati, yaxshi xotin-uy davlati. (A 304, B 458)
“İyi kaftan düğün ihtişamı, iyi kadın ev zenginliği.”

Yaxshi xotin erining kiymidan ma'lum. (B 460)
“İyi kadın erinin kiyiminden malum.”

Yaxshi xotin olib bersang yigitga, ming kuni bir kun bo'lib o'tar. (C 130)
“İyi kadın alıp versen yiğide, bin günü bir gün olur geçer.”

Yaxshi xotin-yarim rizq. (A 304, B 458, C 130)
“İyi kadın, yarım rızk.”

Yaxshi yigit mingan otin horitmas, yaxshi xotin tekkan erin qaritmas. (B 460)
“İyi yiğit bindiği atını yıprandırmaz, iyi kadın evlendiği erini yaşlandırmaz.”

Yaxshi yor yoddan chiqmas. (B 460)
“İyi yâr yaddan çıkmaz.”

Yeb-ichganda yot yaxshi, qayg'u kunda-qarindosh. (B 135, C 133)
“Yiyip içerken yabancı iyi, kaygılı günde kardeş.”

Yemiga chidasang ot ol, sarfiga chidasang xotin ol. (B 490)

“Yemine katlanacaksan at al, harcamasına katlanacaksan hanım al.”

Yerdan chiqqan hosilni qopga solib sotarsan, yomon chiqqan o'g'ilni qayga borib aytarsan?! (A 309-310, B 466)

“Yerden çıkan hasatı çuvala koyup satarsın, kötü çıkan oğlu nereye gidip söylersin.”

Yerdan topilgan-yetimniki. (A 83, B 109)

“Yerden bulunan yetiminki.”

Yerga tushgan yetimniki. (C 252)

“Yere düşen yetiminki.”

Yetim bola yetti yilda uyaltirar. (B 109, C 252)

“Yetim çocuk yedi yılda utandırır.”

Yetim boshin silasang, erlar silar boshingni, dushman boshin silasang, dushman g'ajir boshini. (B 109)

“Yetim başını okşasan erler okşar başını, düşman başını okşasan düşman parçalar başını.”

Yetim boshin silasang, hajga bormaq na darkor? (B 109)

“Yetim başını okşasan hacca gitmeye ne gerek?”

Yetim boy bo'lmas, boy bo'lsa ham, boyvachcha bo'lmas. (B 108, C 252)

“Yetim zengin olmaz, zengin olsa da züppe olmaz.”

Yetim degan-boyning davlat sherigi. (A 82, B 108)

“Yetim denen zenginin zenginliğinin ortağı.”

Yetim kiminki-osh berganniki. (A 83, B 109)

“Yetim kiminki aş vereninki.”

Yetim o'g'lon-yuraksiz, yetim o'g'loq-quyruqsiz. (B 108)
“Yetim o'g'lan yureksiz, yetim o'g'lak quyruksuz.”

Yetim o'z etini o'zi yeydi, yelkasini biti yeydi. (A83, B 109)
“Yetim kendi etini kendi yer, omuzundakini biti yer.”

Yetim o'z ishini o'zi qilar, kishi minnatini eshitar. (C 252)
“Yetim kendi ishini kendi yapar, kishi minnetini duyar.”

Yetim qizdan yetim xotin yaxshi. (C 252)
“Yetim kizdan yetim kadın iyi.”

Yetim qizga-yelpug'ich chikora?! (A 82, B 108, C 252)
“Yetim kiza yelpaze ne gerek?”

Yetim qizning yangasi ko'p. (B 109, C 252)
“Yetim kizın yengesi çok.”

Yetim qizning yetmish onasi bor. (A 83, B 109, C 252)
“Yetim kizın yetmiş annesi var.”

Yetim to'yarın bilmas, yomon o'ların bilmas. (A 82, B 108)
“Yetim doyduğunu bilmez, kötü öleceğini bilmez.”

Yetim yetdim deganda buri konaydi. (B 198)
“Yetim yettim dediğinde burnu kanar.”

Yetim yetsa, yetti ko'tarib urar. (B 109)
“Yetim yetse yedi kaldırıp vurur.”

Yetim yetti uydan osh ichar. (B 109)
“Yetim yedi evden aş içer.”

Yetim yurib yetilgan-o'zar. (B 109)

“Yetim yürüyüp olgunlaştığında geçer.”

Yetim, yetim demangiz, yetim haqin yemangiz. (A 82, B 108, D 182)

“Yetim, yetim demeyiniz, yetim hakkını yemeyiniz.”

Yetimchadan boy chiqsa, ayron bermas icharga, tikuvchidan boy chiksa, qaychi bermas bicharga. (B 108)

“Yetimden zengin çıksa ayran vermez içmeye, terziden zengin çıksa makas vermez biçmeye.”

Yetimni kim erka der-yetti dakki, tepki yer. (B 108)

“Yetime kim şımarık der, yedi azar, tekme yer.”

Yetimni siylasang, chorig'i bilan to'rga chiqadi. (A 82, B 108)

“Yetime değer versen çarığı ile başköşeye çıkar.”

Yetimni yig'latma! (B 109)

“Yetimi ağlatma!”

Yetimning hayiti yangi ko'ylak kiyganda. (C 252)

“Yetimin bayramı yeni gömlek giydiğinde.”

Yetimning kiyganin boy o'g'li yirtar. (C 252)

“Yetimin giydiğini zenginin oğlu yırtar.”

Yetimning ko'ngli-yarim. (B 109, C 252)

“Yetimin gönlü yarım.”

Yetimning ko'zi-yoshli. (B 109)

“Yetimin gözü yaşlı.”

Yetimning otasi ko'p, joniga foydasi yo'q. (C 252)

“Yetimin babası çok canına faydası yok.”

Yetimning otasi-yetti. (A 83, B 109, C 252)

“Yetimin babası yedi.”

Yetimning rizqi yerda. (C 252)

“Yetimin rızkı yerde.”

Yetim-yetti uydan osh berganniki. (A 83)

“Yetim, yedi evden aş vereninki.”

Yigit degan sho'x bo'lsin, sho'x bo'lmasa yo'q bo'lsin. (A 51, B 59)

“Yiğit denen şah olsun, şah olmasa yok olsun.”

Yigit obro'si-arg'umog'i, kelin obro'si-chaqalog'i. (B 59)

“Yiğit itibarı argumağı, gelin itibarı bebeği.”

Yigit yaxshi so'zga qilsin amal, qo'ldan kelmas ishga qilmasin jadal. (A 336)

“Yiğit iyi sözü yerine getirsin, elden gelmeyecek işi acele yapmasın.”

Yigitga yo zar kerak, yo zo'r. (B 490)

“Yiğide ya altın gerek ya güç.”

Yig'lab-yig'lab erga borar, qizdin ayyor qayda bor?! (B 86)

“Ağlaya ağlaya ere giden kızıdan kurnaz nerede var?”

Yig'lasa onam yig'laydi, qolgani yolg'on yig'laydi. (E 88)

“Ağlasa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.”

Yo zo'r, yo zar, yo shahardan safar. (B 490)

“Ya güç, ya zenginlik, ya şehirden sefer.”

Yo zo'ring bo'lsin, yo zaring. (B 490)

“Ya gücün olsun, ya zenginliğin.”

Yog'mas bulut yerni aldar, yomon xotin erni aldar. (A 304, B 459, C 126 [... erni.]

“Yağmaz bulut yeri aldatır, kötü kadın erini aldatır.”

Yolg'iz bola boshga balo. (B 117, C 138)

“Yalnız çocuk başa bela.”

Yolg'iz bola yig'loq bo'lar, yolg'iz tuya-baqiroq. (C 138)

“Yalnız çocuk ağlak olur, yalnız deve bağırık.”

Yolg'iz bola-yovdan yomon. (C 138)

“Yalnız çocuk düşmandan kötü.”

Yolg'izlikda yor yaxshi, munglashganda-qarindosh. (C 133)

“Yalnızlıkta yâr iyi, sıkıldığında kardeş.”

Yo'li bo'lar yigitning yangasi oldidan chiqadi. (B 193, D 186)

“Yola çıkan yiğidin yengesi önüne çıkar.”

Yoli semiz eshakdan yag'ir bo'lsa ham ot yaxshi, qadr bilmas qarindoshdan yaqindagi yot yaxshi. (B 115)

“Yelesi böcekli eşekten yağır olsa da at iyi, kadir bilmez kardeşten yakındaki yabancı iyi.”

Yomon dehqon yer qo'rir, yomon xotin er qo'rir. (B 459)

“Kötü çiftçi yer karıştırır, kötü kadın er karıştırır.”

Yomon erkak to'y buzlar, yomon xotin uy buzlar. (B 459)

“Kötü erkek düğün bozar, kötü kadın ev bozar.”

Yomon ot bel qaritar, yomon xotin er qaritar. (B 460)

“Kötü at bel yaşlandırır, kötü kadın er yaşlandırır.”

Yomon otni yovga minma-yoli bor deb, yomon bilan quda bo'lma-moli bor deb. (B 489)

“Kötü atı düşmana sürme yelesi var deyip kötü ile dünür olma malı var deyip.”

Yomon qarindoshga yalinguncha, qora qozoningga yalin. (C 133)

“Kötü kardeşə yalvarıncaya kadar kara kazanına yalvar.”

Yomon qarindoshning qorniga-qora dastalik pichoq! (B 340)

“Kötü kardeşten karnına demirden sert bıçak.”

Yomon xotin belgisi-shaldiroq qilar terini, baqiroq qilar erini. (C 130)

“Kötü kadının işareti gevezelik eder terini, bağırak yapar erini.”

Yomon xotin eri ketsa kiyinadi, eri qaytsa kuyinadi. (B 459)

“Kötü kadın eri gitse giyinir, eri dönse üzülür.”

Yomon xotin hayitda erdan chiqar. (B 459, C 126 [eridan])

“Kötü kadın bayram günü kocasını terk eder.”

Yomon xotin ishin qilar hamisha poylab. (C 129)

“Kötü kadın işini yapar, her zaman bekleyip.”

Yomon xotin olib bersang yigitga, bir kuni ming kun bo'lib o'tar. (C 130)

“Kötü kadın alıp versen yiğide bir günü bin gün olup geçer.”

Yomon xotinning o'ynashi ko'p. (C 126)

“Kötü kadının oynaşı çok.”

Yonmasa-o'tin yomon, yoqolmasa-xotin yomon. (B 129, D 177)

“Yanmasa odun kötü, yok olmas kadın kötü.”

Yordami yo'q qarindoshdan yetti yot begona yaxshi. (B 115, C 133)

“Yardımı yok kardeşten, yedi düşman yabancı iyi.

Yoring bilan axil bo'lsang-oshig'ing olchi. (A 256, B 396)

“Yârin ile uyum içinde olsan, aşğın galibi.”

Yosh kelsa-ishga, qari kelsa-oshga. (A 98, B 133)

“Genç gelse işe yaşlı gelse aş.”

Yoshdan-xato, kattadan-uzr. (A 98, B 134)

“Gençten hata büyükten özür.”

Yoshga-xizmat, qariga-hurmat. (A 98, B 133)

“Gence hizmet yaşlıya hürmet.”

Yoshi yetmay, ishi bitmas. (B 134)

“Yaşı yetmeyenin işi bitmez.”

Yoshlar-xizmatda, qarilar izzatda. (A 98, B 133)

“Gençler hizmette yaşlılar izzette.”

Yoshning hurmati-qarz, qarining hurmati farz. (B 133)

“Gencin hürmeti borç, yaşlının hürmeti farz.”

Yotdan yov chiqadi, qarindoshdan-dov. (B 340)

“Yabancıdan düşman çıkar, kardeşten cesur.”

Yot-yeguncha qarindosh, tug'ishgan-o'lguncha qarindosh. (A 100, B 135)

“Yabancı yiyinceye kadar kardeş, kardeş ölünceye kadar kardeş.”

Yot-yeguncha, qarindosh-o'lguncha. (C 133)

“Yabancı yiyinceye kadar, kardeş ölünceye kadar.”

Yoz oftobiga kelinini o'tqaz, kuz oftobiga qizingni o'tqaz. (A 141, B 207)

“Yaz güneşine gelinini geçir, güz güneşine kızını geçir.”

Yuguruk otga yol bitmas, toq yigitga mol bitmas. (C 129)

“Hızlı ata yol bitmez, tok yiğide mal bitmez.”

2.1.4.2. Yan Anlam

Yan anlam, bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da temel anlamına kullanım sırasında katılan ve bildirişenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlam; çağrışımsal değerdir.³¹⁹ Yan anlamların sınırlarının belirlenmesi, yan anlamı oluşturan etmenlerin ne olduğu hakkında araştırmacılar arasında kesin bir birlik sağlanamamıştır. Bazı araştırmacılar yan anlamları oluşturan etmenlerden birinin mecaz anlam olduğunu kabul ederek yan anlam içinde değerlendirirken bazıları ise yan anlamla mecaz anlamı ayrı başlık altında incelemiştir. Yan anlam kavramı araştırmacılar tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir:

Korkmaz, “Kelimenin temel anlamı yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı yeni anlamlardır. Karşıtı asıl anlamdır.” Korkmaz da mecaz anlamı yan anlam içinde ele almıştır.³²⁰

Karağaç, “Bir varlığın, kendi adıyla değil, neden-sonuç, parça-bütün, benzerlik-aykırılık vb. ilişkilerde bulunduğu komşu bilginin adıyla anmağa yan anlam denir. Yan anlam, nedensiz dil göstergelerinin, herhangi bir ilişkiyle, bir başka varlık için kullanıldığı ve söz diziminde gerçekleşen anlamdır. Yan anlam, diğer öğretilen anlam, sosyal, nedensiz ve saymaca bir gösteren-gösterilen ilişkisine sahip dil göstergelerinin nedenli kullanımınıdır. Göstergelerin temel anlam dışında ifade ettikleri ikincil, duygusal ya da kültürel anlamlar, yan anlamlardır. Dil birimlerinin nedenli kullanımları, onların yan anlamlarını veya öğretilen anlamlarını verir. Öğretilenlik anlam, mecaz veya metaforik anlam, ancak, bir sözcük biriminin nedenli kullanımıyla ve ancak söz diziminde gerçekleştirilebilir.” Karağaç, öğretilen ve mecaz anlam,

---

³¹⁹ Vardar, 215-216.

³²⁰ Korkmaz, 169.

meteforik anlamları, nedenli kullanımlarının olması sebebiyle yan anlamlar içinde değerlendirmiştir.³²¹

Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran: “Yan anlamlar, bir sözcüğün düz anlamına kullanım sırasında katılan ve iletişimde bulunanların tümünce algılanamayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duyusal, coşkusal ikincil anlamlarıdır. Yan anlam yapma yöntemleri arasına benzetme, abartma vb. gibi söz sanatlarını da alır. Ayrıca yan anlamlar, söyleme örtük olarak hep yeni anlamlar ekledikleri için ayırmsanmaları çoğunlukla zor olmaktadır. Ayrıca yan anlam, içinde bulunduğu bağlamda gerçekleştiği için dil düzeyi, konuşucu veya da yazar ile okur veya da alıcının eğitim ve kültür düzeyi ile yakından ilgilidir.”³²²

Kerimoğlu, ikincil anlam olarak ifade ettiği yan anlam hakkında “İkincil anlam, birincil anlama (temel anlam) eklenen, dinamik, yorum açık, çoğunlukla sözlükte yer almayan anlamlardır.” açıklamasını yapar. Mecaz anlam ve ad aktarmasının sözcüklerin yeni anlam kazanma yolları içinde yer alan sanatlar olduğunu ifade eder. Bir sözcüğün yeni anlamlar için ikincil anlam veya yan anlam terimlerini kullanırsak aslında mecazın da bir tür ikincil anlam veya yan anlam olduğunu kabul etmiş oluruz diyerek bu konu hakkındaki fikrini dile getirir.³²³

Süer Eker’e göre “Yan anlam sözcüğün temel anlamıyla ilişkili, edindiği bir başka anlam, yansıttığı yeni bir kavramdır.” Eker, sözcüklerin mecazlar aracılığıyla yeni anlamlar kazandığını dile getirir ve mecazları temel anlam ve yan anlamlar başlığı içerisinde inceler.³²⁴

Nizamettin Uğur, yan anlam ile değişmece anlamları farklı başlıklar altında değerlendirmiştir. Bunun nedenini ise şu şekilde ifade eder: “Eğer yan anlamı değişmece anlamdan ayırmazsak, her sözcüğün her an değişmece anlam kazanma

---

³²¹ Karaağaç, **Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)**, 530-532.

³²² Kıran ve Eziler Kıran, 264-266.

³²³ Kerimoğlu, 215-216.

³²⁴ Eker, 387-389.

olasılığı karşısında tek anlamlılık kavramı gereksizleşir; tüm sözcükler birden çok anlamı ister istemez karşıladığı için de çokanlamlılık kavramına da gerek kalmaz.”³²⁵

Tahsin Banguoğlu, yan anlamı “Diğer kelimeler gibi adlar da bir ‘konmuş anlam’ taşırlar. Birçok adlar anlamca yayılıp konmuş anlamlar çevresinde ve dışında bazı “yan anlamlar” yüklenmiş bulunur.” şeklinde ifade eder. Mecaz anlam ile yan anlamı bir arada işlemez. Mecaz anlamı ise şöyle açıklar: “Adlar, asıl ve yan anlamlarının dışında ilişki ve benzerlik yoluyla bir başka kavramı karşılamak üzere de eğriti olarak kullanılır. Bu kullanışa mecaz denir. Mecaz doğrudan doğruya nesnenin adı olamaz, kavramı güçlendirmek ve renklendirmek için adın yerini tutar.”³²⁶

Tahir Nejat Gencan ise “kullanış anlamı” olarak ifade ettiği yan anlamı, sözcüklerin sözlüklerdeki anlamı; birçok sözcüklerin konuluş ve düz kullanış anlamı olarak tanımlar ve mecaz anlamı yan anlam içerisinde değerlendirmeyerek mecaz anlam ile ilgili “sözcüğün kendi sözcük anlamından büsbütün kayarak başka bir sözcüğün yerinde kullanılmasıdır” açıklamalarında bulunur.³²⁷

Mehmet Osman Toklu, yan anlam yapma yolları arasında yer alan kavramları “değişmece türleri” başlığı altında ayrı bir şekilde değerlendirmiştir.³²⁸

Mecaz anlamlar araştırmacılar tarafından yan anlam yapma yollarından biri olarak kabul edilip genellikle yan anlamlar içinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada da mecaz anlamlar, yan anlam içerisinde incelenmiştir. Yan anlamı oluşturmak için başvurulan yollar şu şekilde sıralanabilir:

2.1.4.2.1. Benzetme

Aralarında benzerlik ilişkisi bulunan varlıkları birbirleriyle karşılaştırarak ele almaktır. Benzetmede amaç, belirli bir nesne özelliğini, niteliğini vurgulamak istediğimiz varlığı, o özelliği, niteliği daha kuvvetle taşıdığı düşünülen varlıkla bir arada anarak, ifadeye

---

³²⁵ Nizamettin Uğur, **Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı**, 1. Basım, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2003, 41.

³²⁶ Banguoğlu, 820.

³²⁷ Gencan, 413.

³²⁸ Toklu, 99.

canlılık kazandırmaktır.³²⁹ Tam bir benzetmede dört öge bulunur: Genellikle ortak özellikte zayıf olan öge benzeyen, güçlü olan ve gerçek anlamından sıyrılan sözcük ise benzetmelik, kendisine benzetilendir. Benzetmenin yapılmasına neden olan ortak özelliğe benzetme yönü denir. Benzetmede karşılaştırmayı sağlamada kullanılan edatlara ise benzetme edatı denir.³³⁰

Avval edi gul tuvak, otib urdi-kul-kumak. (B 86)

“Evvel idi güllü tas, atıp vurdu kül kum”

Baba evinde yaşayan kız güllü tase benzetilir.

Avval edim gul tuvak, oxir bo'ldim it tuvak. (A 68, B 86)

“Evel idim güllü tas, sonra oldum it tası.”

Baba evindeki kız, güllü tas ifadesi ile güzel, temiz, değerli olduğunu ifade ederken yaşlı adamla evlendirildikten sonra değersiz it tasına benzediğini vurgulamıştır.

Ayolning sunbuli-yigitning dili. (C 126)

“Kadının sümbülü yiğidin gönlü.”

Kadının sümbül çiçeğine benzeyen saçları, delikanlının gönlüne benzetilmiştir.

Bir onaning bolasi-bir tog'ning lolasi. (A 43, B 44)

“Bir annenin çocuğu bir dağın lalesi.”

Çocuk, dağ lalesine benzetilir ve güzellik kavramı vurgulanır.

Bola bahona diydor g'animat. (B 56, D 59)

“Çocuk bahane yüzü ganimet.”

Çocuğun yüzü ganimete benzetilmiştir.

Bola ko'ngli-podsho. (C 138)

“Çocuk gönlü, padişah.”

Çocuğun gönlü padişaha benzetilerek büyük, ulu olduğu vurgulanır.

³²⁹ Sezai Güneş, **Anlatım Bilgisi**, 2. Basım, İzmir: DEÜ Rektörlük Matbaası, 1999, 6.

³³⁰ Toklu, 99-100.

Bola-er-xotin tilmochi. (B 56, D 59)

“Çocuk, karı koca tercümanı.”

Çocuk tercümana benzetilmiştir.

Bolaga aytilgan sir-boylanmagan sigir. (A 50, B 58)

“Çocuğa söylenen sır bağlanmayan sığır.”

Sır, bağlanmayan sığıra benzetilerek serbest olduğuna değinilmiştir. Çocuğa söylenen sırrı çocuğun saklayamayacağı ifade edilmek istenmiştir.

Bolaginamning bolasi qandak o'riqning donasi. (A 49, B 57, D 58, E 13)

“Çocuğumun çocuğu kayısının çekirdeği.”

Çocuk kayısı çekirdeğine benzetilmiştir.

Bola-gul, tili-bulbul. (A 272, B 416)

“Çocuk gül, dili bülbül.”

Çocuk güle benzetilerek temiz, güzel olduğu ifade edilirken dili bülbül ifadesi ile de sesi güzel anlamı verilir.

Bolali uy-bozor, bolasiz uy-mozor. (A 50, B 58, C 126, D 60, E 13)

“Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.”

Çocuklu ev pazar yeri gibi gürültülüken çocuksuz ev mezar gibi sesizdir.

Bolali uy-guliston, bolasiz uy-go'riston. (B 58)

“Çocuklu ev gül bahçesi, çocuksuz ev mezarlık.”

Çocuklu ev gül bahçesine benzetilirken çocuksuz ev mezarlığa benzetilir. Gül bahçesi söylemiyle güzel, iyi anlamı mezarlık kelimesi ile sessizlik anlamı verilir.

Bolali uy-guliston, bolasiz uy-zimiston. (A 50, B 50)

“Çocuksuz ev gül bahçesi, çocuksuz ev karanlık.”

Güzel, iyi anlamı gül bahçesi benzetmesiyle verilirken karanlık benzetmesiyle de üzüntü anlamı verilir.

Bolali uy-jannat, bolasiz uy-minnat. (C 126)

“Çocuklu ev cennet, çocuksuz ev minnet.”

Çocuklu ev cennete benzetilir. Cennet kelimesi güzel anlamında kullanılır.

Bolali uy-xandon, bolasiz uy-zindon. (A 50, B 58, C 126)

“Çocuklu ev neşeli, çocuksuz ev zindan.”

Çocuksuz ev zindana benzetilir ve zindan kelimesiyle karanlık, sıkıntı anlamı verilir.

Bolali xotin-gul xotin, bolasiz xotin-tul xotin. (A 50, B 59, C 138)

“Çocuklu kadın gül kadın, çocuksuz kadın dul kadın.”

Çocuklu kadın güle çocuksuz kadın dula benzetilir. Güzel anlamında gül, kimsesiz, yalnız, kısmetsiz anlamında dul kelimesi kullanılır.

Bolaligim-boyligim. (A 50, B 58)

“Çocukluğum zenginliğim.”

Çocukluk çağı zenginliğe benzetilmiştir.

Bolalik podsholik. (A 50, B 58, C 138, D 60, E 13)

“Çocukluk padişahlık.”

Çocukluk dönemi padişahlığa benzetilmiştir.

Bolalining beli-chinor, bolasizning beli sinar. (C 138)

“Çocuklunun beli çınar, çocuksuzun beli kırılır.”

Çocuklu kadının beli çınara benzetilir. Çınar kelimesi, dik anlamında kullanılır.

Bola-loy, ona-kulol. (B 60 / 315)

“Çocuk kil, anne çömlekçi.”

Çocuk şekil verilebilen kile benzetilirken anne çocuğuna şekil veren çömlekçiye benzetilir. Terbiye veren anne ve terbiye edilen çocuk anlatılır.

Bolam-bolim, bolam bolasi-jonim. (A 49, B 57)

“Çocuğum balım, çocuğumun çocuğu canım.”

Atasözünde çocuk, bala benzetilir.

Bolaning erkasi-bitning sirkasi. (A 52, B 60, D 58, E 13)

“Çocuğun şımarığı, bitin sirkesi.”

Şımarık çocuk, bit sirkesine benzetilmiştir.

Bola-oilaning ham guli, ham bulbuli. (A 50, B 58)

“Çocuk ailenin hem gülü hem bülbülü.”

Çocuk gül ve bülbüle benzetilir. Gül ile güzellik, bülbül ile hoş seslilik, neşe ifade edilir.

Bola-qalbi gul. (C 138)

“Çocuk, kalbi gül.”

Çocuğun kalbi güle benzetilerek gül gibi güzel ve temiz olduğu anlatılır.

Bolasi ko'p bo'lar boy, bolasi yo'q-quruq soy. (C 138)

“Çocuğu çok zengin olur, çocuğu yok kuru dere.”

Çocuğu olmayan kadın kuru dereye benzetilmiştir.

Bolasi ko'p-buyuk boy, bolasi yo'q-quruq soy. (B 470)

“Çocuğu çok, büyük zengin; çocuğu yok kuru dere.”

Çocuğu olmayan kadın kuru dereye benzetilmiştir.

Bo'y qiz-uchirma qush. (C 138)

“Yetişkin kız yavru kuş.”

Yetişkinliğe ulaşan kız, kendi yuvasını kurmaya gidecek olan yavru kuşa benzetilmiştir.

Bo'y-bo'ylab, teng-tenglab. (A 58 / 329, B 493)

“Boy boylayıp, denk denkleyip.”

Aile kurmak için herkesin kendisine uygun eş bulması anlatılmıştır. Dengi dengine ifadesi ile benzetme anlamı bildirir.

Bo'ygga yetgan qiz-uchirma bo'lgan qush. (A 325, B 488)

“Yetişkinliğe ulaşan kız yavru olan kuş.”

Atasözünde yavru kuş benzetmesiyle yetişkinliğe ulaşan kızın, bir gün yavru kuş gibi uçup giderek kendi ailesini kuracağı anlatılmıştır.

Er urug'i-savat bosh, xotin urug'i-ilon bosh. (B 208)

“Er uruğu hasır şapka, hanımın uruğu yılan baş.”

Er uruğu hasır şapkaya benzetilerek koruyucu, destek olduğu dile getirilirken hanım uruğu ise yılan başına benzetilerek sinsî, hain olduğu ifade edilir.

Er vaziri-xotin, po'zg'or og'iri-o'tin. (B 441, C 129)

“Erin veziri kadın, evin ağırlığı odun.”

Ailede yetki bakımından üstünlüğü bulunan kişi erdir. Kadınlar ise ailede erinden sonra üstünlüğü bulunan diğer kişidir. Atasözünde bu nedenle kadın vezire benzetilir.

Er-avra, xotin-astar. (A 293, B 441, C 129)

“Er kılıf, kadın astar.”

Kılıf ve astar kelimesi ile eşlerin birbirlerinin ayrılmaz parçası olduğu vurgulanır.

Er-xotinning urishi-doka ro'molning qurishi. (A 293, B 441, C 129, D 120, E 34)

“Er kadının dövüşü muslin eşarabının kuruyuşu.”

Karı koca arasındaki kavganın kısalığı müslin eşarabının kuruyuşuna benzetilmiştir.

Er-xotinning urishi-yoz kunining yog'ishi. (A 293, B 441, C 129)

“Er, kadının dövüşü yaz gününün yağmuru.”

Er kadının dövüşmesi yaz yağmuruna benzetilir.

Er-xotin-qo'sh ho'kiz. (A 292, B 441, C 129, D 120)

“Er kadın, çift öküz.”

Çift öküz benzetmesi, birlikte hareket etme, destek olma anlamında kullanılır.

Er-xotin-qo'sh qanot. (A 293, B 441, C 129)

“Er kadın, çift kanat.”

Çift kanat benzetmesi ile birbirinin desteği olduğu anlatılır.

Farzand-dilband, farzand-qanot. (C 139)

“Evlat gönül bağı, evlat kanat.”

Evlat kanata benzetilerek destek olduğu anlamı verilir.

Farzandim-asal qandim. (A 272, B 416, C 140)

“Evladım bal, şekerim.”

Evlat bal ve şekere benzetilir. Çocuğun mutluluk olduğu dile getirilir.

Farzandim-dilbandim, sevganim-asal-qandim. (C 140)

“Evladım gönül bağım, sevdiğim bal, şekerim.”

Sevdiğim ifadesi ile sevgili, eş kastedilir ve bal, şekere benzetilir.

Farzandsiz kishi-mevasiz daraxt. (C 140)

“Evlatsız kişi, meyvesiz ağaç.”

Evladı olamayan kişiler meyvesiz ağaca benzetilmiştir.

Har kim o'z uyida podsho. (C 132)

“Herkes kendi evinde padişah.”

Padişah kelimesi ile güç, otorite ve rahatlık anlatılmak istenilmiş ve herkes padişaha benzetilmiştir.

Har kiminki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga. (A 345, B 513, D 101)

“Her kimsenin kendisine ay görünür gözüne.”

Kendisine ifadesi ile kendi çocuğu yerine kullanılmıştır. Ay görünmek ifadesi ile de benzetme yapılarak ay gibi parlak, temiz, iyi olduğu anlatılmak istenmiştir.

It qarisa tozi bo'lur, qiz qarisa qozi bo'lur. (B 489)

“İt yaşlansa tazı olur, kız yaşlansa kadı olur.”

Yaşı geçmiş kız, herkesi beğenmemesi, sözünden dönmemesi sebebi ile kadiya benzetilmiştir.

Janjalli uy-azobli go'r. (A 42, B 42)

“Kavgalı ev, azaplı mezar.”

Ev kelimesi ile aile kavramı açıklanmıştır. Kavgalı ev, azaplı mezara bezetilmiştir. Azaplı mezar kelimesi ile de gömüldükleri yerde huzursuz olan, kabir azabı çeken günahkâr insanlar kastedilmiştir.

Kelin bilan qaynona-o't bilan suv. (C 127)

“Gelin ile kaynana ateş ile su.”

Gelin ile kaynana, ateşle suya benzetilerek aralarındaki tezatlık ortaya koyulmuştur.

Kelin qaynona supurgisi. (A 141, B 207, C 127)

“Gelin kaynana süpürgesi.”

Gelin, süpürgeye benzetilerek temizlikçi gibi görüldüğü anlatılır.

Kelinimning yig'lagani-eshagimning hangragani. (A 140, B 207, C 127)

“Gelinimin ağladığı eşeğimin anırdığı.”

Atasözünde gelinin ağlama sesi, eşek anırmasına benzetilir.

Kelinning so'zi ketmonday botar, bolaning so'zi botmonday botar. (A 140, B 207, C 139)

“Gelinin sözü kazma gibi batır, çocuğun sözü batman gibi batır.”

Gelinin söyledikleri kazmanın batışına benzetilerek acıtıcı, kırıcı olduğu ifade edilirken çocuğun söyledikleri ölçü birimi olan batmana benzetilerek rencide edici olduğu anlatılır.

Kundoshlik-ko'ngil g'ashlik. (B 221, C 127, D 131)

“Kumalık gönül sıkıntısı.”

Kumalık kavramı gönül sıkıntısına benzetilmiştir.

Kundoshning kuli ham kundosh. (C 127)

“Kumanın külü de kuma.”

Kül, kumaya benzetilir ve kül temizlemenin sıkıntısı kuma sıkıntısıyla aynı tutulur.

Kundoshning kuni ham kundosh, kuli ham kundosh. (B 222)

“Kumanın günü de kuma, külü de kuma.”

Gün ve kül kelimeleri kumaya benzetilir.

Kuyov keldi-xon keldi. (A 147, B 219)

“Damat geldi, han geldi.”

Atasözünde damat, hana benzetilerek değerli olduğu anlatılır.

Nozsiz xotin-yolqinsiz o'tin. (B 459)

“Nazsız kadın, alevsiz odun.”

Nazlı olmayan kadın, alevi olamayan oduna benzetilmiştir.

Odam bolasi-elning lolasi. (A 187)

“Adam çocuğu yurdun lalesi.”

Çocuk laleye benzetilir, yurdun güzelliği, süsü olduğu vurgulanır.

Odam mevasi-farzand. (C 139)

“Adam meyvesi, evlat.”

Evlat, meyveye benzetilir.

Odamning mevasi-bola. (A 272, B 416)

“Adam meyvesi, çocuk.”

Çocuk meyveye benzetilmiştir.

Odobli o'g'il-ko'kdagi yulduz, odobli qiz-yoqadagi qunduz. (B 56)

“Edepli oğul gökteki yıldız, edepli kız yakadaki kunduz.”

Edepli oğul gökteki yıldızla benzetilerek üstün, tanınır olduğu ifade edilirken edepli kız yakaya yerleştirilen, kürkü değerli olan kunduzla benzetilmiştir.

Og'adagi mol-osmondagi mol. (B 317)

“Ağabeyindeki mal, gökyüzündeki mal.”

Ağabeyde bulunan mal gökyüzünde bulunan mala benzetilir.

O'g'il bilan qizing-bamisoli ikki ko'zing. (B 470, C 140)

“Oğul ile kızın iki gözün gibi.”

İki gözün söylemi ile insanın dünyasını algılmasında destek olan gözler gibi oğul ve kızında ailenin desteği olduğu ifade edilmiştir.

O'g'il bilan qizing-misoli ikki ko'zing. (B 416)

“Oğul ile kızın iki gözün gibi.”

Oğul ve kız, gözlere benzetilerek aileye yardımcı olduğu anlatılır.

O'g'il qanotli ot bo'lsa, qiz qanotli qushdir. (B 416 / 470 [... qush.], C 140)

“Oğul kanatlı at olsa, kız kanatlı kuştur.”

Oğul kanatlı ata, kız kanatlı kuşa benzetilerek evlatların mutluluk getirdiği, destek oldukları vurgulanmıştır.

O'g'illi uy-farishta, qizli uy-sarishta. (B 470, C 140)

“Oğullu ev melek, kızlı ev temiz.”

Oğullu ev meleğe benzetilerek güzel, iyi olduğu vurgusu yapılır.

O'g'il-uyning bulbuli, qiz-uyning guli. (B 416 / 470 / 487, C 140)

“Oğul evin bülbülü, kız evin gülü.”

Oğul bülbüle benzetilerek neşe getirdiği, kızın güle benzetilerek evin güzelliği olduğu vurgulanır.

Oila-qo'sh ustunli ayvon. (B 441, C 128)

“Aile, çift sütunlu oda.”

Aile çift sütunlu odaya benzetilerek birbirlerinin dayanağı olduğu anlatılmıştır.

Ona bilan bola-gul bilan lola. (A 206 / 272, B 416, C 139)

“Anne ile çocuk, gül ile lale.”

Anne güle, çocuk ise laleye benzetilmiştir. Anne ve çocuğun gül ile lale gibi güzel gözüktüğüne değinilir.

Ona-daraxt, bola-meva. (C 139)

“Anne ağaç, çocuk meyve.”

Anne ve çocuk, ağaç ve meyvesine benzetilmiştir.

Ona-hayotning guli, bola uying bulbuli. (B 315)

“Anne hayatın gülü, çocuk evin bülbülü.”

Anne güle benzetilerek güzellik olduğu, çocuk bülbüle bezetilerek neşe olduğu vurgusu yapılmıştır.

Onali kelin-qarqara, onasiz kelin-tasqara. (C 139)

“Analı gelin balıkçıl, anasız gelin akbaba.”

Atasözünde anneye sahip olan gelin balıkçıla benzetilerek güzel olduğu vurgulanırken annesiz gelin akbabaya benzetilerek kötü, çirkin olduğu vurgulanır.

Onangni quyosh bilsang, otangni oy bil. (C 139)

“Anneni güneş bilsen, babanı ay bil.”

Anne güneşe, baba ise aya benzetilmiştir.

O'nqir edi, cho'nqir edi-uyim edi, ayiq edi, sayiq edi-erim edi. (C 130)

“Bayır idi, çukur idi, evim idi, ayı idi, sarı idi, erim idi.”

Er, ayıya benzetilmiştir.

Osh o'rniga ayron, kundoshli uy-vayron. (B 222, C 128)

“Aş yerine ayran, kumalı ev viran.”

Atasözünde kumalı ev, virana benzetilir.

Ota kasbi-davlat kasbi. (B 313)

“Baba mesleği devlet mesleği.”

Baba mesleği devlet mesleğine benzetilmiştir.

Ota o'limi-meros, ona o'limi-meros, qarindosh o'limi qiyomat. (A 331)

“Baba ölümü miras, ana ölümü miras, kardeş ölümü kıyamet.”

Anne ve baba ölümü mirasa kardeş ölümü kıyamete benzetilmiştir.

Ota qarg'ishi-o'q, ona qarg'ishi-do'q. (B 315)

“Baba kargışı, ok, ana qargışı, azar.”

Kargış, oka ve azara benzetilmiştir. Ok kelimesi ile öldürücü, can yakıcı olduğu vurgulanmıştır.

Ota rızosi-ollo rızosi. (B 316)

“Baba rızası, Tanrı rızası.”

Baba rızası Tanrının rızasına benzetilir.

Ota rozi-xudo rozi. (B 316)

“Baba razı, Tanrı razı.”

Atasözünde baba rızası Tanrı rızasına benzetilmiştir.

Ota so'zi-olmas, otgani yerda qolmas. (A 208, B 317)

“Baba sözü, elmas, attığı yerde kalmaz.”

Söz, elmasa benzetilerek değerli anlamı verilmiştir.

Ota so'zi-pichoq, ona so'zi-qumaloq. (B 317)

“Baba sözü, bıçak, ana sözü, kumalak.”

Bıçak benzetmesi ile keskinlik dile getirilirken kumalak benzetmesi ile oyun denilmek istenmiştir.

Ota-aql, ona-idrok. (B 315, C 128)

“Baba akıl, anne idrak.”

Baba ve anne, akıl ile idrağa benzetilerek birbirleriyle denk oldukları anlatılmıştır.

Ota-bilak, ona-yurak. (C 128)

“Baba bilek, anne yürek.”

Bilek ve yürek kelimeleri ile benzetme yapılmıştır. Babanın güç, annenin ise şefkat olduğu ifade edilir.

Ota-bola-bir bog', biri-gul, biri-bog'bon. (C 134)

“Baba, çocuk bir bahçe, biri gül biri bahçıvan.”

Baba bahçıvana çocuk güle benzetilir. Baba, çocuğunun şekillenmesini sağlayan kişidir.

Otali o'g'il-egali qul. (B 318)

“Babalı oğul, sahipli köle.”

Babası olan evlat, köleye benzetilerek babanın yardımcısı olduğu vurgusu yapılmıştır.

Otali o'g'il-xo'jasi qul. (B 318)

“Babalı oğul, hocası kul.”

Evladı olan baba, hocaya benzetilmiştir.

Otam uyi maydon, qayn uyi-zindon. (A 317, B 479)

“Babamın evi meydan kayın evi zindan.”

Kayın evi zindana benzetilerek sıkıntı verici yer olduğu kastedilmiştir.

Otaning so'kkani-sevish, onaning urgani-o'pish. (A 206-207, B 315)

“Babanın sövdüğü seviş, annenin vuduğu öpüş.”

Sövmek ve vurmak, sevmeye ve öpmeye benzetilir.

Otaning so'zi-olmosning yuzi. (A 208)

“Babanın sözü, elmasın yüzü.”

Babanın sözü, elmasa benzetilerek değerliliği vurgulanmıştır.

Ota-ona ekilib bunyodga kelmaydi. (A 206, B 314)

“Baba ana ekilib meydana gelmez.”

Ekilib meydana gelmez söylemi ile anne ve baba bitkiye benzetilerek kaybedilen şeylerin tekrardan oluşturulamayacağı anlatılmıştır.

Ota-ona-oltin qanot. (A 206, B 314, D 28)

“Baba ana altın kanat.”

Anne ve baba altın kanata benzetilirken altın kanat ifadesi ile de anne ve babanın yanının daha değerli olduğu anlatılmak istenilmiştir.

Otasiz o'g'lon-yetim, onasiz o'g'lon-yesir. (B 301)

“Babasız oğlan yetim, anasız oğlan dul.”

Annesiz oğlan dula benzetilerek bahtsız, çaresiz ve nasipsiz olduğu anlatılmak istenmiştir.

Ota-xazina, aka-uka-tayanch, do'st esa-har ikkovi. (C 134)

“Baba hazine, büyük-küçük kardeş destek, dost ise her ikisi.”

Baba hazineye benzetilmiştir.

Ovsin-ajinim, ko'rganda kelar g'ijinim. (B 280, C 134)

“Eltim kırışıklığım, gördüğümde gelir sinirim.”

Elti vücut yüzeyindeki kırışıklığa benzetilmiştir.

O'z bolasi-suyuk, o'zga bolasi-kuyuk. (B 222)

“Kendi çocuğu sıvı, başkasının çocuğu yanık.”

Sıvı kelimesi ile şımarık yaramaz çocuk, yanık kelimesi ile de dert, sorun ifade edilir.

Kendi çocuğunu sıvıya benzetirken başkasının çocuğun yanığa benzetilmiştir.

Pulsiz oshiq-qanotsiz qush. (B 490)

“Parasız âşık kanatsız kuş.”

Parasız âşık, kanatsız kuşa benzetilerek eksik olduğu anlatılır.

Qarg'ay desam-yolg'izim, qarg'amay desam-yalmog'izim. (A 309, B 466)

“Kargayım desem yalnızım, kargamayım desem yalmogizim³³¹.”

Kişi kendisini efsanevi varlık olan yalmogize benzetir. Yalmogiz kelimesi, kötü niyetli olmak anlamında kullanılır.

Qarg'ayin desam-yolg'iz, qarg'amayin desam-yalmog'iz. (C 140)

“Kargayım desem yalnız, kargamayım desem yalmogiz.”

Evlât yalmogize benzetilir ve yalmogiz kelimesi ise kötü niyetli anlamında kullanılır.

Qarindoshim-qora qozonim, urug'im-unli chuvolim. (A 331, B 495, C 136)

“Kardeşim kara kazanım, uruğum un çuvalım.”

---

³³¹ Efsanevi yaratık.

Kara kazanım söylemi ile ailenin büyüklüğü dile getirilirken un çuvalı ile de sülalenin çok büyük olduğu ifade edilmiştir.

Qaynegachim-piltakachim. (B 479)

“Büyük görümcem yaka kemiğim.”

Büyük görümce yaka kemiğine benzetilmiştir. Yaka kemiği, ince, dik ve sivri olur takıldığı şapka, elbise vb. gibi unsurların dik durmasını sağlar. Yaka kemiğinin dik ve batıcı olması özelliği ile sert ve can yakıcı olma durumu anlatılmıştır.

Qaynona-g'amxona. (B 478)

“Kaynana gamhâne.”

Kaynana gamhâneye benzetilmiştir.

Qaynonali kelin-qarqara kelin, qaynonasiz kelin-masxara kelin. (A 317, B 479)

“Kaynanalı gelin karkara³³² gelin, kaynanasız gelin maskara gelin.”

Kaynanalı gelin, karkara kuşuna benzetilmiştir.

Qaynsingil-chaqmoq tosh. (B 479)

“Küçük görümcem, çakmak taş.”

Çakmak taş ifadesi ile benzetme yapılarak acı verme, yakıcı olma durumu anlatılır.

Qaynsingil-qaynona singil. (B 479, D 90)

“Küçük görümcem kaynana, kız kardeş.”

Küçük görümce, kaynana ve kız kardeşe benzetilmiştir.

Qaynsingil-yarim kundosh. (B 479, C 136)

“Küçük görümce, yarım kuma.”

Küçük görümce kumaya benzetilmiştir.

Qiz bola-gul-lola. (B 416)

“Kız çocuk, gül, lale.”

---

³³² Kuş türü, balıkçıl.

Kız çocuğu ortamı güzelleştiren, güzel olan gül ile laleye benzetilir.

Qiz bola-qush, er bola-tug'. (B 488)

“Kız çocuk kuş, erkek çocuk tuğ.”

Kız çocuğu kuşa benzetilerek evden gideceği anlatılırken erkek çocuğu ise tuğa benzetilerek sabit bir şekilde bulunduğu yerde durduğu anlatılmıştır.

Qiz chiqargan uy masjidga o'xshab qoladi. (B 490)

“Kız çıkarana ev mescide benzer.”

Kız evinin, kız evlendikten sonra bomboş kaldığını anlatmak için mescide benzetmesi yapılmıştır.

Qiz chog'im, sulton, kelin chog'im-ulton. (A 317, B 478)

“Kızım sultan gibi, gelinim kösele gibi.”

Kız sultana benzetilerek değerli olduğu vurgulanırken gelin ise her şey için kullanılan köseleye benzetilmiştir.

Qiz ko'ngli-qizigan tandir. (B 488)

“Kızın gönlü ısınan tandır.”

Atasözünde kızın gönlü ısınan tandıra benzetilerek çok sevdiği ve sevgi içinde yandığı anlatılmaktadır.

Qiz qarisa qozi bo'lur, qari cholga rozi bo'lur. (A 325, B 489)

“Kız yaşlansa kadı olur yaşlıya razı olur.”

Yaşı geçen kız, kişileri sorgulayan, sözün dönmeyen kadıya benzetilmiştir.

Qiz qarisa qozi bo'lur, qari itga rozi bo'lur. (B 489)

“Kız yaşlansa kadı olur, yaşlı ite razı olur.”

Kadı olur ifadesiyle kadı gibi herkesi sorgulayan, sözünden dönmeyen kişi olur denilmektedir. İt kelimesiyle ise yaşlı adam kastedilmektedir.

Qizginamning bolasi-bog'imning gullolasi. (B 57)

“Kızcağızımın çocuğu bağımın gül, lalesi.”

Atasözünde kızın çocuğu, bahçede yetişen gül, laleye benzetilerek onlar gibi güzel olduğu ifade edilmektedir.

Qizginamning bolasi-qandak o'rik donasi, o'g'ilg'inamning bolasi-hay-hay uning onasi! (A 141 / 317, B 207, C 131)

“Kızcağızımın çocuğu kaysının çekirdeği, oğulcuğumun çocuğu hay hay onun annesi!”

Kızın çocuğu kaysı çekirdeğine benzetilerek, kendi içlerinde biri olduğu vurgusu yapılmıştır.

Qizginamning erkasi-itginamning sirkasi. (A 52, B 60)

“Kızcağızımın şımarıklığı itimin sirkesi.”

Kızın şımarıklığı itin sirkesine benzetilerek şımarık yetiştirmenin kötü olduğu anlatılmıştır.

Qizginamning erkasi-yigitginamning sirkasi. (C 141)

“Kızcağızımın şımarıklığı yiğidimin tekesi.”

Atasözünde kızın şımarık olması durumu yiğidin tekesine benzetilerek tekenin inatçılığıyla aynı olduğu vurgusu yapılmıştır.

Qizli uy-bo'ston, qizsiz uy-go'riston. (B 487)

“Kızlı ev bostan, kızsız ev mezarlık.”

Atasözünde kızlı ev bostana benzetilerek neşeli olduğu, kızsız evin ise mezarlığa benzetilerek sessiz, durgun olduğu vurgulanmıştır.

Qizli uy-bo'ston, qizsiz uy-zimiston. (C 141)

“Kızlı ev bostan, kızsız ev zifiri karanlık.”

Kızlı ev bostana benzetilerek güzel, aydınlık olduğu ifade edilirken kızsız evin ise karanlık benzetmesi yapılarak züntü ve mutsuzluk olduğu anlatılmıştır.

Qizli uy-karvonsaroy. (B 488, C 141)

“Kızlı ev kervansaray.”

Kızlı ev, kervansaraya benzetilerek gelen geçenin uğradığı mekân olduğu dile getirilmiştir.

Qizli uy-qiron, o'g'illi uy-davron. (B 490, C 141)

“Kızlı ev kıran, oğullu ev devran.”

Kızlı ev kırana benzetilerek afet, felakete, olduğu ifade edilirken oğullu ev ise devran kelimesiyle şans, talih olduğu açıklanmıştır.

Qizli uy-qizil gul. (A 325, B 487)

“Kızlı ev kızıl gül.”

Atasözünde içinde kız bulunan ev kırmızı güle benzetilmiştir.

Qizning boshi-palaxmon toshi. (A 325, B 488)

“Kızın başı sapan taşı.”

Atasözünde kızın başı, ilkel bir silah olan sapan taşına benzetilmiştir.

Qizning isi-gulning isi. (B 487)

“Kızın kokusu gülün kokusu.”

Atasözünde kızın kokusu, gülün kokusuna benzetilerek güzel koktuğu açıklanmıştır.

Qudamning qudasi-yumurtqamning sho'rvasi. (B 499, C 136 [yumurtaning])

“Dünürümün dünürü yumurtamın çorbası.”

Dünürün dünürü yumurtayla yapılan çorbaya benzetilerek tatsız olduğu, hoş gitmediği anlatılmıştır.

Ro'zg'or ziynati-o'tin, uy ziynati-xotin. (A 276, B 422, C 128)

“Evin işinin ziyneti odun, evin ziyneti kadın.”

Atasözünde kadın ev ziynetine benzetilir.

Ro'zg'or-g'or. (C 128)

“Ev işleri mezar.”

Ev işleri mezara benzetilmiştir.

Sarishtali uy-farishtali uy. (A 235, C 128)

“Derli toplu ev, melekli ev.”

Derli toplu olan ev, melekli eve benzetilmiş ve melek kelimesi ile temiz olma durumu ifade edilmiştir.

Tarbiyasiz ota-ota emas, ayg'ir. (B 121)

“Terbiyesiz baba, baba değil aygır.

Terbiyesi olmayan baba aygıra benzetilmiştir.

Tog'dan orqasi, bo'lganning-tog'day yuragi bo'lar. (B 340)

“Dağdan arkası olanın dağ gibi yüreği olur.”

Dağ ile büyüklük, dağdan arkası ile de ağabey kastedilmiştir.

To'ng'ich bola tug' bo'lar. (C 139)

“Tonguç çocuk tuğ olur.”

Çocuk tuğa benzetilir ve dik olur denilmektedir.

Urug-aymog'im-quyuq qaymog'im. (A 331, B 495, C 135)

“Uruk, oymağım kuru kaymağım.”

Uruk, oymak, kuru kaymağa benzetilmiş. Kuru kaymak söylemi ile hoşluk, güzellik ifadesi verilmek istenmiş.

Uy qizi-palaxmon toshi. (C 139)

“Ev kızı sapan taşı.”

Ev kızı, ilkel bir savaş aleti olan sapan taşına benzetilmiştir.

Uy siri-yopiqlik qozon. (A 268, B 410, D 81)

Ev sırrı kapalı kazan.”

Ev sırrı için görünmeyen kapalı kazana benzetilmiştir.

Xolam bildi-onam bildi. (C 135)

“Teyzem bildi, annem bildi.”

Halk içinde teyze, anne yarısı olarak görülür. Bu atasözünde de teyze anneye benzetilmiştir.

Xotin qarindoshi-ilon boshi, er qarindoshi-savat boshi. (C 135)

“Kadın kardeşi yılan başı, erkek kardeşi sepet başı.”

Yılan başı ve sepet başı ile benzetme yapılmıştır.

Xotin-bo'yin, er-bosh. (A 293, B 441, C 128)

“Kadın boyun, er baş.”

Boyun ve baş benzetmesi ile birbirlerinin ayrılmaz parçası olduğu anlatılır.

Xotin-erning vaziri. (C 128)

“Kadın, erin veziri.”

Kadın ailedeki konumu, görev ve yükümlülükleri bakımından vezire benzetilir.

Xotinli ro'zg'or guldır, xotinsiz ro'zg'or cho'ldır. (A 15 / 276, B 14 / 422, C 128, D 98 / 118, E 32)

“Kadın ev güldür, kadınsız ev çöldür.”

Kadın evin güle benzetilerek güzel, temiz olduğu, kadınsız evin ise çöle benzetilerek bakımsız, ıssız olduğu vurgulanmıştır.

Xotinli uy guldır, xotinsiz uy cho'ldır. (B 422)

“Kadın ev güldür, kadınsız ev çöldür.”

Kadın ev güle benzetilir ve temiz, güzel olduğu ifade edilir. Kadınsız ev ise çöl gibi bakımsız, ıssızdır.

Xotinning qaqildog'i-tegirmonning shaqildog'i. (A 304, B 459, C 129)

“Kadının gevezeliği değirmenin çakıldağı.”

Atasözünde kadının gevezelik etmesi değirmenin çakıldağına benzetilmiştir.

Xotinning yomoni-to'ng'izning qaboni. (B 460)

“Kadının kötüsü domuzun yabanı?”

Kötü olan kadın, saldırgan bir hayvan olan yaban domuzuna benzetilmiştir.

Xotin-uyning ziynati, er-mehnati. (C 128)

“Kadın evin ziyneti, er işçisi.”

Kadın, evin ziynetine benzetilmiştir.

Yaqin qiz-o'g'il hisobi, uzoq qiz-o'lik hisobi. (C 135)

“Yakın kız oğul hesabı, uzak kız ölü hesabı.”

Yakın kız oğula benzetilerek güçlü, kuvvetli olduğu ve yardımcı olduğu ifade edilir.

Uzak kız ise etkisi, gücü, yardımını olmadığı için ölüye benzetilmiştir.

Yaxshi chopon-to'y ziynati, yaxshi xotin-uy ziynati. (B 458)

“İyi cüppe düğün ziyneti, iyi kadın ev ziyneti.”

Atasözünde iyi kadın ev ziynetine benzetilmiştir.

Yaxshi farzand-gul, yomoni-bir pul. (B 456, C 140)

“İyi evlat gül, kötüsü bir pul.”

Gül ile temiz, güzel çocuk, pul ile değersiz çocuk anlatılır.

Yaxshi qiz-yoqadagi qunduz, yaxshi yigit-ko'kdagi yulduz. (A 303, B 455)

“İyi kız yakadaki kunduz, iyi yiğit gökteki yıldız.”

İyi kız yakada bulunan kunduz kürküne benzetilerek değerli olduğu ifade edilirken iyi yiğit ise gökteki yıldızla benzetilip şöhretli, çok başarılı kimse olduğu vurgulanmıştır.

Yaxshi ro'zg'or-jannat, yomon ro'zg'or-do'zax. (A 257, B 396, C 129)

“İyi ev cennet, kötü ev cehennem.”

Ev kelimesi ile aile anlatılmak istenmiş, cennet ve cehennem kelimeleri ile de benzetme yapılmıştır.

Yaxshi to'n-to'y savlati, yaxshi xotin-uy ziynati. (C 129)

“İyi kaftan düğün ihtişamı, iyi kadın ev ziyneti.”

Kadın evin ziynetine benzetilmiştir.

Yaxshi xotin-hamisha bahor. (C 130)

“İyi kadın her zaman bahar.”

İyi kadın bahara benzetilir ve bahar gibi güzellik, mutluluk, sevinç verdiği anlatılır.

Yaxshi xotin-uy bo'stoni, yomon xotin-zimistoni. (A 304, B 458, C 130)

“İyi kadın ev bostanı, kötü kadın zifiri karanlık.”

İyi kadının ev bostanı benzetmesiyle huzur verici olduğu, kötü kadının ise zifiri karanlık benzetmesiyle kasvet olduğu ifade edilir.

Yaxshi xotin-uy ziynati, yomon xotin-to'y ziynati. (C 130)

“İyi kadın ev ziyneti, kötü kadın düğün ziyneti.”

İyi kadın ev ziyneti, kötü kadın düğün ziyneti olarak benzetme yapılmıştır.

Yaxshi xotin-uyning guli. (C 130)

“İyi kadın, evin gülü.”

Gül benzetmesi ile iyi kadının evin güzelliği olduğu vurgulanmıştır.

Yaxshi xotin-xazina. (B 458, C 130)

“İyi kadın hazine.”

İyi kadın, hazineye benzetilerek değerli olduğu ifade edilir.

Yetim qorni yetti qavat bolxona. (B 108)

“Yetim karnı yedi kat balhane”

Yetimin karnı yedi katlı olan balhaneye benzetilmiştir.

Yetimcha u yetti kulcha. (A 82)

“Yetim ya yedi küçük tandır ekmeği.”

Yetim çocuk, küçük tandır ekmeğine benzetilir ve doymadığı ifade edilir.

Yetimcha-yetti kulcha. (B 108, C 252)

“Yetim yedi küçük tandır ekmeği.”

Yetim çocuk, yedi küçük tandır ekmeğine benzetilir. Yetimin doymaz olduğu vurgulanır.

Yetimlik-zig'ir yog'i. (A 82, B 108)

“Yetimlik keten tohumu yağı.”

Yetim çocuk keten tohumu yağına benzetilerek, gönüle işlediği ifade edilir.

Yetimning yegani-yelim, ichgani-iring. (C 252)

“Yetimin yediği tutkal, içtiği irin.”

Yetim çocuk yediklerini kendi ebeveyni yapmadığı için üzülür, bu sebeple yediklerinden zevk almaz, hoşuna gitmez. Yetim çocuğun yedikleri tutkal ve irine benzetilir.

Yetimning yegani-zahar, kiygani-kafan. (C 252)

“Yetimin yediği zehir, giydiği kefen.”

Yetim çocuk kim ne verirse onu yer, bu yüzden ailesi tarafında yapılmış yiyecekler olmadığı için kendisine yemesi için verilen her şey zehir gibi gelir. Kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olduğu için yetim, giydiği giysileri ömür boyu giyer bu nedenle giysi kefene benzetilir.

Yolg'iz qiz-yalama tuz. (B 117, C 138)

“Yalnız kız yalama tuz.”

Şımarık yetiştirilmiş olan yalnız kız, hayvanların hoşuna giden, yalaması için koyulan taş tuza benzetilmiştir.

Yolg'iz uyning bekasi-qurvaqaning bo'kasi. (B 116)

“Yalnız evin hanımı kurbağanın büyüğü.”

Yalnız başına evde eşiyle tek başına kalıp çevresiyle konuşmayan, alakadar olmayan gelin ya da diğer kişiler kurbağanın büyüğüne benzetilmiştir.

Yomon bo'lsa bolasi, kamon bo'lar otasi. (A 303, B 456)

“Kötü olsa çocuğu, yay olur babası.”

Atasözündeki yay olur babası söylemiyle kişinin gergin, sinirli olduğu ifade edilmiştir.

Yoshlik-beboshlik, yigitlik-beklik, qarilik-bolalik. (B 134)

“Gençlik düzensizlik, yiğitlik beylik, yaşlılık çocukluk.”

Atasözünde gençlik düzensizliğe, yiğitlik beyliğe, yaşlılık çocukluğa benzetilir.

Yoshlik-beboshlik. (A 98, B 134)

“Gençlik düzensizlik.”

Gençlik düzensizliğe benzetilmiştir.

2.1.4.2.2. Eğretileme (İğretileme / İstiâre / Metafor / Deyim Aktarması)

İki nesne ya da kavram arasındaki benzerlik ilişkisine, benzer anlam özelliklerine dayanarak birinin adının diğerine aktarılmasıdır.³³³

Eğretileme, açık eğretileme (istiâre) ve kapalı eğretileme (istiâre) olmak üzere ikiye ayrılır. Benzetme ögelerinden kendisine benzetilenin söylenmesiyle yapılan eğretileme, açık eğretileme (istiâre)dir ve bu tür eğretilmelerde benzeyen söylenmez. Benzeme ögelerinden benzeyenin söylenmesiyle yapılan eğretileme, kapalı eğretilemedir. Bu tür eğretilemde ise kendisine benzetilen söylenmez.³³⁴ Eğretilemenin amacı, benzetilen kavram veya benzeyen kavramdan birini kullanarak kastedilen diğer kavramın kişi tarafından sezilmesini sağlayarak bilinmesidir.

Açık Eğretileme:

Ahmoqdan-chaqmoq, donodan-ahmoq. (C 138)

“Ahmaktan şimşek, bilgeden ahmak.”

Akıllı, hızlı çocuk ise şimşeğe benzetilmiş.

Alining alamini Validan olibdi. (B 163)

“Alinin elemini Veliden almış.”

Ali ile çevre, Veli ile karı ve çocuk kastedilir. Eşlerin çevresine kızıp sinirini karısı ve çocuğundan alması durumu anlatılmıştır.

---

³³³ Toklu, 100.

³³⁴ İsmail Hakkı Aksoyak, Muhsin Macit “Edebî Sanatlar”, **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı** (Editör Mustafa İsen), 9. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, 327.

Aton tuya yuk ostida qariydi. (B 395)

“İğdiş deve yük altında yaşlanır.”

Baba, iğdiş deveye benzetilmiştir. Babanın çocuğu terbiye etmek, korumak, ihtiyaçlarını karşılamak gibi sorumlulukları ile yıprandığı anlatılır.

Ayyor tumshug'idan ilinar, aqlsiz yoshligidan bilinar. (B 73)

“Kurnaz gagasından farkedilir, akılsız çocukluğundan bilinir.”

Karga, kurnaz kelimesi ile ifade edilmiştir.

Baqiroq tuyaning bori yaxshi, baqirib turgani undan yaxshi. (A 33, B 32 / 315, D 37)

“Bağırın devenin var olanı iyi, bağırip duranı ondan iyi.”

Deve ile baba kastedilmiştir. Babanın bağırip çağırıda var olanı iyidir denilmektedir.

Baytal chopgani bilan poyga ololmas. (A 14, B 13)

“Kısrak koştuğu ile yarışamaz.”

Kadın kısrığa benzetilir.

Besh barmoqning birini tishlasang, bari, og'rir. (A 38, B 39, C 133, D 42)

“Beş parmağın birini ısırsan tümü ağrır.”

Akraba üyelerinden biri parmağa benzetilir. Akraba üyelerinin başına bir felaket gelse onların acısını bütün akrabalar hisseder denilmektedir.

Bir palakda necha xil qovun bo'ladi. (B 44)

“Bir asmada kaç çeşit kavun olur.”

Anne asmaya, kavun çocuğa benzetilir. Bir anneden farklı karakterlerde çocuk doğduğu anlatılmıştır.

Bir palakdan ming xomak. (A 43, B 44)

“Bir asmadan bin kelek.”

Anne asmaya, kelek çocuğa benzetilir.

Bir palakdan necha xil qovun yetishadi. (A 43, B 44 [palakda])

“Bir asmadan kaç çeşit kavun yetişir.”

Anne asmaya, kavun çocuğa benzetilir.

Bir sigirning shoxi sinsa, minginiki chirqirar. (B 39)

“Bir sığırın boynuzu kırılrsa, bininiki çatlar.”

Sığır ile anne ve çocuklar kastedilir. Boynuz kırılması, çatlamasıyla ise can acısı ifade edilir.

Bir tablada ot ham bo'lar, eshak ham. (B 44)

“Bir tavlada at hem olur, eşek hem.”

Tavla aileye, at ve eşek çocuklara benzetilir. Ailede bulunan çocukların birbirleri ile denk yapıda olamayacağı anlatılır.

Bir tish og'risa, yonidagisi ham og'riydi. (A 38, B 39)

“Bir diş ağrırsa yanındaki de ağrır.”

Diş ile anne ve çocuklar ifade edilir. Aileden bir üyenin hissettiği acıyı diğerlerinde hissettiği anlatılır.

Bir uyadan necha alvon qush uchadi. (A 43, B 44)

“Bir yuvadan kaç çeşit kuş uçar.”

Çocuklar, kuşa benzetilmiştir.

Bir uyadan-bir sasitqi. (A 43, B 44)

“Bir yuvadan bir çakşır otu.”

Çakşır otu ile çocuk anlatılır.

Bo'ladigan buzoq bo'yinchog'idan belgili. (B 73)

“Olacak buzağı yularından belli.”

Çocuk buzağıya benzetilir. Yular ise yetenek, beceri anlamında kullanılır.

Bo'ladigan buzoq tezagidan ma'lum. (A 58)

“Olacak buzağı tezeğinden belli.”

Çocuk, buzağıya benzetilir ve tezek ise yetenek, beceri anlamında kullanılır.

Bo'ladigan meva buzoq tezagidan ma'lum. (B 73)

“Olacak (meyve) buzağı tezeğinden belli.”

Çocuk, meyve ve buzağıya benzetilir, tezek ise yetenek, beceri anlamında kullanılır.

Bo'ladigan meva gulidan ma'lum. (A 58, B 73)

“Olacak meyve çiçeğinden belli.”

Çocuk meyveye benzetilirken çiçek kelimesi ile yetenek ve beceri ifade edilir.

Bolali qarg'adan tezak ortmas. (B 141)

“Yavrulu kargadan tezek artmaz.”

Yavrulu karga ile çocuklu anne kastedilir.

Bolali qushdan don ortmas. (A 103, B 141)

“Yavrulu kuştan tahıl artmaz.”

Çocuklu anne, yavrulu kuşa benzetilir.

Bolali quyon qocholmas. (B 58)

“Yavrulu tavşan kaçamaz.”

Yavrulu tavşan ile çocuklu anne ifade edilir.

Bolalik qarg'aga don tegmas. (C 138)

“Yavrulu kargaya tahıl kalmaz.”

Yavrulu karga benzetmesi ile çocuklu anne kastedilir.

Bo'lar ot toyligidan belgili. (A 58, B 74 [oyligidan: aylığından])

“Olacak at taylığından belli.”

At ile insan, tay ise insanın çocukluğu kastedilir.

Bo'ri ko'rgan itning og'zi bir bo'lar. (B 340)

“Kurt gören itin ağzı bir olur.”

Kurt ile düşman, it ile kardeş anlatılmak istenmiştir.

Bosh yorilsa-bo'rk ichida, qo'l sinsa-yeng ichida. (C 133)

“Baş yarılrsa börk içinde, kol kırılrsa yen içinde.”

Yaşanan kötü olaylar aile içinde kalır, ailenin dışından başkalarına söylenmez. Brk ve yen aileye benzetilerek açık eğretileme yapılmıştır.

Bot ochilgan gul bot so'liydi. (A 68, B 86)

“Geç açılan gül geç solar.”

Gl ile geç kız ifade edilir. Geç kızların yaşlı kişilerle erkenden evlendirilerek çabuk yıpranmasına karşı söylenmiş bir atasözüdür.

Boy amr etmasa, bovcha xamir etmas. (C 126)

“Zengin emretmese bova³³⁵ hamur etmez.”

Zengin kelimesi ile koca, bova ile de kadın ifade edilmiştir.

Bo'ydoqning aqli-ikki ko'zida. (A 329)

“Bekârın akılı iki gözünde.”

Göz ile kadın, erkek kastedilir.

Burunni sassiq deb kesib tashlamaydilar. (A 57, B 70)

“Burunu kokuyor diye kesip yok etmezler.”

Burun kelimesi ile evlatlar kastedilmiştir. Evladın kötü olsa da ona sahip çıkılması gerektiği anlatılmaktadır.

Buzoq ko'p emsa bo'kadi, bo'sh qo'ysang to'kadi. (A 56, B 68)

“Buzağı çok emse şişer, boş koysan döker.”

Çocuk buzağıya benzetilmiş, çocuğun iyi terbiye edilmesi, boş bırakılmaması gerektiği söylenmiştir.

Buzoqli sigirdan cho'p ortmas. (A 103, B 141)

“Buzağılı inekten saman artmaz.”

Buzağı ile çocuk, inek ile de anne anlatılmak istenmiştir.

---

³³⁵ Orta derecede zengin kimse.

Buzoqni bo'sh qo'ysang, xurmachani ag'daradi. (A 56, B 68)

“Buzağıyı boş koysan, hurma ağacını devirir.”

Buzağı ile çocuk kastedilmiştir.

Cho'riga chalpak bersang, qozoningga tupuradi. (B 108)

“Esire çalpak³³⁶ versen kazanına tükürür.”

Yetimler esire benzetilmiştir.

Dalada bo'ri ulisa, itning ichi achiydi. (B 39)

“Tarlada kurt ulusa itin içi acır.”

Akraba üyeleri, kurt ve ite benzetilmiştir. Akraba üyelerinden birine kötü bir şey olsa çekilen acıyı diğer akrabalarında hissettiği dile getirilir.

Danagidan mag'zi shirin. (B 57)

“Çekirdeğinden içi lezzetli.”

Anne çekirdeğe, çocuk içe benzetilmiş ve çocuğun anneden güzel olduğu ifade edilmiştir.

Dapaxtning shoxidan tutsang, tanasi eshiladi. (B 39)

“Ağacın dalından tutsan gövdesi eşilir.”

Akraba üyeleri, ağaç ve gövdesine benzetilir ve akrabalardan birisi kötü bir olayla karşılaşp üzülse, acı çekse bu duyguları sülalenin diğer üyelerinin de hissettiği açıklanır.

Daraxt o'z joyida egri bitsa, ming agar tobin olsang, to'g'ri bo'lmas. (A 51, B 60 [egar])

“Ağaç öz yerinde eğri bitse bin eğer dayanıklı olsa da doğrulmaz.”

Ağaç ile çocuk anlatılır. Çocuğun terbiyesinin küçüklükten itibaren yapılması gerektiği sonradan verilen terbiyenin faydalı olmayacağı dile getirilmiştir.

Daraxtdan meva olaman desang, niholligidan parvarish qil. (B 60)

“Ağaçtan meyve alamam desen, filizken bakım yap.”

---

³³⁶ Çalpak, hamurun yufka şeklinde açılarak yağda pişirilmesiyle yapılan yiyecek.

Ağaç ile çocuk kastedilmiştir. Düzgün bir çocuğunuzun olmasını istiyorsanız eğer küçüklükten itibaren düzgün bir şekilde bakmanız gerektiği söylenmektedir.

Daraxtni yaxshi ko'rsatgan shoxidagi mevasi. (C 140)

“Ağacı iyi gösteren dalındaki meyvesi.”

Ağaç ile anne, meyve ile de çocuk kastedilmiştir. Anneyi iyi gösteren şeyin çocuk olduğuna değinilmiştir.

Daryoning irmog'i ko'p, o'ziga foydasi yo'q. (A 309, B 466)

“Nehrin ırmağı çok kendine faydası yok.”

Nehir kelimesi ile anne, ırmak kelimesi ile de evlatlar kastedilmiştir.

Don donga ajralar, somon somonga. (B 93)

“Tahıl tahıla ayrılır saman samana.”

Tahıl ile aile ve akrabalar, saman ile yabancılar ifade edilir. Aile içinde herhangi bir kavga olduğunda tarafları barıştırmada akrabalar fikir birliği yapar yabancılar ise uzakta kalır olayın içine sokulmaz atasözünde bu durum anlatılmıştır.

Ellik yilda el yangi, qirq yilda qozon yangi. (A 46, B 48)

“Elli yılda ülke yeni, kırk yılda kazan yeni.”

Evlatlar, kazana benzetilmiş.

Enasi tepgan qulunning eti og'rimas. (A 207, B 315, C 135)

“Anası tepen kulunun eti ağrımaz.”

Çocuk kuluna benzetilir ve annesi tarafından dövülen çocuğun canının yanmadığı ifade edilir.

Erka boqilgan qulun tekis yerda ham qoqiladi. (A 52, B 60)

“Şımarık bakılan kulun düz yerde de tökezler.”

Kulun ile çocuk kastedilmiştir.

Erta pishgan olma erta chirydi. (A 68 [chiriyi.], B 86)

“Erken olgunlaşan elma erken çürür.”

Yetişkinliğe ulaşan kız, olgunlaşan elmaya benzetilir ve çürümek kelimesi ile de çabuk yıprandığı anlatılır.

Eshak egasini tanimas, pishak-bekasini. (B 166)

“Eşek sahibini tanımaz, kedi hanımını.”

Kedi kelimesi koca, eşek kelimesi evlatlar anlamında kullanılmıştır.

Filning yarasi filcha bo'ladi. (A 261, B 401)

“Filin yarası fil kadar olur.”

Fil kelimesi ile kastedilen aile reisi olan babadır.

Gap unda emas, bug'doyda. (C 138)

“Söz unda değil buğdayda.”

Un ve buğday kelimesi ile çocuk, anne anlatılmıştır.

Gulchi bir gulni o'stirguncha, yuz tikan zahrini tortadi. (B 395)

“Gülcü bir gülü büyütüncüye kadar yüz dikenin zehirini çeker.”

Atasözünde yer alan gülcü ile anne baba, gül ile çocuk kastedilir. Anne babanın çektiği sıkıntılar, zorluklar ise diken zehri benzetmesi ile anlatılır.

Gulni gulga qo'sh. (A 23, B 24 / 298 / 489)

“Gülü güle koş.”

Kız ve oğul güle benzetilerek evlatların birbirine uyumlu, uygun kişiler ile görüşürölüp evlendirilmesi gerektiği ifade edilir.

Gulni tanlagan qora tolga ham qo'nolmaydi. (A 16)

“Gülü seçen kara söğüte de kanmaz.”

Gül ile iyi kız, yiğit, kara söğüt ile de kötü kız ve yiğit anlatılır. Evlenmek için iyi insanları seçenlerin kötülere kanmayacağına değinilmiştir.

Gulning bitgan yerida qadri yo'k. (A 196)

“Gülün bittiği yerde kadri yok.”

İnsan, güle benzetilirken bittiği yer ifadesi ile de yaşanan bölge anlatılmak istenmiştir.

Har chinordan-bir yaproq. (A 346, B 514)

“Her çınardan bir yaprak.”

Aile çınara, kız yaprağa benzetilir. Bir aileden kız alınıp memnun kalınmaması durumunda kullanılan bir atasözüdür. Memnun olmayan ailenin diğer bir evladının evlilik sürecinde yeni aileler ile iletişim kuracağını ifade eder.

Har kimning eshagi o'z ko'ziga ot ko'rinar. (B 513)

“Her kimsenin eşeği kendi gözüne at görünür.”

Eşek ile kusurlu, kötü, yetersiz çocuk, at ile de yetenekli, becerikli çocuk kastedilmiştir.

Har kimning ulog'i o'ziga taka ko'rinadi. (B 513)

“Her kimsenin oğlağı kendisine teke görünür.”

Çocuk, oğlak ve tekeye benzetilir. Oğlak ile yeteneksiz, olgunlaşmamış çocuk, teke ile de yetenekli, olgun çocuk anlatılmak istenmiştir.

Har supradan-bir kulcha. (A 346, B 514)

“Her sofradan bir küçük ekmek.”

Aile kelimesi sofraya ile küçük ekmek söylemi ile de kız ifade edilir. Evlilik için bir aileden kız alan ve memnun olmayan kişiler tarafından söylenir. Her aileden bir kızın alınmasının uygun olduğu vurgulanmıştır.

Hech kim o'z ayronini achchiq demas. (A 346, B 514)

“Hiç kimse kendi ayranına ekşi demez.”

Kimse kendi çocuğuna kötü diyemez, bu durum atasözünde ayran ile çocuk benzetmesi yapılarak işlenmiştir.

Ho'kizga tuqqan kun buzoqqa ham tug'adi. (B 519)

“Öküze doğan gün buzağıya da doğar.”

Atasözünde öküz ile anne baba, buzağı ile de oğul ve kız evlatlar kastedilir. Anne babanın çektiği sıkıntıların aynısını oğul ve kız evlatlarında çekeceği anlatılır.

Ho'kizning boshiga tushgan kun buzoqning boshiga tushadi. (B 519)

“Öküzün başına vuran güneş buzağının başına da vurur.”

Anne, baba öküze, oğul, kız evlat buzağıya benzetilir. Anne babanın yaşadığı sıkıntıların zamanı geldiğinde oğul ve kızının da göreğine değinilir.

Ho'kizning shohiga ursang, tuyog'i zirqiraydi. (A 38, B 39)

“Öküzün boynuzuna vursan başı zonklar.”

Öküz ve baş ile aile üyeleri kastedilir, aile üyelerinden birinin başına felaket gelse onun acısını diğer aile üyelerinin hissettiği anlatılmıştır.

İgna qayoqqa yursa, ip shu yoqqa yuradi. (B 150)

“İğne ne yöne hareket etse ip o yöne hareket eder.”

İğne ile anne, ip ile de çocuk anlatılmak istenmiştir. Anne, çocuğunu ne yönde yetiştirirse çocuğu o şekilde yetişir denilmektedir.

İgnaning ishini nayza qilolmas. (B 150)

“İğnenin işini mızrak yapamaz.”

İğne ile çocuk, mızrak ile de insanlar kastedilmiştir. Bazı durumlarda yetişkin insanların yapamayacağı şeyleri küçük çocukların rahatlıkla yapabileceği ifade edilmiştir.

İkki qo'l qilgan ishni bir qo'l qilolmas. (B 441)

“İki elin yaptığı işi bir el yapamaz.”

İki el, karı kocaya, bir el ise bekâra benzetilir.

İkki sigir olganning ayroni bor, ikki xotin olganning vayroni bor. (C 126)

“İki sığırı olanın ayranı var, iki kadın alanın viranı var.”

Dağılmış aile, virana benzetilmiştir.

İkki sigir soqqanning ayroni bor, ikki xotin olganning vayroni bor. (A 114, B 153)

“İki sığır sağanın ayranı var, iki kadın alanın viranı var.”

Viran kelimesi ile dağılmış aile ifade edilir.

İkki suyuqli bir ko'ngilga sig'maydi. (B 153)

“İki kemikli bir gönle sığmaz.”

Atasözünde kadın, kemiğe benzetilerek eğretilme yapılmıştır.

İkki tarvuz bir qo'litiqqa sig'maydi. (B 153)

“İki karpuz bir koltuğa sığmaz.”

Karpuz, kadına benzetilir.

İngan ingrasa, bo'ta bo'zlaydi. (A 118, B 158)

“Deve inlese köşek böğürür.”

Deve ile anne, köşek ile çocuk kastedilmiştir.

İt achchig'ini turnadan oladi, bit achchig'ini burgadan oladi. (B 163)

“İt acısını turnadan alır, bit acısını pireden alır.”

İt ve bit kelimesi ile eşler, turna ve pire kelimesi ile de kadın ve çocuk ifade edilmiştir. Eşlerin bir şeye öfke duydukları zaman sinirlerini diğer aile bireylerinden çıkarması durumu konu edilmiştir.

İt bolasin qoplonim der, kush bolasin-palaponim. (B 514)

“İt yavrusuna kaplanım der, kuş yavrusuna tavuğum.”

Anne, it ve kuşa, çocuk yavruya benzetilir. Her annenin çocuğunu güçlü, cesur, iyi gördüğü anlatılır.

İt bolasin qoplonim der. (A 346)

“İt yavrusuna kaplanım der.”

Anne ite, yavru çocuğa benzetilerek annenin çocuğunu güçlü ve cesur olarak nitelendirdiği söylenmektedir.

İt egasiga hurimas. (B 168, D 113)

“İt sahibine havlamaz.”

İt ile çocuk kastedilmiştir.

It egasini tanimaydi, mushuk-beqasini. (B 166)

“It sahibini tanımaz kedi hanımını.”

It, evlatlara, koca ise kediye benzetilir.

It it bolasini tishlamaydi. (B 164)

“It it yavrusunu ısırılmaz.”

It ile insan, it yarusu ile de çocuk anlatılır. Kişilerin kendisinden küçük bireylere zarar verilmemesi gerektiği söylenmektedir.

It itning quyrug'in bosmas. (B 164)

“It itin kuyruğuna basmaz.”

It ile insan, itin kuyruğu ile de çocuk kastedilmiştir.

It otasin tanimas. (A 123, B 166, D 110)

“It babasını tanımaz.”

Çocuk, ite benzetilmiştir.

Itbaliqdan tarqagan qurbaqa ulg'ayganda o'zini unutadi. (D 134)

“İribaştan yayılan kurbağa büyüdüğünde özünü unuttur.”

İribaş ile soyun kökü, kurbağa ile de soya mensup insanlar kastedilir.

Itidan bo'lgan-qurbonliqqa yaramas. (B 170)

“İtten olan kurbanlığa yaramaz.”

It ile kötü anne babalar, olan ile de çocuk kastedilmiştir. Kötü anne baba tarafından yetiştirilen çocuğun çevresine bir faydası dokunmayacağı anlatılmaktadır.

Itidan tuqqan qurbonlikka yaramas, eshakdan tuqqan-insonlikka yaramas. (B 170)

“İtten doğan kurbanlığa yaramaz, eşekten doğan insanlığa yaramaz.”

It ve eşek ile kötü anne babalar, doğan ile de çocuk ifade edilmektedir.

Itning bo'lsa ham-chiroyli bo'lsin. (B 171)

“İtin olsa da güzel olsun.”

İt ile çocuk kastedilir ve çocuğun olsa da güzel olsun denilmektedir.

Itining fe'li egasiga ma'lum. (B 171)

“İtin karakteri sahibine malum.”

İt ile çocuk, sahip ile de anne ve baba anlatılmaktadır. Çocuğun karakterinin nasıl olacağını ebebeynleri tarafından bilindiğine değinilmiştir.

Itni qopag'on qilgan-egasining o'zi. (A 91, B 121)

“İti it yapan sahibinin kendi.”

İt ile çocuk, sahibi ile de anne ve baba kastedilmiştir.

Itning bolasi turib ozar. (B 172)

“İtin yavrusu durup yoldan çıkar.”

Anne ite, çocuk yavruya benzetilir.

Itning boshini silasang, tovoqqa borar. (B 108)

“İtin başını okşasan tasa varır.”

İt benzetmesi ile yetim anlatılmıştır.

Itning egasi yo'q, qozonning chegasi yo'q. (B 166)

“İtin sahibi yok, kazanın çivisi yok.”

Evlatlar, ite benzetilir.

Javlar joyiga tushmasa, bug'doy bo'lar, bug'doy joyiga tushmasa, javdar bo'lar. (B 24)

“Çavdar yerine düşmese buğday olur, buğday yerine düşmese çavdar olur.”

Atasözünün birinci kısmında kötü kız çavdara, yer kötü sülalaye, buğday iyi kıza benzetilmiştir. Kötü sülalaye gelin gitmeyen kötü kızın iyi kız olacağı anlatılır.

Atasözünün ikinci kısmında buğday iyi kıza, yer iyi sülalaye, çavdar ise kötü kıza benzetilir. İyi kızın iyi bir sülalaye gelin gitmezse kötü kız olacağı açıklanır.

Jigar-jigar, digar-digar. (C 133)

“Ciğer ciğer, diğەر diğەر.”

Akrabalar, ciğere benzetilmiştir.

Jiyan eshikdan kirsa, yetti bo'ri teshikdan kirar. (C 133)

“Yeğen kapıdan girse, yedi kurt deşikten girer.”

Kurnaz, belalı insanlar kurt kelimesi ile benzetme yapılarak ifade edilmiştir.

Jo'jali tovuqdan don ortmas. (A 103 [Jujali tovuqdan], B 141)

“Civcivli tavuktan tahıl artmaz.”

Tavuk ile anne, civciv ile de çocuk ifade edilmiştir.

Ko'lning otini balig'i chiqaradi. (A 151, B 227)

“Gölün adını balığı çıkarır.”

Göl ile ebeveynler, balık ile evlatlar belirtilmektedir.

Kul og'il bo'lmas. (B 220)

“Köle oğul olmaz.”

Damat yerine köle ifadesi kullanılarak damat köleye benzetilmiştir.

Kulukni kelganda ko'r, dumini suzganda ko'r. (B 208)

“Hızlı atı geldiğinde gör, kuyruğunu bağlandığında gör.”

Gelin, hızlı ata benzetilir. Gelin, eşya vb. şeyler alındığında onun özelliklerini bilmeden övülmemesi gerektiği anlatılır.

Kun hisobin oy olar, bedav o'rnin toy olar. (A 205)

“Gün hesabını ay alır, atın yerini tay alır.”

Baba ile at, tay ile çocuk kastedilir. Babanın işlerinin başına oğlunun geçmesi durumuna değinilmektedir.

Loy uvog'i qovushar, tosh uvog'i qovushmas. (B 240)

“Çamur parçası birleşir, taş parçası birleşmez.”

Akrabalar çamura, yabancılar ise taş parçasına benzetilmiştir.

Meva o'stirmoq oson, mevasini saqlamoq qiyin. (B 248)

“Meyve büyütme kolay meyvesini saklamak zor.”

Meyve kelimesi ile çocuk kastedilir, çocuğu kötülüklerden korumanın zor olduğu anlatılmak istenmiştir.

Meva o'z daraxtidan yiroqqa tushmaydi. (B 121)

“Meyve kendi ağacından uzağa düşmez.”

Meyve ile çocuk, ağaç ile de anne baba anlatılır, çocuğun anne babanın yanından ayrılmayacağı ifade edilmiştir.

Mol egasiga o'xshamasa, harom o'ladi. (A 172)

“Mal sahibine benzemese haram olur.”

Mal kelimesi ile oğul, kız evlat ifade edilir.

Mol egasiga tortmasa, baytalmon bo'ladi. (A 172)

“Mal sahibine çekmese berbat olur.”

Oğul ve kız, mala benzetilmiştir.

Mol ham g'arot, jon ham g'arot. (B 490)

“Mal hem ganimet, can hem ganimet.”

Atasözünde can kelimesi ile oğul veya kız kastedilir.

Mol turqi egasini bildiradi. (A 90, B 121)

“Malın görünüşü sahibini bildirir.”

Mal ile çocuk ifade edilerek çocuğun dış görünüşünden, tipinden anne babasının kim olduğu bilinir denilmektedir.

Moling ko'p bo'lsa maqtanma, boshing ko'p bo'lsa to'planma. (A 45, B 48)

“Malın çok olsa övünme, başın çok olsa toplanma.”

Baş kelimesi, evlatları ifade etmek amacı ile kullanılmıştır.

Mo'ynaning pardozi-chiviq. (A 56 / 249, B 68)

“Postun süslemesi astar.”

Post ile çocuk, astar ile de anne baba kastedilir. Çocuğun terbiyesini verenin anne ve baba olduğu anlatılır.

Muguz lat yesa, tuyoq sirqiraydi. (B 39)

“Boynuz incinse baş zonklar.”

Akrabalar boynuz ve baş kelimelerine benzetilmiş. Akrabalardan birine bir fenalık gelse onun acısını diğer akrabalarda hisseder denilir.

Mushukning bolasi onasiga o'xshab miyovlaydi. (A 175, B 266, D 124)

“Kedinin yavrusu annesine benzer miyavlar.”

Kedi ile anne, yavru ile de çocuk kastedilirken anne ne yaparsa çocuğunun da onu taklit edeceği anlatılmak istenmiştir.

Nor izini norcha bosar. (B 313)

“Hecin izini köşek basar.”

Baba hecine, oğul köşege benzetilerek babanın işlerinin oğul tarafından sürdürülmesi durumu anlatılmaktadır.

Nor o'lsa, norchasi qolar. (C 139)

“Hecin³³⁷ölse köşegi kalır.”

Anne, hecine benzetilirken çocuk, köşege benzetilir.

Og'ilda o'g'loq tug'ilisa, adirda o'ti unib chiqadi. (A 313, B 470 [adrda])

“Ağılda oğlak doğsa, tepelerde otu filizlenip çıkar.”

Atasözünde ev ağıla, çocuk oğlağa, rızık ise ota benzetilmiştir. Doğan çocuğun rızıkının kendisiyle birlikte geldiği ifade edilmiştir.

Oldingdan oqqan suvning qadri yo'q. (A 196)

“Önünden akan suyun kadri yok.”

Akrabalar akan suya benzetilir.

Olma tagidan yiroqqa tushmas. (B 296)

“Elma dibinden uzağa düşmez.”

---

³³⁷ Tek hörgüçlü deve.

Elma ile çocuk kastedilir ve çocuğun anne ile babasının yanından uzağa gitmeyeceği söylenilmektedir.

Olmurt og'ochidan olisga tushmas. (B 296)

“Armut ağacından uzağa düşmez.”

Armut ile çocuk, ağaç ile de anne ve baba anlatılır, çocuğun anne ile babasının yanından uzağa gitmeyeceği ifade edilir.

Oltin uzukka yoqut ko'z. (B 298)

“Altın yüzüğe yakut göz.”

Altın yüzük söylemi ile genç delikanlı, yakut göz ile genç kız kastedilir. Oğulların ve kızların birbiri ile denk kişiler ile evlendirilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Oltin uzukka-olmas ko'z. (A 23, B 24)

“Altın yüzüğe elmas göz.”

Genç delikanlı altın yüzüğe, genç kız ise elmas göze benzetilir. Evliliklerin birbirine uygun kişiler ile yapılması gerektiği anlatılmaktadır.

Onasi suvga cho'kkan tuyaning bolasin olma. (B 493)

“Annesi suya çöken devenin yavrusunu alma.”

Deve ile anne, yavru ile de çocuk kastedilmiştir. Annesi kökü olan kişinin çocuğu ile aile kurulmaması gerektiği anlatılır.

O'ng qo'lim, so'l qo'lim, ikkovi ham o'z qo'lim. (A 206, B 315, C 136)

“Sağ kolum, sol kolum ikisi de öz kolum.”

Sağ ve sol kol kelimesi ile evlatlar kastedilmiştir.

Oshning alamini moshdan olibdi. (B 163)

“Aşın acısını maştan almış.”

Aş ile çevredeki insanlar, maş ile de kadın ve çocuklar ifade edilir.

Oshxona moyli bo'lsa, merosxo'r moysiz bo'lar. (B 318)

“Mutfak yağlı olsa, mirasyedi yağsız olur.”

Mutfak ile anne baba, yağ ile miras anlatılmaktadır.

Ot bosmagan yerni toy bosar. (A 205, B 313)

“At basmayan yeri tay basar.”

At ile baba, tay ile çocuk kastedilmiştir. Babanın yapmadığı şeyleri çocuğunun yaptığı ifade edilir.

Ot izini toy bosar. (B 313)

“At izini tay basar.”

Baba ata, çocuk taya benzetilir. Babanın yolundan çocuğunda gittiği söylenmektedir.

Ot kiftining yağ'iri bolasiğa meros qoladi. (B 318)

“At omuzunun yağırı çocuğuna miras kalır.”

At ile baba, tay ile çocuk ifade edilir. Yağır kelimesi ile günah ve kusur anlatılır, babanın yaptığı kötülükler çocuğuna miras kalır denilmektedir.

Ot ozig'ini toy ko'tarar. (A 207 [ozig'in], B 316)

“Atın yemini tay taşır.”

At ile anne baba, tay ile de çocuk kastedilmiştir.

Ot tepkisini ot ko'taradi. (B 315)

“At tekmesini at kaldırır.”

At kelimesi aile bireyleri yerine kullanılmıştır.

Otasini aytma, bo'tasini ayt. (D 36)

“Babasını anlatma, köşegini anlat.”

Köşek kelimesi ile çocuk kastedilmiştir.

Otdan-ot, eshakdan-eshak. (B 171)

“Attan at, eşekten eşek.”

At ve eşek kelimeleri ile anne baba kastedilir, anne ile baba nasıl olursa çocukta öyle olur denilmektedir.

Otga ayil botganin egar bilmas, ot bilar. (C 134)

“Ata kayış tokasının battığını eğer bilmez at bilir.”

İnsan ata, akrabalar eğere benzetilmiştir.

Otingni yaxshi ko'rsang, ayilini mahkam tort. (A 209, B 318)

“Atını iyi görsen eğerinin kayış tokasını sağlam çek.”

At ile çocuk ifade edilir, çocuk iyi olsa da terbiyesinin eksik edilmemesi gerektiği anlatılmıştır.

Ovul boshqa bo'lsa ham tilak bir, barmoq boshqa bo'lsa ham bilak bir. (A 43, B 44)

“Köy başka olsa da dilek bir, parmak başka olsa da bilek bir.”

Farklı karakterlerdeki çocuklar parmağa, anne ise bileğe benzetilir.

Ovul iti ola bo'lsa ham, bo'ri kelsa-birlashar. (A 219, B 340)

“Köy iti ala olsa da kurt gelse birleşir.”

Köyün içindeki akrabalar ite, düşmanlar ise kurda benzetilir.

Ovul iti talashar, bo'ri kelsa yarashar. (B 340)

“Köy iti dalaşır kurt gelse barışır.”

Köyün içindeki akrabalar ite, düşmanlar ise kurda benzetilir.

Oyin qo'l bilan uzib olib bo'lmas. (A 336)

“Oyun el ile bölünüp alınmaz.”

Kız, oyuna benzetilir. Evlilik için kız evladı almanın kolay olmadığı anlatılır.

O'ynoqi qo'zichoq oyna sindirar. (A 56, B 68)

“Hareketli kuzucuk ayna kırdırır.”

Kuzucuk ile çocuk kastedilmiş ve çocukların davranışlarının kontrol edilmesi gerektiği, eğer davranışlar kontrol edilmezse zarar gelebileceği anlatılmak istenmiştir.

Oyoqdagi bit boshga chiqadi. (A 82, B 108)

“Ayaktaki bit başa çıkar.”

Yetim, bite benzetilmiştir.

O'z govroning o'zingga qattiq tegmaydi. (A 207, B 315, C 135)

“Kendisi çoban olana zor gelmez.”

Baba çobana benzetilmiştir.

O'z otingni yomonlab, qaydan tulpor toparsan. (C 136)

“Kendi atını kötöleyip nerden tulpar bulursun.”

At ve tulpar kelimeleri ile akraba, sülale ifade edilmektedir.

O'z tovug'im chaqirsa, qayga qarab qichqiray. (C 135)

“Öz tavuğum çağırrsa nereye bakıp bağıryım.”

Akrabalar tavuğa benzetilmiştir.

O'z uyini yoritmagan chiroq o'zganikida mash'al bo'lmas. (C 135)

“Kendi evini aydilatmayan lamba, başkasının evinde meşale olmaz.”

Lamba ve meşale kelimesiyle evlatlar kastedilir. Ailesine yardım etmeyen evlatların kendi ailelerini kurup başka ailelere katıldığında da aynı olacağı anlatılır.

O'zim hisoblasam, qulunli biya, otam bilan hisoblasam, bo'tali biya. (C 130)

“Kendim hesaplasam kulunlu kısırak, babam ile hesaplasam köşekli kısırak.”

Kulun ve köşek ile çocuk, kısırak kelimesi ile de anne kastedilir.

O'zimdan chiqqan baloga, qayga boray da'voga? (A 309, B 465, C 135, D 149)

“Kendimden çıkan belaya nereye varayım davaya?”

Bela ile sorunlu çocuk kastedilmiştir.

Palakdan xomak yiroqqa tushmaydi. (B 121)

“Asmasından kelek uzağa düşmez.”

Kelek ile çocuk, asma ile aile ifade edilir. Çocuğun ailesinden uzağa gitmeyeceği söylenmektedir.

Palapom voyasiga yetgach, uyasini tashlab ketadi. (B 475)

“Tavuk olgunluğa ulaşınca yuvasını terkeder.”

Tavuk kelimesi ile kız anlatılır. Yetişkinliğe ulaşan kızın evlenip evden ayrılacağı ifade edilir.

Pishgan ovqatning umri qisqa. (B 488)

“Pişmiş yemeğin ömrü kısa.”

Pişmiş yemek benzetmesiyle yetişkin kızı kastedilir. Evlilik çağında olan kızın evde uzun süre kalmayacağı anlatılır.

Pishgan qovun palagida turaversa, chiriydi. (A 326, B 489)

“Olgunlaşan kavun kökünde duruverse çürür.”

Evlilik çağındaki yetişkin kız, olgunlaşan kavun benzetmesiyle anlatılır. Kök kelimesi ile ev kastedilir ve evde kalan kızın yıprandığı açıklanır.

Pishgan qovun palakda yotmas, og'ir toshni suv olib ketmas. (B 488)

“Olgunlaşan kavun kökte durmaz, ağır taşı su alıp gitmez.”

Yetişkinliğe ulaşmış kız, olgunlaşan kavuna benzetilirken aile veya ev, köke benzetilmiştir.

Po'lat pichoq qinsiz qolmas. (A 227)

“Çelik bıçak kınısız kalmaz.”

Çelik bıçak ile yiğit, kın ile de kız kastedilir. Yiğidin evlenmek için er geç kendine kız bulacağı anlatılır.

Qarg'a bolasin oppog'im der, kirpi bolasin yumshog'im der. (A 345, B 513)

“Karga yavrusuna apağım der, kirpi yavrusuna yumşağım der.”

Kişinin kendi çocuğunu her zaman kusursuz ve güzel gördüğü anlatılmaktadır. Anne, karga ve kirpiye, çocuk ise yavrusuna benzetilir.

Qatorda noring bo'lsa, yuking yerda qolmaydi. (A 322)

“Katarda hecin olsa, yükün yerde kalmaz.”

Deve ile kardeşler, sevdikleri kişiler kastedilir. Kardeşlerin, sevdiklerin olduktan sonra dayanağa, yardımcıya ihtiyacın kalmaz denilmektedir.

Qayirsam-etagim, shimarsam-yengim. (C 136)

“Katlasam eteğim, sarsam yenim.”

Akrabalar, etek ve yene benzetilerek anlatılmıştır.

Qiz qarisa qozi bo'lur, qari itga rozi bo'lur. (B 489)

“Kız yaşlansa kadı olur, yaşlı ite razı olur.”

İt kelimesi ile yaşlı adam kastedilmektedir.

Qizil etiklikdan kelmaydi, ko'n etiklikka bermaydi. (B 489)

“Kızıl çizmeli den gelmez, deri çizmeliye vermez.”

Kızıl çizmeli ile zengin görücü, deri çizmeli ile de fakir görücü kastedilir. Evde kalmış kızlar için anne babaları tarafından ironi şeklinde söylenmektedir.

Qizil oyoq paydo bo'lsa, qizil yuzdan ayirar. (A 45, B 48)

“Kızıl ayak peyda olsa, kızıl yüzen ayırır.”

Kızıl ayak söylemi ile genç çocuklar, kızıl yüz ile de aile ifade edilmiştir.

Qo'ldagi bor oltinning qadri yo'k. (A 196)

“Kolundaki olan altının kadri yok.”

Akrabalar altına benzetilmiş.

Qo'ling yetgan shoxning shaftolisi-shirin. (A 336)

“Elinin yettiği dalın şeftalisi tatlı.”

Aile dala, şeftali evlatlara benzetilir.

Qo'ng'iz bolasin oppog'im der, xorpusht bolasin yumshog'im der. (B 514)

“Domuz yavrusuna apağım der, kirpi yavrusuna yumşağım der.”

Anne domuza ve kirpiye, yavrusu çocuğa benzetilir.

Qo'ng'iz bolasini oppog'im der, kirpi bolasini yumshog'im der. (C 141)

“Domuz yavrusuna apağım der, kirpi yavrusuna yumşağım der.”

Domuz, kirpi ile anne, yavrusu ile de çocuk anlatılır.

Qo'ng'iz o'z bolasini oppog'im der, kirpi ham o'z bolasini yumshog'im der. (E 94)

“Domuz yavrusuna apağım der, kirpi de öz yavrusuna yumşağım der.”

Domuz ve kirpi ile anne, yavru ile çocuk kastedilir. Annelerin kendi çocuğunu her zaman kusursuz ve güzel gördüğü anlatılmak istenmiştir.

Qora tovuq qaqillaydi, oq tovuq shaqillaydi. (B 478)

“Kara tavuk kıkırdar, ak tavuk gürlər.”

Kaynana, kara tavuğa benzetilirken gelin ak tavuğa benzetilir.

Qotgan navda egilmagandek, qotgan gavda ham egilmagandek. (B 60)

“Sertleşen sap eğilmeyecek gibi sertleşen gövde de eğilmeyecek gibi.”

Sertleşen sap ve sertleşen gövde ifadesiyle gençlik dönemine girmeye başlayan çocuk anlatılır. Olgunluğa ulaşmış çocuğa verilen terbiyenin etkili olmadığı anlatılmıştır.

Qo'y egiz tug'sa, cho'pning boshi ayri tug'adi. (A 313, B 470)

“Koyun ikiz doğursa, otun başı ayrı çıkar.”

Anne ile koyun, rızık ile ot benzetilmiştir.

Qo'y o'lsa, qo'zi qolar, kellar yili o'zi bo'lar. (B 313)

“Koyun ölse kuzu kalır, gelecek yıl kendi olur.”

Baba koyuna, oğul kuzuya benzetilir.

Qozoni boshqaning qayg'usi boshqa. (C 136)

“Kazanı başkanın kaygısı başka.”

Kazan kelimesi ile kardeşler kastedilmiştir. Farklı ailelerdeki üyelerin farklı sorunları olduğu anlatılır.

Qulunlagan biyadan quduqdagi suv ortmas. (A 103, B 141)

“Kulunlayan kısraktan kuyudaki su artmaz.”

Kısrak ile anne, kulun ile çocuk anlatılır. Çocuğu olan ailenin evinde hiçbir şeyin artmadığı söylenmektedir.

Qulunli biya ovulga sig'mas. (A 282)

“Kulunlu kısrak köye sığmaz.”

Anne kısrığa, kulun çocuğa benzetilmiştir.

Qulunli biya-bo'tasiz tuyadan yaxshi. (B 470, C 141)

“Kulunlu kısrak, köşeksiz deveden iyi.”

Kulunlu kısrak ile çocuklu kadın, köşeksiz deve ile de çocuksuz kadın kastedilmektedir.

Qun hisobin oy olar, bedov o'rmin toy olar. (B 313)

“Gün hesabını ay alır, atın yerini tay alır.”

At ile baba, tay ile de çocuk kastedilir. Çocuğun babanın yolundan devam ederek onun yerini alacağı açıklanmaktadır.

Qurigan yog'och egilmas, qurigan tikish tugilmas. (A 51, B 60)

“Kuruyan ağaç eğilmez, kuruyan sıırım düğümelenmez.”

Gençlik dönemine giren, olgunlaşmış çocuk, kuruyan ağaç ve kuruyan sırıma benzetilir. Çocuğun olgunluğa ulaştıktan sonra terbiye edilmesinin zor olduğu belirtilir.

Qush bolasin-polaponim. (A 346)

“Kuş yavrusuna, tavuğum.”

Anne kuşa, yavrusu çocuğa benzetilir. Annenin çocuğunu hep güçlü, kuvvetli, büyük gördüğü söylenmektedir.

Qush nima topsa, bolasining og'ziga tiqar. (C 141)

“Kuş ne bulsa yavrusunun ağzına tıkar.”

Kuş ile anne, yavru ile çocuk kastedilirken, annenin çocuğunu yiyecek ne bulursa bulsun besleyeceği anlatılmak istenmiştir.

Qush uyasida ko'rganini qiladi. (A 335, B 314 / 316)

“Kuş yuvasında gördüğünü yapar.”

Kuş ile çocuk kastedilirken, çocuğun ilerde kendi evinde ebeveylelerinden ne görürse onu yapacağı ifade edilmiştir.

Qush uyasida nimani ko'rsa, uchganida shuni oladi. (A 335)

“Kuş yuvasında neyi görse uçtuğunda onu alır.”

Çocuk kuşa benzetilir. Çocuk, anne ve babasından ne gördüyse başka yerde de onu uygular denilmektedir.

Qushni osmonda tutib turadigan-qanoti bilan quyruq'i. (A 322)

“Kuşu gökyüzünde tutan kanatı ile kuyruğu.”

Kuş ile çocuk, kanat ve kuyruk ile de anne baba anlatılır. Çocuklarını koruyan, destekleyen, sahip çıkan kişilerin ebeveynler olduğu anlatılmaktadır.

Qushni qanoti uchirar. (A 322)

“Kuşu kanatı uçurur.”

Atasözünde çocuk kuşa benzetilirken, çocuğu destekleyen, yanında olan anne baba ise kanat ile ifade edilmiştir.

Quyion bolasin botirim der. (A 346 [bolasini], B 514)

“Tavşan yavrusuna baturum der.”

Anne baba tavşana, çocuk yavruya benzetilir.

Quyion bolasini botirim der, it bolasini qoplonim der. (C 141)

“Tavşan yavrusuna baturum der, it yavrusuna kaplanım der.”

Tavşan ve it ile ebeveynler, yavru ile de çocuk anlatılır. Ebeveynlerin gözünde çocukların iyi, güzel, güçlü gördüğü söylenmektedir.

Sigirning savlati-ortidagi buzogi. (B 59)

“İneğin ihtişamı arkasındaki buzağısı.”

İnek ile anne, buzağı ile de çocuk kastedilirken, çocuğun annesinin gururu olduğuna değinilmiştir.

Sigirning shoxiga ursang, Sug'urning tanasi titrar. (C 134)

“Sığırın boynuzuna vursan sincabın bedeni titrer.”

Sığır boynuzu ifadesi, akraba ve sülale üyeleri için kullanılmıştır. Akrabalardan veya sülalenin üyelerinden birinin başına kötü bir şey gelse, acı çekse diğerlerinde bu acıyı hissettiği ifade edilir.

Sigirning shoxiga ursang, tuyog'i zirqirar. Singan qo'ning og'irligi bo'yinga tushar. (C 134)

“Sığırın boynuzuna vursan başı zonklar. Kırılan kolun ağırlığı boyna düşer.”

Sığır boynuzu ifadesiyle akraba ve sülale üyeleri anlatılmıştır. Akrabalardan veya sülalenin üyelerinden birinin başına kötü bir şey gelse, acı çekse diğerlerinde acı çektiği, etkilendiğine değinilmektedir.

Soyda o'n sigirning muguzi sirqirasa, qirda qirq sigirning muguzi sirqiraydi. (B 39)

“Vadide on sığırın boynuzu zonklasa, kırdak kırk sığırın boynuzu zonklar.”

Sığır boynuzu benzetmesiyle akraba ve sülale üyeleri kastedilir. Akrabalardan veya sülalenin üyelerinden birinin başına kötü bir şey gelse, acı çekse diğerlerinde acı çektiği anlatılır.

Sulaymon o'ldi, devlar qutuldi. (A 243, B 379, C 155, D 163, E 29)

“Süleyman öldü cinler kurtuldu.”

Süleyman ile Süleyman peygamber ifade edilir. Evebeynler Süleyman peygambere, evlatlar cinlere benzetilerek anlatılır.

Suyg'unning bir shoxiga ursang, ikki shoxi sizlaydi. (B 39)

“Geyigin bir boynuzuna vursan iki boynuzu sızlar.”

Geyik boynuzu benzetmesi ile akraba, sülale üyeleri kastedilmiştir. Akrabalardan veya sülalenin üyelerinden birinin başına kötü bir şey gelse, acı çekse diğerlerinde acı çektiği anlatılır.

Tana tanig'i buqasidan ma'lum. (B 401)

“Düve boğasından belli.”

Çocuk düveye, baba boğaya benzetilir. Baba nasılsa çocuğun da o olacağı söylenmektedir.

Tana-to'r-poqning turqi-tuqqaniga tamg'a. (A 209, B 401)

“Düvenin başköşedeki dışkısı doğurduğuna damga.”

Anne düveye benzetilir.

Taylogim-tayanchog'im. (B 395)

“Genç tayım, dayanağım.”

Genç tay ile genç çocuk ifade edilirken dayanak ile ebeveynlerin çocuklarından aldıkları destek anlatılmak istenmiştir.

Tayoq ayiqni ham mulla qiladi. (A 249)

“Dayak ayıyı da molla eder.”

Ayı ile çocuk kastedilir, çocuk terbiye edilirse akıllanır denilmektedir.

Temirning bir boshi-issiq bo'lsa, bir boshi-sovuq. (A 256, B 396)

“Demirin bir başı sıcak olsa, bir başı soğuk.”

Demir kelimesi ile koca anlatılır. Eşler arasındaki duygu durumu değişikliği sıcak ve soğuk kelimeleri ile anlatılarak bazı zamanlar iyi bazı zamanlar da kötü oldukları ifade edilir.

Teshik munchoq yerda qolmas. (A 227, B 488)

“Deşik boncuk yerde kalmaz.”

Deşik boncuk söylemi ile kız kastedilmektedir.

Tilini tishlagan-tishini sug'urib tashlamas. (A 57, B 70)

“Dilini dişleyen dişini çekip atmaz.”

Ebeveynler dil, evlatlar dişe benzetilir. Evlatlar ebeveynlerine zarar versede birbirlerinden ayrılmazlar.

Tirnoqni etdan ayirib bo'lmaydi. (A 255, B 393, C 134 [bo'lmas.], D 168)

“Tırnağı etten ayırmak olmaz.”

Ebeveynler ve evlatlar, et ve tırnağa benzetilir.

Tirsak yaqin bo'lsa ham, tishlab bo'lmas. (A 255, B 394)

“Dirsek yaqin olsa da diqlenmez.”

Diqlenmez soylemi, faydası olmamak anlamında kullanılır. Sülale ise dirseğe benzetilir.

Tog'dan orqasi, bo'lganning-tog'day yuragi bo'lar. (B 340)

“Dağdan arkası olanın dağ gibi yüreği olur.”

Dağ ile büyüklük, dağdan arkası ile de ağabey kastedilmiştir.

To'g'ri daraxtdan egri soya tushmaydi. (A 90, B 121)

“Doğru ağaçtan eğri gölge düşmez.”

Ağaç ile düzgün ebeveynler, gölge ile çocuk ifade edilir. Düzgün olan ailenin çocuğunda düzgün olduğu söylenmektedir.

Tokni “tak” demasang, Qashqarga yetadi. (A 249)

“Asma ağacına höst demesen Kaşgar'a yeter.”

Asma ağacı ile çocuk kastedilmiş ve çocuğun aşırı davranışlarının terbiye edilmesi gerektiği söylenmiştir.

Tovuqning ham bir tuxumi palag'da bo'ladi. (B 44)

“Tavuğun da bir yumurtası çürük olur.”

Tavuk kelimesiyle anne, yumurta ile çocuk kastedilirken sahip olunan çocukların hepsinin aynı şekilde doğmayacağı aralarından birinin sorunlu, hastalıklı olabileceği ifade edilir.

Toy bosmagan yerni toychoq bosar. (B 313)

“Tay basmayan yeri taycık basar.”

Tay ile baba, taycık ile çocuk kastedilir ve babanın yapamadığını çocuk yapar denilmektedir.

Toy ot bo'lgach, ot ozod bo'ladi. (B 395)

“Tay at olunca at azat olur.”

Çocuk taya, olunluk çağı ve baba ata benzetilir. Çocuk büyüyüp babasının yerini aldığı anda babasının özgür olduğu anlatılır.

Toy qoqilmay yo'l tanimas. (A 98)

“Tay geçmediği yolu bilmez.”

Çocuk tay kelimesi ile ifade edilmiş ve geçmediği yol söylemiyle ise öğrenmediği, yaşamadığı şeyler kastedilmiştir.

Toychoqlar ot bo'lguncha, yuraklar lat bo'ladi. (B 395)

“Taycıklar at oluncaya kadar yürekler incinir.”

Taycık ile çocuk kastedilmiş. At olunca söylemi ile de gençlik, olgunluk çağı anlatılmıştır.

Toyiga minsang biyasi “belim!” deydi. (A 118, B 158)

“Tayına binse kısırağı belim der.”

Çocuk taya, anne kısırağına benzetilir ve çocuk kötü bir şey yaşadığında acısını annenin de hissettiğine değinilir.

Toyni ot qilguncha, egasi “it” bo'ladi. (B 394)

“Tay at edinceye kadar sahibi it olur.”

Tay ile çocuk ifade edilir. At etmek söylemi ise olgunluğa ulaşmak anlamındadır. Atasözünde çocuk büyüyene kadar ebeveynlerinin çok çalışacağı, uğraşacağı anlatılır.

Toyni toy deb xo'rlama, erta-indin ot bo'lar. (B 109)

“Tayı tay deyip horlama yarından itibaren at olur.”

Yetim kelimesi tay ile anlatılmıştır.

Tulpordan tuyoq qolar, shunqordan qiyoq qolar. (C 139)

“Tulpardan toynak kalır, doğandan ayrık otu kalır.”

Tulpar ve doğan ile anne baba, toynak ve ayrık otu ile çocuklar ifade edilir.

Tulporning tuyog'i-o'ziga dori. (B 340)

“Tulparın yavrusu kendisine ilaç.”

Tulpar ile anne ve baba, yavru ile evlat kastedilmiştir.

Tuqqan jigarning ozopi bo'lsa ham, bezori yo'q. (B 495)

“Doğan ciğerin azabı olsa da serseriliği yok.”

Ciğer kelimesi kardeşe benzetilmiştir.

Tuqqan jigarning ozori bor, bezori yo'q. (A 219, B 340, C 134)

“Doğan ciğerin kederi var, serseriliği yok.”

Atasözünde yer alan ciğer kelimesi ile kardeş ifade edilmiştir.

Tutuni boshqaning to'shagi boshqa. (C 134)

“Dumanı başkanın dōşeği başka.”

Akrabalar dumana benzetilmiştir.

Tuya cho'ksa tuki qolar, tuya o'lsa yuki qolar. (A 33, B 32)

“Deve çökse tüyü kalır, deve ölse yükü kalır.”

Deve ile baba kastedilir, yük ve tüy ifadeleri ise nasihatleri anlamında kullanılır.

Tuya qancha, yarasi shuncha. (A 261, B 401)

“Deve ne kadar yarası şu kadar.”

Baba, deveye benzetilmiştir. Babanın sorumluluğu ne kadar fazla ise yarasınında o kadar fazla olduğu ifade edilir.

Tuya qochib, yukdan qutulmas. (B 395)

“Deve kaçıp yükten kurtulmaz.”

Deve ile anne baba kastedilir ve babaların çocuklarının sorumluluklarını almaktan kaçmamaları gerektiği anlatılmak istenmiştir.

Tuya qo'tir bo'lsa, bo'tasini bulg'aydi. (A 209, B 401)

“Deve uyuz olsa köşeğine bulaştırır.

Atasözünde deve ile anne, köşek ile çocuk ifade edilmiştir ve çocuk annede ne görürse kendisi de onu yapar denilmektedir.

Uyutqisiz qatiq uyumas, achitqisiz-qimiz. (B 319)

“Mayasız yoğurt uyumaz, mayasız kımız.”

Maya ile baba mirası, yoğurt ve kımız ile de çocuk kastedilmiştir.

Uzilgan ip qayta ulansa, tuguni qoladi. (A 282, B 429)

“Kopan ip yeniden bağlansa, düğümü kalır.”

Bozulan evlilik kopan ipe benzetilerek bir daha eskisi gibi olmayacağı anlatılmıştır.

Uzoqdagi quyruqdan yaqindagi o'pka yaxshi. (D 171)

“Uzaktaki kuyruktan yakındaki ciğer iyi.”

Kuyruk ile kardeş, ciğer ile komşu ifade edilir.

Xo'tikligida diringlaydi, eshak bo'lganda qulog'i shalpayadi. (B 134)

“Sıpalığında zıplar, eşek olduğunda kulağı sarkar.”

Sıpa ile küçük çocuk, eşek ile olgunluk çağındaki çocuk kastedilmiştir. Atasözünde çocuğun şımarıklığı, beceriksizliği, inatçılığı fazla olsa da büyüyünce sorumlulukları artınca bu davranışlarının azalacağı ifade edilmiştir.

Xo'tikligida savag'ich taqiladi, eshak bo'lganda yuk ortiladi. (A 277, B 424)

“Sıpalığında kırbaç takılır, eşek olduğunda yük yüklenir.”

Sıpa ile küçük çocuk, eşek ile olgunluk çağındaki çocuk ifade edilir. Küçük çocuğun esirgenip, korunması gerektiği, büyüdüğü zaman ise sorumluluk verilmesinin anlatıldığı bir atasözüdür.

Xotinga-pusht, xamirga-musht. (C 140)

“Kadına omuz, hamura yumruk.”

Omuz kelimesi ile er kastedilmektedir.

Yaxshi otga qamchi ursang, chopar avaylab. (C 129)

“İyi ata kamçı vursan, koşar dikkatle.”

Kadın, ata benzetilmiştir.

Yetilgan olma o'z savarg'ida turmas. (B 488)

“Olgunlaşan elma kendi kökünde durmaz.”

Ergen kız ya da oğlan olgunlaşan elmaya, aile ise köke benzetilmiştir.

Yetim qoz'i asrasang, o'gzi-burning yog' etar. (C 252)

“Yetim kuzu korusan ağzını burnunu yağ eder.”

Yetim çocuk, yetim kuzuya benzetilir.

Yetim qo'zi sutga to'yimas. (A 82, B 108)

“Yetim kuzu süte doymaz.”

Yetim kuzu ifadesi ile yetim çocuk kastedilir.

Yetti bojani bir bo'ri yer. (C 133)

“Yedi bacanağı bir kurt yer.”

Kurt ile kurnaz insan kastedilir.

Yetti yashar otni “xusht-xusht”lab sug'orma. (A 84, B 110)

“Yedi yaşındaki atı deh dehleyip sulama.”

Çocuk ata benzetilir. Büyümüş çocuğun şımartılıp arkalanmaması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

Yog'ochning ponasi o'zidan. (C 133)

“Ağacın kaması özünden.”

Ağaç, soy sülale'ye kama ise sülelenin içinde bulunan fitnelik yapan akrabalara benzetilmiştir.

Yomg'ir yog'sa, to'rg'ay bolasin yashirar, do'l yog'sa, o'z boshin yashirar. (B 128)

Yağmur yağsa turgay yavrusunu gizler, dolu yağsa kendi başını gizler.”

Turgay ile anne baba, yavru ile çocuk kastedilmiştir.

Yomon kulol qo'lidan yaxshi ko'za chiqmaydi. (A 90, B 121)

“Kötü çömlekçi elinden iyi testi çıkmaz.”

Kötü çömlekçi ile ebeveynler, iyi testi ile de çocuk ifade edilirken kötü anne babanın elinden iyi eğitim verilmemiş çocukların çıkacağı anlatılmaktadır.

Yotaloq tuyaning bo'talog'i ham yotaloq bo'ladi. (A 329, B 493)

“Öksüren devenin köşegide öksürür.”

Deve ile anne, köşek ile çocuk kastedilir. Annesi ne yaparsa çocuğun da aynısını yapacağı söylenmektedir.

Yuk yig'ilib, toyloqqa qoladi. (B 453)

“Yük yığılıp, taya kalır.”

Tay kelimesi ile çocuk kastedilmiştir. Aile yükünün bir zaman sonra çocuğa kaldığı anlatılmıştır.

Zar-pinhon, zan-pinhon. (A 14, B 14)

“Altın gizli, zan gizli.”

Hanım, zana benzetilmiştir.

Kapalı Eğretileme:

Atasözleri arasında kapalı eğretilmeye ait örneklere rastlanmamıştır.

2.1.4.2.3. Aktarmalar

Aktarmalar deyim aktarması ve ad aktarması olarak iki şekilde incelenmektedir.

2.1.4.2.3.1. Deyim Aktarması

Aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayıdır.³³⁸ Deyim aktarması çeşitli şekillerde yapılır:

İnsandan Doğaya Aktarma (Kişileştirme): İnsana ait fiziksel ve ruhsal özelliklerin doğadaki varlıklara aktarılmasıyla gerçekleşir.³³⁹

Charxing o'lsin shaqildoq, qaynanamdek qaqildoq. (B 173)

“Tekerin ölsün çingirak, kaynanam gibi geveze.”

³³⁸ Korkmaz, 43.

³³⁹ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 65.

Gevezelik durumu çingırağa yüklenerək deyim aktarması yapılmıştır.

Chiqqan qızdan ota uyidagi supurgi ham qo'rqadi. (A 282, C 135)

“Çıkan kıızdan baba evindeki süpürge de korkar.”

Korkma duygusu süpürgeye aktarılmıştır.

Er-quyosh yo'ldoshi, xotin-umr yo'ldoshi. (C 126)

“Er güneş yoldaşı, kadın ömür yoldaşı.”

Yoldaş kelimesi güneşe aktarılmıştır.

Kundoshning kuli ham urishar. (C 127)

“Kumanın külü de dövüşür.”

İnsana özgü bir eylem olan dövüşmek kavramı küle eklenmiştir.

O'rgimchak ham o'z uyim deydi. (C 130)

“Örümcek de kendi evim der.”

Demek kelimesi ile insana ait olan konuşma eylemi örümceğe yüklenerək insandan doğaya aktarım yapılmıştır.

Oyım ketdi, oydini-undan nari. (B 314)

“Ayım gitti, parlaklığı ondan ileri.”

İnsana ait bir özellik olan gitmek eylemi aya aktarılmıştır.

Qaynegachining supurgisi ham turtadi. (B 479)

“Büyük görümcenin süpürgesi de dürter.”

İnsana ait özellik olan dürtme eylemi süpürgeye aktarılmıştır.

Ro'zg'or tushdi boshga, qo'l tegmadi oshga. (C 128)

“Ev işleri düştü başa, el değmedi aşa.”

Ev işleri düştü başa söylemindeki düşme eylemi eve işlerine yüklenmiştir.

Ro'zg'or, o'ttiz ikki og'zi bor. (C 128)

“Ev işleri, otuz iki ağzı var.”

İnsana ait olan ağız organı eve işlerine aktarılmıştır.

Terak tomirlariga suyanar, odam-tug'ishganlariga. (B 340)

“Ağaç köklerine sevinir, adam kardeşlerine.”

İnsana ait bir özellik olan sevinme eylemi ağaca yüklenmiştir.

Yetim ko'zi sutga to'ymas. (C 252)

“Yetim gözü süte doymaz.”

Doymak kelimesi göze aktarılmıştır.

Doğadan İnsana Aktarma: Doğa ile ilgili öğelerin insan için kullanılmasıdır. Bu aktarmalar arasında hayvan adları, doğadaki nesnelere niteliklerini yansıtan sıfatlar başta gelir.³⁴⁰

Achchiq o'yin shirin turmushni buzar. (A 293, B 442)

“Acı oyun tatlı evliliği bozar.”

Eşlerin birbirlerine karşı yaptıkları hatalı davranışlar nedeniyle güzel giden evliliklerinin bozulmasının anlatıldığı bu atasözünde hatalı davranışlar acı bir yiyeceğe, iyi giden bir evlilik ise tatlı bir yiyeceğe benzetilerek doğadan insana aktarma yapılmıştır.

Bolani so'kaversang beti qotar, uraversang eti qotar. (A 56 / 249, B 68)

“Çocuğuna sövüversen yüzü sertleşir, vuruversen eti sertleşir.”

Sertleşmek kelimesi yüze aktarılmıştır.

Oilangning izzati-hayotingning lazzati. (A 15, B 14 / 396, D 16)

“Ailenin izzeti hayatının lezzeti.”

Lezzetli olma durumu aile hayatına aktarılmıştır.

O'tinning yomoni-shir-shir, xotinning yomoni-vit-vit. (B 459)

“Oduunun kötüsü şir şir, kadının kötüsü cik cik.”

---

³⁴⁰ Aksan, 184.

Kuşa özgü olan cikleme sesi kadına yüklenmiştir. Cik cik sesi ile kadının çok konuştuğu ifade edilmiştir.

Yaqındagi tishlashar, uzoqdagi kishnashar. (C 135)

“Yakındaki dişleşir, uzaktaki kışneşir.”

Yakın ve uzak kelimeleri ile akrabalar kastedilir. Dişleşir ve kışneşir kelimeleri ile hayvana ait davranış biçimi akrabalara yüklenerek doğadan insana aktarma yapılmıştır.

Yiroqdagi kishnashar, yaqındagi tishlashar. (A 46, B 48)

“Uzaktaki kışneşir, yakındaki dişleşir.”

Hayvana ait özellik olan kışneşmek ve dişleşmek yakında, uzakta yaşayan evlatlara yüklenmiştir.

Doğadan Doğaya Aktarma: Doğadaki varlıklar arasındaki benzerliklere dayanan benzetmenin ileri bir aşaması olan aktarmalardır. Bunlar arasında hayvanlardan bitkiye, hayvandan hayvana aktarmalara rastlanılır. Kimi bitkilere, biçim benzerlikleri nedeniyle *kuşburnu*, *katırtırnağı*, *tavşankulağı* gibi adlar verilmesi, kimi hayvanlara da *karatavuk*, *kırlangıçbalığı* denmesi bu eğilimin örneklerindedir.³⁴¹

Duyular Arası Aktarma: Duyular ile ilgili kavramlar arasındaki aktarmalardır. Bu tutumla, örneğin tat alma duyusuyla ilgili bir kavram, işitme duyusuna ait bir kavramla bağdaştırılmış, dokunma duyusunu ilgilendiren bir sıfat, görme duyusuna ait bir kavramla birleştirilmiş olur.³⁴²

Küçük çocuk tatlı bir şekilde gülümsüyordu.

Kedi yumuşak bakışları ile yanıma yaklaştı.

Lavanta çiçeklerinin keskin kokusu her tarafı sardı.

³⁴¹ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 66.

³⁴² Aksan, 186.

Somutlaştırma: Somutlaştırmada temel olan, soyut kavramların, çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesi, böylelikle daha canlı, elle tutulur, güçlü bir biçimde anlatılması eğilimidir.³⁴³

Bir xotinning hiylasi qirk eshakka yuk bo'lar (B 45, D 46)

“Bir kadının hilesi kırk eşeğe yük olur.”

Hile, yük olmak ifadesiyle somutlaşmıştır.

Bolali uyda gap yotmas. (C 126)

“Çocuklu evde söz durmaz.”

Durmak eylemi söze yüklenerek somutlaşma yapılmıştır.

Bolali uyda sir turmaydi, bolasiz uyda kir turmaydi. (A 50, B 58)

“Çocuklu evde sır durmaz, çocuksuz evde kir durmaz.”

Durmak eylemi sır sözüne eklenerek somutlaşmıştır.

Bolali uyda sir yotmas, bolasiz uyda kir yotmas. (C 138)

“Çocuksuz evde sır durmaz, çocuksuz evde kir durmaz.”

Durmak eylemi sır sözüne eklenerek somutlanmıştır.

Bolali uyda sir yotmas. (A 50, B 58, C 126, D 60, E 13)

“Çocuklu evde sır yatmaz.”

Canlılara ait bir eylem olan yatmak eylemi sıra yüklenerek somutlaşmıştır.

Erning yoshi ikki o'ttiz, bittasini urdik biz. (C 129)

“Erin yaşı yirmi iki, bir tanesini vurduk biz.”

Vurmak kelimesi yaş kelimesine aktarılmış.

Eshikdan kelin keldi, teshikdan-davlat. (B 479)

“Kapıdan gelin geldi, deşikten zenginlik.”

Eksilteli cümle şeklinde kurulan atasözünde gelme fiili zenginliğe aktarılmıştır.

---

³⁴³ Aksan, **Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, 66.

Eshikdan kundosh kirsar, toshiqdan urish kiradi. (B 221)

“Kapıdan kuma girse, deşikten kavga girer.”

Kavga kavramı girmek eylemini alarak somutlanmıştır.

Farzand boqqan ota, jonni qoqqan ona. (C 139)

“Evlat bakan baba, canı döven anne.”

Atasözünde yer alan dövmek sözü cana yüklenmiştir.

Ikki xotinlik uy-janjalning uyasi. (B 153)

“İki kadınlı ev kavganın evi.”

Ev kelimesinin kavgaya eklenmesiyle aitlik bildirerek somutlama yapılmıştır.

Kelin kirgan uyga nur kirar. (B 479, C 127)

“Gelin giren eve nur girer.”

Girmek eylemi nur kelimesine aktararak somutlama yapılır.

Kundoshlik uyga baxt boqmas. (B 222)

“Kumalı eve baht bakmaz.”

İnsana özgü olan bakma eylemi baht kelimesine aktararak somutlama yapılmıştır.

O'g'ılsizning o'rni yo'q, o'g'illining ko'ngli to'q. (A 51, B 59)

“Oğulsuzun yeri yok, oğullunun gönlü tok.”

Tok olma durumu gönüle aktararak somutlanmış ve sevgiye doymak anlamı verilmiştir.

Oila ahil bo'lsa, omad o'z oyog'i bilan keladi. (A 42, B 42, D 16)

“Aile uyum içinde olsa, şans kendi ayağı ile gelir.”

Soyut olan şans kelimesine insana ait bir unsur olan ayak kelimesi yüklenmiştir.

Ota-onadan mol totliq, oltin uydan jon totliq. (A 208, B 316)

“Baba anadan mal tatlı, altın evden can tatlı.”

Tatlı kelimesi cana aktararak somutlaştırma yapılmıştır.

O'z yuragingga sig'magan sir, o'zganing yuragiga sig'mas. (C 135)

“Kendi yüregine sığmayan sır, başkasının yüregine sığmaz.”

Sır kelimesi sığmak kelimesi ile somutlaşmıştır.

Qarining qarg'ishi-qattiq. (A 208, B 317)

“Yaşlının kargışı sert olur.”

Kargış, sert kelimesi somutlanarak hiddetli ve gönül kırıcı olduğu anlatılmıştır.

Tarbiya taqani to'g'rilaydi. (A 249)

“Terbiye takanı düzeltir.”

Canlıya ait bir eylem olan takmak terbiyeye yüklenmiştir. Terbiyenin olumsuz davranışlar sergileyen çocuğu düzelttiği anlatılmaktadır.

Tuqqan tuqqan bilan topishar, yotga balo yopishar. (C 134)

“Doğan, doğanla buluşur, yabancıya bela yapışır.”

Bela yapışır söyleminde canlıya ait yapışma eylemi belaya yüklenmiştir.

Tuqqan-tuqqan topishar, yotga balo yopishar. (A 331, B 495)

“Doğan, doğanla barışır, yabancıya bela yapışır.”

Atasözünde canlıya ait bir özellik olan yapışmak eylemi belaya yüklenmiştir.

Yigitning ko'ngli qolsa-o'lguncha, xotinning ko'ngli qolsa-tuqquncha. (C 127)

“Yiğidin gönlü kalsa ölünceye kadar, kadının gönlü kalsa doğuruncaya kadar.”

İstenilip ulaşılamayan şeylerin istenilmesinin devam etmesi durumu anlamında kullanılan “gönlü kalmak” ifadesinde yer alan gönül kelimesi kalmak eylemiyle somutlanmıştır.

Yomon boladan foyda yo'q, yaxshi boladan ko'ngil to'q. (B 456)

“Kötü çocuktan fayda yok, iyi çocuktan gönül tok.”

Canlıya ait tokluk hissiyatı gönüle yüklenmiştir.

Yomon turmush yashatmas. (A 257, B 396)

“Kötü evlilik yaşatmaz.”

Yaşatmak eylemi kötü evliliğe aktarılarak somutlama yapılmıştır.

2.1.4.2.3.2. Ad Aktarması (Düz Değişmece / Mecaz-ı Mürsel)

Anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesiyle gerçekleşir.³⁴⁴

“Sevimsiz” yerdan-kezimlik ot a’lo. (B 460)

“Sevimsiz yerden gezinmelik at âlâ.”

Sevimsiz yer söylemi ile sevimsiz kadın kastedilir.

Ahmoqdan-chaqmoq, donodan-ahmoq. (C 138)

“Ahmaktan şimşek, bilgeden ahmak.”

Ahmak derken ahmak insan, bilge derkende bilgili insan ifade edilmiş. Akıllı, hızlı çocuk ise şimşeğe benzetilmiş.

Bilimli ayol boshingga qaraydi, bilimsiz ayol yoshingga qaraydi. (A 304, B 459)

“Bilgili kadın başına bakar, bilgisiz kadın yaşına bakar.”

Baş kelimesi ile akıl kastedilmektedir.

Bir no'noqni bir epchil eplaydi. (B 459)

“Bir beceriksiz bir hünerli olmaz.”

Beceriksiz ve hünerli ifadeleri beceriksiz kadın, hünerli kadın yerine kullanılmaktadır.

Bir o'kiganga ber, bir to'kiganga. (A 24, B 24)

“Bir okuyana ver, bir dokuyana.”

Okuyan ile okumuş kişi, dokuyan ile dokumacı kastedilmiştir.

Bir oshganga bir toshgan. (A 314, B 472)

“Bir aşana bir taşan.”

Aşan ve taşan kelimeleri aşan, taşan erkek ve kadın yerine kullanılmıştır.

³⁴⁴ Aksan, **Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, 69.

Bir tog'a yetti ota o'rniga o'tar. bir-tug'ishgandan, bir-tutingandan. (C 133)

“Bir dayı yedi baba yerine geçer, bir kardeşten bir tutunduğundan.”

Tutunduğun söylemi ile arkadaş, dost, sevgili kastedilir.

Bola o'nga kirsa, otasi songa kirar. (C 138)

“ocuk ona girse, baba sona girer.”

Ona sözü, on yaşına yerine kullanılmıştır.

Bola tarbiya-beshikdan. (B 59)

“ocuk terbiyesi beşikten.”

Bebeklik, beşikten sözüyle ifade edilir.

Bolasi yo'qning-baxti yo'q. (A 51, B 59)

“ocuğu yokun bahtı yok.”

ocuğu yok olan kadın yerine çocuğu yokun söylemi kullanılmıştır.

Bolazning moli uvol, imonsizning-joni. (B 470, C 138)

“ocuksuzun malı günah, imansızın canı.”

Çocuksuz kelimesi ile çocuksuz kadın, erkek kastedilmiştir.

Bola-tuqqanniki emas, tarbiyalaganniki. (B 60)

“ocuk doğuranınki değil, terbiyeleyeninki.”

Doğuranınki ve terbiyeleyeninki ifadesi doğuran kadınınki, terbiye eden kadınınki anlamında yer almıştır.

Bosh ikkov bo'lmay, mol ikkov bo'lmas. (C 126)

“Baş iki olmadan mal iki olmaz.”

Baş kelimesi ile kadın kastedilir.

Boshim ikki-molim ikki. (C 126)

“Başım iki malım iki.”

Atasözünde yer alan baş kelimesi kadın yerine kullanılır.

Boshini silovchi bo'lsa, bo'y o'sar. (A 224, B 346)

“Başını okşayan olsa boy büyür.”

Başını okşayan kelimesi ile sağlam, güçlü ve iyi bir şekilde yetiştiren, anne baba anlatılmak istenilmiştir.

Bo'yimday bo'y topdim, o'yimday o'y topmadim. (A 58)

“Boyum kadar boy buldum, zekâm kadar zekâ bulmadım.”

Eş olacak kişilerin aile kurmak için birbirlerine isteklerine göre eş bulmalıdır. Uygun eş tabiri boy ve zekâ ile karşılanarak ad aktarması yapılmıştır.

Daladagilar yog' ichar, uydag'ilar qon ichar. (A 199, B 302)

“Ovadakiler yağ içer, evdekiler kan içer.”

Oğul ve kız yerine ovadakiler, anne ve baba yerine ise evdekiler kelimesi kullanılır ve atasözünde eve gelmek için geç kalan evlatların, anne babalarını edişelendirmesi, korkutması durumu işlenir.

Davlat uchun erga tekkandan-yerga tekkan yaxshiroq. (B 489)

“Zenginlik için evlenenden yere değen iyi.”

Zenginlik için evlenen ifadesinde kızdan bahsedilirken yere değen ifadesiyle de ölen kız anlatılmıştır.

Egachim erga tegdi, eskisi menga tegdi. (B 436, D 16)

“Ablam evlendi, eskisi bana kaldı.”

Eskisi ifadesi eski eşyalar anlamında kullanılmış.

Eldoshingning oti o'zguncha, qurdoshingning iti o'zcin. (B 296)

“Hemşehrinin atı ileri geçinceye kadar, yaşıtının iti ileri geçsin.”

Yaşıtının kelimesi ile kardeşten bahsedilmiştir.

Emizganning qadrini emizganda bilasan. (A 208, B 317)

“Emzirenin kadrini emzirdiğinde bilirsın.”

Emziren kelimesi ile anne kastedilmiştir.

Er topuvchan bo'lsa, xotin taquvchan bo'ladi. (B 459)

“Er bulucu olsa, kadın takıcı olur.”

Takıcı ifadesiyle takı takıcı kastedilir.

Eshik ko'rganni emas, beshik ko'rganni ol. (C 129)

“Kapı göreni değil beşik göreni al.”

Beşik kelimesi çocuk yerine kullanılmıştır.

Eshik ko'rganni olma, beshik ko'rgandan qolma. (A 330, B 494)

“Kapı göreni alma, beşik görenden kalma.”

Çocuk kelimesi beşik ile anlatılmıştır.

Eshik ko'rgan-yurt buzar, beshik ko'rgan-yurt tuzar. (A 330, B 494, C 129)

“Kapı gören yurt bozar, beşik gören yurt düzer.”

Atasözünde yer alan beşik kelimesi çocuk yerine geçirilmiştir.

Eshikli bo'lding-beshikli bo'lding. (B 442, C 135)

“Kapılı oldun beşikli oldun.”

Kapılı kelimesi ile evli, beşikli kelimesi ile de çocuklu denilmektedir.

Etagimmi, yengimmi, o'sha mening tengimmi?! (A 68, B 86)

“Eteğim mi yenim mi o benim dengim mi?”

O işaret zamiri yaşlı adam yerine kullanılmıştır. Genç kızların yaşlı kişiler ile evlenmek istememesi üzerine söyledikleri bir atasözüdür.

Farzandim-dilbandim, sevganim-asal-qandim. (C 140)

“Evladım gönül bağım, sevdiğim bal, şekerim.”

Sevdiğim ifadesi ile sevgili, eş kastedilir.

G'am yemagil beshikdan, rizqi kelar teshikdan. (A 313, B 470)

“Gam yeme beşikten rızkı gelir deşikten.”

Beşik ile çocuk kastedilir.

Go'ringda suv chiqmasin, uyingda quv chiqmasin. (B 466)

“Mezarında su çıkmasın, evinde kurnaz çıkmasın.”

Ev kelimesi ile anlatılmak istenen aile üyeleridir.

Har kiminki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga. (A 345, B 513, D 101)

“Her kimsenin kendisine ay görünür gözüne.”

Kendisine ifadesi ile kendi çocuğu yerine kullanılmıştır.

Ikki igna bir ipda-ikki ziqna bir yerda. (B 152)

“İki iğne bir ipde, iki bencil bir yerde.”

Karı koca bencil kelimesi ile ifade edilirken yer kelimesi ile de ev karşılanmıştır.

Ikki sevgi bir yurakdan joy topmas. (B 153)

“İki sevgi bir yürekte yer bulmaz.”

Sevgi ile kadın kastedilmektedir.

Ikki yorning urishgani-o'ynashgani. (A 293, B 442)

“İki yârın dövüşdüğü oynadığı.”

Karı koca kelimesi yâr ile aktarılmıştır.

Inoq oilada beshik bo'shamas. (C 127, B 159, D 140)

“Huzurlu ailede beşik boşalmaz.”

Çocuk kelimesi beşik kelimesi ile karşılanmıştır.

Isoning alamini Musodan olibdi. (B 163)

“İsanın elemi Musadan alırmış.”

Musa kelimesi ile kadın ve çocuk kastedilir. Bireylerin çevrelerine duydukları öfkelerini diğer aile bireylerinden çıkarması durumu anlatılmıştır.

Itning yomoni to'shakdagidan umid qilar. (C 127)

“İtin kötüsü döşektekinden ümit eder.”

İt ile gelin, döşektekinden ifadesi ile döşekte yatan kaynana kastedilmektedir.

Jabr qilma yetimga uchraysan Mustafoning o'qiga. (B 109)

“Zulmetme yetime uğrarsın Mustafa'nın okuna.”

Mustafa ile Mustafa peygamber ifade edilir.

Janjalli uy-azobli go'r. (A 42, B 42)

“Kavgalı ev, azaplı mezar.”

Ev kelimesi ile aile kavramı, azaplı mezar kelimesi ile de gömüldükleri yerde huzursuz olan, kabir azabı çeken günahkâr insanlar kastedilmiştir.

Janjalli uyda baraka bo'lmas. (A 42, B 42)

“Kavgalı evde bereket olmaz.”

Ev kelimesi aile yerine kullanılmıştır.

Jon nima kerak-jonona bo'lmasa, uy nima kerak-g'amxona bo'lsa. (B 460)

“Can neye gerek canan olmasa, ev neye gerek keder yeri olsa.”

Can ve canan kelimesi ile karı koca, sevgili olan kişiler ifade edilmiştir.

Jon qarindosh-mol qarindosh emas. (A 219, B 340, C 134)

“Can kardeş, mal kardeş değil.”

Atasözünde yer alan can, kardeş kelimesini karşılar.

Katta boshning og'rig'i ham katta bo'ladi. (A 261, B 401)

“Büyük başın ağrısı da büyük olur.”

Aile büyüğü, aile reisi olan baba, büyük baş kelimesi ile karşılanmıştır.

Ko'cha sevgisi uyni barbod etar. (C 127)

“Sokak sevgisi evi berbat eder.”

Ev kelimesi ile aile kastedilmiştir. Aynı zamanda sokak ile kastedilen de zevk ve eğlenceye düşkünlüktür.

Ko'mirchi bo'lsin, temirchi bo'lsin, to'rt devorning ichida sevganing bo'lsin. (A 152, B 227, D 128)

“Madenci olsun, demirci olsun, dört duvarın içinde sevenin olsun.”

Dört duvar ile ev kastedilir.

Kosov uzun bo'lsa, qo'l kuymas. (A 146, B 219)

“Soy uzun olsa, el yanmaz.”

Soy, kardeş yerine kullanılır ve kardeşi çok olan kişinin zarar görmeyeceği açıklanır.

Manglayingga uradigan toshing ham o'zingdan bo'lsin. (B 495, C 134)

“Alnına değen taşın da özünden olsun.”

Öz ile akraba kastedilmiştir.

Mard xotinin qaritmas, botir otin horitmas. (A 15 / 162, B 14 / 243, D 137, E 24)

“Mert hanımını yaşlandırmaz, batur atını yıprandırmaz.”

Mert ile mert insan, batur ile de batur insan ifade edilir.

O'gayning oti qursin, saksovolning o'ti qursin. (C 135)

“Üveyin atı kursun, saksafon çalısının ateşi kursun.”

Üvey baba yerine üvey kelimesi kullanılmıştır.

O'g'ilga o'ttiz uydan tilov bor, qizga qirq uydan ishlov bor. (C 140)

“Oğula otuz evden kesen var, kıza kırk evden işleyen var.”

Evden kesen, işleyen insanlar, evden kesen, evden işleyen sözleriyle aktarılmıştır.

O'g'ilga o'ttiz uydan tilov bor, qizga qirq uydan tilov bor. (B 488)

“Oğula otuz evden kesen var, kıza kırk evden kesen var.”

Atasözünde evden kesen söylemi ile evden kesen insanlar ifade edilir.

O'g'illi o'n yil och, qizli qirq yil och. (B 490)

“Oğullu on yıl aç, kızlı kırk yıl aç.”

Oğullu, kızlı ifadeleri ile oğullu aile ve kızlı aile anlatılır.

O'g'ilnikini o'ynab yeysan, qiznikini o'ylab yeysan. (A 147, B 219, D 144

[O'g'ilnikida...qiznikida...])

“Oğlununkini oynayıp yersin kızıninkini düşünüp yersin.”

Oğlununki, kızınunki kelimeleri ile oğlunun yaptığı yemek ile kızının yaptığı yemek kastedilmektedir.

O'g'ilsiz ham yig'laydi, o'g'illi ham yig'laydi. (A 309, B 466)

“Oğulsuz da ağlar oğullu da ağlar.”

Oğullu ve oğulsuz kelimeleri ile oğulsuz anne baba ve oğullu anne baba dile getirilir.

O'g'ilsizning o'rni yo'q, o'g'illining ko'ngli to'q. (A 51, B 59)

“Oğulsuzun yeri yok, oğullunun gönlü tok.”

Oğulsuz, oğullu kelimeleri, oğulsuz aile ve oğullu aile yerine kullanılmıştır.

O'g'li borning o'zi bor, qizi borning izi bor. (A 51, B 59)

“Oğlu varın özü var, kızı varın izi var.”

Oğlu, kızı varın ifadesi ile oğlu veya kızı olan aile ifade edilir.

O'g'li yo'qning bo'g'ini yo'q. (B 59)

“Oğlu yokun eklemi yok.”

Oğlu yokun söylemi ile oğlu olmayan anne baba kastedilir. Atasözünde yer alan eklem kelimesi destek, yardım anlamında kullanılmıştır.

O'g'li yo'qning o'rni yo'q, qizi yo'qning qadri yo'q. (A 51 / 313, B 59 / 470)

“Oğlu yokun yeri yok kızı yokun kadri yok.”

Oğlu, kızı bulunmayan anne baba, oğlu yok ve kızı yok ifadesiyle anlatılmıştır.

Olchamay to'n bichgan yomon, ota-onadan kechgan yomon. (A 208, B 317)

“Ölçmeden kaftan biçen kötü, baba anadan geçen kötü.”

Kaftan biçen ifadesi ile terzi veya dikiş diken insanlar, baba anadan geçen ifadesi ile de kötü evlatlar kastedilmiştir.

Olisning oti o'zguncha, yaqinning toyi o'zsin. (B 296)

“Uzağın atı geçinceye kadar yakınının tayı geçsin.”

Uzak kelimesi ile yabancı, yakın kelimesi ile akraba anlatılır.

Oltida yig'sang oshadi, yettida yig'sang yetadi. (B 490)

“Altıda ağlasan aşar, yedide ağlasan yeter.”

Altıda kelimesi altı yaşında yedide kelimesi yedi yaşında anlamında kullanılmıştır.

Oltin boshli otang bilan qolguncha, paxmoq boshli onang bilan qol. (A 199, B 301)

“Altın başlı baban ile kalıncaya kadar dolaşık başlı annen ile kal.”

Baş kelimesi saç yerine kullanılmıştır.

Oltmishga kirgan otadan osh so'rama. (A 208)

“Altmışa giren babadan aş isteme.”

Altmışa kelimesi ile altmış yaşına girmek ifade edilmiştir.

Onali uyning ori bor, otali uyning-zari. (B 315, D 22)

“Analı evin arı var, babalı evin altını.”

Ev kelimesi aile anlamında kullanılmıştır.

Onalik uyning ori bor, otalik uyning-zari. (C 128)

“Analı evin arı var, babalı evin zenginliği.”

Aile kelimesi ev kelimesi ile karşılanmıştır.

Onaning bir qo'li beshikni, bir qo'li dunyoni tebratadi. (A 206, B 315)

“Annenin bir eli beşiği, bir eli dünyayı sallar.”

Dünya kelimesi ile ev kastedilir. Sallar ifadesi ise yönetmek anlamında kullanılır.

Onasi yalamaganga otasi qaramas. (C 139)

“Annesi kucaklamayana babası bakmaz.”

Annesi kucaklamayan ile çocuk ifade edilmiştir.

Onasin emib to'ymagan-otasin barmog'in so'rar. (A 198, B 301)

“Annesini emip doymayan babasının parmağını somurur.”

Emip doyamayan söylemi ile annesini kaybetmiş ve beslenemeyen çocuk anlatılmıştır.

O'nta bo'lsa o'rni boshqa, qirqta bo'lsa-qilig'i. (A 313, B 470, C 140)

“Onda olsa yeri başka kırkta olsa kılığı.”

Onda, kırkta kelimeleri on yaşında ve kırk yaşında yerine kullanılmıştır.

Oppoq bo'lgan oq uyim, osh-noni yo'q qoq uyim. (C 128)

“Appak olan ak evim, yemeği ekmeği yok kuru evim.”

Kuru ev ile kastedilen fakirliktir.

Osh kattadan, ish-kichikdan. (A 98, B 133)

“Aş büyükten, iş küçükten.”

Büyük ile anne baba, küçük ile çocuk kastedilmiştir.

Oshsiz uy bo'lsa bo'lar, urishsiz uy bo'lmas. (A 214, B 334)

“Aşsız ev olursa olur, dövüşsüz ev olmaz.”

Atasözünde kullanılan ev kelimesi aile kavramını karşılar.

Oshsiz uy bor, urishsiz uy yo'q. (A 214, B 334)

“Aşsız ev var, dövüşsüz ev yok.”

Ev kelimesi, aile anlamındadır.

Oshsiz uy bor-u janjalsiz uy yo'q. (C 128)

“Aşsız ev var ya kavgasız ev yoq.”

Ev kelimesi, aile kelimesi yerine kullanılmıştır.

Ota oldidan o'tma, odob oldidan ketma. (B 316)

“Baba önünden geçme, edep önünden gitme.”

Edep ifadesi ile terbiyeli insan kastedilmiştir.

O'tinsiz qozon qaynamas, xotinsiz uy yayramas. (A 276, B 422, C 131)

“Odunsuz kazan kaynamaz, hanımsız ev neşelenmez.”

Hanımsız ev ifadesiyle hanımsız aile anlatılmaktadır.

Otmishga kirgan otadan osh so'rama. (B 317)

“Altmışa giren babadan aş isteme.”

Altmış kelimesi ile altmış yaş ifade edilir.

O'ttizga kirgan yigitning o'tin olguday o'g'li bo'lsin. (B 416 / 470, C 140)

“Otuza giren yigidin odun alıncaya kadar o'glu olsun.”

Otuza ifadesi otuz yaş yerine kullanılmıştır.

O'z uyini yoritmagan chiroq o'zganikida mash'al bo'lmas. (C 135)

“Kendi evini aydilatmayan lamba, başkasının evinde meşale olmaz.”

Ev kelimesi ile aile kastedilerek ad aktarması yapılır. Ailesine yardım etmeyen evlatların kendi ailelerini kurup başka ailelere katıldığında da aynı olacağı anlatılır.

O'zi o'nga kirsa, ota songa kiradi. (B 395)

“Kendi ona girse baba sona girer.”

Ona kelimesi on yaşına anlamında kullanılmıştır.

O'zingdan o'tganni o'zaging bilar. (C 135)

“Kendinden geçeni özün bilir.”

Akraba kelimesi yerine öz kelimesi kullanılarak ad aktarması yapılmıştır.

O'z-o'lguncha, yot-yeguncha (C 135)

“Öz ölünceye kadar yad yiyinceye kadar.”

Öz ifadesi ile akrabalar, sülele üyeleri kastedilmiştir.

Peshonasini silasang, bo'yi o'sadi. (A 224, B 346)

“Alnını okşasan boyu büyür.”

Boy kelimesi, çocuk yerine kullanılmıştır.

Qalmoq olgan qarimas, arg'umoq olgan horimas. (A 329, C 131)

“Kalmuk alan yaşlanmaz, argumak alan yorulmaz.”

Kalmuk kelimesi ile Kalmuk kadını ifade edilir.

Qarindoshing o'lsa-o'lsin, qadrdonging o'lmasin. (C 136, D 19 [qadirdoning])

“Kardeşin ölürse, ölsün, can yoldaşın ölmesin.”

Can yoldaşın ile değerli dost, sevgili anlatılmak istenmiştir.

Qırma yuz, terma qoshga yo'lama. (A 330, B 494)

“Kazınmış yüz, derme kaşa yaklaşma.”

Kazınmış yüz ile kazınmış yüzlü (traş edilmiş) insan, derme kaş ile derme kaşlı insan kastedilir.

Qirq uy quda bo'lsa, qirq yil qirg'in kelmas. (A 333, B 499)

“Kırk ev dünür olsa kırk yıl kırgın gelmez.”

Ev kelimesi ile aile kastedilir.

Qiz boqquncha, qisir boq. (A 324, B 487)

“Kız bakıncaya kadar kısır bak.”

Kısır kelimesi ile kısır kadın kastedilir.

Qiz tuqqanga muz tug'ar, o'g'il tuqqanga kun tug'ar. (B 487, C 141)

“Kız doğduğunda buz doğar, oğul doğduğunda gün doğar.”

Buz ile soğuk hava, gün ile de güneş kastedilmektedir.

Qizli uy qizilga to'ymas. (B 490)

“Kızlı ev kızıla doymaz.”

Kızıl ifadesi ile kızıl renkli şeyler kastedilmektedir.

Qizli uyga otliqlar kulib boqadilar, tuyaliklar bukilib boqadilar. (B 488)

“Kızlı eve atlılar gülüp bakarlar, develiler bükülüp bakarlar.”

Athlar, develiler ile görücü olan insanlar kastedilmektedir.

Qizli uy-qiliqli uy. (B 488, C 141)

“Kızlı ev karakterli ev.”

Ev, aile yerine ifade edilmiştir.

Qizli uy-yuzli uy. (B 488)

“Kızlı ev yüzlü ev.”

Ev kelimesi ile aile kastedilmiştir.

Qizniki qiyin bilan bitar, o'g'lniki o'yin bilan bitar. (A 326, B 489)

“Kızınki zorla biter, oğlanınki oyunla biter.”

Kızınki, oğlanınki ifadesiyle kızın evlilik hazırlığı, oğlanın evlilik hazırlığı kastedilir.

Qizning ko'zi qizilda, yoshning ko'zi yashilda. (B 490)

“Kızın gözü kızilda, gencin gözü yeşilde.”

Kızıl ve yeşil kelimeleri ile kızıl şeyler, yeşil şeyler kastedilmektedir.

Qozonda-jiz-biz, ko'rpada-siz-biz. (A 256, B 396, C 131)

“Kazanda cızbiz, yorganda siz biz.”

Yorgan kelimesi ile yatak, siz biz söylemi ile de akrabalar kastedilmiştir.

Qudali xotin quyruq yer, erli xotin-kaltak. (C 131)

“Dünürlü kadın kuyruk yer, erli kadın dayak.”

Kuyruk kelimesi ile kuyruk yağı ifade edilir.

Quyvon otolmaganning bolasi arslon otibdi. (A 205, B 313)

“Tavşan öldüremeyenin yavrusu aslan öldürür.”

Tavşan öldüremeyenle baba, yavru ile çocuk ifade edilirken bu atasözünde becerikli, yetenekli olmayan babanın çocuğunun becerikli ve yetenekli olması durumu anlatılmaktadır.

Seplini olma, eplini ol. (A 330, B 493-494)

“Çeyizliyi alma, becerikliyi al.”

Çeyizli ve becerikli kelimeleri ile çeyizli kız, becerikli kız ifade edilmektedir.

Shubhali uyda to'sha bo'lmas. (B 42)

“Şüpheli evde sefer malzemesi olmaz.”

Sefer malzemesi ile bereket, ev kelimesi ile aile kastedilmiştir. Şüpheli ev söylemi ile de aileyi oluşturan karı kocanın arasındaki güvensizlik durumu anlatılmıştır.

Siylashganda yot yaxshi, yig'lashganda yaqin yaxshi. (A 100, B 135)

“Değer verdiğinde yad iyi, ağladığında yakın iyi.”

Yakın kelimesi ile akrabalar, sülaledeki üyeler ifade edilerek ad aktarması yapılır.

Sulaymon o'ldi, devlar qutuldi. (A 243, B 379, C 155, D 163, E 29)

“Süleyman öldü cinler kurtuldu.”

Süleyman ile Süleyman peygamber ifade edilerek ad aktarması yapılır. Ebeveynler Süleyman peygambere, evlatlar cinlere benzetilir.

Tog' boshi tumansiz bo'lmas, er boshi xayolsiz. (E 91)

“Dağ başı dumansız olmaz, er başı hayalsiz.”

Baş ile akıl, zihin kastedilir.

To'ng'ichni-tashvish, kenjaniki-hasham. (B 490)

“İlkinci dert, en küçüğünkü meşguliyet.”

İlkinci kelimesi ile ilk kız veya oğul, en küçüğünkü ifadesi ile de en küçük kardeşinki anlamı kastedilir.

Totuv elning tomog'i tavsilmas. (B 396)

“Uyumlu halkın yiyeceği azalmaz.”

Aile üyeleri, halk kelimesi ile karşılanmıştır.

To'ydirganning-qorniga! (B 316)

“Doyduranın karnına!”

Evlatlar tarafından beddua olarak kullanılan bir atasözüdür. Doyuran kelimesi ile de anne baba kastedilmiştir.

Tug'ilmagan tutishmas. (B 340)

“Doğmayan tutuşmaz.”

Doğmayan kelimesi, doğmayan kardeş yerine kullanılmıştır.

Tug'ishmagan topishmas. (C 134)

“Doğurmayan bulmaz.”

Doğurmayan kelimesi, doğurmayan kadın yerine kullanılmıştır.

Tuqqan bilan quda bo'ldim, tuqqanimdan judo bo'ldim. (A 24, B 24 [tuqqanidan])

“Doğduğum ile dünür oldum, doğduğumdan ayrı kaldım.”

Doğduğum ifadesi kardeşim anlamında bulunmaktadır.

Tuqqan hisob emas, boqqan hisob. (B 395, C 139)

“Doğan hesap değil bakan hesap.”

Doğan ile çocuk, bakan ile anne baba kastedilir.

Tuqqan tuqqan bilan topishar, yotga balo yopishar. (C 134)

“Doğan, doğanla buluşur, yabancıya bela yapıştır.”

Doğan, kardeş anlamında ifade edilir.

Tuqqan tuqqandan tutar. (B 495)

“Doğan doğandan tutar.”

Doğan kelimesi, kardeş yerine kullanılmıştır.

Tuqqan tuqqandan umid tutar. (A 219 / 331, B 340)

“Doğan doğandan ümit eder.”

Doğan kelimesi ile kardeş kastedilmiştir.

Tuqqani hisob emas, turgani hisob. (A 262)

“Doğanı hesap değil, duranı sayı hesap.”

Doğan, duran kelimeleri ile doğan çocuk, hayatta olan çocuk kastedilmektedir.

Tuqqan-to'qqiz beshik quchoqlar, tug'magan-quruq beshiq quchoqlar. (A 50, B 59)

“Doğuran dokuz beşik kucaklar, doğurmayan kuru beşik kucaklar.”

Doğuran ve doğurmayan kelimeleri ile doğuran kadın, doğurmayan kadın ifade edilir.

Kuru beşik ile boş beşik kastedilmiştir.

Tuqqan-tuqqan topishar, yotga balo yopishar. (A 331, B 495)

“Doğan, doğanla barışır, yabancıya bela yapıştır.”

Atasözünde kardeş kelimesi yerine doğan kelimesi kullanılır.

Tutingan tug'ishgandek bo'lmas. (C 134)

“Tutunduğun kardeşin gibi olmaz.”

Tutunmak kelimesi ile sevgili, arkadaş kastedilmiştir.

Tuyalikka teptirmedim, itlikka qoptirmedim. (B 395)

“Develiye teptirmedim, itliye kaptırmadım.”

Develi ve itli kelimeleri ile develi kişi, itli kişi anlatılır.

Tuzdagi bilan emas, uydagi bilan bo'l. (C 128)

“Düzdeki ile değil evdeki ile ol.”

Düzdeki kelimesi ile başka kadın veya erkekler kastedilir ve başka kişilerle beraber değil kendi evindeki eşiyile beraber olmaları gerektiği söylenmiştir.

Ulkan boshning ulkan bo'lur gavgosi. (B 401)

“Büyük başın büyük olur kavgası.”

Aile büyüğü veya aile reisi olan baba, büyük baş kelimesi ile karşılanmıştır.

Urganlari-ugra oshi, so'kkanlari-so'k oshi. (A 207, B 315)

“Dövenlere erişte çorbası, sövenlere darı çorbası.”

Dövenler ve sövenler kelimeleri ile döven kocalar ve söven kocalar ifade edilir.

Urishsiz uy yo'q, azobsiz go'r yo'q. (B 334)

“Dövüşsüz ev yok, azapsız mezar yok.”

Ev kelimesi ile aile kavramı karşılanır. Azapsız mezar yok söylemi ile de gömüldükleri yerde huzursuz olan, kabir azabı çeken günahkâr insanlar kastedilmiştir.

Uyda halovati yo'qning, tuzda farog'ati yo'q. (B 460)

“Evde huzuru yokun, düzde rahatlığı yok.”

Düz kelimesi ile yol, sokak kastedilmiştir.

Uyda kishisi borni, tuzda kishi urolmas. (B 340)

“Evde kişisi varı, düzde kişi vuramaz.”

Düz kelimesi, yol, sokak yerine kullanılmıştır.

Uydağ'i sirni ko'chada aytma, ko'chada aytib, g'amini tortma. (B 410)

“Evdeki sırrı sokakta söyleme, sokakta söyleyip sıkıntı çekme.”

Evdeki sır söylemi, aile sırrı anlamında kullanılmıştır.

Uyi boshqa g'am bilmas, tanasi boshqa-dard. (C 135)

“Evi başka gam bilmez, bedeni başka dert.”

Ev, aile anlamında kullanılmıştır.

Uyi boshqa-mungi boshqa. (C 135)

“Evi başkanın sıkıntısı başka.”

Ev kelimesi aileyi ifade etmektedir.

Xotin qizg'ansa, uy tuzalar, erkak qizg'ansa, uy buzilar. (B 441)

“Kadın kıskansa ev düzelir, erkek kıskansa ev bozular.”

Atasözünde yer alan ev kelimesi ile aile kastedilmektedir.

Yakka-yomon, yakkadan erka yomon. (B 60)

“Yalnız kötü, yalnızdan şımarık kötü.”

Yalnız kelimesi ile yalnız kişi, şımarık ile de şımarık çocuk kastedilir.

Yaqindagi tishlashar, uzoqdagi kishnashar. (C 135)

“Yakındaki dişleşir, uzaktaki kishneşir.”

Yakın ve uzak kelimeleri ile akrabalar kastedilerek ad aktarması yapılır.

Yaxshi odam yot bo'lmas. Yaqin erintirar, uzoq chopintirar. (C 135)

“İyi adam yad olmaz. Yakın erinir, uzak koşar.”

Yakın ile akrabalar, uzak ile de kan bağı bulunmayan yabancılar kastedilmiştir.

Yaxshi o'g'il-el obro'si, yaxshi qiz-uy obro'si. (B 455, C 140)

“İyi oğul halk itibarı, iyi kız ev itibarı.”

Atasözünde bulunan ev kelimesi aile yerine kullanılmıştır.

Yaxshi ro'zg'or-jannat, yomon ro'zg'or-do'zax. (A 257, B 396, C 129)

“İyi ev cennet, kötü ev cehennem.”

Ev kelimesi aile yerine kullanılmıştır.

Yaxshi yoshidan el boshqarar, yomon qarigan sayin yosharar. (B 74)

“İyi gençliğinden halk yönetir, kötü yaşlandıktan sonra gençleşir.”

İyi ve kötü kelimeleri, iyi çocuk ile kötü çocuk yerine kullanılmıştır.

Yaxshidan yomon tug'ilsa-emi topilmas, yomondan yaxshi tug'ilsa-tengi topilmas. (B 456)

“İyiden kötü doğsa ilacı bulunmaz, kötüden iyi doğsa dengi bulunmaz.”

İyiden, kötüden kelimeleri ile iyi kadın ve kötü kadın, iyi ve kötü kelimeleri ile de iyi çocuk, kötü çocuk ifade edilir.

Yaxshining ketidan qolma, yomonning qizini olma. (B 493, C 130)

“İyinin gerisinde kalma, kötünün kızını alma.”

Atasözünde iyinin ile iyi kadın, kötünün ile kötü kadın kastedilir.

Yirtiq uyni tomchi yeydi, og'asiz erni qamchi “yeydi.”(B 340)

“Yırtık evi damla yer, ağabeysiz eri kamçı yer.”

Yırtık ev, otağı yerine kullanılmıştır.

Yolg'iz o'g'il-yovdan qattiq, xotini-qalmoqdan qattiq. (B 116, C 138, D 176)

“Yalnız oğul düşmandan kötü, hanımı Kalmuktan kötü.”

Kalmuk ifadesi ile Kalmuk insanı kastedilir.

Yomg'ir yo'gsa to'ning ho'l bo'lur, otang o'lsa uying cho'l bo'lur. (A 33, B 32 / 314 [bo'ladi,... bo'ladi.]

“Yağmur yağsa kaftanın yağ olur, baban ölse evin çöl olur.”

Çöl kelimesi ile fakirlik ifade edilir.

Yomon bo'lsa ham omon bo'lsin. (C 138)

“Kötü olsa da sağ olsun.”

Kötü kelimesi kötü çocuk yerine kullanılmıştır. Atasözünde çocuğun kötü biri olsada sağ olsun yaşasın denilmektedir.

Yot otgan toshdan jigar otgan uvada qattiq tegadi. (A 98, B 133)

“Yabancınnın attığı taştan, ciğerin attığı pamuk parçası sert değer.”

Ciğere ile evlat kastedilmiştir.

Yotdan yomon kelmasin, o'zingdan yomon chiqmasin. (C 133)

“Yabancıdan kötü gelmesin, kendinden kötü çıkmasın.”

Birinci kısımda kötü kelimesi kötü insan anlamında, ikinci kısımda ise kötü evlat anlamında kullanılır.

Yotniki yondan o'tar, o'zniki jondan o'tar. (A 98, B 132, C 133)

“Yabancınnınki yandan geçer, kendininki candan geçer.”

Evlatlar yerine kendininki kelimesi kullanılır.

2.1.4.2.4. Mecaz Anlam

Bir kelimeyi gerçek anlamının dışında, benzetme amacı gütmeyen başka bir anlamda kullanmaktır. Bu sanatta amaç, söze güzellik, çarpıcılıkve canlılık katmaktır. Kelimelerin mecâzî anlamlarında kullanımları duygu ve hayâli şahlandırır, sözün etkisini artırır. Mecaz kullanımı sayesinde bir konunun daha iyi kavranması ya da kavratılması sağlanır.³⁴⁵

Amri padar-arshadan ulug'. (A 207, B 316)

“Babanın emri, arştan ulu.”

Arştan ulu söylemi çok büyük anlamını bildirir.

Amri-padar-arshdan a'lo. (D 78)

---

³⁴⁵ Aksoyak ve Macit, 330

“Babanın emri, arştan âlâ.”

Arştan âlâ ifadesi ile çok büyük denilmek istemiştir.

Ayolning sarishtasi-ro'zg'orning farishtasi. (C 126)

“Kadının temizliği ev işlerinin meleği.”

Melek kelimesi güzellik, çekicilik anlamında kullanılır.

Bag'r og'rig'i kindik to'lg'ar. (A 38, B 39)

“Ciğer ağrısı göbeği dolar.”

Ciğer ağrısı ile evlat acısı, göbeği dolmak ile de dibine işlemek ifade edilir.

Be huda harakat belni sindirar. (A 336)

“Beyhude hareket beli kırar.”

Aile kurma sürecinde veya aile içinde düşünülüp tartışılmadan yapılan eylemlerin kötü sonuçlarının olduğu beli kırmak ifadesiyle anlatılmıştır.

Bevaga bozor bo'lmas, yetimga-hayit. (A 83, B 109, C 251)

“Dula pazar olmaz, yetime bayram.”

Pazar ve bayram kelimeleri ile neşe, sevinç olmaz denilmektedir.

Bir kelinli bo'lsang, belingni bir joyidan tug, ikki kelinli bo'lsang, ikki joyidan tug, uch kelinli bo'lsang, ham belingni tug, ham tilingni. (A 141, B 207)

“Bir gelinli olsan belini bir yerinden bağla, iki gelinli olsan iki yerinden bağla, üç gelinli olsan hem belini bağla hem dilini.”

Belini bağlamak “kıpırdamamak”, dilini bağlamak “konuşmamak” anlamında kullanılmıştır.

Bola o'stirish-tosh kemirish. (B 395)

“Çocuk büyütme, taş kemirmek.”

Taş kemirmek ifadesi ile zorluk kavramı anlatılır.

Bola sog'ligi ona boyligi. (B 56, D 59)

“Çocuk sağlığı, anne zenginliği.”

Zenginlik, mutluluk anlamında kullanılır.

Bola so'ylasa-so'zi shirin, o'ylasa-o'yi qiyin. (A 98, B 134)

“Çocuk konuşsa sözü tatlı, düşünse düşüncesi zor.”

Tatlı kelimesi hoş anlamında ifade edilmiştir.

Bo'ladigan bola bo'rkidan ma'lum, bo'lmaydigan bola turqidan ma'lum. (B 74)

“Olacak olan çocuk borkünden belli, olmayacak olan çocuk yüzünden belli.”

Atasözünde yer alan bork kelimesi ile beceri, yetenek kastedilmektedir.

Bo'ladigan bolaning bo'rkidan ma'lum. (A 58)

“Olacak olan çocuğun borkünden belli.”

Bork, beceri, yetenek anlamındadır.

Bola-ko'ngilning guli, ko'zning nuri. (A 272, B 416)

“Çocuk gönlün gülü, gözün nuru.”

Gönlün gülü söylemi ile gönlün güzelliği, iyiliği ifade edilir.

Bolalar shirinlikning adoyi, qariyalar shirin so'zning gadoyi. (B 58, D 59)

“Çocuklar tatlılığın adayı, yaşlılar tatlı sözün dilencisi.”

Tatlılık ve tatlı kelimeleri sevimli, hoş anlamında kullanılır.

Bolali uy-bozor, shovqini ko'ngil yozar. (B 58)

“Çocuklu ev pazar, kargaşayı gönül dağıtır.”

Pazar kelimesi ile gürültü ve kargaşa anlamında kullanılır.

Bolang bo'lsa suygudek bo'lsin, o'lsa kuygudek bo'lsin. (B 59, D 58)

“Çocuğun olsa sıvı gibi olsun, ölse yanık gibi olsun.”

Sıvı gibi olsun ifadesiyle iyi, temiz, ahlaklı olsun denilirken yanık gibi olsun ile de kötü evladın olmamasının daha iyi olacağı anlatılmıştır.

Bolani yoshidan tiy, xotinni-boshidan. (A 51 [boshidan tiy], B 60)

“Çocuğunu küçüklükten dizginle, hanımını başından.”

Atasözünde yer alan dizginlemek sözü aşırı davranışları engellemek, önlemek anlamında söylenmektedir.

Bolaning yuvvoshi-otaning rohati. (B 455)

“Çocuğun yumuşak huylusu, babanın rahatı.”

Yumuşak kelimesi, uysal anlamında kullanılır.

Bola-shirin, boldan-bola shirin. (A 272)

“Çocuk tatlı, baldan çocuk tatlı.”

Tatlı kelimesi hoş, güzel anlamında ifade edilir.

Bolasi ko'p uyda kunda to'y. (A 50, B 58)

“Çocuğu çok evde her gün düğün.”

Düğün kelimesi eğlence anlamında kullanılır.

Bolasi o'lganning bag'ri kuyar. (A 52, B 60, D 58)

“Çocuğu ölenin bağı yanar.”

Bağı yanmak söylemi acı çekmek anlamındadır.

Boldiz boldan shirin. (C 133)

“Baldız baldan tatlı.”

Tatlı, hoş ya da sevimli anlamında kullanılmıştır.

Bo'lg'uli bola ro'zg'or tebratar, bo'lg'usiz bola ro'zg'or to'zg'atar. (B 456)

“Olacak çocuk ev sallar, olmayacak çocuk ev yok eder.”

Ev sallamak söylemi ile geçindirmek, yardım etmek anlamında kullanılmıştır.

Boshimda barkash bo'ldi, yelkamda obkash bo'ldi. (B 395)

“Başımda tabak oldu, omzumda kambur oldu.”

Tabak kelimesi ile yuvarlaklık, kellik kastedilmek istenmiştir.

Bug'doying bor bo'lsa, molim bor dema, azroil bor bo'lsa, jonim bor dema. (B 490)

“Buğdayın varsa malım var deme, Azrail varsa canım var deme.”

Atasözünde kız evladına göre oğlanın düğününün ekonomik açıdan daha zor olduğu dile getirilmektedir.

Charxing o'lsin shaqildoq, qaynanamdek qaqildoq. (B 173)

“Tekerin ölsün çingırak, kaynanam gibi geveze.”

Ölmek ifadesi kullanılmaz duruma gelmek, değerini yitirmek anlamında kullanılır.

Chiqqan qiz-chiydan tashqari. (A 282, C 140)

“Çıkan kız kamış çitten dışarı.”

Çıkmak kelimesi evlenmek anlamında kullanılmıştır. Evlenen kızın artık baba evine ait olmadığı, kızın evliliğine karışılmaması gerektiği anlatılmıştır.

Dalloлга aytma siringni, aldab olar bulingni, xotinga aytma siringni, bir pulcha ko'rmas xuningni. (B 14)

“Tellale söyleme sırrını, aldatıp alır pulunu, hanımına söyleme sırrını bir pul kadar görmez kanını.”

Bir pul kadar görmemek söylemi ile çok değersiz olduğu ifade edilmiştir.

Davlatning boshi-farzand. (B 416 / 470, C 138)

“Devletin başı evlat.”

Devlet kelimesi ile mutluluk kastedilir.

Elakka chiqqan xotinning ellik og'iz gapi bor. (B 56)

“Eleğe çıkan kadının elli ağız sözü var.”

Elli ağız söz, dedikodu anlamındadır.

Elakka kirgan xotinning ellik og'iz gapi bor. (A 290, D 77)

“Eleğe giren kadının elli ağız sözü var.”

Elli ağız söz ifadesi dedikodu anlamında söylenmektedir.

Epchil xotin qor qalab, qozon qaynatar. (A 304, B 458)

“Hünerli kadın kör kalınca kazan kaynatar.”

Hünerli kadının kör kalsa bile kendi işini kendi yapması durumu kazan kaynatmak ifadesi ile anlatılır.

Er bo'l, bo'lmasang qaro yer bo'l. (D 78)

“Er ol, olmazsan kara yer ol.”

Atasözünde kara yer ifadesi mezar, ölü anlamında kullanılmaktadır.

Er qaynaydi, xotin aynaydi. (B 442)

“Er kaynar, hanımı bozulur.”

Kaynamak kelimesi öfkelenmek, bozulmak kelimesi ile kızmak, kötüleşmek anlamında kullanılmıştır.

Er xotinning taxti-zanjirida bo'ladi. (B 302 / 441 / 474)

“Er, kadının tahtının zincirinde olur.”

Tahtının zincirinde olmak deyimi sözünden çıkmamak anlamında ifade edilir.

Eri o'lib, erga borgan-el to'rasi, eri bo'lib, erga borgan-bet qorasi. (B 442)

“Eri ölüp ere varan halkın efendisi, eri olup ere varan yüz karası.”

Eri olup ere varan kadına denilen yüz karası ifadesi utaç verici anlamındadır.

Erinchak qizni erga ber, er olmasa yerga ber. (B 443)

“Erincek kızı ere ver, er almazsa yere ver.”

Yere vermek, yere gömmek anlamında kullanılmıştır.

Eringga yoqding-elingga yoqding. (C 129)

“Erine yandın halkına yandın.”

Yanmak kelimesi sevmek anlamında ifade edilir.

Eringga yoqsang, elingga yoqasan. (B 396)

“Erine yansan halkına yanarsın.”

Atasözünde yanmak kelimesi sevmek anlamını vermektedir.

Erkalatsa onasi, taltayadi bolasi. (A 52, B 60)

“Şımarıtsa annesi, havalara girer çocuğu.”

Atasözünde yer alan havalara girmek ifadesi kirbir ve gurur içinde olmak anlamında kullanılır.

Erni er qiladigan ham-xotin, qora yer qiladigan ham-xotin. (A 304-305, B 459, C 129)

“Eri er yapan da kadın, kara yer yapan da kadın.”

Kara yer kelimesi mezar, ölü anlamındadır.

Eshak minganning oyog'i tinmas, qo'sh xotinkning qulog'i tinmas. (B 153)

“Eşek binenin ayağı dinlenmez, çift hanımlının kulağı dinlenmez.”

Dedikodu, kavga ve şikayetin çok olması durumu kulağı dinlenmez ifadesi ile anlatılmıştır.

Farzand dog'i yondirar, payti kelsa, kuydirar. (C 139)

“Evlat yarayı tutuşturur, fırsatı olsa yandırır.”

Yarayı tutuşturmak, yandırmak ifadesi ile acıtmak, felakete uğratmak anlamı verilmektedir.

Farzand-belning quvvati. (A 272, B 416, C 139)

“Evlat belin kuvveti.”

Belin kuvveti söylemi ile destek, yardımcı anlamı ifade edilir.

Farzanding-davlatıng, fazilating-ziynating. (B 416, C 140)

“Evladın devletin, faziletin ziynetin.”

Devlet kelimesi ile mutluluk ifade edilir ve evladın mutluluk olduğu anlatılır.

Farzandni boqish qiyin, farzandga yoqish qiyin. (C 140)

“Evlada bakmak zor, evlada yanmak zor.”

Evlada bakmak ifadesi ile evlatla ilgilenmek, yanmak kelimesi ile de üzülmek, acı duymak anlamı kastedilir.

Ichkuyov-kuch kuyov. (B 175, D 103)

“İç güveyisi, güç damat.”

Güç kelimesi yetenekli anlamında kullanılır.

Ichkuyovlik-ich og'rig'i. (B 175)

“İç güveylik, kalp ağrısı.”

Kalp ağrı, üzüntü anlamında ifade edilmiştir.

Ikki xotin bosh qo'shsa, bozor bo'ladi. (A 290)

“İki kadın baş koşa pazar olur.”

Baş koşmak söylemi ile bir araya gelmek anlamı katılmak istenmiştir.

Ikki xotinlik kishi ikki yuzli bo'ladi. (B 153)

“İki kadınlı kişi ikiyüzlü olur.”

İkiyüzlü ifadesi, söylediği sözleri bir olmayan, riyakâr anlamında kullanılır.

Ikki xotinlikning qulog'i tinmas, eshak minganning-oyog'i. (C 127)

“İki kadınının kulağı dinlenmez, eşek binenin ayağı.”

Kulağı dinmez söylemi dedikodu, şikâyet çok gelir anlamında ifade edilir.

Itning jini-devona, kelinning jini-qaynona. (B 173, D 115)

“İtin cini divane, gelinin cini kaynana.”

Cin kelimesi düşman, rakip anlamında kullanılır.

Jon kuydirmasang, jonona qayda, xotin olmasang, qaynona qayda. (C 126)

“Can yandırmasan canan nerde, kadın alsan kaynana nerde.”

Can yandırmak ifadesi iltifat etmek anlamındadır.

Jon tortmasa ham, qon tortadi. (B 495)

“Can çekmese de kan çeker.”

Tipi benzemese de huyu benzer anlamında kullanılmıştır.

Kelin bo'yini yashirar, tovushini tovdan oshirar. (C 127)

“Gelin boyunu gizler, sesini dağdan aşırır.”

Boyunu gizlemek söylemi ile utanmak kelimesi ifade edilir.

Kelin kimxob kiyar, qaynona qarg'ab kuyar. (A 141, B 207, C 127)

“Gelin ipek kaftan giyer kaynana kargayıp yanar.”

Yanmak kelimesi, sinirlenmek anlamında ifade edilmiştir.

Kelin o'zin yashirur, tovushin tog'dan oshirur. (A 141, B 207)

“Gelin özünü gizler, sesini dağdan aşırır.”

Atasözünde bulunan özünü gizlemek deyimi utanmak anlamındadır.

Kelin yangi kiysa qaynona kuyar, qaynona yangi kiysa kelin kular. (A 141, B 207)

“Gelin yeni giyse kaynana yanar, kaynana yeni giyse gelin güler.”

Yanmak kelimesi, sinirlenmek anlamında kullanılmıştır.

Kelini kiysin, qaynonasi kuysin. (A 141, B 207)

“Gelin giysin kaynanası yansın.”

Sinirlenmek kelimesi yanmak kelimesi ile ifade edilir.

Kelinning tili yo'q qaynonaning-imoni. (C 127)

“Gelinin dili yok, kaynananın imanı.”

Atasözünde yer alan dili yok söylemi konuşmamak, imanı yok ise insafsız anlamında kullanılır.

Kelin-yomon, nevara-shirin. (C 138)

“Gelin kötü, torun tatlı.”

Sevimli, hoş ifadeleri tatlı kelimesi ile anlatılmıştır.

Kelsa erning urug'i, bo'lar yurak burug'i. (C 134)

“Gelse erin uruğu, olur yürek buruğu.”

Üzüntü, kırgınlık kelimeleri yürek buruğu ifadesiyle anlatılmıştır.

Kelsa xotin urug'i, bo'lar yo'rg'a yo'rig'i, kelsa erning urug'i, bo'lar yurak burug'i. (B 208)

“Gelse hanımın uruğu olur günahkâr yolu, gelse erin uruğu olur yürek buruğu.”

Yürek buruğu söylemi kırınlık, üzüntü anlamında kullanılmıştır.

Kelsa xotin urug'i, topiladi yo'rig'i. (C 134)

“Gelse hanım uruğu bulunur yol.”

Atasözünde yol, çare anlamında kullanılmıştır.

Kelsa xotin urug'i, topilar uning yo'rig'i, kelsa erning urug'i, bo'lar yurak burug'i. (B 208, D 84)

“Gelse hanım uruğu geçer onun kuralı, gelse erin uruğu olur yürek buruğu.”

Atasözünde yer alan yürek buruğu ifadesi kırınlık, üzüntü anlamındadır.

Ketmon chopmoq-olmoq-solmoq, qo'sh haydamoq-bormoq-kelmoq, hay-hay xamir qilib, olov yoqib, tomoq qilmoq. (A 277, B 422)

“Kazma çapalamak, almak, salmak, çift sürmek, gitmek, gelmek, hay hay hamur yapıp, ateş yakıp yemek yapmak.”

Bu atasözünde erkek işinin kolay, kadın işinin ise zor olduğu ifade edilir.

Kosov soping uzun bo'lsa, qo'ling kuymas; og'a-ining omon bo'lsa, odam tegmas. (A 146, B 219)

“Soy kökün uzun olsa elin yanmaz; ağabey kardeşin sağ olsa adam dokunmaz.”

Elin yanmaz ifadesi ile zarar ve kötülüğe uğranmaz denilmek istenmiştir.

Kosov uzun bo'lsa, qo'l kuymas. (A 146, B 219)

“Soy uzun olsa, el yanmaz.”

Atasözünde bulunan el yanmaz ifadesi zarar ve kötülüğe uğranmamak anlamındadır.

Kosoving uzun bo'lsa, qo'ling kuymas, og'a-ining omon bo'lsa, hech kim tegmas. (B 340)

“Soyun uzun olsa elin yanmaz; ağabey kardeşin sağ olsa hiç kimse dokunmaz.”

Zarar ve kötülüğe uğramamak anlamı el yanmaz söylemi ile verilmiştir.

Kumush xotin kunda-kasal, oltin xotin oyda-kasal. (C 127)

“Gümüş kadın her gün hasta, altın kadın her ay hasta.”

Gümüş ile işlevi daha az olan yaşlı kadın, altın ile işlevi daha fazla olan genç kadın ifade edilmektedir.

Kundosh boshingda-tosh, ko'zingda-yosh. (B 222, C 127)

“Kuma başında taş, gözünde yaş.”

Taş ve yaş kavramları ile kumanın ağırlık ve üzüntü olduğu söylenir.

Kundosh xotin kunda og'riq. (C 127)

“Kumalı kadına her gün acı.”

Atasözünde yer alan acı kelimesi üzüntü anlamında ifade edilir.

Kundoshlikka kun tug'mas, kun tug'sa ham butun tug'mas. (B 222, C 127)

“Kumalya gün doğmaz, gün doğsa da tam doğmaz.”

Atasözünde yer alan gün kelimesi mutluluk anlamında kullanılır.

Kundoshlikka kun yo'q. (B 222)

“Kumalya gün yok.”

Gün kelimesi mutluluk anlamında kullanılmıştır.

Kundoshning bolasi-kuyuk. (B 222)

“Kumanın çocuğu yanık.”

Yanık kelimesi keder anlamındadır.

Kundoshning ko'rgan kuni qursin! (B 222)

“Kumanın gördüğü günü kurusun!”

Kurusun kelimesi olmasın anlamında ifade edilmiştir.

Kundoshning oti qursin, saksovolning o'ti qursin. (B 222, C 127)

Kumanın atı kurusun, saksaulun³⁴⁶ ateşi (otu) kurusun.”

Atasözünün birinci kısmında yer alan kurumak kelimesi zayıflamak, ikinci kısmındaki kurumak kelimesi ise sönmek ya da canlılığını kaybetmek anlamında kullanılır.

---

³⁴⁶ Ağaç türü.

Men kuyarman bolamga, bolam kuyar bolasiga. (A 165, B 249, C 139, D 41, E 89)

“Ben yanarım çocuğuma çocuğum yanar çocuğuna.”

Yanmak kelimesi endişelenmek, üzölmek anlamında kullanılmıştır.

Nevaralarga buvilarning yonidagidek issiq joy yo'q. (B 272)

“Torunlara nenelerinin yanındaki gibi sıcak yer yok.”

Sıcak kelimesi ile sevgi dolu anlamı kastedilmiştir.

Nevarani boqma, shotutni qoqma. (C 139)

“Torunlara bakma, dut değneğini vurma.”

Bakma kelimesi, ilgilenmek ifadesi yerine kullanılmıştır.

Og'a-ini totuv bo'lsa, tog'ni talqon qilar, opa-singil totuv bo'lsa, uyni bo'ston qilar. (A 219, B 340)

“Ağabey, erkek kardeş samimi olsa dağı talan eder; abla, kız kardeş samimi olsa evi bostan eder.”

Bostan etmek, güzelleştirmek anlamındadır.

Og'a-ini-achchiq, mol-chuchuk. (B 340)

“Ağabey kardeş acı, mal tatlı.”

Atasözünde acı, üzüntü anlamında tatlı ise hoş anlamında ifade edilir.

Og'a-inim oqarib oldimda bo'lmasin, qorayib ortimda qolmasin. (B 340)

“Ağabey kardeşim ağarıp önümde olmasın, kararıp arkamda kalmasın.”

Ağarmak yaşlanmak anlamında, kararmak kelimesi ise kederlenmek anlamında kullanılmıştır.

O'gay ota non bermas, non bersa ham, jon bermas. (C 135)

“Üvey baba ekmek vermez, ekmek verse de can vermez.”

Can kelimesi sevgi, şevkat anlamında ifade edilir.

O'g'li yo'qning bo'g'ini yo'q. (B 59)

“Oğlu yokun eklemi yok.”

Atasözünde yer alan eklem kelimesi destek, yardım anlamında kullanılmıştır.

Oldim baloni, soldim baloga, chiqdi balosi, qoldim baloga. (B 293)

“Aldım belanı soldım belaya, çıktı belası kaldım belaya.”

Kötü kadın ile evlenip çocuk sahibi olan ve zorluk çeken kişiler tarafından söylenen bir atasözüdür.

Olis yo'l otni sinar, og'ir kun-xotinni. (C 128)

“Uzun yol atı sinar, ağır gün kadını.”

Ağır gün ifadesi ile zor, güç günler kastedilmiştir.

Olis yo'lda ot sinalar, og'ir kunda-xotin. (B 459)

“Uzun yolda at sınanır, ağır günde kadın.”

Atasözünde yer alan ağır kelimesi zor, güç anlamında kullanılmıştır.

Olti o'g'illining olti arshda moli bor. (A 313, B 470, C 139)

“Altı oğullunun altı arşta malı var.”

Altı arşta malı ifadesi üstün mertebe, taht, saltanat anlamında kullanılmıştır.

Oltin boshli xotindan baqir boshli er ortiq. (A 14, B 13)

“Altın başlı kadından bakır başlı er daha iyi.”

Altın gibi parlak, değerli kadından, değeri az olan bakır başlı erkeğin daha iyi olduğu ifade edilir.

Oltovlon ola bo'lsa, og'zidagin oldirar, to'rtovlon tugal bo'lsa, unmaganni undirar. (A 219, B 340)

“Altı kişi ala olsa, ağzındakini çektirir, dört kişi bütün olsa gelişmeyi geliştirir.”

Ala kelimesi çeşitli düşüncelere sahip olmak, anlaşılamamak anlamında kullanılmıştır.

O'n to'rtimda xotin bo'ldim, ottizimda o'tin bo'ldim. (A 68, B 86)

“On dördümde hanım oldum, otuzumda odun oldum.”

Odun kelimesi işe yaramaz anlamında kullanılmıştır.

Ona o'tgan ko'prikdan qiz ham o'tadi. (A 329, B 493)

“Annenin geçtiği köprüden kız da geçer.”

Köprü ifadesi ile hayatta baştan geçen olaylar, deneyimler kastedilmiştir.

Ona oyog'i bilan beshik tebratar, qo'li bilan ro'g'or tebratar. (B 315)

“Anne ayağı ile beşik salları, kolu ile evi salları.”

Evi salları ifadesi evi çekip çevirmek, düzensizlikten kurtarmak anlamındadır.

Onadan o'g'il tuvsalı ekan, ota yo'lini quvsalı ekan! (A 206, B 313)

“Anadan oğul doğsa imiş, baba yolunu koşsa imiş.”

Atasözünde yer alan koşmak kelimesi izlemek anlamında kullanılmıştır.

Onalı bolaning og'zi o'ynarı, onasız bolaning ko'zi o'ynarı. (A 198, B 301)

“Anneli ocuğun ağzı oynarı, annesiz çocuğun gözü oynarı.”

Ağzı oynarı ifadesi ile yemeğini kendi yer, gözü oynarı ifadesi ile de başkalarının yiyişine bakar denilmektedir.

Onalı yetim-gul yetim, otalı yetim-shum yetim. (A 198, B 301, C 139, D 22)

“Analı yetim gl yetim, babalı yetim uğursuz yetim.”

Gl kelimesi ile anneli yetimin temiz, iyi gözüktüğü dile getirilmiştir.

Onamning o'lishini bilsalı, bir qop kepakka sotib yerdim. (B 302, D 53)

“Annemin öleceğini bilsalı bir çuval kepeğe satıp yerdim.”

Aileden kalan maldan ve mülkten az çok demeden faydalanmak gerektiğine değinilmiştir.

Onang o'ldi-otang o'ldi. (C 128)

“Annen öldü, baban öldü.”

lmek sözü acı çekmek anlamındadır.

Onangga boshingni ham qil, otangga g'amingni kam qil. (B 316)

“Anneni başında tut, babana sıkıntını az söyle.”

Anneni başında tut söylemi ile değer vermek ifadesi anlatılmıştır.

Onangni kiftingda tutsang, singlingni boshingda tut. (A 199, B 302, C 134, E 26)

“Anneni omuzunda tutarsan, kız kardeşini başında tut.”

Omuzunda ve başında tut ifadesi ile değer vermek kastedilmiştir.

Onangni sirtida saqlasang, singlingni kaftda saqla. (C 134)

“Anneni sırtında saklarsan, kız kardeşini avucunda sakla.”

Avucunda ve sırtında sakla söylemi korumak, değer vermek anlamında kullanılmıştır.

Onangni uch marta Makkaga opichib oborsang ham, oq sutini oqlolmaysan. (A 207, B 315 / 316)

“Anneni üç marta Mekke’ye sırtlanıp varsan da ak sütünü aklayamazsın.”

Ak sütünü aklayamazsın söylemi ile ne kadar haklı olursan ol annenin karşısında haksız olan sen olursun denilmektedir.

Onaning mehri ham zo'r, qahri ham. (B 315)

“Annenin şefkati de güçlü, kahrı da.”

Güçlü sözü etkisi büyük, çok anlamında ifade edilir.

Orqasiz er saf yorolmas. (D 65)

“Arkasız er saf yâr olmaz.”

Arkasız ifadesi desteksiz anlamında kullanılmıştır.

Ota taxtidan-bola baxti ortiq. (A 208, B 317)

“Babanın tahtından çocuğun bahtı fazla.”

Taht, mal mülk anlamındadır.

Ota-ona taxt bersa ham, baxt bermas. (B 317)

“Baba ana taht verse de baht vermez.”

Baba ve ananın mal mülk verse de baht veremeyeceği anlatılmıştır.

Ota-ona taxt etar, baxt etolmas. (A 208, B 317)

“Baba ana taht yapar, baht yapamaz.”

Taht kelimesi ile mal mülk anlamı karşılanmıştır.

Ota bezori-xudo bezori. (C 139)

“Baba kabadayı (ise) Allah çarpar.”

Çarpmak ifadesi ile ceza vermek kastedilmiştir.

Ota bilak bo'l, ona yurak bo'l! (A 206, B 313)

“Babaya bilek ol, anaya yürek ol!”

Bilek ve yürek olmak ifadesi destek olmak anlamında kullanılmıştır.

Ota bola uchun taxt yasars, baxt yasata olmas. (C 139)

“Baba, çocuk için taht yapar, baht yapmaz.”

Atasözünde yer alan taht kelimesi mal, mülk anlamındadır. Babanın mal mülk verse de baht veremeyeceği anlatılmıştır.

Ota boyligi yerga singlar, mehnat boyligi erga singlar. (A 208, B 317)

“Babanın zenginliği dibe vurur, emek zenginliği ere vurur.”

Dibe vurmak, bitmek anlamında kullanılmıştır.

Ota boyligi-ming dog'liq, o'zining moli-seryog'liq. (B 317)

“Babanın zenginliği, bin lekeli, kendinin malı yağlı.”

Bin lekeli söylemi ile kötü yolla kazanılmış, adı kötüye çıkmış denilirken kendinin malı yağlı söylemi ile de değerli denilmektedir.

Ota dog'i kuydirar, ona dog'i o'ldirar. (B 314)

“Baba yarasını yaktırır, ana yarasını öldürür.”

Yaktırır kelimesiyle derdin, kederin devam ettiği, öldürür kelimesiyle de kötüye giden derdi yok ettiği anlatılmıştır.

Ota kasbi-oltin kasb. (B 313)

“Baba mesleği altın meslek.”

Atasözündeki altın kelimesi değerli, iyi anlamında kullanılmıştır.

Ota olqishi-oltin. (A 207, B 316)

“Baba alkışı, altın.”

Altın kelimesi değerli, iyi anlamındadır.

Ota qalbi-bola qalbidan kuchli. (B 318)

“Baba kalbi, çocuk kalbinden güçlü.”

Kalp kelimesi ile sevgi ifade edilir.

Ota to'ni bolaga loyiq kelsa, ota to'ning tilaydi. (B 319)

“Babanın kaftanı çocuğa uygun gelse, babanın kaftanını ister.”

Kaftan kelimesi ile duygu, düşünce ve yaşam tarzı anlatılmak istenmiştir.

Ota-bobong hunari-otmoq, chonmoq, senga kim qo'ydi-qo'sh haydamoq, tuproq yalamoq?! (B 313)

“Ata babanın hüneri, atmak, vurmak, sana kim bıraktı çift sürmek, toprak yalamak?”

Yalamak kelimesi, sürmek anlamında kullanılır. Babanın gayretli, cesaretli olduğu çocuğunun da onun gibi olması gerektiği söylenmektedir.

Otadan bola tuvar, otaning yo'lin quvar. (B 313)

“Babadan çocuk doğar, babanın yolunu izler.”

Yolunu izler ifadesi babanın yolundan ilerlemek anlamındadır.

Otadan o'g'il tuvmasmu, ota yo'lini quvmasmu?! (A 206, B 313)

“Babadan oğul doğmaz mı, baba yolunu izlemez mi?”

Atasözünde yolunu izlemez ifadesi ile ilerlememek kastedilmiştir.

Otali yetim-qul yetim, onali yetim-gul yetim. (B 301)

“Babalı yetim köle yetim, analı yetim gül yetim.”

Köle kelimesi ile babalı yetimin bir kimseye bağımlı olması anlatılırken gül kelimesi ile anneli yetimin temiz, güzel, iyi gözüktüğü dile getirilmiştir.

Otam olgan yo'q, ko'mirga ko'mgan yo'q, menga meros qoldi o'lgan achamdan qizil qayroq. (A 209, B 319)

“Babam olan yok, kömüre gömen yok, bana miras kaldı ölen kız kardeşimden kızıl bileme taşı.”

Anne babasından miras kalmayan çocuklar için söylenilen bir atasözüdür. Babam olan yok sözü babalık yapan babam yok anlamında ifade edilmiştir.

Otamning o'lishini bilsam, chaksa kapakka sotib yerdim. (B 302)

“Babamın öleceğini bilsem çaksa³⁴⁷ kepeğe satıp yerdim.”

Aileden kalan maldan ve mülkten az çok demeden faydalanmak gerektiğine denilmiştir.

Otamning o'lishini bilsam, tuzga almashardim. (B 302)

“Babamın öleceğini bilsem, tuza takas ederdim.”

Aileden kalan mirasları az çok diye ayırmadan kullanılması durumu açıklanır.

Otamning o'lishini bilsam, yo'xcha kepakka sotib yerdim. (B 302)

“Babamın öleceğini bilsem yohça³⁴⁸ kepeğe satıp yerdim.”

Babadan ya da anneden kalan mirasın değerlendirilmesini ifade eden bir atasözüdür.

Otang bolasi bo'lma, odam bolasi bo'l. (D 36)

“Babanın çocuğu olma, adam çocuğu ol.”

Adam çocuğu söylemi ahlaklı, gerçek insan anlamında kullanılmıştır.

Otang er bo'lsa, sen sher bo'l. (B 313)

“Baban cesur olsa, sen aslan ol.”

Aslan kelimesi ile yiğitlik kavramı anlatılmak istenmiştir.

Otang ta'zirini olmay desang, odam ta'sirini ol. (B 317)

“Babanın tesirini almayayım desen kimsenin tesirini al.”

Kimsenin tesirini almak söylemi ile iyi insanları örnek al denilmektedir.

---

³⁴⁷ Ölçü birimi.

³⁴⁸ Ölçü birimi.

Otang to'ng'iz bo'lsa, bog'lab boq. (B 316)

“Baban domuz olsa bağlayıp bak.”

Domuz kelimesi aksi, ters, inatçı anlamında kullanılmaktadır.

Otangda bo'lguncha, olaqoningda bo'lsing. (B 317)

“Babanda oluncaya kadar kamçı sapında olsun.”

Kamçı sapında olsun ifadesi avucun içinde tutmak anlamında kullanılmıştır.

Otaning amaliga suyanma, otang toysa, sen yiqilasan. (B 317)

“Babanın çalıştığına sevinme, baban doysa, sen yıkılırsın.”

Baban doysa ifadesi ile bir gün bıkip çalışmayı bırakırsa denilmek istenmiştir.

Otaning ko'ngil bo'shligi bolaga qo'l keladi. (A 209, B 318)

“Babanın gönül boşluğu çocuğa kol gelir.”

Gönül boşluğu söylemi ile sevgi eksikliği, kol gelir söylemi ile de dayanak olmak kastedilmiştir. Babanın fazla şefkati çocuğu yoldan çıkartabilir bu nedenle babanın biraz sert tutumlu olması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

Otaning ochgan yo'li bor, onaning bichgan to'ni bor. (A 206, B 314)

“Babanın açtığı yolu var, annenin biçtiği kaftanı var.”

Açtığı yolu ifadesiyle kendi işinin, amacının var olduğuna değinilir.

O'tarchining nishtari-yeng ichida, zahar xotin “nishtari” til uchida. (B 459)

“Baytarın neşteri yen içinde, öfkeli kadının neşteri dil ucunda.”

Neşteri dil ucunda deyimi ile keskin sözler ifade edilmiştir.

Otasi bor otlanmas, onasi bor tebranmas. (B 314)

“Babası var atlanmaz, anası var sallanmaz.”

Atlanmaz ve sallanmaz kelimeleri ile babası olan çocuklar birine muhtaç olurken annesi olan çocuklar kimseye muhtaç olmaz denilmektedir.

Otasi boshqa bilan quyon ovlama. (B 323)

“Babası başka ile tavşan avlama.”

Tavşan avlama sözü ile ince ve zor işleri üvey kardeşlerinle yapma denilmek istenmiştir.

Otasi boshqa el bo'lmas. (B 323)

“Babası başka, halk olmaz.”

Halk olmaz ifadesi ile üvey kardeşin yardım etmeyeceği, yarı yolda bırakacağı anlatılmıştır.

Otasin og'ritgan-el ichidan xor bo'lur, onasin og'ritgan-parcha nonga zor bo'lur. (A 208)

“Babasının başını ağrıtan halk içinde horlanır, annesinin başını ağrıtan parça ekmeğe muhtaç olur.”

Başını ağrıtmak, kötü şeyler yaparak sıkmak, bunaltmak anlamında kullanılmıştır.

Otasin og'ritgan-murodiga yetmas. (B 317)

“Babasının başını ağrıtan muradına ermez.”

Atasözünde yer alan başını ağrıtmak ifadesi belaya yol açarak sıkıntıya sokmak anlamındadır.

Otasiz o'g'ilning og'zi katta. (B 301)

“Babasız oğlanın ağzı büyük.”

Ağzı büyük deyimi, çok övünmek, ölçsüz konuşmak anlamında kullanılmıştır.

O'tga kelgan xotinning o'ttiz og'iz gapi bor. (A 290)

“Atşe (ota) gelen kadının otuz ağız sözü var.”

Otuz ağız söz söylemi dedikodu anlamında ifade edilmektedir.

Oti yomon-oypora. (B 324)

“Adı kötü, ay parçası.”

Gelinler veya diğer kişiler arasındaki tartışmalarda kullanılır. Ay parçası deyimi ile ay gibi çok güzel denilmektedir.

Oting yaxshi bo'lsa-bu dunyoning farog'i, xotining yaxshi bo'lsa-bu dunyoning charog'i. (B 460)

“Atın iyi olsa bu dünyanın rahatı, hanımın iyi olsa bu dünyanın aydınlığı.”
Atasözünde bulunan aydınlık kelimesiyle mutluluk kastedilmektedir.

Ovsinlar inoq bo'lsa, og'a-inilar chinoq bo'lmas. (A 185, B 279 / 280, C 134)

“Etiler yakın olsa ağabey kardeşler çetikli kulak olmaz.”
Çetikli kulak söylemi, kavgalı, arası bozuk anlamında kullanılır.

Ovulni olalik buzadi, orani qoralik buzadi. (A 219, B 340)

“Köyü alalık bozar, arayı karalık bozar.”
Alalık ile iç karışıklıklar, karalık ile de kötülük kastedilir.

O'zingniki o'zagingni uzadi. (A 309, B 465, C 135)

“Kendininki kökünü uzatır.”
Kök kelimesi ile köken, soy ifade edilir.

Payg'ambarda ham ozgina po'pisa bo'ladi. (A 56 / 249, B 68)

“Peygamberde de biraz azar olur.”
Çocuk terbiyesinde azarlamanında etkili olduğu ifade edilir.

Qarindosh qora kunda ma'lum “bo'lar.” (B 340)

“Kardeş kara günde malum olur.”
Kara gün söylemi kötü gün anlamında kullanılmıştır.

Qarindoshingni qorong'i kunda sina. (A 331, B 495)

“Kardeşini karanlık günde sina.”
Kara gün, kötü gün anlamındadır.

Qarindoshniki qorong'u kunda belgili. (C 136)

“Kardeşlik kara günde belli.”
Atasözünde yer alan kara gün söylemi kötü gün anlamında kullanılmıştır.

Qarindoshning tovushi qorong'ida belgili. (C 136)

“Kardeşinin sesi karanlıkta belli.”

Karanlıkta ifadesi ile sıkıntılı durumlarda belli olur denilmek istenmiştir.

Qarindoshning uni qorong'ida ham bilinadi. (B 495)

“Kardeşinin sesi karanlıkta bilinir.”

Atasözünde yer alan karanlıkta kelimesi ile sıkıntılı an ifade edilir.

Qaynana-jon qaynona, tiling so'rsin ilonla! (B 173)

Kaynana can kaynana, dilini sömürsün yılanla!”

Can kelimesi ile kaynananın sevgi duyulan, sevimli olan kişi olduğu vurgulanır.

Qaynim-qaymoq yog'im, kaynsinglim-yurak dog'im. (B 479, C 136)

“Kaynım kaymak yağım, küçük görümcem yürek dağım.”

Kaymak yağı ile hoşluk, yürek dağı ile acı ifade edilir.

Qaynog'a qayin bo'lur, qayini mayin bo'lur. (B 479, C 136)

“Büyük kayın kayın olur, küçük kayını yumuşak olur.”

Kayın kelimesi sert, yumuşak kelimesi ise iyi kalpli, uysal anlamında kullanılır.

Qaynona qaynaydi, kelini aynaydi. (A 316, B 478, C 131, D 122)

“Kaynana öfkelenir, gelini ekşir.”

Ekşimek kelimesi ile surat asmak, bozulmak ifade edilir.

Qaynona qo'lidan yog'liq cho'zma yegandan-ona qo'lidan “quloq cho'zma” yegan yaxshi. (B 173, C 131)

“Kaynana elinden yağlı çözmeye³⁴⁹ yiyenden, ana elinden kulak çekme yiyen iyi.”

Kulak çekme yemek, hoş olmayan bir duruma uğramak anlamındadır.

Qiz bor-nap(f) tegizar, qiz bor gap tegizar. (A 325, B 488)

“Kız var faydası dokunur, kız var sözü dokunur.”

---

³⁴⁹ Erişte benzeri yiyecek.

Dokunmak ifadesi üzme, kötü etmek anlamında kullanılmıştır.

Qiz saqlasang tuz saqla, tuz saqlamasang yuz saqla. (A 325, B 487)

“Kız saklasan doğru sakla, doğru saklamasan yüz sakla.”

Atasözünde bulunan doğru kelimesi namuslu, düzgün, saklamak kelimesi ise esirgemek anlamında ifade edilmiştir.

Qiz saqlay bilmagan gung etar, ipak saqlay bilmagan yung etar. (B 487-488)

“Kız saklamayı bilmeyen dilsiz eder, ipek saklamayı bilmeyen yün eder.”

Saklamak kelimesi esirgemek, dilsiz kelimesi ise sessiz anlamındadır.

Qiz tug'ildi-g'am tug'ildi. (A 324, B 487)

“Kız doğdu gam doğdu.”

Atasözünde yer alan doğmak kelimesi meydana gelmek anlamında kullanılmıştır.

Qiziga joni achigan kelinini saqlar. (C 131)

“Kızına canı acıyan gelinini saklar.”

Atasözündeki saklamak kelimesi esirgemek anlamında ifade edilir.

Qizli uyning tili biyron, sovchilarning tili tiyron. (B 488, C 141)

“Kızlı evin dili dilbaz, görücülerin dili derin.”

Atasözünde yer alan derin kelimesi içten anlamında kullanılmaktadır.

Qizni bersang, mardga ber, qizg'aldoqday jaynasin. (C 141)

“Kızı versen merte ver, gelincik gibi çiçek açsın.”

Gelincik gibi çiçek açmak ile mutlu olmak ifade edilir.

Qizni onasi tiysin, o'g'ilni otasi. (A 325, B 488)

“Kızı annesi dizginlesin oğulu babası.”

Dizginlemek ifadesi davranışlarını kontrol altında tutmak, kötü davranışlarını önlemek anlamında kullanılmıştır.

Qizning joni-qirqta. (A 325)

“Kızın canı kırkta.”

Canı kırkta ifadesi ile kızında güçlü olduğu anlatılır.

Qon yig'laganda qarindosh, yog' yalaganda yot yaxshi. (C 136)

“Kan ağladığında kardeş, yağ yalarken yabancı iyi.”

Kan ağlamak ile büyük bir üzüntü içerisinde bulunmak, yağ yalarken ile de iyi gün kastedilmiştir.

Qora tutni qoqmang, nevarani boqmang. (C 131)

“Karadutu sallamayın, torunlara bakmayın.”

Bakmayın kelimesi ilgilenmeyin anlamında kullanılmıştır.

Qorong'ida qichqirsang, qarindoshing tovush berar. (A 219 / 331, B 340 / 495, C 136
[qarindosh])

“Karanlıkta bağırırsan, kardeşin ses verir.”

Karanlık kelimesi sıkıntı, sorun anlamında kullanılır.

Sag'irning haqi-tangrining o'qi. (A 83, B 109)

“Yetimin hakkı, Tanrı'nın oku.”

Yetimin hakkına göz dikenlerin Tanrı'nın okuna yani gazabına uğrayacağı ifade edilir.

Sariq edi, suruq edi, erim edi, o'nqir edi, cho'nqir edi, uyim edi. (A 152, B 227)

“Sarı idi, suru idi, erim idi, bayır idi, çukur idi, evim idi.”

Sarı, suru kelimeleri solgun, soluk anlamında kullanılmıştır.

Sirtim butun, ichim tutun. (A 68, B 86)

“Sırtım bütün içim tütün.”

Kalp acısı, üzüntü, içim tütün ifadesiyle anlatılmıştır.

Suv kelsa simirdim, tosh kelsa kemirdim. (B 395)

“Su gelse yudumladım, taş gelse kemirdim.”

Çocukla ilgilenmenin zor olması sebebi ile annenin boş zamanında ne bulduysa onu yemesi durumu anlatılır.

Tengini topsang, tekin ber. (A 23, B 24 / 489)

“Dengini bulsan bedava ver.”

Atasözünde bulunan denk kelimesi uygun anlamında kullanılırken uygun kız ya da oğul bulununca hiçbir talepte bulunulmadan bedavaya verilmesi gerektiği anlatılır.

To'ng ayirgan moy yer, qarindosh ayirgan loy yer. (B 70, C 135)

“Buz ayıran yağ yer, kardeş ayıran çamur yer.”

İyi ve kötü günlerde kardeş ayrımı yapan kişilerin acı çekmesi durumu çamur yemek ifadesi ile anlatılır.

Tug'ilmagan tutishmas. (B 340)

“Doğmayan tutuşmaz.”

Doğmayan kelimesi, doğmayan kardeş yerine kullanılmıştır. Tutuşmaz kelimesi ise sıkıntı çekmez, telaş yapmaz anlamında söylenir.

Tug'ishmaganning tubi-tosh. (B 340, C 134)

“Kardeşi olmayanın dibi taş.”

Dibi taş ifadesi ile taş gibi sert kalp kastedilmiştir.

Turmush farovon bo'lsa, ko'ngil-charog'on. (B 396)

“Evlilik hayatında refah olsa, gönül parlak.”

Atasözünde yer alan parlak kelimesi ile mutluluk ifade edilir.

Uying tor bo'lsa, dunyoning kengligi bilinmas. (C 128)

“Evin dar olsa dünyanın genişliği bilinmez.”

Evin dar ifadesi her sıkıntının, güçlüğü olduğu ev anlamında kullanılmıştır.

Uying tor bo'lsa, jahonning kengligi bilinmas. (B 460)

“Evin dar olsa, cihanın genişliği bilinmez.”

Dar kelimesi, sıkıntı ve güçlük anlamını vermektedir.

Uyni qirq erkak to'ldirolmaydi, bir ayol to'ldiradi. (A 276, B 422)

“Evi kırk erkek dolduramaz, bir kadın doldurur.”

Doldurmak kelimesi ile evi canlandırmanın yaşatanın kadın olduğu vurgulanmıştır.

Uzoqlikning belgisi-sira kelmay yurgani. (C 135)

“Uzaklığın işareti hiç gelmeyen yürüeni.”

Uzaklık kelimesi ile akrabalar arasındaki ilişkinin, duygusal bağın kopması anlatılır.

Xotin avjiydi, er aljiydi. (B 442)

“Kadın zirveydi, er gevezeydi.”

Zirve kelimesi öfkesi çok anlamındadır.

Xotin erka bo'lsa, eriga serka bo'ladi. (A 304, B 459)

“Kadın şımarık olsa erine teke olur.”

Teke olmak ifadesi atasözünde inatçı anlamında kullanılmıştır.

Xotin uyning charog'i. (B 422, C 128 [chirog'i])

“Kadın evin ışığı.”

Işık kelimesi güzellik, mutluluk anlamında ifade edilmiştir.

Xotin yettiga chiqsa, yetti uyning kalitini olib chiqadi. (A 291)

“Kadın yediye çıksa yedi evin anahtarını alıp çıkar.”

Yedi evin anahtarını alıp çıkmak söylemi dedikodu yapmak anlamındadır.

Xotin-erga oyina. (C 128)

“Kadın, erine ayna.”

Ayna kelimesi ile kadının eşine bir durumun, davranışın iyi veya kötü olduğunu görmesini sağlayan kişi olduğu anlatılır.

Xotinga bo'zdan so'z yaxshi. (A 15 / 277, B 422)

“Kadına buzdan söz iyi.”

Buzdan söz ifadesi ile yerinde, iyi konuşmak anlamı verilmektedir.

Xotinga mol berma, kol ber. (B 422)

“Kadına mal verme, el ver.”

Atasözünde el vermek söylemi iltifat etmek anlamında kullanılmıştır.

Xotini o'lganning xonasi kuyar. (A 277, B 14 / 422, D 97)

“Hanımı ölenin hanesi yanar.”

Atasözünde kullanılan yanmak kelimesi ile acı, elem çekmek ifade edilir.

Xotining yaxshi bo'lsa yoqang oqaradi, xotining yomon bo'lsa soqoling oqaradi. (B 460, C 128 [oqarar, ... oqarar.]

“Hanımın iyi olsa yakan ağarrır, hanımın kötü olsa sakalın ağarrır.”

Sakalın ağarması söylemi ile yaşlanmak, yıpranmak kelimeleri kastedilir.

Xotinning sarishtasi-odamning farishtasi. (A 235 / 304, B 459)

“Kadının temiz, adamın meleği.”

Melek kelimesi iyi davranışlı, iyi huylu ve güzel anlamında kullanılmaktadır.

Xotinning sochi uzun, aqli qisqa. (A 14, B 13)

“Kadının saçı uzun aklı kısa.”

Aklı kısa ifadesi ahmak veya aptal anlamındadır.

Xotinning zo'ri-erning sho'ri. (B 459, C 129)

“Kadının çabası erinin tuzu.”

Erinin tuzu söylemi, eşine katkı sağlamak, yardım etmek anlamında ifade edilir.

Xotinsiz uyni ko'r-qaro yerni ko'r. (A 277, B 14 / 422, C 129)

“Hanımsız evi gör, kara yeri gör.”

Atasözünde kara yer ifadesi mezar anlamında kullanılmıştır.

Xotin-uyning guli, bola-dilning. (C 140)

“Hanım evin gülü, çocuk gönlün.”

Gül kelimesi güzellik anlamında kullanılmıştır.

Yalang oyoq yar kechdim, qizil oyoq qir kechdim. (B 395)

“Yalın ayak yar geçtim, kızıl ayak kır geçtim.”

Atasözünde geçen kızıl ayak söylemi çıplak ayak anlamındadır.

Yaqinlikning belgisi-kelib-ketib turgani. (C 135)

“Yakınlığın işareti gelip gidip duranı.”

Yakınlık söylemi ile akrabalık ilişkisi, akrabalar arasındaki duygusal bağ ifade edilir.

Yaxshi bola shoh keltirar, yomon bola qon keltirar. (B 456)

“İyi çocuk şah getirir, kötü çocuk kan getirir.”

Kan getirir ile çocuğun bela, felaket getireceği anlatılmak istenmiştir.

Yaxshi bola to'rga tortar, yomon bola-go'rga. (B 456)

“İyi çocuk başköşeye çeker, kötü çocuk mezara.”

Kötü çocuk mezara söylemi ile kötü çocuğun ölüm getireceği ifade edilmiştir.

Yaxshi bola yog' keltirar, yomon bola dog' keltirar. (B 456)

“İyi çocuk yağ getirir, kötü çocuk leke getirir.”

Atasözünde kötü çocuk leke getirir ifadesi ile kötülük, namussuzluk kastedilmiştir.

Yaxshi bola-otaga quvvat, yomon bola-otaga uqubat. (B 456)

“İyi çocuk babaya kuvvet, kötü çocuk babaya ceza.”

Kuvvet kelimesi ile iyi çocuğun babaya dayanak olacağı anlatılmak istenmiştir.

Yaxshi bola-suyuq, yomon bola-kuyuk. (B 456)

“İyi çocuk sıvı, kötü çocuk yanık.”

Sıvı kelimesi şımarık, yanık kelimesi de işe yaramaz anlamında kullanılmıştır.

Yaxshi bo'lsa xotining-yorug' dunyo jannati, yomon bo'lsa xotining-ikki dunyo do'zaxi. (B 460)

“İyi olsa hanımın yarım dünya cenneti, kötü olsa hanımın iki dünya cehennemi.”

Dünya cenneti söylemi ile dünya güzelliği, dünya cehennemi ile de dünya sıkıntısı anlamı ifade edilmiştir.

Yaxshi farzand-ota-ona charog'i, yomon farzand-ota-onaning dogi. (B 456)

“İyi evlat baba ananın aydınlığı, kötü evlat baba ananın lekesi.”

Aydınlık “mutluluk”, leke “sıkıntı” anlamında kullanılır.

Yaxshi o'g'il bog' qilur, yomon o'g'il dog' qilur. (B 456)

“İyi oğul bağ yapar, kötü oğul leke yapar.”

Leke yapmak ifadesi utanç verici şeyler yapmak, namussuzluk yapmak anlamında kullanılmıştır.

Yaxshi qizim-bir beshik orqasi. (B 207)

“İyi kızım bir beşik arkası.”

İyi kızın yakında olması durumu bir beşik arkası söylemi ile anlatılmıştır.

Yaxshi xotin belgisi-buxori qilar terini, mullo qilar erini. (C 130)

“İyi kadının işareti bahar eder terini, molla eder erini.”

Bahar etmek ifadesi güzel kokutmak anlamında kullanılmıştır.

Yaxshi xotin belgisi-xirmon qilar terini, yomon xotin belgisi-yerga bukar erini. (B 459, C 130 [xirom qilar])

“İyi kadının işareti harman yapar terini, kötü kadının işareti yere büker erini.”

Harman yapmak söylemiyle güzel kokutmak kastedilmiştir.

Yaxshi xotin ishli bo'lur, yomon xotin tishli bo'lur. (B 459)

“İyi kadın işli olur, kötü kadın dişli olur.”

Dişli kelimesiyle, saldırgan ve sözünü geçiren anlamı verilir.

Yaxshi xotin ishlik bo'lar, yomon xotin-tishlik. (C 130)

“İyi kadın işli olur, kötü kadın dişli.”

Atasözünde dişli kelimesi saldırgan, istediğine sözünü geçirebilen anlamındadır.

Yaxshi xotin ko'pga qo'shar, yomon xotin ko'pdan chiqarar. (B 459, C 130)

“İyi kadın çoğa ekler, kötü kadın çoktan çıkarır.”

Çıkarmak kelimesi eksiltmek anlamında kullanılır.

Yaxshi xotin yigit nomin ko'tarar, Yomon xotin yigit nomin yo'qotar. (C 130)

“İyi kadın yiğit namını destekler, kötü kadın yiğit namını yok eder.”

Desteklemek kelimesi arka çıkmak, korumak anlamında söylenmektedir.

Yaxshi xotin yomon erni er qilar, yomon xotin yaxshi erni yer qilar. (B 459)

“İyi kadın kötü eri er yapar, kötü kadın iyi erini yer yapar.”

Yer yapmak ifadesi küçümsemek, acınacak hale getirmek, itibarsızlaştırmak anlamındadır.

Yaxshi xotin yo'q narsangni bor etar, yomon xotin keng uyingni tor etar. (A 304, B 458, C 130)

“İyi kadın yok şeyi var eder, kötü kadın geniş evini dar eder.”

Atasözünde yer alan dar etmek söylemi, kötü hale getirmek anlamında kullanılmıştır.

Yaxshi xotin yuzida oy ko'rinar, yomon xotin qovog'idan qor yog'ilar. (C 130)

“İyi kadın yüzünde ay görünür, kötü kadın göz kapağından kar yağar.”

Ay görünür ifadesi ile iyi kadının temiz olduğu, göz kapağından kar yağmak ifadesi ile de kötü kadının soğuk olduğu anlatılır.

Yaxshi xotinning qo'li uzun, yomon xotinning tili uzun. (B 459)

“İyi kadının kolu uzun, kötü kadının dili uzun.”

Kolu uzun deyimi ile iyi kadının her imkâna sahip, her şeye gücünün yettiği anlatılır.

Dili uzun deyimi ise saygısız, gereğinden fazla konuşan anlamında kullanılır.

Yaxshi xotin-umr boli, yomon xotin-jon zavoli. (A 304, B 458, C 130, D 116, E 35)

“İyi kadın ömür balı, kötü kadın can zevali.”

Ömür balı söylemi ile ömrün hoşluğu kastedilir.

Yelka yag'iri-otga meros, ota “yag'iri”-o'g'ilga meros. (A 80, B 104, C 138, D 145, E 17)

“Sırt yağırı ata miras, baba yağırı oğluna miras.”

Yağır ifadesiyle babanın ödenmemiş borçlarına değinilmiştir.

Yetim bola asrasang, og'zi-burning qon etar. (C 252)

“Yetim çocuğu korusan ağzını burnunu kan eder.”

Kan etmek söylemi ile zarara, belaya uğratmak anlamı kastedilir.

Yetim haği yetti daryoni quritar. (A 83, B 109)

“Yetim hakkı yedi nehri kurutur.”

Yetimin hakkını yiyenin büyük felakete uğrayacağı yedi nehri kurutmak ifadesi ile anlatılmıştır.

Yetim o'g'lon it bo'lar, yoğasi to'la bit bo'lar. (A 82, B 108, C 252)

“Yetim oğlan it olur yakası dolu bit olur.”

Yakası dolu bit olmak ile sorunu çok olur denilmek istenirken yetim oğlan ise ite benzetilerek başıboş olduğu vurgulanmıştır.

Yetim o'g'loq asrasang, soqol-murtingni yog'lar, yetim o'g'lon asrasang, yurak-bag'ringni dog'lar. (B 108)

“Yetim oğlak korusan sakalını bıyığını yağlar, yetim oğlan korusan yüreğini bağrını dağlar.”

Yüreğini, bağrını dağlamak ifadesi felakete, acıya uğratmak, acıyı yüreğine işletmek anlamında kullanılır.

Yetim qo'zi asrasang og'zi-burning moy etar, yetim bola asrasang og'zi-burning qon etar. (A 82, B 108)

“Yetim kuzu korusan ağzını burnunu yağ eder, yetim çocuk korusan ağzını burnunu kan eder.”

Kan etmek ifadesi zarar vermek anlamında kullanılmıştır.

Yetimning haği yetti daryoni quritar. (C 252)

“Yetimin hakkı yedi deryayı kurutur.”

Yedi deryayı kurutur ile yetim çocuğun hakkını yiyen kişinin felakete uğrayacağı anlatılır.

Yetimning joni-yetti bo'ladi. (A 83, B 109, C 252 [... yetti.]

“Yetimin canı yedi olur.”

Canı yedi ifadesi sağlam, ölmeyen anlamındadır.

Yetimning ogzi oshga yetganda boshi toshga yetadi. (B 198)

“Yetimin ağzı aşı yettiğinde başı taşa yeter.”

Başı taşa yetmek ile kendinden üstün kişilerin felaketine uğramak ifade edilir.

Yetimning qorni-yetti. (C 252)

“Yetimin karnı yedi.”

Yetim çocuk kendisine yemek verilen yerlerden karnını doyurur, karnı yedi ifadesi ile bu durum açıklanır.

Yigitning chirog'i-o'g'il bilan qiz. (B 470)

“Yiğidin ışığı oğlu ile kızı.”

Yiğidin ışığı söyleminde yer alan ışık kelimesi ile destek kastedilmektedir.

Yigitning chirog'i-qizi bilan o'g'li. (B 416, C 138)

“Yiğidin ışığı kızı ile oğlu.”

Atasözünde bulunan ışık kelimesi destek anlamındadır.

Yirtiq uyni tomchi yeydi, og'asiz erni qamchi “yeydi.” (B 340)

“Yırtık evi damla yer, ağabeysiz eri kamçı yer.”

Kamçı yer ile işkence, eziyet kastedilmiştir.

Yod seni yotqizar, g'amkulfatga bot qizir. (B 495)

“Yad seni uyutur, gam külfete batırır.”

Batırmak kelimesi sıkıntıya sokmak, rahatını kaçırmak anlamında kullanılmıştır.

Yog' ichganda yot yaxshi, qon ichganda-qarindosh. (A 100 / 331, B 135 / 495, D 175)

“Yağ içerken yabancı iyi, kan içerken kardeş.”

Yağ ile iyi gün, kan ile de kötü gün kastedilmiştir.

Yog' yeganda yot yaxshi, qon yutganda-qarindosh. (C 133)

“Yağ yerken yabancı iyi, kan yutarken kardeş.”

Yağ ile iyi gün, kan ile de kötü gün ifade edilir.

Yo'ldagi bo'ronga chidab bo'ladi, uydagi “bo'ron”ga chidab bo'lmaydi. (B 460)

“Yoldaki borana dayanılır, evdeki borana dayanılmaz.”

Boran kelimesi kavga, kargaşa anlamındadır.

Yomon bo'lsa, yaqining-yov, chaman bo'lsa, oting-yov, til olmasa, o'g'ling-yov, er olmasa, qizing-yov. (B 489)

“Kötü olsa yakının düşman, topal olsa atın düşman, dil çıkarmasa oğlun düşman, er almasa kızın düşman.”

Dil çıkartmamak söylemi söz dinlememek, topal kelimesi ise yavaş, oyalanarak yürümek anlamında kullanılmıştır.

Yomon o'g'il boqquncha, etagingni qoq, yomon qizni boqquncha, do'ppingni qoq. (B 456)

“Kötü oğul bakıncaya kadar eteğini çıkart, kötü kız bakıncaya kadar doppını çıkart.”

Eteğini çıkartmak ve doppını çıkartmak ifadesi işe koyulmak, çalışmak anlamındadır.

Yomon o'g'il boqquncha, etagingni qoq. (C 138)

“Kötü oğul bakıncaya kadar eteğini çıkart.”

Eteğini çıkartmak söylemiyle çalışmak, işe koyulmak ifadeleri kastedilir.

Yomon qizni boqquncha, do'ppingni qoq. (C 138)

“Kötü kız bakıncaya kadar doppını çıkart.”

Doppını çıkartmak, işe koyulmak veya çalışmak anlamında kullanılır.

Yomon xotin eriga do'zax qilar. (C 126)

“Kötü kadın erine cehennem yapar.”

Atasözünde yer alan cehennem kelimesi azap, acı anlamını ifade eder.

Yomon xotin olganning yovi uyida, ikki xotin olganning dovi uyida. (B 153 / 459-460, C 126)

“Kötü kadın alanın düşmanı evinde, iki kadın alanın davası evinde.”

Dava kelimesi kavga anlamında kullanılmıştır.

Zog'oradan to'ydi yetim, zarra-zarra qo'ydi yetim. (C 252)

“Mısır ekmeğinden doydu yetim, zerre zerre koydu yetim.”

Yetime yemesi için verilen en sık yiyeceklerden biri ekmektir. Atasözünde bulunan doymak kelimesi bu nedenle yeter bulmak, istemez olmak anlamında kullanılır.

2.1.4.2.5. Kinâye

Bir sözü, gerçek anlamının da kastedilmiş olması mümkün olmakla birlikte, esas anlamı dışında kullanmaktır. Kinâyeli kullanılan bir söz ya da kelime grubunun bir gerçek, bir de mecâzî olmak üzere iki anlamı söz konusudur. Sözü her iki anlamında değerlendirmek de ifade açısından uygun olabilir. Ancak kinâye sanatının meydana gelebilmesi için mecâzî anlamın kastedilmiş olması gerekir. Zira kinâye, sözün gerçek anlamını anarken mecâzî anlamını kastetme sanatıdır. Açıkça söylenilmesi uygun olayın duyguları ifade etmede ve anlatıma genişlik, rahatlık, zenginlik katmak için kullanılır.³⁵⁰

Amma-xola yig'ilib dangona qilur, bo'lib ololmay xangoma qilur. (B 17)

“Hala, teyze bir araya gelip ortaklaşa hayvan alır, bölüşemez hengâme eder.”

Hala, teyzenin anne babasından kalan mirası bölüşemeyip kavga etmesi anlatılır.

Biz ittifoq-siz ittifoq, biz bo'lmasak bir ittifok, bir kun dayoq qir-bir pichoq. (A 186, B 280)

“Biz ittifak siz ittifak, biz olmasak bir ittifak bir gün sopa kır, bir (gün) bıçak.”

Birbirleri ile anlaşamayan eltilerin kocaları arasına nifak tohumları sokup ayırmaya, kavga çıkarmaya çalışması konu edilir.

Boja bojani ko'rsa, avj oladi. (B 52, C 133 [ayj])

---

³⁵⁰ Aksoyak ve Macit, 329.

“Bacanak bacanağı görse hızlanır.”

İnsanların birbirleri ile yarış yapması, üstün olmaya çalışması durumu anlatılır.

Boja bojani ko'rsa, boshi qichiydi. (B 52)

“Bacanak bacanağı görse başı kaşınır.”

İnsanların birbirleri ile yarış yapması, üstün olmaya çalışması durumu işlenmektedir.

Boja bojani ko'rsa, tishi qichishadi. (B 52, D 36)

“Bacanak bacanağı görse dişi kaşınır.”

Atasözünde insanların birbirleri ile yarış yapması, üstün olmaya çalışması durumu ifade edilir.

Bola yig'lamasa, ona bilmaydi. (B 56)

“Çocuk ağlamasa anne bilmez.”

Kişi ne istediğini söylemezse kimse onu anlayamaz, bilemez denilmektedir.

Bola yig'lamasa, ona sut bermas. (B 56, D 59)

“Çocuk ağlamasa anne süt vermez.”

Atasözünde kişi ne istediğini söylemezse kimsenin onu anlayamadığı, bilemediği anlatılır.

Bola yig'lamasa, ona suti iymas. (B 56)

“Çocuk ağlamasa annenin sütü gelmez.”

Kişi ne istediğini söylemezse kimsenin onu anlayamadığı, bilemediği ifade edilir.

Bor tovog'im, kel tovog'im, qaytishingda quruq bo'lsang, o'rta yo'lda sin tovog'im. (B 62)

“Var tabağım, gel tabağım, geri gelirken boş olsan, orta yolda kırıl tabağım.”

Dünürün bir şey verdiğinde veya yardım ettiğinde, onu boş çevirmemeli yeri geldiği zaman sende yardım etmelisin denilmektedir.

Boyning bojasi ko'p, qulning xo'jasi. (A 49, B 55)

“Zenginın bacanağı çok kölenin hocası.”

Zenginin arka desteği çok, kölenin yani çalışanın beleşçi hocası çok denilmektedir.

Cho'pchagim cho'pchak, oltin belanchak, yetti qizning onasi, hanuzgacha kelinchak.
(B 110)

“Bilmecem bilmece, altın hamak, yedi kızın annesi henüz genç gelin.”

Henüz genç gelin söylemi ile annenin süslü olduğu anlatılmak istenmiştir.

Devonaning ishini o'zi o'nglasin. (A 223, B 346)

“Divanenin işini kendi düzeltsin.

Görücü gelmeyen dolaşık, bakımsız kızlara karşı söylenen bir atasözüdür.

Gavharga ham munosib gardish kerak. (B 24)

“Mücevhere de münasip çember gerek.”

Kızları evlendirirken önüne gelen kişiye verilmemesi gerektiği uygun bir sülaleye, aileye verilmesi gerektiği anlatılır.

Iskandar xo'ja, bulturgi jo'ja, bola ochadi, tashlab qochadi. (A 121, B 162)

“İskender hoca geçen yılki horoz, bela açar kurtulup kaçar.”

Ailesini terkeden eşler için söylenen bir atasözüdür.

Itning otasi yo'q. (B 166)

“İtin babası yok.”

Ebeveynlerine bakmayan evlatlara nispeten söylenen bir atasözüdür.

Non yopmay men o'lay, xamir qilmay singlim o'lsin, unni maqtamay-egachim. (B 275)

“Ekmek yapmayan ben öleyim, hamur yapmayan kız kardeşim ölsün, unu övmeyen ablam.”

Kardeşler veya kişilerin birbirlerini suçlayıp kimsenin kedi suçunu kabul etmemesi durumu anlatılmıştır.

Oling quda, bering quda, olmasangiz, bermasangiz, o'ling quda! (B 62)

“Alın dünür verin dünür, almasanız vermeseniz ölün dünür.”

Dünürün bir şey verdiğinde veya yardım ettiğinde, onu boş çevirmemeli yeri geldiği zaman sende yardım etmelisin denilmektedir.

Onasi qimizak yesa, qizining tishi qamashadi. (A 207, B 315, C 139)

“Annesi ekşi yese, kızının dişi kamaşır.”

Dişi kamaşır ile annenin etkilendiği olaydan çocuğu da etkilenir denilmektedir.

“Oq” deganlari-olqish, “qora” deganlari-qarg'ish. (A 207, B 315)

“Ak diyenlere alkış, kara diyenlere kargış.”

Anne babasının sözünü dinleyen veya dinlemeyen çocuklara iyi, kötü dua edilmesi durumu anlatılmıştır.

Otang qarisa, qul olma, onang qarisa, cho'ri olma. (A 208, B 316)

“Baban yaşlansa köle alma, annen yaşlansa çeyrek alma.”

Kötü evlatların dilinden söylenen bir atasözüdür. Ebeveynlerini kaç yaşına gelirse gelsin kullanabildiğin kadar kullan denilmektedir.

Otasi achchiq olma yesa, o'g'lining tishi qamashadi. (A 118 / 207, B 158 / 315)

“Babası ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır.”

Dişi kamaşır ifadesi ile babanın hissettiği acıdan çocuğunun da etkilendiği anlatılmıştır.

Qo'ling ko'tara olmagan cho'qmorni boshingga boylama. (A 336)

“Eline toplu olarak almadığın sopanın başını boylama.”

Evlatların evlenmeye hazırlanırken kendilerine uygun eş seçmeleri gerektiğine değinilir.

Rajab “tulki” qorovul bo'ldi, xotini erovul bo'ldi. (B 354)

“Recep tilki bekçi oldu, hanımı asker oldu.”

Kendisini ve eşini büyük gören diğer kişileri küçümseyen kadınlara karşı söylenmektedir.

Rajab tullak tegirmonchi bo'ldi, xotini o'marmonchi bo'ldi. (B 354)

“Recep kurnaz değirmenci oldu, hanımı aşırıcı oldu.”

Atasözü kibirli kadınlar için ifade edilir.

Suv bir loyqamay tinimas. (A 240, B 376)

“Su bir bulanıklaşmadan berraklaşmaz.”

Kadın veya erkeğin aile olarak gittiği evin kurallarına uyum sağlamada sıkıntı çekse de daha sonra onlarında alışarak uyum sağlamaya başlaması durumu izah edilir.

Tirtiq bo'lsa ham, boyning qizi chiroyli. (A 220, B 341)

“Yara izi olsa da zenginin kızı güzel.”

Damat seçerken kötü, çirkin olsa da kendisini olduğu gibi göstermeyip başkaları gibi davranan şımarık olan zengin kızlarına ve saygısı olmaya kızlara karşı ifade edilir.

Xo'janing qizi erga tekkuncha, tuyaning dumi yerga tegadi. (B 341)

“Hocanın kızı evlenince devenin kuyruğu yere değer.”

Çirkin, korkunç olsa da kendisini başkası gibi gösteren ve başkalarına saygı göstermeyen kızların arkasından kullanılan bir atasözüdür.

Yetti qizning onasi-hanuzgacha kelinchak. (A 84, B 110, D 179)

“Yedi kızın annesi henüz genç gelin.”

Henüz genç gelin söylemi süslü anlamında kullanılmıştır.

Yo'qolgan buzoqni go'shangadagi kelindan so'ra. (B 195, D 122)

“Kaybolan buzağıyı gelin odasındaki gelinden sor.”

Kaybolan şeyi eve yeni gelen gelinin bilemeyeceği, bulunması istenen eşyanın alakasız kişilere sorularak bulunamayacağı anlatılır.

Yumsam-mushtimda, ochsam-kaftimda. (B 453)

“Yumsam avcumda, açsam elimin dışında.”

Kocaların eşlerini sözlerinden dışına çıkmasına izin vermedikleri durumu anlatılır.

2.1.4.2.6. Abartma

Anlatımda tarfsızlık sınırının aşılmasını; tanımı veya tasviri yapılan varlık ve olayların yeni bir bakış açısıyla ele alınmasını ifade eder. Abartma ile söylenmiş bir sözde, daima yeni bir duyuş ve algılanan dünya hakkında alışılmadık bir düşünüş tarzı yer almaktadır. Bu sözlerde, dış dünyada yer alanlar ya olduğundan daha büyük ya da olduğundan daha küçük bir boyutta yansıtılır.³⁵¹

Farzandga otaning mehri ketmoncha bo'lsa, onaning mehri osmoncha bo'ladi. (B 416)
“Evlada babanın merhameti kazma kadar olsa, annenin merhameti gökyüzü kadar olur.”

Kazma kadar ifadesi ile kazmanın ucu kadar küçük, gökyüzü kadar ifadesi ile de çok büyük anlamı verilir.

Kelin kelsa uzoqdan, arba-arba osh kelar. kelin kelsa yaqindan, arba-arba so'z kelar. (C 127)

“Gelin gelse uzaktan araba araba aş gelir, gelin gelse yakından araba araba söz gelir.”
Araba araba ikilemesi çok fazla anlamında kullanılır.

Olis yerga quda bo'lsang, tuya-tuya osh kelar yaqin yerga quda bo'lsang, tuya-tuya so'z kelar. (A 24, B 24)

“Uzak yere dünür olsan deve deve aş gelir, yakın yere dünür olsan deve deve söz gelir.”
Deve deve ikilemesi ile çok fazla anlamı verilmektedir.

Qizga oltindan taxt emas, barmoqday baxt kerak. (A 325, B 489)

“Kıza altından taht değil, parmak kadar baht gerek.”
Parmak kadar, azıcık veya az anlamında kullanılır.

Yetimning yetti qorni bor. (A 82, B 108)

“Yetimin yedi karnı var.”

Yedi karnı var ifadesi ile abartma yapılarak doymama durumu anlatılmıştır.

---

³⁵¹ Güneş, 22.

2.1.4.2.7. Tariz

Gerçek amacın, zıt anlam taşıyan kelimelerle ifade edilmesi olayından ibarettir. Günlük hayatta daha çok “alay yollu söz söyleme” şeklinde algılanır, bu yüzden “iğneleme / dokundurma” olarak da adlandırılır.³⁵²

O'yin bilmagan xotinga-uy torligi bahona. (B 129, E 94)

“Oyun bilmeyen kadına ev darlığı bahane.”

Tecrübesiz, beceriksiz kadınlar için söylenir.

Qalovini topsa-qor ham yonadi. (B 129)

“Yığının bulsan kar da yanar.”

Beceriksiz kadınlar için söylenilen bir atasözüdür.

2.1.4.3. Eş Adlılık (Eşseslilik / Sesteş)

Ayrı anlam ve görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumudur.³⁵³ Örneğin, Özbek Türkçesinde *o't* kelimesi, *ateş*, *ot*, *öd* anlamlarını vermektedir. Qarindosh kelimesi ise akraba ve kardeş anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesinde *at* kelimesi, *atmak* ve binek hayvanı olan *at* için kullanılmaktadır.

Araştırmacıların eş adlılık hakkında dile getirmiş oldukları bilgiler şu şekildedir:

Doğan Aksan, eş adlılığı “Bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir.” olarak açıklar.³⁵⁴

Aksan, bir dil içinde eşadlılığın oluşmasında genel olarak iki etken ileri sürer: Bunlardan birincisi, farklı anlamdaki iki ya da daha çok sözcüğün, zaman içinde geçirdikleri ses ya da biçim değişikliği nedeniyle birbirlerine yaklaşması, sesteş duruma gelmelidir. Örneğin Türkçede organ adı olan el, VIII. yüzyılda *elig* biçimindeyken bugünkü duruma gelmiş, bugün *ele güne karşı*, *yad eller*, *el oğlu* gibi

---

³⁵² Güneş, 11.

³⁵³ Korkmaz, 58.

³⁵⁴ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 73.

sözlerde görülen el ise VIII. yüzyılda “halk, ülke, devlet” demek olan *il (el)* sözcüğünün anlam ve biçim değişmesiyle, ötekiyle eşadlı olmuştur.³⁵⁵

Eşadlılığa neden olan ikinci etken, yabancı dilden alınan bir sözcüğün yerli dildeki bir başkasıyla sesteş olarak birlikte yaşar duruma gelmesidir. Örneğin Türkçede ince kamışları, hasır otunu anlatan eski bir söz olan *saz*, Farsçadan gelen ve ünlüsü uzun olan, “çalgi” anlamındaki /sa:z/la- ünlüsü kısalarak- sesteş olmuş bulunmakta, dilde her ikisi de yaşamaktadır. Çeşitli nesnelere birbirine tutturmak için kullanılan sicim, ip gibi şeyleri ve iki nesne arasındaki ilişkiyi anlatan Türkçe *bağ* sözcüğüyle Farsça kökenli *bağ* “üzüm, meyve bahçesi” (</ba:g/) göstergesi de yine eşadlı durumdadır.³⁵⁶

Kimi dilciler eşadlılığı anlam bulanıklığı çerçevesi içinde ele almaktadırlar. Ancak, bütünüyle ayrı kavramları dile getiren eşadlıların bir anlam bulanıklığına ve anlaşmazlığa yol açması genellikle söz konusu değildir. Çünkü belli bir metnin bağlamı ve konusu içinde bu kavramlardan hangisinden söz edildiği kendiliğinden anlaşılır.³⁵⁷

Berke Vardar, bu konuda şu açıklamaları yapar: “Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği (örn. Bir “renk” belirten kara ve “toprak parçası” anlamına gelen kara sözcükleri). Kimi dillerde (örn. Fransızca) görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklere eşsesli, söylenişi ayrı yazılışı aynı olan sözcüklere eşyazımlı denir. Öte yandan, dilbilimciler eşadlılık olgularıyla çokanlamlılık olgularını ayırmaya özel bir özen göstermekte, tarihsel, kökensel ölçütler yerine eşsüremlilik ilkeleri uyarınca işlem yaparak eşadlılığın sınırlarını genişletmektedirler.”³⁵⁸

Mehmet Osman Toklu: “Eşadlılık, dillerde ses ve yazım açısından aynı göstergenin iki ya da daha çok değişik kavramı karşılmasıdır. Türkçede eşadlı sözcükler genellikle hem eş yazımlı hem de eşseslidir. Eşadlı sözcükler ses veya yazım açısından aynı olmakla birlikte, köken ve anlam yönünden farklıdır. İçecek ya da bitki olan çay sözcüğü Çince'den gelen, gezgin, yani birçok dilde bulunan bir sözcüktür. Dere

³⁵⁵ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 73.

³⁵⁶ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 73-74.

³⁵⁷ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 74.

³⁵⁸ Vardar, 93.

anlamındaki Türkçe kökenli çay sözcüğü ile sesteştir. Eşadlı sözcükler kökenleri farklı sözcükler iken çok anlamlı sözcükler aynı sözcüğün dilde zaman içinde genellikle de eğritileme yolu ile farklı kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle başlangıçta tek bir kavramı göstermeye başlamadır. Çok anlamlı sözcüklerde temel anlam korunur ancak gösterge yeni yan anlamlar yüklenir. Türkçe ve diğer dillerde insan organlarının eğritileme süreci sonunda yeni kavramları yansıtımları eğilimi çok yaygındır.”³⁵⁹

İmer, Kocaman ve Özsoy: “Göstereni (biçimi) aynı, gösterileni (anlamları) ayrı sözcükler; örn. Düş “rüya”, düş- “düşmek” ya da yüz (sayı, başın ön tarafı, suda yapılan bir tür spor, deriyi vücuttan ayırma, bir şeyin dışı).”³⁶⁰

Zeynel Kıran, Ayşe Eziler Kıran: “Eşadlı ya da eşsesli sözcük, yazılışları ve söylenişleri aynı olan; fakat anlamları farklı olan sözcüklerdir. Başka bir deyişle, gösterileni ayrı, göstereni aynı olan sözcüklerin özelliğine eşadlılık ya da eşseslilik denir. Fransızca gibi kimi dillerde görülen yazılışı ayrı söylenişi aynı olan eşadlı sözcüklere “eşsesli”, söylenişi aynı yazılışı aynı olan sözcüklere “eşyazımlı” denir. Eşadlılık sözlüksel düzlemde belirsizliğe yol açar.”³⁶¹

2.1.4.4. Eş Yazıllık

Sesleri ve anlamları farklı fakat yazılışları aynı olan sözcükler arasındaki ilişkidir. Dil dışı olgudur, ortaya çıkmasında kullanılan alfabe ve yazımla ilgili kabullerin büyük payı vardır. Eş yazıllık kavramının araştırmacılar tarafından genellikle eşadlılık ile aynı kavram olarak kabul edildiği de görülür. Kerimoğlu, eş yazılların eş adlı olmadığını şu şekilde açıklar: Gelin “gel- fiilinin 2. çoğul kişi çekimi”, gelin “evlenen kişi” sözcükleri eş yazılıdır fakat eş adlı değildir. İlk sözcükte vurgu ilk hecededir, bu da iki sözcüğün sesletimini farklılaştırır. Yazılışları aynıdır fakat sesletimleri farklıdır.³⁶²

³⁵⁹ Toklu, 96-97.

³⁶⁰ İmer, Kocaman ve Özsoy, 118.

³⁶¹ Kıran ve Eziler Kıran, 249-250.

³⁶² Kerimoğlu, 211.

2.1.4.5. Eş Anlamlılık

Sözcük ve tümcelerın özdeş anlamlı olmaları durumudur. Anlam bilimciler tam eş anlamlılığın söz konusu olmadığını, çünkü böyle bir durumun ancak iki sözcük bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilirse olanaklı olabileceğini öne sürerler. Örn. Beyaz ve ak: beyaz peynir, ak peynir ya da kara ve siyah: kara toprak, siyah toprak.³⁶³

Dogan Aksan eş anlamlılık ile ilgili şunları söylemektedir: Bir dilde, birbirine yakın anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini, işlenmişliğini gösteren özelliklerdendir. Örneğin Türkçede *darılmak, küsmek, gücenmek incinmek, alınmak* gibi, aynı kavramı alanından, aralarından ince kullanım ayrımları olan göstergelerin bulunması bunun tanıklarındandır. Bir dildeki eş anlamlılar arasında çok nadir görülen bir tip, önceleri aynı anlamdayken zaman içinde birbirine yaklaşıarak “tam eş anlamlı” durmuş olan öğelerde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bugün tam eş anlamlı durumundaki göndermek / yollamak sözcükleri bu açıdan ilginçtir; biri, öteki yerine kullanılabilir niteliktedir. Aynı nitelikteki başka eş anlamlılarda da görülen bu durumun, tarafımızdan, bir eskiliğinin saptanmasında bir ölçüt olarak kullanılabilirliği ileri sürülmüş, dilin en eskiliğinin saptanmasında bir ölçüt olarak kullanılabilirliği ileri sürülmüş, dilin en eski ürünlerinde bu gibi eş anlamlılar bulunduğu zaman -bunlar çok uzun bir süre içinde tam eş anlamlı niteliği kazanabilecekleri için- o dilin çok daha eskilere uzanabileceği savını getirmiştir. Bir dilde “tam eş anlamlılar”ın bulunması bir başka yoldan, yabancı dillerden alınan öğeler nedeniyle de gerçekleşir. Dilde bir kavramı karşılayan bir gösterge varken gerekli gereksiz, bir yabancı dilden alınan aynı anlamdaki öğe de yerleşebilmektedir. Türkçenin Eski Türkçe döneminde dilde *sü* “*asker, ordu*” sözcüğü kullanılırken sonradan Arapça asker alınmıştır.³⁶⁴

Başlangıçta birbirinin tam karşılığı olan sözcüklerde zamanla aykırılışmaktadır. Sözcük dilde eskidikçe, kullanıldığı bağlamlar arttıkça kullanım bakımından da başka bir sözcükle “eş” olamamaktadır. Ancak özellikle dile yeni girmiş yabancı sözcüklerde, bazı terim kullanımlarında yer değiştirebilmeyi de kapsayan bir eş anlamlılık söz konusu olabilmektedir. Edat ve ilgeç terimleri birbiri yerine kullanılabilir. Ancak tam eş anlamlılık çoğunlukla iki sonuca yol açar: a)

³⁶³ İmer, Kocaman ve Özsoy, 118.

³⁶⁴ Aksan, *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 78-79.

Sözcüklerden birinin diğeri yok etmesi (örn. Uçak sözcüğü teyyareyi kullanımdan düşürmüştür); b) Sözcüklerin zamanla farklı anlamlar yüklenerek ayrışması [Aynı kökten gelen sözcükler olmalarına rağmen (Eski Türkçe ka:tun) kadın sözcüğünün hatuna göre daha nesnel ve mesafeli durumlarda kullanılması, hatunun bazı kullanımlarında argo ögesine dönüşmesi: taş gibi hatun]. Kerimoğlu bu konunun tartışmalı pek çok noktası olduğunu belirtir ve sorunun eş anlamlılığın ölçüsünün ne olduğunun belirlenmesinde yattığını dile getirir.³⁶⁵

Mehmet Osman Toklu, eş anlamlık ile ilgili olarak şöyle söyler: Geleneksel çalışmalarda aynı kavramı farklı sözcüklerin karşılaşması biçiminde tanımlanıyordu. Ancak günümüzde iki ayrı göstergenin tamamıyla aynı anlama geleceği görüşü pek kabul görmemekte, bazı göstergelerin yakın ya da benzer anlam taşıyabileceği düşünülmektedir. Eş anlamlık, bir dile başka bir dilden veya girmiş olan sözcüklerle o dilin sözcükleri arasında eş anlamlılık görülmektedir. Hürriyet / özgürlük vb. Türkçede eş anlamlı oldukları sözcüklerin birçoğunun birbiri yerine kullanılamayacağı da bir gerçektir. Türkçede ak ve beyaz genellikle eş anlamlıymış gibi görülse de birbiri yerine pek kullanılmaz. İki sözcüğün eş anlamlı sayılabilmesi için bunların her yerde birbiri yerine kullanılabilmeleri gerekir.³⁶⁶

Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran'ın görüşleri ise şu şekildedir: “İki ya da daha çok sayıda gösterenin bir tek gösterilene göndermede bulunmasına “eşanlamlılık” denir. Eşanlamlılık çoğu zaman salt nitelikli olmaktan uzaktır; bu nedenle özdeşlikten çok anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam farklılığı getirmeden birbirinin yerini alabilecek dil göstergeleri yok denecek kadar azdır.”³⁶⁷

Bir onadan alvon xil bola tug'iladi. (A 43, B 44, D 44, E 88)

“Bir anneden elvan çeşit çocuk doğar.”

---

³⁶⁵ Kerimoğlu, 213.

³⁶⁶ Toklu, 97.

³⁶⁷ Kıran ve Eziler Kıran, 252.

2.1.4.6. Çok Anlamlılık

Dilbilim Sözlüğünde çok anlamlılık, “bir sözcük ya da tümcenin birden fazla anlamı olması durumu” şeklinde açıklanır. Çok anlamlılığın birkaç türü bulunmaktadır; söz dizimsel çok anlamlılık derin yapıları değişik, yüzey yapıları benzer tümcelerde görülebilir; örn. araba bekledi (*adam arabayı bekledi – araba adamı bekledi*). Sözcüksel çokanlamlılık ise bir gösterenin / sözcüğün birden çok anlam içermesi durumudur; örn. Türkçe’de *ağız, açık, dal, su, çizgi* vb. sözcükler çok anlamlı sözcüklerdir; *yüz* sözcüğünün çok anlamlılığı *iyi yüz* söz öbeğinde belirsizliğe yol açar.³⁶⁸

Çok anlamlılık sıklık kavramıyla yakından ilgilidir. En sık rastlanan sözcükler, çok anlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı dilsel birimlerdir. Bağlam ve durum, kullanım düzleminde çok anlamlılığı dengeleyici ve anlam belirsizliğini giderici etkenlerdir.³⁶⁹

Yeni bilgilerin eski şekillere eklenmesi çok anlamlılığın en önemli nedenidir. Her yeni bilgiye yeni bir şekil bulunmasının zorluğu ve eski bilgiyle ilgili görülen yeni bilginin eski bilginin şekline eklenmesinin doğallığı çok anlamlılığı tüm dünya dilleri için önemli bir olgu hâline getirmiştir.³⁷⁰ Örneğin Türkçede *dur-* fiilinin 15, *kal-* fiilinin 21, *bak-* fiilinin 17, *ver-* fiilinin 22, *al-* fiilinin 33 tane anlamı bulunur.

Kerimoğlu, *çok anlamlılık, eş yazılılık ve eş seslilik* kavramlarının sözlük ve etimoloji çalışmalarında sorunlar yaratan bir olgu olduğundan bahseder ve aynı yazılış veya aynı sese sahip iki sözcük mü vardır, yoksa tek bir sözcüğün iki anlamı mı vardır sorusu bu gibi durumlarda hep cevap beklemektedir ifadesini kullanır.³⁷¹

2.1.4.7. Karşıt Anlamlılık (Zıt Anlamlılık / Tersanlamlılık)

Anlam yönünden birbirleri ile karşıtılık bildiren kavramların ifade edildiği sözcüklerdir. Karşıt anlamlılık ilişkisi içindeki ögeler, ortak bir anlam ekseni ve karşıt

³⁶⁸ İmer, Kocaman ve Özsoy, 76.

³⁶⁹ Kıran ve Eziler Kıran, 251.

³⁷⁰ Kerimoğlu, 212.

³⁷¹ Kerimoğlu, 212.

anlambirimcikler sunar.³⁷² Karşıt anlamlılığın türlerinin araştırmacılar tarafından farklı şekillerde gruplandırılarak incelendiği görülmektedir.

Mehmet Osman Toklu karşıtlığı, dereceli karşıtlık (soğuk / serin / ılık / sıcak), kutupsal karşıtlık (uzun / kısa), ilişkisel karşıtlık (baba / çocuk) şeklinde üçe ayırır.³⁷³

Doğan Aksan ise yön gösteren tersanlamlılar, dereceli tersanlamlılar, ilişkisel tersanlamlılar, ikili sınıflandırma, kutupsal tersanlamlılık, biçimsel ilişkili tersanlamlılar olarak beş grupta ele alır.³⁷⁴

Caner Kerimoğlu, karşıtlık türlerini üç başlık altında değerlendirmiştir:³⁷⁵

a. Bütünleyici (complementary) karşıtlık: Evli ve bekar sözcüklerindeki karşıtlık tipi bütünleyicilik sergiler. Bu türde karşıtlık “A değilse B’dir” ilişkisi gösterir. Bir kişi evli değilse bekârdır. Derecelendirilemezler, bir kişi biraz evli veya biraz bekâr olamaz. Ölü ~ diri, erkek ~ dişi sözcükleri bu türden karşıtlık sergiler.

b. Dereceli (gradable) karşıtlık: Derecelendirilebilen ve “A değilse B’dir” dizimine uymayan sözcükler arasındaki karşıtlık türüdür. Sıcak ~ soğuk sözcükleri bu türden bir ilişki sergiler. Su biraz sıcak veya daha soğuk olabilir. Ayrıca su sıcak değilse soğuk demek değildir, ılık olabilir. Büyük ~ küçük, güzel çirkin vb. sözcükler bu tür karşıtlık özelliği gösterir.

c. Bağlamsal (relational) karşıtlık: İlişkisel karşıtlık da denilen bu karşıtlık ilişkisi bağlamsal komşulukla sağlanan bir karşıtlıktır. Öğretmen sözcüğünün karşıtı öğrenci değildir ancak bir metinde bu iki sözcük karşıtlık ilişkisi sergileyebilir. Aynı şekilde satmak fiilinin karşıtı almak fiili olabilir.

Achchiq o'yin shirin turmushni buzar. (A 293, B 442)

“Acı oyun tatlı evliliği bozar.”

³⁷² Kıran ve Eziler Kıran, 254.

³⁷³ Toklu, 98.

³⁷⁴ Aksan, **Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, 82.

³⁷⁵ Kerimoğlu, 213-214.

Atasözünde geçen achchiq o'yin “acı oyun” ve shirin turmush “tatlı evlilik” kavramları karşıt anlamlı ifadelerdir.

Bola chaqqoning bir qo'lini bog'lar, sustkashning-ikki qo'lini. (B 57)

“Çocuk hızının bir kolunu bağlar yavaşın iki kolunu.”

Chaqqonning “hızlının” ve sustkashning “yavaşın” kavramları karşıt anlamlıdır.

Bor-yo'g'ini bilmayman, bol tilaydi tomog'im. (A 53, B 61)

“Varını yoğunu bilmem bal diler boğazım.”

Bor-yo'g'ini “varını yoğunu” karşıtlık bildirir.

Do'sting ham-ering, dushmaning ham-ering. (C 126)

“Dostun hem erin, düşmanın hem erin.”

Do'ting “dostun” ve dushmaning “düşmanın” kavramları karşıt anlam ifade eder.

Katta-kelin uyda, kichik kelin-to'yda. (C 127)

“Büyük gelin evde, küçük gelin düğünde.”

Atasözünde yer alan katta “büyük”, kichik “küçük” kelimeleri karşıt anlamlıdır.

Kelining yaxshi bo'lsa, berdi xudo, kelining yomon bo'lsa, urdi xudo. (C 127)

“Gelinin iyi olsa verdi Hüda, gelinin kötü olsa vurdu Hüda.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamlı kullanımdır.

Kuyovim yaxshi-qizimning aytganini qiladi, o'g'lim yomon-kelinimning aytganini qiladi. (A 140, B 207)

“Damadım iyi kızımın söylediğini yapar, oğlum kötü gelinimin söylediğini yapar.”

Atasözündeki yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamlıdır.

Ora turding-bera turding. (C 128)

“Ara durdun, beri durdun.”

Ora “ara”, bera “beri” karşıt anlamlı ifadelerdir.

Ota bo'lish oson, odob berish qiyin. (B 318)

“Baba olmak kolay, edep vermek zor.”

Oson “kolay” ve qiyin “zor” kelimeleri karşıt anlam ifade eder.

Ota bo'lish oson, otalik qilish qiyin. (B 318)

“Baba olmak kolay babalık yapmak zor.”

Atasözünde yer alan oson “kolay” ve qiyin “zor” kelimeleri karşıt anlamlıdır.

Qaynsingil-yarim qaynona, qaynegachi-butun qaynona. (B 479, C 136)

“Küçük görünce yarım kaynana, büyük görünce tam kaynana.”

Yarım “yarım”, butun “tam” karşıt anlamlı kullanımdır.

Quda bo'lmoq-qiyin, judo bo'lmoq-oson. (A 333, B 499, C 136)

“Dünür olmak zor, ayrılmak kolay.”

Qiyin “zor” ve oson “kolay” kelimeleri karşıt anlamda kullanılır.

Qudalashmoq-qiyin, ayrilishmoq oson. (B 499)

“Dünürleşmek zor, ayrılmak kolay.”

Atasözünde yer alan qiyin “zor” ve oson “kolay” kelimeleri karşıt anlamlılık ifade eder.

Uzoqdagi onadan yaqindagi qaynona yaxshi. (C 135)

“Uzaktaki anadan yakındaki kaynana iyi.”

Uzoqdagi “uzaktaki”, yaqindagi “yakındaki” kavramları karşıt anlamlılık bildirir.

Uzoqdagi qarindosh yakindagi yot yaxshi, yaxshi yuguruk eshakdan yomon bo'lsa ham ot yaxshi. (B 115)

“Uzaktaki kardeşten yakındaki yabancı iyi; iyi, hızlı eşekten kötü olsa da at iyi.”

Atasözünde yer alan uzoqdagi “uzaktaki” ve yaqindagi “yakındaki” kavramları karşıt anlamlı ifadelerdir.

Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo'shni yaxshi. (B 115, D 171)

“Uzaktaki kardeşten yakındaki komşu iyi.”

Uzoqdagi “uzaktaki” ve yaqindagi “yakındaki” kavramları karşıt anlamlıdır.

Yaxshi bola non keltirar, yomon bola g'am keltirar. (B 456)

“İyi çocuk ekmek getirir, kötü çocuk gam getirir.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamda ifade edilir.

Yaxshi bo'lsa-bola, yomon bo'lsa-balo. (A 303, B 455, C 140, D 117)

“İyi olsa çocuk, kötü olsa bela.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamdadır.

Yaxshi kelin kelsa-berdi xudo, yomon kelin kelsa-urdi xudo. (B 326)

“İyi gelin gelse verdi Hüda, kötü gelin gelse vurdu Hüda.”

Atasözünde yer alan yaxshi “iyi”, yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamda kullanılmıştır.

Yaxshi kelin-kelin, yomon kelin o'lim. (B 460, C 129)

“İyi gelin, gelin, kötü gelin, ölüm.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlam ifade eder.

Yaxshi o'g'il molga o'rtoq, yomon o'g'il-jonga. (B 456)

“İyi oğul mala ortak, kötü oğul cana.”

Atasözünde yer alan yaxshi “iyi”, yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamlı ifadelerdir.

Yaxshi o'g'il otadan olti botmon ziyod bo'lar, yomon o'g'il otadan olti botmon kam bo'lar. (B 456, C 140)

“İyi oğul babadan altı batman fazla olur, kötü oğul babadan altı batman az olur.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamda kullanılır.

Yaxshi o'g'il tindirar, yomon o'g'il o'ldirar. (B 456, C 140)

“İyi oğul dinlendirir, kötü oğul öldürür.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamlıdır.

Yaxshi o'g'il uy tuzar, yomon o'g'il to'y buzar. (A 303, B 456, C 140)

“İyi oğul ev düzer, kötü oğul düğün bozar.”

Atasözündeki yaxshi “iyi”, yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamda kullanılır.

Yaxshi o'g'ildan rahmat yetar, yomon o'g'ildan la'nat yetar. (B 456, C 140)

“İyi oğuldan rahmet yeter, kötü oğuldan lanet yeter.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamlılık bildirir.

Yaxshi o'g'ilga mol chikora, yomon o'g'ilga mol chikora? (B 456)

“İyi oğula mal sorun değil, kötü oğula mal ne gerek?”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamdadır.

Yaxshi ota yomon bolaga qırq yil oziq. (A 309, B 465)

“İyi baba kötü çocuğa kırk yıl azık.”

Atasözünde yer alan yaxshi “iyi”, yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamlılık ifade eder.

Yaxshi qiz erta turib soch tarar, yomon qiz erta turib non so'rar. (A 303, B 456)

“İyi kız sabah kalkıp saç tarar, kötü kız sabah kalkıp ekmek sorar.”

Yaxshi “iyi” ve yomon “kötü” kelimeleri karşıt anlamlıdır.

Yaxshi xotin arpa unni kabob qilar, yomon xotin bug'doy unni xarob qilar. (B 458, C 129)

“İyi kadın arpa ununu kebab yapar, kötü kadın buğday ununu harap eder.”

Atasözünde yer alan yomon “kötü”, yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlılık bildirir.

Yaxshi xotin erini elga bosh qilur, yomon xotin erini gado qilur. (C 130)

“İyi kadın erini halka baş yapar, kötü kadın erini dilenci yapar.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamda kullanılır.

Yaxshi xotin erini yashartirar, yomon xotin erini tez qaritar. (C 130)

“İyi kadın erini gençleştirir, kötü kadın erini tez yaşlandırır.”

Yomon “kötü”, yaxshi “iyi” ve yashartirar “gençleştirir”, qaritar “yaşlandırır” kelimeleri karşıt anlamlı ifadelerdir.

Yaxshi xotin erta turib charx yigirar, yomon xotin erta turib o'choq kavlar. (C 130)

“İyi kadın sabah kalkıp çikrıkta yün eğiriri, kötü kadın sabah kalkıp ocakta ateş karıştırır.”

Yomon “kötü”, yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlıdır.

Yaxshi xotin go'sht quritar, yomon xotin go'sht sasitar. (B 458)

“İyi kadın et kurutur, kötü kadın et kokutur.”

Atasözündeki yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlı kullanımlardır.

Yaxshi xotin jun qarz olar, yomon xotin un qarz olar. (A 304, B 459, C 130)

“İyi kadın yün borç alır, kötü kadın un borç alır.”

Yomon “kötü”, yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlı ifadelerdir.

Yaxshi xotin kulmasdan burun kuldırar, yomon xotin o'lmasdan burun o'ldırar. (A 305, B 460, C 130)

“İyi kadın gülmeden önce güldürür, kötü kadın ölmeden önce öldürür.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlılık bildirir.

Yaxshi xotin qari erni yoshartar, yomon xotin yosh erni qaritar. (B 460)

“İyi kadın yaşlı erini gençleştirir, kötü kadın genç erini yaşlandırır.”

Atasözünde yer alan yomon “kötü”, yaxshi “iyi” ve yoshartar “gençleştirir”, qaritar “yaşlandırır” kelimeleri karşıt anlamda kullanılır.

Yaxshi xotin sahar turib charx tovlar, yomon xotin sahar turib o'choq kovlar. (B 458)

“İyi kadın seher vakti kalkıp çikrık sarar, kötü kadın seher vakti kalkıp ocak ateşini karıştırır.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamda ifade edilir.

Yaxshi xotin yo'qni yo'mzab to'ydirar, yomon xotin yolg'iz otni so'ydirar. (A 304, C 130)

“İyi kadın yoğu var edip doydurur, kötü kadın yalnız atı kestirir.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamdadır.

Yaxshi xotin-betidan semirar, yomon xotin-ketidan. (B 459, C 130)

“İyi kadın yüzünden şımanlar, kötü kadın arkasından.”

Atasözünde yer alan yomon “kötü”, yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamda kullanılır.

Yaxshi xotin-jannati, yomon xotin-do'zaxi. (B 460)

“İyi kadın cennetlik, kötü kadın cehennemlik.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlı ifadelerdir.

Yaxshi xotin-uy egasi, yomon xotin-yo'l egasi. (B 458)

“İyi kadın ev sahibi, kötü kadın yol sahibi.”

Atasözünde yer alan yomon “kötü”, yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlı kullanımlardır.

Yaxshi yerga bersang qizni, silay-silay sulton qilur, yomon yerga bersang qizni, ura-ura ulton qilur. (B 24, C 135 [...qilar, ...qilar], D 117)

“İyi yere versen kızı okşaya okşaya sultan yapar, kötü yere versen kızı vura vura kösele yapar.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlılık ifade eder.

Yaxshi yerga tushsa, yomon qiz yaxshi bo'lar, yomon yerga tushsa yaxshi qiz yomon bo'lar. (B 24)

“İyi yere düşse kötü kız iyi olur, kötü yere düşse iyi kız kötü olur.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamda kullanılır.

Yomon o'g'il-molga o'rtoq, yaxshi o'g'il-jonga o'rtoq. (B 123, C 138, D 130)

“Kötü oğul mala ortak, iyi oğul cana ortak.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlılık bildirir.

Yomon xotin o'lsa, keng to'shak qolar, yaxshi xotin o'lsa, mehnat-g'am qolar. (C 126)

“Kötü kadın ölse geniş döşek kalır, iyi kadın ölse emek, gam kalır.”

Atasözünde yer alan yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlıdır.

Yomon xotin o'lsa, keng tushak qolar, yaxshi xotin o'lsa gam-mehnat qolar. (B 460)

“Kötü kadın ölse geniş döşek kalır, iyi kadın ölse gam, emek kalır.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamlılık ifade eder.

Yomon xotin yolg'iz otni so'ydirar, yaxshi xotin yo'qni yo'mzab to'ydirar. (B 458)

“Kötü kadın yalnız atı kestirir, iyi kadın yoğu var edip doyurur.”

Yomon “kötü” ve yaxshi “iyi” kelimeleri karşıt anlamda kullanılmıştır.

2.1.4.8. Alt Anlamlılık

Alt anlamlılık, aralarında anlamsal yakınlık bulunan ya da aynı kavram alanına giren göstergelerin bir üst kavram altında toplanarak betimlenmesidir.³⁷⁶ Örneğin, ağaç bitkinin alt anlamı iken manolya ağacı, mercan ağacı, akasya ağacı, ağacın alt anlamlılıklarıdır. Bitki ise tamamının üst anlamlısıdır. Kuşlar hayvanların alt anlamlısı iken kuşların alt anlamlısı serçe, güvercin, kumrudur. Hayvanlar ise tamamının üst anlamlısıdır.

---

³⁷⁶ Toklu, 99.

SONUÇ

1. Özbek atasözlerinin büyük çoğunluğu geniş zaman kipi olan “-ar” ve geniş zaman ifadesi veren “-ydi / -adi” kalıplarının kullanılmasıyla kurulmuştur.
2. Atasözleri genellikle ikili, üçlü, dörtü sıralı cümle yapısına sahiptir.
3. Emir kipi atasözlerinde sıfır ek biçiminde kullanılmıştır.
4. Anlamı güçlendirmek amacıyla bazı atasözlerinde fiillerin kullanılmadığı da görülür.
5. Yüklem bulunmadığı eksilteli / kesik cümle yapısına sahip atasözleri de azımsanmayacak kadar fazladır.
6. Genellikle belirtisiz isim tamlaması yapısında bulunan Özbek atasözleri Türkiye Türkçesine aktarılırken belirtili isim tamlamasına dönüşmektedir.
7. İsim-fiil grubu atasözlerinde sık olarak “-moq” ekiyle yapılmıştır.
8. Atasözlerinde zarf-fiil gruplarını oluşturan eklerin Türkiye Türkçesine aktarımlarında asıl şekli yerine başka zarf-fiil ekleriyle yer değiştirmektedir.
9. Edat grubunu oluşturan edatlardan olan “gibi, kadar” Özbek Türkçesinde “day, dek” şeklindedir ve kelimeye bitişik olarak yazılmaktadır.
10. Alıntılama oluyla giren edatlar Özbek Türkçesinde edat grubunu oluşturmazken Türkiye Türkçesine aktarımında edat grubuna dönüşmektedir.

11. Atasözlerinin aktarımında “ya, ki, ve” anlamlarında kullanılan “u” hem edat hem de bağlaçlar arasında yer almıştır.

12. Özbek Türkçesinde “hem... hem”, “hem” bağlama edatı Türkiye Türkçesine “hem... hem...”, “dA... dA...”, “hem”, “dA” şekillerinde aktarılarak grupların yapısında yer alır.

13. Özbek Türkçesinde zarf olarak kullanılan “kunda” kelimesi Türkiye Türkçesine “her gün” anlamında aktarılarak cümlede zarf görevinde kullanılır.

14. Eski Türkçenin sayı sistemi olan küçük sayının önüne büyük sayının konulmasıyla oluşan sayı grubuna Özbek atasözlerinde de rastlanılmıştır.

15. Atasözleri arasında birleşik fiil yapmada en sık bo'l- “ol-”, et- “et-, yap-”, qil- “et-, yap-” fiilleri kullanılmıştır.

16. Özbek Türkçesinde tasviri fiillerden olan *ol-* “almak” fiili kelimeye bitişik veya ayrı olarak yazılmıştır. Bitişik yazılmasının nedeni ise zarf fiil ekiyle kaynaşmasıdır.

17. Soru cümlesi kurmak için kullanılan “mi” eki Özbek Türkçesinde kelimeye bitişik olarak yazılırken Türkiye Türkçesinde “mI / mU” biçiminde ayrı olarak yazılmıştır.

18. Soru kelimeleriyle kurulmuş olan atasözleri sözde soru cümleleridir.

19. Anlam bilimi yönünden incelenen atasözlerinde kelimeye yeni anlamlar kazandırma yöntemlerinden biri olan eğretilmelere sıklıkla rastlanılmaktadır. Atasözlerinde en sık eğretilme yapılan kavramlar ise bitki (gül, ağaç, kavun, ...), hayvan (at, kulun, deve, köşek, kuş, ...) ve nesnelere (sırım, altın yüzük, bıçak, lamba, ...) oluşmuştur.

20. Diğer bir anlam kazandırma yöntemi olan benzetmeler atasözlerinde yine eğretilme gibi yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Benzetmeler genellikle bitki (gül, lale,

...), hayvan (at, deve, ...) mekan (cennet, cehennem, mezar, ...) ve nesne (kara kazan, çakmak taş, ...) ile yapılmıştır.

21. Atasözlerinde rastlanılan ad aktarmalarında en çok “aile” kelimesi yerine “ev” kelimesinin kullanıldığı görülmüştür.

22. Atasözleri arasında karşıt anlamlılık oluşturmak için en sık “iyi” ve “kötü” kelimeleri kullanılmıştır.

23. Ele aldığımız beş atasözü kitabında aile kavramıyla ilgili toplam 1700 atasözü tespit edilmiştir. Aile kavramından yola çıkarak söz dizimi ve anlam bilimi şeklinde incelediğimiz atasözlerinin çok zengin bir anlam dünyasını barındırdığı, Türkiye Türkçesi söz dizimiyle Özbek Türkçesi söz dizimi arasında benzer ve farklı özelliklerin bulunduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdieva R (2017) Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra türk cumhuriyetlerinin dil politikaları ve türkiye ile ortak dil ve ortak alfabe çalışmaları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)* 1(2): 114-119.
- Aksan D (2006) *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (Engin Yayınevi, Ankara).
- Aksan D (2009) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Aksoy ÖA (1993) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü* (İnkılâp Kitapevi Yayınları, İstanbul).
- Akşehirli S (2004) Temel anlambilim (semantik) kavramları üzerine bir inceleme. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Aktan B (2011) Cümle yapısı bakımından özbek atasözleri. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6(2): 163-176.
- Aktan B (2011) Manzum özbek atasözlerinde ahenk. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6(3): 137-153.
- Amanova L (2014) Türkiye türkçesindeki deyim ve atasözlerin özbek türkçesine aktarma problemi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 183(183): 167-177.
- Annaberdiyev D (2013) Türkmen halk biliminde atasözü tanımlamalarına genel bir bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 13(2): 185-197.
- Arslan MS (2020) Vatan ile ilgili özbek atasözleri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 8 (23): 225-235.

- Atabay N, Özel S, Çam A (2003) *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi* (Papatya Yayıncılık, İstanbul).
- Atabey İ (2008) “Sözdizimi”, *Üniversiteler İçin Türk Dili Ders Kitabı* (Editör Abdurrahman GÜZEL)(Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara).
- Banguoğlu T (1974) *Türkçenin Grameri* (Baha Matbaası, İstanbul).
- Barthold VV (2004) *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri* (Çağlar Yayınları, Ankara).
- Bozkurt F (2012) *Türklerin Dili* (Eğitim Yayınevi, Konya).
- Bulduk TB (2020) Dîvânu lugâti't türk ve özbek türkçesinde ortaklaşan atasözleri. *Kesit Akademi Dergisi* 6 (22): 90-100.
- Buran A, Alkaya E (2018) *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 2 Güney Doğu / Karluk Grubu* (Akçay Yayınları, Ankara).
- Ceylan M (2001) Özbek halk makalları (transkripsiyon, aktarma, gramer, index). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Sakarya.
- Çay A (1977) *Ali Suavi'nin Hive Hanlığı ve Türkistan' da Rus Yayılması* (Orkun Yayınları, İstanbul).
- Çetin M (2014) Türkiye türkçesi'nde ve özbek türkçesi'nde nasihat biçimindeki buyurgan atasözleri üzerine. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 2: 37-57.
- Çobanoğlu Ö (2004) *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* (Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara).
- Çoşkun MV (2014) *Özbek Türkçesi Grameri* (Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara).
- Demir C (2011) Özbek atasözlerinde toprak olgusu. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi* 1(1): 89-92.
- Demir N, Yılmaz E (2014) *Türk Dili El Kitabı* (Grafiker Yayınları, Ankara).
- Demirci ÜÖ (2011) Türk dünyasında latin alfabesine geçiş süreci (geçmişten günümüze). *Türk Yurdu Dergisi*, 31(287): 225-229.
- Ediskun H (1993) *Türk Dilbilgisi* (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Eker S (2013) *Çağdaş Türk Dili* (Grafiker Yayınları, Ankara).

- Emre AC (1945) *Türk Dilbilgisi* (Cumhuriyet Matbaası, İstanbul).
- Ercilasun AB (2020) *Divânu Lugâti't Türk'teki Şiirler ve Atasözleri* (Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul).
- Ergin M (2013) *Türk Dil Bilgisi* (Bayrak Yayınları, İstanbul).
- Erkman Akerson F (2000) *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış* (Multilingual Yayınları, İstanbul).
- Erol SM (2002) "Özbekistan Cumhuriyeti" *Türkler Ansiklopedisi* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Eyüpoğlu A (2017) Kazan – tatar türkçesi ile özbek türkçesinde hayvan adları ile kurulan atasözleri ile karşılaştırmalı incelemesi. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri Bilim Dalı, Ordu.
- Gencan TN (1971) *Dilbilgisi* (Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul).
- Gökalp Z (2019) *Türkçülüğün Esasları* (Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir).
- Gülensoy T (1998) *Üniversiteler İçin Türkçe El Kitabı* (Kıvılcım Yayınları, Kayseri).
- Gültekin M (2013) Özbek atasözlerinin cümle yapısı üzerine bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6(4): 483-500.
- Güvenç B (1979) *İnsan ve Kültür* (Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul).
- Güzel A, Torun A (2003) *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (Akçay Yayınları, Ankara).
- Hazar M (2002) Özbek halk makal – matalları (atasözleri). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 14: 311-318.
- İmamova H (2010) Özbek türkçesi ve türkiye türkçesi atasözlerinde nezaketin yansımaları. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 7: 289-299.
- İmer K, Kocaman A, Özsoy AS (2011) *Dilbilim Sözlüğü* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul).
- Kamalova Z (2017) Özbeklerin ulusal oluşumu. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)* 1(2): 160-173.

- Kanlıdere A (2017) *Özbekistan Cumhuriyeti, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri* (Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul).
- Kaplan M (1983) *Kültür ve Dil* (Dergâh Yayınları, İstanbul).
- Karaağaç G (2015) *Dilbilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlemeleri* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Karaağaç G (2017) *Türkçenin Söz Dizimi* (Kesit Yayınları, İstanbul).
- Karaağaç, G (2013) *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)* (Kesit Yayınları, İstanbul).
- Karahan L (2020) *Türkçede Söz Dizimi* (Akçay Yayınları, Ankara).
- Karataş M (2019) *Her Yönüyle Türk Dili* (Kimlik Yayınları, Kayseri).
- Kerimoğlu C (2016) *Genel Dilbilime Giriş* (Pegem Akademi Yayınları, Ankara).
- Keskin R (2003) *Türkçe Dil Bilgisi -Kelime ve Cümle Tahlilleri-* (Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya).
- Kıran Z, Eziler Kıran A (2012) *Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)* (Seçkin Yayıncılık, Ankara).
- Korkmaz Z (1992) *Grammer Terimleri Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Mirzayev T, Musoqulov A, Sarımsqov B (2005) *O'zbek Xalq Moqollari* ("Sharq" nashriyot - matbaa aksiyadorlik korapaniyasi Bosh tahririyati).
- Omorov T (2012) Türkistan'daki özbek hanlığının kısaca tarihi ve özbek boyları. *TÜBAV Bilim Dergisi* 5(2): 7-18.
- Onan B (1997) Özbek atasözleri a maddesi (metin – çeviri – açıklama).Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi M Harfi* (O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat İlmiy Nashriyoti, Toshkent).
- O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi O' Harfi* (O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat İlmiy Nashriyoti, Toshkent).
- Öz A (2000) Hayvanlarla ilgili özbek atasözleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 9: 114-160.

- Özcan Ö (2015) Çiçeklerle ilgili özbek atasözleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 12(3): 7-17.
- Özcan Ö (2016) Özbek ve türk atasözlerinde bir sözünün kullanımı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 13(3): 123-137.
- Özcan Öz A (2009) *Kadınlarla İlgili Özbek Atasözleri* (Grafiker Yayınları, Ankara).
- Özkan M, Sevinçli V (2009) *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (Akademik Kitaplar, İstanbul).
- Palmer, FR (2020) *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk. (Ayrıntı Basımevi, Ankara).
- Rahımova I (2014) İngiliz ve özbek atasözlerinde “iyilik” ve “kötülük” kavramları yorumu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 7(13): 189-192.
- Schubel - Kılıç N (2002), “XVI Yüzyılda Orta Asya’da Politik Düzen: Maveraünnehir – Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşrutiyet, Hakimiyet ve Hukuk” *Türkler Ansiklopedisi Cilt VIII* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Shomaqsudov S, Shorahmedov S (1987) *Nega Shunday Deymiz O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati* (G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent).
- Shomaqsudov Sh, Shorahmedov Sh (1990) *Hikmatnoma. O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati* (O'zbek Sovet Ensiklopediyasi Bosh Redaksiyasi, Toshkent).
- Sobirov G (2020) Divânu lugâti't-türk'te yer alan atasözlerinin türkiye türkçesi ve özbek türkçesindeki durumu. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Samsun.
- Şahin E (2013) Türk dünyasında yazı birliği; latin alfabesi temelinde yeni türk alfabeleri. *Yeni Türkiye*, 53: 449-457.
- TCDB. *Özbekistan*. <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa> (07 Ocak 2021).
- TDK. *Güncel Türkçe Sözlük. Atasözü*. <https://sozluk.gov.tr/> (11 Şubat 2021).
- TDK. *Güncel Türkçe Sözlük. Dil bilimi*. <https://sozluk.gov.tr/> (9 Haziran 2022).
- TDK. *Güncel Türkçe Sözlük. Söz dizimi*. <https://sozluk.gov.tr/> (16 Ağustos 2021).

- Tekin F (2008) Özbek türkçesinin latin alfabesi esasındaki imlası üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3(6): 588-600.
- Tokatlı S (1997) Özbek alfabesi üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 3: 100-105.
- Toklu MO (2011) *Dilbilime Giriş* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Uğur N (2003) *Anlam Bilim Sözcüğün Anlam Açılımı* (Doruk Yayımcılık, Ankara).
- Uzun NE (2000) *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe* (Multilingual Yayınları, İstanbul).
- Uzun NE, Aydın Ö (2006) *Sözdizim. Dilbilim: Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar* (Dil Derneği Yayınları, Ankara).
- Üşenmez E (2011) Modern özbek edebiyatı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4(19): 115-169.
- Vardar B (2007) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (Multilingual Yayınları, İstanbul).
- Wilson J (2002) *Dil, Anlam ve Doğruluk*, çev. İbrahim Emiroğlu, Abdullatif Tüzer. (Ankara Okulu Yayınları, Ankara).
- Wurm S (1989) Özbekçe. *Türk Dünyası Araştırmaları* 62: 139-186.
- Yatağan M (2010) Özbek halk mâqallâ (özbek halk atasözleri). Yüksek Lisan Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya.
- Yeshmetova B (2021). *Özbekistan'ın Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Alınacak Dersler*. <https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2020/11/Haftalik-e-bulten-26.10.2020-01.11.2020-No-278> (11 Ocak 2021).
- Yıldırım H (2017) Özbek türkçesi ağızları üzerine bir değerlendirme. *Dil Araştırmaları* 20: 121-145.
- Yoldaşev İ, Gümüş M (1995) *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri* (Pekmay Matbaası, Ankara).

Yoldaşev İ, Öztürk T, Öztürk Y (1998) *Özbek-Türk Ata Sözleri ve Deyimleri Sözlüğü*
(Öz-Silm Özbek Türk Liseleri, Taşkent).

Yurtbaşı M (2014) Özbekistan'dan ve anadolu'dan çocuk atasözleri. *Motif Akademi*
Halk Bilimi Dergisi 2: 85-146.

